Anadolu Selçukileri gününde Tarih Bitikleri. 2

SELÇUKÎ DEVLETLERİ TARİHİ

Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un Müsamerat-al-ahyar adlı Farsça tarihinin tercümesi

Hazreti Muhammed'in hayatı, hicreti, Hulâfayı Raşidin, Emevî, Abbasî halifeleri El Müstâsam'a kadar, Büyük Selçukiler, Kirman, Irak, Suriye ve bilhassa Anadolu Selçukileri, İlhanilerden Hülâgû'dan başlıyarak 723 yılına kadar Anadolu'da olup biten tarihî olaylar.

Tükçeye Çeviren
M. Nuri GENCOSMAN

Ön söz ve notlar yazan
F. N. UZLUK

ANKARA — 1943

Anadolu Selçukileri gününde Tarih Bitikleri . 2

Selçukî Devletleri Tarihi

Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un Müsameret al-ahyar adlı Farsça tarihinin tercümesi

Hazreti Muhammed'in hayatı, hicreti, Hulâfayı Raşidin, Emevî, Abbasî halifeleri El Müstâsam'a kadar, Büyük Selçukiler, Kirman, Irak, Suriye ve bilhassa Anadolu Selçukileri, İlhanilerden Hülâgû'dan başlıyarak 723 yılına kadar Anadolu'da olup biten tarihî olaylar.

Tükçeye Çeviren
M. Nuri GENCOSMAN

Ön söz ve notlar yazan
F. N. UZLUK

ANKARA — 1943

Kazandıkları savaşlarla Türklere **büyük istikbal müjdeleyen Malazgird «Agustos 1071».ve Sakarya «Agustos1921»** kahramanlarının Yüce Hatıralarına **armağan**

Recep Ulusoğlu Basımevi — Ankara

Bu kitap aşağıda ad ve sanları yazılı ülkü arkadaşlarının maddi ve manevi yardımlarıyla Anadolunun yüzlerce yıldanberi unutulmuş ve bir bucağa atılmış olan ölmez bilgi anıdlarını ışığa ve ortaya çıkarmak umuduyla basılmıştır, bundan sonra diğerleri de basılacaktır.

EMİN MOLU	**Avukat**
FERİDUN NAFIZ UZLUK	**Doktor**
İSMAİL HADIMLIOĞLU	**Temyiz Mah. Baş Müd. U. Mu.**
NURİ GENCOSMAN	**Divanı Muhasebat Mürakıbı**
NURİ KUTULMUŞ	**Riyaziye Muallimi**
SEDAD ÇUMRALI	**Konya Mebusu**
TAHİR MIHÇI	**Avukat**

Ayasofyada bulunan Aksaraylı yazmasının başındaki kırmızı mürekkeple yazılmış sahife. dir. Sol kenarındaki ince yazı Birinci Sultan Mahmud'un saraydan çıkarttığı ve Ayasofyaya vakfeylediğini anlatıyor. İmza da, Harameyn Müfettişi Şeyh Zade Ahmet Tevfik okunmak tadır.

Selçuki Devletleri Tarihi *)

İki yıl önce "Anadolu Selçukî Devleti Tarihi" adıyla basıp yayın alanına çıkardığımız müverrih " İbni B i b i " nin basma farsça eserinin tercümesi, yurdumuzun aydın insanları - hele yarının sabahını müjdeleyen gençler arasında - sonsuz sevinç, heyecan kaynağı oldu.

Küçük başarı umudumuzun üstünde yankılar yaptı, bize cesaret, kuvvet verdi. Kitabın bin sayısı kısa vakıtta tükendi. Ülkemizin her bucağından türlü türlü bitiler aldık, alkış sesleri kulağımızı uğuldattı, içerisinde dökülen diller gözümüzü yaşarttı. Bu kadarcık bir iş, bu derece iz bıraktı, gönüllerimize ferah çağlıyanları döktü, içimizin gücünü artırdı.

Y e d i arkadaş, Türk çocuklarına dünü ucarlayan bir ikinci tarihi, Aksaraylı M e h m e d oğlu M a h m u d K e r i m'in "Müsamerat-al-Ahyar = İyi Kişilerin Gece Konuşması" dediği eserini farsça aslından dilimize çevirmeye, basıp ortaya koymağa, sözbirliği ettik.

B i b i oğlu, tariğini İkinci Kılıç Arslan'ın son günlerinden başlatmış, İkinci Gıyasüddin M e s u d'un atalarının sekisine oturduğu 680 yılına kadar getirmişti. Aksaraylı, hem ilk kısmı tamam-

---

(*) Selçuklular mı demeli Selçukîler mi?
Mantıkuttayır «telif yılı 717» da Gülşehri: «Padişahlarda nişanım göreler; Sayemi Selçukîlerden soralar» demektedir. Sultan Veled divanında: «Ki baz âmed şehi vâlâ şehi Selçukî bi hamta» yani yüce şah, benzersiz Selçuk şahı geri geldi, dioyr. Konya'da büyük annelerimiz de Selçukîler derlerdi, Salçuklular diyeni işitmedik ve görmedik, Belge göstersinler inanalım. **Uzluk.**

lıyor, hem sonraki 50 yıllık vakaları anlatıyor. Müverrih bu son olayları kendi gözüyle görmüş olduğundan çok değer taşıyor.

Bu hâdiseler yalnız Selçuk tarihi bakımından değil, şimdi topraklarında oturduğumuz Anadolu'nun içtimaî bünyesi, Selçuk oğulları ocağının yıkılmasından sonraki Anadolu beyliklerinin ilk günlerini de aydınlatıyor, hiç şüphe yok ki tarihçi gözüyle biricik kaynak oluyor.

Gerçi Mevlevî menkıbelerini anlatan Sultan Veled'in İbtidanâme'si, onun mensur şekli Sipehsalar, Eflâki Dede menakıbı, Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü, Mektupları, Fîhi Mâfihi, Divanı, Mesnevisi, Sultan Veled'in 14 bin beyitli Divanı, Tebrizli Şems'in Hırka adındaki eseri, Sultan Veled'in Maarifi, Konyalı Sadreddin'in Mektupları, Câmi-ul Usul fî Hadîs-al-Resul ciltlerindeki isimler, Konyalı Sadri Mütetabbib'in 80 parça mektup ve şiiri, Selçukîlere ait Vakfiye, kitâbe, mimarî eserler, Yusuf'in Hamuşnâmesi Gülşehri'nin Mantıkuttayır = Kuşdili, yine onun yeni ele geçen F e l e k n â m e adlı 4 bin beyitli Farsça manzumesi, Kadı Huteni'nin torunu Niğdeli Ahmed'in Al Valad-al-Şafik va Al-Hafid-al-Halık, Tabib Ebul Farac'ın muhtasar tarihi, İbni Esir'in Tarih-al-Kamili, Aynî'nin tarihi, aslan Konya Ereğlisinden olup Selânik'te doğan Müneccimbaşı Mevlevî Ahmed Dede'nin Câmi-al-Duvalı bazı Mısır tarihleri, İlhani devri tarihleri hep bir araya gelince toplu vesika olurlar. Ne yazık ki hâlâ bunların çoğu yazma, nüshaları tek ve arapça farsçadır. Biz yedi arkadaş eksiklerimize bakmıyarak bu kutlu işin başarılmasını omuzlarımıza almış, mutlu yola çıkmış ve başarımızın parlak sonucunu görmüş bulunuyoruz. Okurlar bize yardım ettikçe bu çığırda yürüyüp gideceğiz. Tan yerinin ağardığını, Türk varlığının, millî benliğin, iyi türelerin taş ve tuğlasıyla yapılmış ulu yapılar şarını görüyoruz, Tandan sonra güneş doğar.

Dünya uluslarının en büyüğü olan Türkler, acuna, ülkeler açmak ve devletler kurmak için gelmişlerdir. Sadefin karnında iken sessiz kalan inci, denizinden çıkınca nasıl padişahların tacına süs, güzellerin başına, boynuna bezek olursa Türk de, Asya'nın Kırgız çöllerinden kurtulup coşkun bir sel gibi Seyhun'un aşağısına inerek Cend şehri dolaylarına gelince yeni bir din, yeni bir ülkü, yeni bir

varlığa kavuştu. Selçuk oğulları İ s l â m oldu, 397 H. 1004 M. Şehirlerin bozuk havasından uzak, başı yukarıda, şövalye hayatı yaşıyan Selçuklular gözü pek, özü pâk ve arı bir yığın halk, Gazneliler, Samanlılarla bazan yahşı, bazan yaman seyişip savaşmışlar, Sebüktekin oğlunun buyruğuyla bir kolu Hind'in bereketli, tılsımlı topraklarına başbuğ olarak giderken Selçuk'un diğer oğlu Büyük Tuğrul bey 1040 İsa doğumuna rastlayan 432 de adına hutbe okutup Sultanlığını ünletti.

Türlü türlü, acı tatlı günler geçirdikten sonra nihayet 1923 te Türkiye Cumhuriyeti adını alan bu Devlet, dedelerimizin 1040 da temelini kurduğu hükûmetin sadece değişmiş bir şeklidir, istiklâlimiz 10 defa yüz yılı aşıyor. Türk Hükûmeti kıyamete kadar yaşayacaktır.

Abbas oğulları halifeliği yıkılmağa yüz tutmuşken, yeni ulus onu destekledi. Halife Elkaim bi Emrillâh, Besasiri'nin elinde tutsak, Fâtımîlerden birisi onun yerinde oturmakta. Kaim, yiğit Tuğrul beye baş vuruyor, ondan yardım diliyor. Selçuk oğlu, çerisini toplayıp Bağdad üstüne yürüyor, kanlı fakat şanlı bir savaş, Besasiri ölüyor, Halife Kaim tutsaklıktan kurtuluyor, atlanarak Başşara geliyorlar. Bağdad köprüsüne gelince Tuğrul atından iniyor, halifenin yanında yaya yürüyor, ona: "Atına bin, Dinin direği" diyor; fakat o kılıcının gölgesine sığınan Peygamber amcasının torununa saygı gösteriyor. Kaim okadar seviniyor ki Rükneddin sözünü az bularak Bağdad malının üçte birini ona veriyor. İşte yeni bir ünvan daha: Kasımı Emirel Müminin = *Müslümanlar beyinin Ortakçısı. Büyük Selçukluların çökmesinden sonra bile Anadolu'daki emmi uşakları bu adı taşıyorlar. Bakanların parmağını ağzında koyan mimarlık anıtlarının kapılarındaki arapça kitâbede şanlı Türk adlarından sonra Kasımı Emirelmüminin ibaresini görüyoruz. Anadolu Selçukîlerinin de büyük Selçukluların devamı olduğunu anlatan değerli belge.*

Aksaraylı Mahmud'un Tarihi

Dünyada ancak iki yazması olup onlardan birisi Ayasofya kütüphanesinde 3143; diğeri Yeni Cami kütüphanesinde 827 de kayıtlıdır. Yani ikisi de saraydan çıkmıştır.

Ayasofya nüshası: *Meşin kaplı, 288 sahife 17×24, 23 satır, beher satır 12 santimetre. Kâğıt beyaz, kuvvetli, nesih, okunması güççe, siyah, kırmızı mürekkeple yazılmış. 3 üncü sahifede bir çok yüksek lâkablardan sonra Noyın-i âzam'ın kütüphanesi için yazıldığı ve onun altında müellifinin Aksaraylı* Mehmed oğlu Mahmud al mâruf bil Kerim al Aksarayî *olduğu kaydedilmiştir.*

10 Cemadi el evvel 734 de Mehmed bin Ali Al Aksarayî tarafından yazıldığı bildiriliyor. Asıllar, 7, 9, 67, 84 üncü sahifelerden başlıyor.

Yeni Cami Yazması: *Bu kayıt kütüphane defterinde Tarihi âli Selçuk li vezir Cemaleddin Ali Yusuf Alkıftı diye yanlışlıkla yazılı. Meşin kaplı, 357 sahife, 17×24, 21 satır, beher satır 11,5 santim. Kâğıt kuvvetli, okunması güççe, nesih. Kırmızı, siyah mürekkeple yazılmış, birinci gibi başlıyor, öyle bitiyor. Asıllar 6, 8, 70, 88 de başlıyor. Aynı kâtip tarafından 18 şevval 745 de yani birinciden 12 yıl sonra istinsah edilmiş.*

Feridun Nafiz Uzluk Nüshası: *Kilisli Muallim Rifat tarafından 1358 göç yılında her iki nüshadan mukabele edilerek kopya edilmiştir. Tercümeye esas olan bu nüshadır. Hiç bir maddî karşılık beklemiyerek yurdun irfan sevenlerine armağan ettim, bununla öğünürsem mâzur görülsün.*

Her iki yazmanın da başlangıcında hamd, tasliye, tarziyeden sonra müverrih, halkın, beylerin, ulularının katına armağan sunma türesini anlatarak eserini "şehriyârı muallâ, mahdum zâdei cihânyan, mehdiyezzemân, dârâyı cihana" hediye eylediğini söylüyor.

Ayasofya nüshasının 3 üncü sahifesindeki kırmızı mürekkeple bu kitabın adâlet, sungu saçan, milletlerin sahibi Noyını âzam'ın kütüphanesi için yazıldığı anlatılıyor.

Bu Noyını âzam kim ola?

İlhanî hükümdarlarının sonuncusu olup 10 yaşında babası tahtına oturan Ebu Said Bahâbır zamanında büyük vezir Çoban'*ın ikinci oğlu* Emir Temürtaş'*dır. Bu zat hakkında Eflâkî Dede Menakıbında diyor ki:*

O zamanda hazreti Noyını zâdei muazzam Temurtaş bin Çoban 720 de Konya'yı fethedip Karaman oğullarını dışarı attı. Konya'ya bağlı yerleri ve mülhakatını kapladı. Bütün halkı elde etmek isteyordu. Ben sahip kıranım, belhi Mehdii zamanım diye dâva eyliyordu. Mal vermede, yani ihsanda benzeri yoktu. Adâlette ikinci Enuşrevan idi. "Enuşrevan Peygamberimizin doğumu yıllarında Kisra idi, adâleti dillerde destandır", doğrusu dindar, temiz etekli bir delikanlı idi. Âlimler, şeyhler, emîrler, âyan, asker çekenler, bütün Anadolu büyükleri Temürtaş'a itaat edip tebaiyet eyledi, onunla iş birliği etti. Dehrin ulularından Mevlâna Necmeddini Taştı, Tokatlı Şeyh zâde, Kayseriye hatıbı rahmetli Zahireddin, Şeyh Nâsırı Sofî, Mevlâna Emir Hasen Tabib, Niğdeli Kadı Şahab, Kadı Leşkeri Veyeganı, Vâız Hüsami Yarcanlığı gibi her şehirden ve diğer kadılar, âlimler onu mukteda bildi. Kendi menfaatları için onun büyüklüğünde mübalâğa gösterirlerdi. Başkalarının da kendilerine uymasını isterlerdi. Temürtaş dahi tam ışk ile isterdi ki Emîr Âbid Çelebi "S. Veled'in ikinci oğlu" ve Mevlâna'nın diğer erkek torunları o cemaatın yoluna girsinler ve onun hizmetinde mülâzım olsunlar. Gönül sahib âşıkların gönül feragatı ve istiğrakı halinden haberleri yoktu. Beyit: Evet ey güzel, çünkü senin gönlünde bir derd yoktur, başkalarının da gönlündeki derdi oyuncak sanırsın" Kötü söyleyici kıskançlar öyle gösterdiler ki Mevlâna'nın oğulları serkeşlik ediyorlar ve onunla müttefik değillerdir, onu istemiyorlar. Çelebi Âbid onların derneğine az gider gelirdi. O da buna incinirdi. Bir gün Emîrlerin beyi Emîr Eretne *bey işaret eyleyip öyle savab gördü ki Âbid Çelebi'yi* İlçi *olarak* Uc ümerası *tarafına göndereler. Taki Konya'da olmıya ve ciddi temam ile Uc emîrlerini dâvet eyleye ve anın mütebaatına tergib eyleye, eğer boyun eğerlerse bir iş yapmış olur ve illâ Çelebi dahi o vilâeytte karar tuta. Nekadar Çelebi Âbid bundan vazgeçilmesini istedi ise de*

mümkün olmadı. Beni yani Eflâki Dede'yi Eretne beye gönderip vazgeçmelerini istedi, açık açık özürler söyledi, aslâ kabule geçmedi, Eretne bey dostça itikad ve şefkatından ve sonucu düşüncesinden dolayı öyle münasip gördü ki bu işe rağbet eyleyeler, soğukluk ve ihanet ziyade olmıya. Böylelikle istemiyerek Konya'dan dışarı çıkıp, atasının, dedesinin mukaddes türbesini ziyaretle müşerref olup tanrıya güvenerek velîlerin inayetini isteyerek yola çıktı. Mesneviden velîlerin tanrının çocukları olduğu hakkındaki beyitleri okudu. Gönül derdi ucundan bir âh eyleyip, biz gelinceyedek bunlardan biri kalmıyacaktır, buyurdu. Hem öyle oldu, tanrının takdiri ile Uc vilâyetleri gezisinden Konya'ya döndüğümüzde Taci Kızıl oğlu Emîr Zahireddin'den başka kimse kalmamıştı. Ve hepsi Anadolu sınırından dışarı çıkıp Şam hıttasında yer tutmuşlardı. O cemaat tamamiyle dağılmışlardı. Biz Konya'ya girdiğimiz gece Emîr Zahireddin de Kavale "Konya'nın batısındaki Takkeli dağın tepesinde, çok meşhur bir kalâ idi, Rahmetli Ferit Uğur köylülerden sorup öğrenmiş, bizlere de öğretmişti" kalesine çıkmıştı." Eflâki'nin sözleri bitti. Demir Taş Anadolu'daki Selçuk âilesi bakıyesini kılıçtan geçirdi, Beylikleri ortadan kaldırmağa savaştı, Beyşehir'de oturan Eşref oğlu beyi Süleyman Şahi boğup göle attı. Eflâki C. II, S. 373 Hamid oğullarını perişan etti. Babası Emîr Çoban'ın Ebu Said tarafından öldürüldüğünü haber alınca Mısır'a kaçtı, Zilhicce 727. Orada Melik Nâsır'ın emriyle 728 Ramazanında boynu vuruldu.

Müsameret al Ahyar bi Müsayerat al Ahbar

yahut

Tezkirei Aksarayı

Müellif ve Telif adına hiç bir yerinde rastlamadığımız kitap 4 büyük asla ayrılmıştır.

1. Asıl. Rumî, Arabî, Farisî, Melikî, Celâlî tarihlerin keyfiyetinden bahseder. Bugün kullandığımız ay adları o vakıt da varmış, yalnız Mart yerine "Azar = Azer", Mayıs yerine (İyar), Ağustos

yerine (Ab) demektedir. 30 gün, 31 gün çekenler de tıpkı şimdiki gibi, yalnız Haziranda değişiklik var.

2. Peygamberimizin soyundan sopundan, Hicretinden söz açar. Bilindiği üzre bu göç Milâdın 622 yılı 20 Eylûlü Pazartesine rastlıyan 8 Rebiulevvel ve Güneşin Mizan burcuna girdiği, gece ile gündüzün denk olduğu günde olmuştur.

Hulefâyi Râşidin'den, Emevî, Abbasî halifelerinden anlatır. Bağdad'ın Hülâgü yönünden alınmasını ve oradaki tüyler ürpertici olayları alelâde bir kavga şeklinde söyler. Şirazlı Sadi'nin divanında okuyanları ağlatan mersiyeleri sanki görmemiş. Müverrihimiz Moğul kâfirlerine ses çıkarmamayı siyasetten üstün buluyor.

3. Bu kısımda büyük Selçukî devletinin kuruluşunu ve diğer kollarını kısaca anlatır. Malazgird savaşı gibi Türk varlığını ve Türklerin Küçük Asya'ya, Karadeniz, Akdeniz, Marmara, Ege'ye yayılmalarını hazırlayan, Bizans'ı devirerek yeni bir tarih açacak, Balkanları türkleştirecek, orta Avrupa'ya hâkim olacak vâkıayı pehlivan güreşi kadar olsun anlatmaz.

Anadolu Selçukîlerinin ilk zamanlarıyla Keyhusrev II nin ölüm yılı 644 e kadar kısaca bir Selçuknâmedir. Bu üç kısım olmasa bile kitap değerinden yitirmez, okur hiç bir şey kaybetmez, âdetâ takma uzuvdur.

4. Bu kısımda, Keyhusres II nin üç oğlu İzzeddini Keykâvus II, Rükneddini Kılıç Arslan IV, Alâeddin Keykubad II nin tahta oturmalarından 723 yılınadek süren 80 yıllık hâdiseler yazılmıştır.

Divana devamı sırasında kendi gözüyle gördüklerini anlatan 4 üncü asılda oraya hangi tarihte başladığını söylemediğinden kapalı kalır. Esasen Anadolu'nun en karışık günleri de bu zamana rastlar. Kerimeddin'in, bu devrenin başlarını bizzat görmediği sanılır. Belki o, Bibi oğlunun muazzam tarihini okuyarak, yahut o günlere yetişen ihtiyarlardan dinleyerek yazmıştır. Fakat Bibi oğlunun ne o muazzam kitabından bahs açar, ne ondan bir kelime göçürür. İlm ve kalem bakımından İbni Bibinin topuguna erişemiyenlere yer verirken büyük edibin adını iyma ile olsun anmaması şaşılacak şeydir.

676 yılındaki Cimri ihtilâli gibi esrarlı perde altında kalan hâdiseyi, bu arada bilhassa Sâhib Atâ Fahreddin Ali'nin vaktiyle arapçadan farsçaya çevirttiği Selçukî devleti kayıtlarını Türkçeleştirmek gibi millî tarihimiz için, öz dilimiz için başlı başına değeri olan bir vâkıaya yavaşça bile dokunmaz. Eğer Bibi oğlunun sihirli kalemiyle yazdığı sahifeler olmasaydı biz Karaman oğlu Mehmed beyi ve bu millî şuurun büyük kazancını öğrenemiyecektik.

Kerimeddin Mahmud kimdir?

Mevlevî kaynaklarında - farazâ Ulu Arif Çelebi 719 da Aksaray'ı ziyaretinden sonra hastalanmıştı - adına tesadüf etmediğimiz bu zat kendi tarihindeki yazısına göre divan işlerinde çalışan birisidir. Kendisini Emîr Müciredin Emirşah'ın adamları arasında buluyoruz. Emirşah'ın babası Taceddin Mutez Aksaray'da oturduğundan Kerimeddin belki orada intisap etti. Şimdi Aksaray merkez kazasına bağlı Selime "ona Salime kalesi diyor" köyünün mülkü olduğunu anlatıyor. 500 nüfuslu ve içerisinden Aksaray ırmağı akan köye 1930 da gitmiş, Kerimeddin hakkında ip ucu elde edebileceğimi sanmıştım. İlhanî tarzı mimarîsinde kitâbesiz bir künbed altında alçıdan yapılmış yazısız kabirler vardı. Adına Selime Sultan diyorlardı. Hâlâ vaktiyle orada mumya olduğunu da söylediler. Birinci Sultan Selim ve Kanunî çağdaşı Oruç oğullarının 936 tarihini taşıyan camileri, eskiden kalma peri bacalarının oyuklarında kilise, anbarlar görmüştüm. Halkı Türk ve sünnidir. Kerimeddin bir zamanlar büyük Alâeddin'in vakıflarına - Kazan Han'ın altamgasıyla - mütevelli olmuş; Konya Aksaray - yolu üzerindeki Alâiye Kârvansarayını 10,000 *adedle onardığı gibi* 6000 *de tazminat verdi.* 336

Kerimeddin'in iki nüshasını da Aksaraylı Kâtip yazmıştır. İkinci kopyanın 745 de yapıldığına göre Eretne bey hükümdardı. Kâtip, müellifin adına bir şey katmadığından sonu hakkında bilgimiz yoktur. Temürtaş'la Mısır'a gidenler arasında mıydı, Anadolu'nun bitip tükenmeyen hercü merci içerisinde ebediyen kayıp mı oldu, ne söylense tahmin olacak.

Yazış Tarzı: 14 cü asırın sonlarında müslüman şarkda yazılan tarihlerin üslûbundadır. Secili, tumturaklı edebî bir ifade; onların

arasında yere, vakalara elverişli Kuranı kerimden ayetler, hadisler, Mevlâna müstesna olmak üzre Arab ve İran şairlerinden beyitler, meşhur sözler bu nesrin dekorunu teşkil eder. Yalnız 93 cü sahifede Selçukname adında bir kitabda hadiselelin daha etraflı anlatıldığını söyler, lakin onun kime ait olduğunu tasrih eylemez.

Vakaları canlr sözle anlatırken felege, kaza, kadere işaretle ekseriya ugradığı gadirleri, sitemleri, çekdiği zararları söyler. İfadeleri çekici, sürükleyicidir. Bir çok vesilelerle yazdığı kasidelerden parçalar alarak büyük kişilerin ölüm ve nasb tarihlerini bildirir. O zamana dair diğer kayhaklarda onları, netekim tasdik etmektedir. Sonlarına doğru artık yalnız Anadolu Selçukı devletinin değil doğrudan doğruya İran İlhanları tarihini kayd eder. İlhanî veziri ve Cihangüşa tarihi müellifi Alâeddin Ata Meliki Cuveyni'nin buyruğuyla İbni Bibi'nin kaleme aldığı Kitabı " al Avâmir al Alâiye fil umur al Alaniye " *diye adlandırdığı muhteşem eseri birinci Sultan Mahmud'un Topkapı sarayından Ayasofya'ya çıkarmasiyle gün yüzü görecek gibi sanılmışsa da 34 yıldanberi sahipsiz kalan millî tarih anıtı - hâlâ yazma - durmaktadır. Biricik nüshanın başta kurt ve güve olmak üzere türlü türlü düşmanlarını hatılayarak derhal fotoğrafisini aldırmasını ilgili makamdan şiddetle talep ediyoruz.*

Aksaraylının 17 sahifeye sığıştırdığı olayları 744 sahifede (24× 32,5) *21 satır, beher sahife* 16×22 *olduğu düşünülürse muazzam kitabın maddî fedakârlık derecesi anlaşılır.*

Sipehsalar metin 60 Eflâkî T.I' 64,285 T.II. 99 da adını Melik al udeba, Sadır Mütetabbibin münşeatında 4 yerde en büyük en yüce ünvanlarla söylenen Emir Bedr al Din Yahya, ile muhtasar matbu Selçuknamenin baş tarafında adını okuduğumuz Nasır al Din Yahya'nın Aksaraylının dile getirmemesini anlayamadım. Zaten pek karanlık olan selçuk oğulları devri büyük kültür adamları bakımından Aksaraylı kaynak olamaz. 80 yıllık zaman içinde hastane, şehir, kasaba, ordu hekimleri kimlerdir?

Selçuk oğullarının birbiri aleyhine ayaklanmaları, vezirlerin yekdiğerini çekememeleri, hususiyle İzzeddin I, büyük Alâeddin'in en değerli vezirleri ehemmiyetsiz kusurlar bularak vahşicesine öldür-

meleri, başta Muineddin Pervane, Hatır oğlu Şerefeddin'in öldürülmeleri, Selçukî vezir, emîr âilesinden bir çoğunun Meliki Zâhir Baybars'la Suriye'ye göç etmeleri, Cimri ihtilâli sırasında Sahib'in iki değerli, yiğit oğlunun ölümleri, Emîressevahil hoca Yunus, Bahaeddin Bahri, Emineddin Mikâil'in şehit edilmeleri, Mevlâna Celâleddin, Şeyh Sadreddin, kadıyulkuzat Sireceddinürmevin'in ebediyet âlemine göçmeleri, Anadolu'yu ıssız ve sahipsiz bırakmıştır. Tugaçar, Baltu, Baydu, Sülemiş isyanları Anadolu'daki hali fenalaştırmıştır.

Selçukî tahtına oturanlar artık bir Anadolu Mogol valisi kadar bile nüfuz ve kudrete malik değildi. Sultan Veled Divanında bulunan bir kasidede 14 Mevlâna bendesinin vergiden affı hakkında Gıyaseddin Mesud'dan nişan istenirken Samakar Aga'nın altamgayı getireceğini ilâve ediyor. Şuhalde 14 kişinin vergi muafiyetini bile Selçukî sultanı yalnız başına yapamıyor.

Alâeddin Atâ Meliki Cuveyni'nin 681 de ölümü, 683 de kardeşi Şemseddin'in Argun tarafından şehit edilmesi en nufuzlu iki koruyucudan mahrum kalmayı ve zavallı yurdun facialarını artırmağa çalışanlara fırsat, cesaret verdirmiştir. Hele Sâhib Atâ'nın 684 veya 687 de irtihali işleri büsbütün çığırından çıkarmıştır. Gülşehri'nin Feleknâmesinde saygı ile andığı Saveli Alâeddin *vezir istisna edilirse Fahreddin Kazvinî, hele yahudi Sedüddevle gibiler Küçük Asya'ya vebadan, koleradan, lekeli tifüs salgınlarının yapacağı kıranlardan fazla kötülük etmişlerdir.*

Moğolların 4 mıntakaya ayırdığı Anadolu maliyesi, iktisat, ticaret, çifçilik, bakımından yıkım olmuştur. İran ovalarını, Irak çöllerini kendilerine dar gören Moğol şehzadeleri, Moğol Noyanları başlarındaki kalabalıkla, bütün davarı, atı, devesi, koyunu, askeri, karısı, kızanıyla Anadolu'ya yöneliyor, bitip tükenmez ihtiyaçlarını gereçlerini, maalesef verimi fazla olmıyan, vakıt vakıt kıtlık sıkıntısı çeken topraklarda ne bitmişse çekirge gibi yiyip bitiriyorlardı.

Gelen Müstevfi adındaki maliye komiserleri beraberlerinde Horasanlı, Nişaburlu kâtipler, Azerbaycanlı Hacibler, Kohıstanlı

tahsildarlar. Kirmanlı âmiller, Mazenderanlı, Isfahanlı askerler, çavuşlar, naibler... getiriyorlar, fakirleri doyarken Anadolu'dakiler açlıktan kıvranıyor, çıplakları giyinirken yerli Türkler uryan kalıyordu. Bir aç kurt doyup giderken yerine onbeş sırtlan, seksen domuz, yüzlerce tilki geliyordu. Oyun her zaman Dram, fakat rol alanlar başka başka idi. Sultan Veled'in kasidesinde pek güzel anlattığı gibi yurt başsız gövdeye, parasız müflis kesesine dönmüş, her yerde haramiler, yol kesenler, hırsızlar, arsızlar, çoğalmıştı. Yüzleri bize benzemez, sözleri kulağımıza hoş gelmez gözlerinin biçimi ayrı bir sürü canavar Anadolu'yu yalayıp yutuyordu.

Bütün facıaları olanca dehşetile kaleme alan Aksaraylı Müverrih, kabahatları daha ziyade Müstevfi ve Noyanlara yükleyerek İlhanlarla Çoban ve oğlu hakkında iltizamî bir sükütle işi geçişdirir. Bunu zamanın amansızlığına vermek icab eder.

Anadolu beylerinden kendine karşı gelenleri asıp kesen, yahut Âbid Çelebi gibi muhalif sandıklarını Uc vilâyetlerine uzaklaştıran, 714 Rebiülevvelinde gelip 727 de defolup gitmesine göre 14 yıl oturduğu güzel vatanımızda hemen hemen adını hayırla andıracak hayratı olmıyan Temürtaş'a Husrevi adil' Mehdii zeman, Nuşrevanı Adil diyor. Gerçi Eflâki de dahi Temurtaş'ın bu iddiada olduğu yazılı isede, son Selçuk Padişahi Giyas al Din Mesud'un 708 de ölümü üstüne Anadolunun büsbütün sahipsiz kaldığı anlaşılıyor. Aksaraylı hernedense Mesud II'nin ölüm yılını yazmaz, Nigdeli Kadı Ahmed yukarıda adını yazdığımız tarihinde Kayseride 708 yılında öldüğünü ve tabutunun Simreye "Amasya civarında" götürüldüğünü kayıt etmektedir. Aksaraylının Emir Çobanla, Temurtaş'dan iyilikler görmüş olması ve ona Husreviadil demesinin bu sebebden ileri gelmesi sanılır. Çünki Kerimeddin, riayetini gördüğü büyükler hakkında daima saygı göstermiştir.

Anadolu'ya gelen Emîr Çoban'a Karanbük'de saygı sunanlar arasında Karaman oğullarının bulunmaması, onların yiğitliklerini, tâ 676 da yapılacak iken Pervane'nin allaklığı ile geri kalan Mogollara karşı durma ve onları Anadolu'dan uzaklaştırma siyasetinin hâlâ bir ülkü olarak yaşadığını gösterir.

Emîr Çoban'a Karanbük kışlağında mutavaat edenleri sırala-

yan Aksaraylı:Felekaddin Dündar Hamid,Evlâdı Eşref"Eşref oğulalrı" Esbatı Sâhib Fahreddin,Ümerayı Kermiyan,Ebnai Alişir, Süleyman paşa(Süleyman paşa hakkında EflâkiDede menakıbında iki hikâye var) demektedir. Eflâki Dede'nin yazdığına göre Aydın oğlu Mehmet beyle, İnanç oğlu "şimdiki Denizli'de otururlardı" Alişir oğlunun himayesinde oldukları anlaşılıyor..

Osman oğulları hakkında hiç bir kayda rastlanmaması oldukça mühimdir. Kütahya'ya birkaç defa giden Eflâkî onlardan söz açmaz. Gelenler arasında Saruhan ve Menteşe oğullarının adına da tesadüf etmiyoruz.

Aksaraylı'nın daha ziyade maliyeci olduğu vergi işlerini iyiden iyiye yazışı ile anlaşılır. Ve eseri Anadolu maliyeciliği bakımından ayrı değer taşır. Eğer hayatının büyük kısmını Aksaray'da değil Konya'da geçirse idi kitabından istifademiz muhakkak daha fazla olurdu. 723 den sonra eksik bıraktığı kısmı Hutenli Kadı'nın torunu Niğdeli Ahmed'in tek nüshası Fatih Kütüphanesinde saklı duran tarihî gerçi 733 yılına kadar uzatıyor ise de yazdığını haber verdiği Selçuknâmesi henüz elde edilemediği için millî tarihimiz bakımından acıklıdır.

Mükrimin Halil Bey'in Paris Millî Kütüphanesinden kopya eylediği Farsça Selçuknamesini de dilimizde görmek istiyoruz. Değerli arkadaşımız bunu ya kendisi yapar veyahut bize bırakır.

Ellerinde bu devreye ait yazma kitaplar bulunanlar adresimize haber verirlerse ya parası mukabilinde yahut armağan edenin adını kitabın başında saygı ile anarak basmağa hazırız. Bütün Türk çocuklarını bu kutlu ve mutlu ülkünün yerine getirilmesi için iş başına çağırıyoruz.

Kime gerek ki diri kala ölmiye hergiz
Bunu işitsin ve tutsun katı bu key sözü
Kime gerek ki ola ol cihanda yüzü ak
Bu yola gelsin ve görsün bizim ile ol yüzü.

Sultan VELED

Tercümeyi arkadaşımız Nuri Gencosman büyük bir kifayetle yaptı. Ben de aslı ile karşılaştırdım ve kendimce faydalı bulduğum notları kattım. Arkadaşlarım her güçlüğü yenecek azim ve umut ile bu işe bağlanmış gençler olduğundan bütün dileklerimizin yerine geleceğini sanıyoruz.

Bundan sonra basacaklarımızı, kitabın bitiminde söyliyeceğiz. Bununla beraber İbni Bibi'nin büyük nüshası ve Aksaraylı'nın yazma metinleri basım kisvesine bürünmedikçe ödevimizin yarım kaldığını söyliyeceğim. O şerefli hizmeti de biz yapmalıyız.

Bizim yolumuzu büyük bir fikir ışığı ile aydınlatan Anadolu'da ilk Türkçe şiir sahibi Sultan Veled'in gazelini yazıyorum:

Bu cihandan kim çıkarsa bizi ol bile ki nevüz
Yolumuza kim girürse bile kuş gibi uçavuz
Bile elimiz tutavuz bu ağır yolu kesevüz
Kişinin ki gözü görmez tutavuz gözün açavuz
Yiri koyuben gidevüz bu halâyıkı koyavuz
İsâ'nın yolun tutavuz yukarı göğe ağavuz
Yolumuzu kim urursa ileyimize durursa
Duravuz çalış kılavuz dartavuz kılıç uravuz
Karanu süsü ki durur yolumuzda bizi urur
Duravuz nurun süsü ile karanu süsün siyavuz
Karanu süsün siyavuz süvümüzle hoş varavuz
Karanu ile girürken köyün vü şarın yıkavuz
Oları ki biz kıravuz giri canların virevüz
Ol İli ki biz yıkavuz giri anı biz yapavuz.
Kişinin ki gözü görür bize can verirken eydür
Ne ki bu yola virevüz yüz anın biği alavuz
Yürü ey «Veled» ki bu gün sücü Tanrıdan içevüz
Çayıru çemen içinde ayımız yüzün görevüz.

Bugünkü anlayışımıza göre:

Bu cihandan kendini kim kurtarırsa bizim ne olduğumuzu anlar.
Bizim yolumuza kim girerse onunla kuş gibi uçarız.
Elimizi tutarak bu güç yolu birlikte geçeriz.
Gözü görmeyen kişinin tutar, gözünü açarız.
Yeri, iyi olmıyan kimseleri burada bırakırız.
İsâ peygamberin yolunu tutarak göklere yükseliriz.
Yolumuzu kesmek istiyenlerle, yarınımıza engel olacaklara
durup pıçak sallar, kılıç çeker döğüşür, onunla savaşırız.
Karanlık askeri yolumuzda durup bizi vurmak istediğinde
dururuz, aydınlık askeriyle karanlık askerini yeneriz.
Karanlık askerini, kendi askerimizle mağlûp edince hoşlukla,
karanlık yurda girerek oradaki köyleri şehirleri yıkarız.
Öldürdüğümüz kimseleri yerde bırakmayız, şimdi onlara taptaze bir can veririz.
Yıktığımız ildeki köyleri, şehirleri de yeni baştan yaparız.
Gönül gözü açık olan kimse bize canını verirken: bu yola ne vermiş isem onun yüz fazlasını alacağım der.
Ey Veled "şairin mahlesi", yürü, bu gün tanrıdan şarap içelim,
çayır ve çemen içinde ayımızın yüzünü görelim.

Yukarıda adı geçen Ayasofya ve Yeni Cami yazmaları Ankara'ya getirtilmiş olduğundan ikisini de yeniden bir daha gözden geçirdim. İlkinin 3 üncü sahifesindeki yazısını fotoğrafiye ettirerek klişesini yaptırdım.

Bu yazıların en üst başında siyah mürekkep ve ince bir kalemle "Telif el-merhum Hoca Kerimeddin Mahmud rahmetullah" denilmektedir. Onun karşısındaki sahifede Sâhib Şemseddin Isfahanî'nin öleceği sırada söyleyip matbû Bibi Oğlu Tarihi'nin 265, bizim yayın alanına koyduğumuz türkçe tercümesinin 240 ıncı sahifesin-

deki kaside yazılmış ve altına arapça 759 yılı işaretlenmiştir. Hat, Selçukîlerin kullandığı tarzdadır.

Noyını âzamın kütüphanesi için yazılan bir nüshadan kopya edilen Ayasofya yazması, Selim-i Kadîm'in yani Birinci Sultan Selim Han Hazretleri'nin kütüphanesinin malı imiş. Gördüğümüz tuğra şeklindeki mühür "Selim Şah bin Bayezid Han" okunmaktadır. Müşarünileyh bunu Konya'dan mı elde etti, yoksa veziri Aksaraylı Pir Mehmet Paşa mı armağan eyledi bilinmeyor, Noyını âzam sözünün sağ yanına siyah mürekkeple Temürtaş yazılmış. Biz de bunu yukarıda söylemiştik. Bu yazmanın ilk sahifesine Osmanlı tâliki ile Tezkerei Mahmud El-Aksarayî yazdıkları gibi, Yeni Cami kütüphanesine ait nüshada dahi Müsameret Al Ahyar bi Musayeret Al Ahbar yazmışlar. Kerimeddin Mahmud'un eserini Tezkerei Aksarayî ve Müsameret Al Ahyar diye ün aldığı zaten malûmumuzdur. Her iki yazmanın da içerisinden varaklar düşmüş ve fakat iyi bir tesadüfle eksik kâğıtlar birbirini tamamlıyacak surettetir. Yeni Cami nüshası daha okunaklı ve hattâ bir kısım yeri daha tamdır. Asıl müellif nüshası elde yoktur.

Aksaraylının Tarihini ilk gören ve kitabının hazırlanmasında vesika olarak kullanılan Müneccimbaşı Ahmed dededir. 1908 inkılabından sonra kurulan Osmanlı Tarihi Encümeni mecmualarında Ahmet Tevhid, Halil Edhem Beyler makalelerinde Aksaraylı tezkeresinden geniş şekilde faydalanmışlardır.

Mukrimin Halil, İsmail Hakkı Beylerle Millî Tarihle uğraşanlar da bu kaynaktan bol bol istifade etmişler, Hasan Fehmi Turgol dahi Konya Halkevi mecmuasında 4 üncü aslı ilmî olmayan bir görüşle ihtisar ile türkçeleştirmiştir. Fikret Işıltan adındaki gencin bu defa alman dilinde yapdığı yayın, yalnız vak'alara ait olup edebi, hikemi kısımları çıkarmıştır. Ön sözünde elimizde yapılan Aksaraylı Tarihi Bibliografyası hakkında etraflı bilgi vardır.

Almanca kitabın adı şöyledir:

Die Seltschuken - Geschichte des Aksarayi, von Fikret Işıltan, 1943, Otto Harrassowitz, Leipzig. Endeksile beraber 129 sahifedir.

Ankara, 12. V. 1943 *F. N. UZLUK*

Bibliyoğrafya:

İbni Bibi, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, Ankara, Uzluk Basımevi 1941.

Mevlâna'nın Yedi Öğüdü, F. N. Uzluk, İstanbul 1937.
Mevlâna'nın Mektupları, F. N. Uzluk, İstanbul 1937.
Divanı Sultan Veled, F. N. Uzluk, Ankara, 1941.

Menakıbı Eflâki Dede, Yazma, Metin, hususî kütüphanemde..
Cl. Huart, Eflâki tercümesi, Fransızca, Paris, 1918, 1922. cild.
Sadri Mütetabbib, Ravzat al küttab. Münşeat. Yazma, hususî kütüphanemde, Kilisli Rifat yazmıştır.

Halil Edhem, Düveli İslâmiye, İstanbul, 1927.
M. Şemseddin, İslâmda Tarih ve Müverrihler.
Sultan Veled, Mesnevileri, Maarif adlı mensur eseri.

BAŞLANGIÇ

Hamd ve minnet, mahlûkatı ve eserlerini yaratan, onların sözlerini, işlerini meydana getiren, sıfatlarını, benliklerini, şekillerini birbirlerinden ayıran, hayatlarını, ölümlerini, ecellerini takdir eden; maksatlarını, sırlarını, hallerini bilen; dualarını, dileklerini, isteklerini dinleyen; yürüyüşlerini, duruşlarını, gidişlerini gören; iradesiyle halkın itiraflarını, inkârlarını, imanlarını, sapkınlıklarını tesbit eden Ulu Tanrı'ya mahsustur.

Dua ve selâm, Tanrı'nın doğru yolu göstermek için göndermiş olduğu kulu ve Peygamberi, insanların efendisi, mahşer gününde yardımcıların yardımcısı (Muhammed Mustafa) ya olsun ki: Yaradana ortak koşanların iki yüzlülüğünü, boş savaşlarını açığa vurmuş, kurduğu yasa ile onların günahlarını, suçlarını, tehakkümlerini ortadan kaldırmıştır.

Allah, o büyük Peygamberini ve onun seçilmiş ve yücelmiş olan yakınlarını dilekleri gereğince korusun.

Gücü büyük olan yaratıcıyı öğdükten ve adı kutlu olan o besleyiciye şükür ettikten sonra bilmelidir ki: Mahlûkatın suret ve fıtretleri onun değişmez takdirinin eseri, Âdem oğullarının hayat ve ölümü onun tedbirinin neticesidir. O kemal sahibi görücü ki; görünen hiç bir şey onun kudret gözünden gizlenmiş değildir. O sonu olmayan işitici ki, hiç bir söz onun başlangıcı bulunmayan bilgisinden saklı değildir. Bir takdir sahibi ki, ayıpları örter, tevbe edenlere merhamet buyurur; günahlıların suçlarını yarlığar; semaları yükseltir, onu yıldızlardan süslerle bezer, bir tedbir sahibi ki; bütün seyyarelerin doğarken, batarken hareketlerini sonsuz kudretiyle idare eder.

Dualar, Peygamberlerin sonuncusu ve en şerefli bir kabile ve soydan gelmiş olan Yüce Peygamberimizle onun menkıbe ve mertebe sahibi yoldaşlarına, halifelerine yaraşır. «Tanrı hepsinden de hoşnut olsun».

Bu sözleri ve hikâyeleri anlatan, bu şükür ve şikâyetleri yazan muharrir, söze şöyle başlamaktadır:

Ötedenberi halkın büyüklerine armağan vermesi; ahalinin, memleket ulularının katına, her birinin değerine göre sungular sunması eski bir türedir. Bu değersiz yazıcı ve fakir duacı da **Padişahın dergâhına münasip ve o cihangir evlâdı, sultanların sığınağı, düşman ve serkeşleri kahreden, âfetleri def'eyleyen, merhametleri nefsinde toplayan, dünya memleketlerini fetheden, semadan kuvvet alan; düşmanlarına muzaffer, Ulu Tanrı'nın kelâmına mazhar, yüceliklerin ve manevî faziletlerin seması; milletlerin boyunduruğunu elinde tutan, rahmet esaslarını yayan, zamanın «Mehdi» si, hakkın yardımcısı, kâinatın padişahı ve cihanın «Dârâ» sı - Devleti ve gölgesi dünyadan eksilmesin - Ulu sultana**] sunmağa elverişli ir armağan olmamakla beraber bu kitabı o huzura takdim etmek fırsatını aradım. Büyük arap şairi (Mütenebbi) nin,

Sana ad ve mal bağışlamakla hediye verilmez,
Sen hâl değil kal "sözle" kutlanırsın.

dediği gibi bu âciz de, gelip geçmiş milletlerin tarihini kısaca düzenleyerek bir dergi meydana getirdim. Ola ki, bir fırsat zamanında faziletli okuyucular gözden geçirerek öğrendikleri haberleri; Tanrı'nın daima müjdeler eriştirmesini dilediğimiz sultanın şerefli kulağına ulaştıralar.

Kudretli Allah'tan dilerim ki, ulu sultan bu eseri inayet nazariyle korur ve rızasına uygun olarak dinler.

Tarihin faydası, ancak zamane sultanlarının, cihangir hükümdarların müsait vakitlerinde ve kederli dakikalarında geçmiş zamanların haber ve eserlerini dinlemeleriyle, onlara rağbet göstermeleriyle elde edilebilir. Tarih, iyi havadisler veren dost ve ahbaplar gibi cihanın ahval ve vâkıalarını toplar, onu anlatır. Falan şöy-

le dedi, şöyle oldu. Bir başkası şu suretle hareket etti ve şu halde gitti; halk, cihanın sultan ve meliklerinden şöyle haller gördü, âkıbet şu hale vardı, der. Herkes, hayırdan, şerden işlediği hareketlerin karşılıklarını nasıl buldu? Sözün kısası: Bu ahvalin mütalâasından cihangirler ibret alırlar, uyanık bulunurlar; engellerden, vâkıalardan sakınırlar. Bundan önce geçen Âdem oğullarının ne halde bulunduklarını, dünya ve âhiret işleriyle nasıl uğraştıklarını anlarlar.

Her nekadar cihanda her şey kadere bağlı, kâinatta her mahlûk, başlangıcı olmayan takdirin mahkûmu olup hiç bir kulun kudreti kendi isteğine tâbi değilse de «Çalışınız: Her iş Allah'ın dilemesiyle meydana gelir.» öğüdü de Yüce Peygamberin ibretli sözlerindendir.

Tarihin ikinci bir faydası da: Geçmiş insanlardan iyilik veya kötülük yapmış olanların adlarını uzun çağların sahifeleri üzerinde iyilik veya kötülükle nakşetmesindedir. Şair:

«İyi ünden başka bir şey kazanmağa heves etme, çünkü mal ve ömür, var olduğu müddetçe boş midelere yem olur; geçip gidenlerin hâtıralarda nasıl öğülerek yaşatıldıklarına dikkat et. Sözün kısasaı (Sır bilenlere malûm olur.) » diyor. İşte bu sebepten dolayı dinleyiciler tarihin gösterdiği iyi örnekleri alır, kötü gidişlerden sakınırlar. Başladıkları işlerin önünde ve sonunda bir tehlike baş gösterirse ne türlü tedbir alınacağını kestirebilirler. Hareketlerinde, düşüncelerinde kendi güçlerine, anlayışlarına güvenebilirler. Zamanın yürüyüşünü, günlerin geçişini soğuk kanlılıkla karşılamak yönünden gerekli bilgiler kazanırlar.

Şu hikmeti iyi bilmelidir ki:

Kısmette yoksa çalışmakla kimseye bir şey verilmez.
Kısmette varsa çalışmadan elde edilmez.

Yüce Peygamber «Korkan adam gece uyumadan yürür, gece yürüyen de varacağı yere çabuk ulaşır.» buyurmuştur.

Tanrı'ya saygılar ve şükürler olsun ki: Geçmiş devirlerden bugünkü tarihe yani Paygamberimizin 723 üncü göç yılına değin rahmet toprağında ve kerem zemininde ve keramet menzilinde böyle yüce himmetli, devlet sahibi, mübarek huylu hiç bir hükümdar bu türlü uğurlu törenle ayağını sultanlık tahtına basmamış, varlık alanında böyle bir padişah yaratılmamıştır.

Zaman onun kutlu zamanıdır ki; dinin yücelmesinde, müslümanlığın yayılmasında, Allah'ın feyziyle bu derece fikir isabeti göstermiş, sırf Hak vergisi olan sağlam iradesiyle, kuvvetli askerleri, savaşçı maiyeti, altın saçan köleleri (Tanrı sayısını artırsın) kerem sahibi yiğitleriyle ün salmış, Allah'ın yardımının yoldaşlığına mazhar olmuş, fetihlerin, zaferlerin çoğalması sayesinde yılan kılıklı düşmanlarını kırıp geçirmiş, uzak devirlerden, uzun zamanlardanberi âsî Türklerin (*) kir ve pislikleriyle bulaşmış ve yıpranmış olan memleket parçalarını temizlemiştir. Bu nimet ve lûtuflara karşı çöldeki kumlar, gökteki yıldızlar ve bol ihsanlarla güzel caizeler üzerine yazılmış kasideler sayısından daha çok hamd ve şükür olsun ki bu kitabın tamamlanması tarihi onun mübarek çağlarına ve kutlu günlerine rastlamıştır. Bu padişahın devrine ait vak'alar, yerinde hikâye edilecektir.

Yüce Tanrı «Dünya âhiretin tarlasıdır» hikmeti gereğince hayır ve iyilik tohumlarını, o sevgililerin sevgilisi ve kulluk âyininin göz yaşı olan padişahın ruhuna ekmiştir. Onu Hesap gününe lâyık ve makbul kılsın, iyiliklerini kabul ile âhiret muradını bağışlasın. Devletinin kullarını, taraftarlarını değerli eserler bırakmaya muvaffak buyursun, onlara din ve dünya kazancı versin. Yardımcılarının bayrağını göklere yükseltsin. Düşmanlarını kahretsin. Allah Peygamberimiz (Muhammed Mustafa) nın ve evlâdının himmetiyle o padişaha dost ve yardımcı olsun..

Bu dua, vefakârlık kitabında, iyilik bilmenin son mertebesini

---

(*) Burada ve gelecek sahifelerde bahsedilen (Türkler) Karaman oğullariyle beraber ayaklanan Uç vilâyetleri halkı yani taşra ahalisidir. İbni Bibi tercümesinin haşiye notlarında Türk ve Tâcik kelimeleri hakkında F. N. Uzluk tarafından verilen izahata bakınız!

ve sultana bağlılığı ifade ettiğinden buraya yazıldı. Tâki her yerde dillerde dolaşsın ve kabule lâyık olsun.

Müellif bir kasidede diyor ki:

«Ey devrinde hilâfet rüzgârı esen sultan! Makamın sayesi semalara erişmiştir. Dünya nimetleri şu üç noktada toplanır; herkes bu hakikatı hep bir ağızdan gerçeklemiştir. Birinci nimet, hayatta tutunacak bir desteğe malik olmaktır, ikincisi kalbinde bir gaye bulunmasıdır, üçüncü nimet de beklemediğin halde Tanrı yüzünden sana hazırlanmıştır. Bayrağın memlekette muzaffer olsun, zaferin (İsrafil) in sûru ötünceye kadar devam etsin...»

Bu kitabın bahsedeceği esaslar dört kısma ayrılmıştır:

I — Rumî, Arabî, Farisî, Melikî tarihlerin izahı, bunların faydaları, tarihle ilgili meseleler.

II —Peygamberlerin ulusu (Muhammed Mustafa)nın (Mekke) den (Medine) ye göçtüğü tarihten başlyarak en sonuncu Abbas oğulları halifesi (Elmüstâsım) ın son günlerine kadar geçen vak'alar.

III — Selçuk oğulları oymağının ilk devirlerinden Sultan Alâittin Keykubat I oğlu Sultan Gıyaseddin Keyhusrev II zamanına kadar devam eden hâdiseler.

IV Hakanlar (Moğollar, İlhanlılar hükümdarları) ile sultanların, vezirlerin, emirlerin, diğer devlet adamlarının ahvâlinden zamanlarındaki değişikliklerden, Anadolu'da Türkler'in (Karamanlıların) ayaklanmaları sıralarında müellifin saltanat divanları hizmetine devam ederken bizzat görmüş olduğu vak'alar.

FASIL I

Rumî, Arabî Farisî Melikî tarihler

Bilmek gerektir ki; tarihin esası, vâkıaların zamanlarını tesbit etmek, faydası da gelen her zamanı geçen zamanlara nisbet ederek vâkıaların cereyanındaki sıra ve tertibi anlamak maksadına dayanır.

Dünya milletleri arasında kullanılan zaman ölçüleri dört türlüdür. Bunların ilki Rumî tarihtir. Ondan sonra sırasiyle arabî, farisî ve Melikî tarihler gelir.

Rumî tarihin başlangıcı Pazartesi gününe tesadüf eder. (Filip oğlu İskender) in ölümünden on iki güneş yılı geçtikten sonra bu tarihe (Güneş yılı) adı verilmiştir.

Rumlara göre bir sene 365 gün ile bir günün dörtte biri yani altı saattır. Bazı ayların 31 gün bazılarının 30 gün çekmesinden ve yalnız bir ayın da 28 olmasından hakikatta Güneş yılı bu miktardan biraz fazladır.

Rumî ayların adları şunlardır: I. Teşrin, II. Teşrin, I. Kânun, II. Kânun, Şubat, İzar, Nisan, İyar, Haziran, Temmuz, Ab, Eylül.

31 gün çeken aylar yedidir. I. Teşrin, I. Kânun, II. Kânun, İzar, İyar, Temmuz, Ab.

30 gün çeken aylar dörttür: II. Teşrin, Nisan, Haziran, Eylül. 28 gün devam eden ay Şubattır. Her dört senede bir Şubat 29 gün olur. Yukarıda söylediğimiz altışar saatın birleşmesinden dolayı artan bu güne (Kebise) ve bu günün ilâve edildiği seneye de (Senei kebise) derler. Arabî tarih: Buna (Hicrî tarih) de denir. Başlan-

gıcı (Rebiül'evvel) ayının sekizinci Pazar gününe rastlamıştır. Hazreti Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göçtüğü gün işte bu pazar günüdür. Bu yılın ilk Muharrem ayının başlangıcı da Salı günüdür. Bahsettiğimiz bu tarih ve yıllarla aylar, semada ayın hareketine göredir. Çünkü (Kamerî) ayların başı her yeni ayın hilâli göründüğü günlerdir. Sene 12 Kamerî aydan ibarettir. Bu müddet de 354 gün ile tahminen sekiz saattır. Bir ay bazan tam 30 gün, bazan da 29 gün sürer, 30 gün süren ayların son günlerine (selh) derler. Zaman olur ki birkaç ay arka arkaya 30 gün sürer. Bu suretle deva meden aylar, çok defa dört aydan ibarettir. Bazı vakit de yine birkaç ay arka arkaya 29 gün olur. Bu müddet de çok kere dört aydır.

Şu hesaba göre ay yılı güneş yılından tahminen 10 gün 22 saat eksiktir. Muharrem ayı iptidasının her dört mevsime de rastlaması bu sebeptendir.

Farisî tarih : Bu tarihin başlangıcı (İran) şahlarının sonuncusu olan (Şehriyar oğlu Yezd Cürd) ün saltanat tahtına oturduğu salı gününe rastlamıştır. Bu tarihe de her ayın 30 gün devam etmesi ve geride kalan beş günün çalınmış olması dolayısiyle (Şemsî tarih) adını vermişler ve sözü geçen beş güne de (Müstereka = Çalınmış günler) demişlerdir.

Rumların her dört senede bir ilâve ettikleri dörtte bir günü acemler, her yüz senede bir katıştırırlar. Acemlerin ayları şunlardır: Ferverdin = Mart, Ürdibihişt = Nisan, Hardad = Mayıs, Tir = Haziran, Merdad = Temmuz, Şehriyar = Ağustos, Mihr = Eylül, Eban = Teşriniévvel, Azer = Teşrinisani, Dey = Birincikânun, Behmen = İkincikânun, İsfendarimüz = Şubat.

Çalınmış günlerden her birine de ayrıca bierer ad verilmiş ise de sözü uzatmamak için yazmadık.

Melikî tarih - Alparslan oğlu Celâlettin Melikşahı Selçukî'nin tarihidir. Bu tarihin ilk yılı güneşin (Hamel = Kuzu) burcuna geçtiği günden başlaması dolayısiyle hakikî Güneş yılı esasına da-

yanmaktadır. Sene başlarına (Nevruzi Sultanî) derler. (*) Bu tarihin her ayı, güneşin bir burçtan ötekine geçtiği müddetçe devam eder. Bu takdirde (Celâlî) ayları da hakikî güneş ayıdır. Senelerinde çalınmış günler vardır. Bazan ayları otuzar gün devam ederek çalınmış olan beş gün senenin sonuna eklenir ve takvimlerin nihayetine getirilir. Aylarının isimleri farisî aylar gibidir. Yalnız aradaki fark sene başlarının acemlerde daha önce başlamış olmasındadır. Bundan dolayı meselâ : Mart ayına (Ferverdin Celâlî) derler.

Şunu da bilmek gerektir ki, Rumî tarih arabî tarihe nazaran 340,700 gün evveldir. Arabî tarihi de farisî tarihten 3624 gün daha evvel başlamıştır. Meşhur tarihler bu suretle kısaca anlatıldı. Üst tarafını en bilgin ve hâkim olan, doğru yolu gösteren Allah bilir.

FASIL II

Bu fasılda göç yılından yani Peygamberlerin en yücesi (Muhammed Mustafa) Aleyhisselâm ile yoldaşları ve halifeleri devrinin başlangıcından Abbas oğulları halifelerinin sonuncusu (Elmüstâ'sım) zamanına kadar olan vak'alar hikâye edilecektir.

Bu faslın mütercimi ve bu bahsin müellifi derki: Tarihimizin bu kısmına esas olan rivayetler, arap dilinin belâgatiyle yazılarak, olduğu gibi acem diline çevrilmiş olan (Kitabül'ukad) adlı eserden intihap ve tercüme edilmiş, bu suretle faslın iptidası Tanrı'nın teveccühlerine mazhar olan Kutlu Peygamberimizin asîl ve temiz soyunun tesbit ve hikâyesiyle başlamıştır.

Peygamberlerin en ulusu ve sonuncusu Hazreti Muhammed Aleyhisselâm'ın baba tarafından soyu:

(*) Nevruz'un acemlerle ilgisi yoktur. İran'da Büyük Selçukîler tarafından kurulan Celâlî takviminin başlangıcı ve baharın ilk günü olması itibariyle ötedenberi Türklerce kutlanmaktadır. Bahar bayramı Türklerin millî bayramlarındandır. **Mütecim**

İbrahim peygamber oğlu, İsmail oğlu, Haydar oğlu, Hamil oğlu, Leys oğlu, Selaman oğlu, Hemyesâ oğlu, Elyesâ oğlu, Eded oğlu, Ed oğlu, Adnan oğlu, Mâd oğlu, Nizar oğlu, Muzar oğlu, İlyas oğlu, Müdreke oğlu, Huzeyme oğlu, Kenane oğlu, Nazr oğlu, Malik oğlu, Fehr oğlu, Galip oğlu, Lüvey oğlu, Kâb oğlu, Mürre oğlu, Kilab oğlu, Kusay oğlu, Abdimenaf oğlu, Haşim oğlu, Abdülmuttalip oğlu, Abdullah'tır.

Ana tarafından:

Mürre oğlu, Kilâb oğlu, Zühre oğlu, Menaf oğlu, Kâb oğlu, Mürre oğlu, Vehep kızı Âmine'dir.

Peygamberin doğuşu ve ahvali— Bazıları Hazreti Peygamberin (Fil) senesinde Rebiül'evvel ayının 12 inci günü dünyayı şereflendirdiğini söylerler. Bir kısım tarihçiler de aynı sene Rebiül'evvelinin ikinci gecesi doğduğunu ve diğer bir zümre de Fil yılından birkaç gün sonra dünyaya gelmiş olduğunu rivayet ederler. Bu suretle doğum tarihinde ihtilâf vardır.

Peygamberimize kırk yaşında vahiy geldi. Vahiyden sonra onbeş yıl Mekke'de, on yıl da Medine'de oturdu. (İbni Abbas) ile yoldaşlarından bir kısmı Hazreti Muhammed'in Mekke'de onüç ve Medine'de on yıl peygamberlik yapmış olduğunu söylerler.

Hazreti Muhammed Mekke'den Medine'ye göç etti. Medine'de Rabiülâhir ayının 12 inci Pazartesi günü Tanrı'ya kavuştu.

Peygamber, daima yerde oturur, yerde yemek yerdi. Yorganı bir abadan ibaretti. Fakir ve yoksullar meclisinde çok oturur, pazarlarda yalnızca dolaşırdı. Uyuduğu zamanlarda mübarek elini yastık yapardı. Çok yemez, kahkaha ile gülmezdi. Ancak hafifçe gülümserdi. «Ben kulum. Kul gibi yer ve içerim» buyururlardı. Bir misafirliğe davet olunsa gider, hediye gönderilse kabul ederdi.

Amca ve Halaları — Babası Abdülmuttalib oğlu Abdullah'ın peygamberden başka çocuğu yoktu. Hazreti Muhammed henüz beşikte iken babadan yetim kalmıştı. Onu amcası (Ebû Tâlib) besledi. Peygamberin dokuz amcası vardı. Bunlar: (Hâris, Zübeyr, Cahfel, Mukdim, Ebuleheb, Ebutâlib, Abbas, Hamza, Esed) dir. Altı

halası vardı ki bunlar da (Beydâ, Sürre, Atike, Safiyye, Ürvi, Âmine) dir.

Hatunları — Peygamber, nikâhı altında 15 kadın bulundurmuştur. Bunların ilki (Huveyled kızı Hatice) dir. 2- (Zem'a kızı Sude), 3- İbnülhattab kızı Hafsa), 4- (Huzeyme kızı Zeyneb), 5- (Ebi Ümmiyetülmahzumî kızı Ümmi Selme), 6- (Haceş kızı (Zeyneb), 7- (Hâris kızı Cüveyriyye), 8- (Ebubekir kızı Âyşe), 9- Ahtap oğlu Hayyi kızı Safiyye), 10- (Hâris kızı Meymune), 11- (Zeyt kızı Amre). Bu kadını nikâhladı, fakat birleşmedi. Çünkü kızın babası, Peygambere: Benim kızımın birçok hünerlerinden başka bir meziyyeti daha vardır ki o da şimdiye kadar aslâ hastalık geçirmemiş olmasıdır, demişti. Peygamber «bu kadının Allah nazarında hayrı yoktur»buyurdu ve derhal boşadı. 12- (Hakim kızı Havle) dir ki hayatını Peygamberimize bağışlamıştır. 13- (Ebi Süfyan kızı Ümmi Habibe) ki adı (Remle) dir. 14- (Numan kızı Ümeyme), bu kadını nikâh ettiyse de yanına varmadan boşadı. 15- (Mürre) kabilesinden istedi. Kadının babası kızını vermişken sonra pişman oldu. Benim kızımda (Baras) Abraş illeti vardır, diye yalan söyledi. Evine döndüğü zaman kızının hakikaten Abraş çıkarmış olduğunu gördü Bazıları bu hatunların sıralarında ihtilâf etmişlerdir.

Çocukları — Peygamberin sekiz çocuğu olmuştur. Bunların dördü erkek, dördü kızdır. Erkek çocuklar sırasiyle (Kasım), (Abdullah), (Tayyip), bu üçü Hatice'dendir. (İbrahim) (Mariyei kıbtiye) den doğmuştur. Kızları: (Fâtıma), (Zeynep), Rukiye), (Ümmügülsüm) dür. Hepsi de Hatice'den doğmuşlardır. Tanrı hepsinden de hoşnut olsun.

Peygamberin ölümü — Hazreti Ayşe şöyle anlatır: «Hazreti Peygamber Rabiül'evvel ayı iptidasında bir cenazeden dönmüştü. Ben, baş ağrısından rahatsızdım. Vay başım, vay başım diyordum. Peygamberin de başı ağrıyormuş, Yalnız senin başın değil, buyurdu. Tâ sabah namazı vaktine kadar ıztırap çekti. Sabah namazı yaklaşınca gözlerini açtı, bana:

Babana söyle, halka imamlık yapsın, namazı kıldırsın, dedi. Sonra benden içerisinde oturmak için sıcak su istedi. Derhal su ısıttım; Peygamberi leğen içine oturttum. Üzerine su döktüm. Bu

arada Bilâl): Ey Tanrı'nın peygamberi, namaz vaktıdır, diye seslendi. Peygamber, hemen leğenden dışarı fırlayıp mübarek başını sardı, (Abbas) ile (Ali) koltuğuna girerek mescide götürdüler. Namazı oturduğu yerde kıldı. (Ebubekir) arkasından peygambere, cemaat da Ebuberkir'e uydular. Namazı bitirdikten sonra minbere çıktı. Ayrılık hutbesini okudu. Söylediği sözlerin her biri yoldaşlarının ve müslümanların yüreklerini dağladı; herkes hıçkıra hıçkıra ağladı. Bundan sonra minberden inerek odasına çekildi.

Yine Ayşe anamız der ki: «Peygamberin ıztırapları şiddetlendi. Benden soğuk su istedi, önüne koydum. Suyu alıp mübarek yüzüne serpti ve: «Yarabbi, beni ölüm döşeğindeki sarhoşluktan koru» diye dua etti. Halinde değişiklik başlayınca kızı (Fâtıma) geldi. Yüksek sesle ağlıyordu. Peygamber bu sesi işitince gözünü açtı. «Ey kızım, bundan sonra baban için gam ve keder yoktur.» buyurdu. Harareti yükseliyordu. Nefesleri sıklaştı. Son sözü «Namazınıza devam edin, elinizin altında olanlara karşı iyi muamele yapın»; tavsiyesi oldu.

Peygamberimiz bir rivayette Rabiül'evvel ayının yirminci, diğer bir rivayete göre de bu ayın 13 üncü Pazartesi günü zevaldan sonra dünyadan göçtü. Erkekler ağlamağa, kadınlar feryada başladılar. Fâtıma hem ağlıyor, hem de «Vah babacığım dünyayı bize karanlık ettin. Vah babacığım, Tanrı'nın meleklerini uçurdun. Vah babacığım, evimizden vahiy kesildi. Vah babacığım, senden sonra dinin hali nice olacaktır?» diyordu. Bundan sonra müminlerin en ulusu (Ebubekir) Peygamberin önüne geldi. Yüzünü açtı, mübarek gözlerini öperek: «Ey dirisi ve ölüsü Allah'ın elçisi olan Muhammed» dedi. Cenaze hazırlığına başladılar. Amcası (Abbas) mübarek cesedini yıkadı, (Ali) suyunu döktü. Abbas'ın oğlu (Fazıl) su taşıdı. Gömleği içinde yıkadılar. İlk güğümde safi su vardı. İkincisinde Sidre yaprakları, üçüncüsünde kâfurlu su vardı. Yıkadıkları gömlekle kefenlediler, cenaze yerine koydular. Müslümanlar bölük bölük namazını kıldılar. (Abbas) başta olmak üzere bütün Haşim oğulları Peygamberin cesedini Ayşe'nin odasına defnettiler. (Ali, Fazıl, Kasım) kabre indirdiler. Kızı (Fâtıma) altı ay sonra babasına kavuştu.

Ebubekir'in halifeliği

Adı Ebi Kahhafe oğlu Abdullah, babasının adı Mürre oğlu, Teym oğlu, Sâd oğlu, Kâb oğlu, Amr oğlu Osman'dır. Anası Mürre oğlu, Teym oğlu, Sâd oğlu, Kâb oğlu, Amr oğlu Dahr kızı (Ümmülhayır) dır. Kâtibi (Affan oğlu Osman) dır. (Sabit oğlu Zeyd)-in de Ebubekir'e kâtiplik ettiğini söylerler. Kadısı (Hattab oğlu Ömer), hazinesinin vekili (Cerrah oğlu Ebu Ubeyde), müezzini (Sâdülkırtî) idi.

Kızı Ayşe'ye, «baban nasıl adamdı?» diye sordukları zaman: «Beyaz tenli, vücudu zayıf, yanakları çıkık, alnının üstü tüysüz, yüzü kurumsak, gözleri çukur, alnı ileri doğru fırlamış, parmakları ince, sakalı omuzları hizasında idi.» sözleriyle tarif etmiştir.

Peygamber dünyadan göçtüğü gün Mekke muhacirleri Hücre'de cenazesini yıkamak ve kefenlemekle uğraşırlarken (Ali oğlu Mâan) ile (Saade oğlu Uveym) Ebubekir'in yanına gittiler. Ona:

Şimdi fitne kapısı açıldı. Bu kapıyı meğer Allah kapasın, dediler. Ebubekir sordu: «Ne oldu?» Bunlar:

(İbâde oğlu Sâ'd) ın halifelik sevdasında olduğunu ve ensarın da onun tarafını tutmak ve biat etmek istediklerini söylediler. Bu sırada (Beni Saade) nin sofasında bulunan Ebubekir, Ömer, Ebu Ubeyde derhal İbâde oğlu Sâ'd'ın evine koştular. Saad hasta bir halde bir yastığa dayanmıştı. Ebubekir sordu: «Bu meselede nasıl düşünüyorsun? Re'yin nedir?»

Sâ'd, «Ben de sizdenim» dedi. Ensarın ileri gelenlerinden (Münzir oğlu Habbab) ileri atılarak: «bir emîr bizden, bir de sizden olmak gerektir. Yani Mekke'li muhacirlerden bir, ensardan da ayrı bir emîr seçilsin; Mekkeliler, Medineliler birbirlerinin işlerine karışmasınlar.» mütalâasını ileri sürdü ve ilâve etti: «Eğer bu şekil kabul edilmezse ben, işi bu suretle bitirebilirim.»

Habbab sözlerini bitirir bitirmez, Ömer cevap vermek üzere ileri atıldı. Ebubekir öne geçti: «Ey Ömer, sen bırak, dedi. Ben aranızda elçilikle fikirlerimi söyliyeyim.» Ebubekir söze şöyle başladı:

«Bilirsiniz ki biz muhacirlerdeniz. Bütün müslümanlardan soy ve sop cihetinden daha yükseğiz. Yüz güzelliği bakımından, Peygambere yakınlık yönünden herkesten üstün bir durumdayız. Sizler de müslümanlık yönünden bizim kardeşlerimizsiniz. Din hususunda hep beraberiz. Siz vaktiyle bizlere yardım ettiniz. Allah'da bu iyiliklerinizin karşılığını size verdi. Biz emîrleriz, siz de vezirlersiniz, kardeşleriniz olan muhacirlerle münakaşa etmeyiniz. Peygamber, (İmamlar Kureyştendir) buyurmuştu. Ben ki Ebubekir'im, bu iki zattan yani (Ömer) ile (Ebu Ubeyde) den birinin ümmete halife seçilmesini teklif ediyorum.» Ömer, «Bu nasıl olur? dedi. Senin sağ bulunduğun bir zamanda Peygamberin sana verdiği bir makamı, hangi adam doldurabilir?» ve derhal elini Ebubekir'in eline koyarak biat etti. Bunu gören bütün halk da biat ettiler. Medine'liler zümresi (Sâd'd) ın öldürülmesini teklif ettiler. Ömer, «Onu öldürmeyin, onu Allah öldürsün. Çünkü fitnecidir» demişti. Bu suretle herkes Ebubekir'e biat ederek mescide geldiler. (Abbas) ve (Ali) henüz Peygamberin cenazesini yıkamakla meşgul iken mescitten tekbir seslerini işittiler. Ali sordu: «Bu ne?»

Abbas cevap verdi: «Şimdiye kadar hiç kimse böyle bir şey görmemiştir. Bu sana daha önce anlatmış olduğum meseledir.»

Ali, Abbas, Zübeyr, (Sâd ibni İbade) Ebubekir'e biat etmek istemediler. İlk üçü (Fâtıma) nın evine kapanarak dışarı çıkmadılar. Ebubekir Ömer'e emir verdi: «Git, onları dışarı çıkar, eğer ısrar ederlerse öldür.»

Ömer, bir ateş parçası yakaladı, bunların bulundukları eve ateş vermeğe gitti. Ömer'i gören (Fâtıma) sordu:

— Ey Ömer, evimizi yakmaya mı geliyorsun?

— Evet. Eğer oradan müslümanların toplandığı yere gelmezlerse hepinizi yakacağım.

Bu sözleri işiden Ali dışarı çıktı; Ebubekir'in yanına gidip biat etti. Bu bapta Ebubekir'le Ömer'in (Cerrah oğlu Ebu Ubeyde) li-

sanından yazdırarak Ali'ye göndermiş oldukları uzun bir risale vardır ki şimdiye kadar hiç kimse bu şekil ve belâgatta bir risale yazmamış ve görmemiştir. (Resailüssefer) adlı eserin üçüncü cildinde yazılı olduğundan buraya dercedilmedi.

Bu sırada Sâd ibni İbade (Şam) a gitti. Ömer arkasından bir adam yolladı. «Git onu güzellikle Medine'ye çağır, elinden geldiği kadar geri çevirmeğe çalış, eğer kabul etmezse öldür» demişti. Bu adam (Şam) a gitti Sâd'i Havran mevkiinde buldu. Eyilikle Medine'ye dâvet etti. Sâd dinlemedi. Nihayet yediği bir ok darbesiyle öldü.

Ebubekir iki sene üç ay, on gün halifelik yapmıştır. Mührünün yazısı «Fenimelkadirullah» yani Tanrı ne güzel kudret sahibidir. cümlesi idi. Halifeliğe başladığı tarihten bir sene üç ay on gün geçmişti ki (Kilde oğlu Hâris) ile bir evde otururlarken ansızın bir yerden hediye olarak yemek getirdiler. Her ikisi de beraberce yediler. Sofadan ayrıldıktan sonra Hâris dedi ki: «Biz her ikimiz de tesirini bir yıl sonra yapan zehir yedik. İkimiz de aynı senede öleceğiz.»

Hakikaten her ikisi de bir yıl sonra aynı gün içinde öldüler. Bazıları bu zehirli yemeğin Yahudiler tarafından gönderilmiş olduğunu söylerler.

Ayşe der ki: «Müminlerin ulusu Ebubekir 13 üncü hicret yılı Cemaziyelâhirinin yedinci Pazartesi günü yıkandı. O günü hava soğuktu. Hastalandı. On gün yatakta yattı. İmamlığı Ömer'e bıraktı. Aynı ayın 22 inci günü dünyadan göçtü. Halifeliği Ömer'e vasiyet etmiş, bu hususta (Ahidnâme) yazmıştır. Ömrü, Hazreti Peygamber gibi 63 yıl sürmüştür.

Ömer'in Halifeliği

Adı, Hattâb oğlu Ömer, babası Mâlik oğlu, Fehr oğlu, Galip oğlu, Lüvey oğlu, Kâb oğlu, İbdi oğlu, Derrac oğlu, Kırtas oğlu, Abdullah oğlu, Rebbah oğlu, Abdül-üzza oğlu, Nakil oğlu Hattap'tır. Anası Mahzum oğlu, Amr oğlu, Abdullah oğlu, Muğayre oğlu, Haşim kızı Hanteme'dir.

Ebulhacan demiştir ki: «Ömer buğday renkli bir adam idi. Biraz kırmızya çalardı. Boyu uzun, başı kel idi. Yüzü, gözü, çehresi güzeldi. El ve ayağı kuvvetli ve etli, ellerinin mafsalları iri ve solak idi. Yolda yayalarla birlikte yürürken boyunun uzunluğundan süvari gibi görünürdü.

Ebubekir'in vefatı tarihi olan 13 üncü Hicret yılı Cemaziyelâhirinin 22 inci günü halifelik makamına oturdu. Kâtibi (Halefül'-hazaî oğlu Abdullah) idi. Ayrıca (Sabit oğlu Zeyd) ile (Abdullah Muaykip) de Ömer'in kâtipliğini yaparlardı. Teşrifatçısı amcası oğlu (Yerfe'), hazinecisi (Seyyar), Beytülmal vekili (Erkam oğlu Abdullah) idi. (Sâd oğlu Leys) demiştir ki:

İlk asker tertip eden, divan kurduran ve halifeliği müslümanların meşveretiyle yapan ve bu meşveret neticesinde doğru bulduğu re'yleri intihap eden ilk hükümdar Ömer'dir.

Hilâfet işlerinin iyi yürümesi için kendileriyle meşveret ettiği altı kişi şu zatlar idi: Ali, Osman, Talha, Zübeyr, Ebi Vakkas oğlu Sât, Avf oğlu Abdurrahman. Tanrı hepsinden de hoşnut olsun. (Leys oğlu Veheb) der ki:

Halife Ebubekir kendi nefsi için millet hazinesinden hiç bir şey almazdı. Dünya malında gözü yoktu. Fakat Ömer her gün evinin ihtiyacı için iki dirhem ve oğlu Abdullah için de yine iki dirhem tahsisat tayin etmişti. Bir gün Abdullah'ın karısı dedi ki: «Baban vaktin hâhimi ve halifesidir. Sana şimdi vermiş olduğu tahissattan daha fazlasını verebilir. Bu iki dirhemle ne yapabiliriz? Hiç ol-

mazsa aldığın paranın yarısını artırabilmelisin. Bir gün babanı misafirliğe çağır, ona tahsisatını çoğaltması için rica et. Ola ki kabul eder ve bu suretle geçimimiz yoluna girmiş olur. »

Abdullah karısının sözüne uyarak tavsiye ettiği şekilde meseleyi babasına açtı. Ömer oğlunun dâvetinde yemek yiyordu. Birdenbire oğluna dönerek: «Bu yemek çoktur. Senin tahsisatın iki dirhemdir. Fazlasını nereden temin ediyorsun?» dedi. Abdullah cevap verdi:

Bir kaç gün yarımşar akça tasarruf ettim. Bununla sana şu yemeği hazırlayabildim. Ola ki aidatımı artırırsın.

Ömer, «Hatâ ediyorsun, dedi. Senin aidatın sana yetecek miktardan fazladır. Çünkü günde bir dirheme kanaat edersen o kadar da artırmış olursun.» Bu ziyafetten sonra oğlunun aidatını bir buçuk dirheme indirdi. Müellif bu fıkra dolayısiyle diyor ki:

«Allah, Allah; o zaman kurulmuş olan adâlet esaslarından bugün nişan kalmamış, sanki insaf ve doğruluk, kanaat (Mağrip ankası) gibi Kaf dağının ardında gizlenmiştir.»

Ömer'in vefatı — Ebulhasan der ki: (Şube oğlu Muğayre) nin (Firuz) adlı bir kölesi vardı. Lâkabına (Ebu Lü'lü') yani inci babası derlerdi. Marangozluk sanatında pek usta idi. Efendisine verdiği haraç kendisine pek ağır geliyordu. Bu parayı biraz azaltmasını dilemek için halifeye baş vurdu. Ömer sordu: Haracın nekadardır? Köle her ay yüz akçadır, dedi. Sanatın nedir? Marangozluk. Ömer, bu parayı senin için fazla görmüyorum. Bu kadar olduğuna şükret, çünkü ona göre de kazancın var. Cevabını verdi.

Firuz öfkeli bir vaziyette dışarı çıktı. İki tarafı keskin hnaçerini yanına aldı. O sırada Ömer: rüyasında kırmızı bir horozun kendisine üç defa gagasiyle vurduğunu görmüş, uykudan uyanınca yabancı bir adamın kendisini üç defa yaralayacağını tâbir etmişti.

Ebu Lü'lü' bir gün sabah namazında Halife Ömer'in mescidine geldi. Onu üç defa hançerledi. Darbelerden biri Ömer'in göbeğiyle kasığı arasına rastladı. Derhal tesirini gösterdi. Marangoz Firuz aynı dakikada mescidde onüç kişiyi yaraladı. Bunlardan yedisi öldü. Bu arada Temim oğullarından (Hattan) adında biri seccadesini

Firuz'un başına attı. Sımsıkı yakaladığı katilin boğazını sıkarak canını cehenneme gönderdi.

Ömer, (Mıkdad oğlu Suhayb) e imamlık yapmasını emretti. Suhayb, sabah namazının birinci rik'atında (İhlâs) sûresini, ikinci rik'atında (Kâfirun) sûresini okudu. Ömer'i yaralı halinde evine götürdüler. Üç gün yaşadı. (İbni Abbas) diyor ki:

Ömer, yaralanarak yatağa düştüğü gün yanında bulunuyordum. Yoldaşlarından biri, «Ey Ömer, sana bu yaradan korku yoktur. Gam yeme.» dedi. Ömer cevap verdi: «Bugün yoksa yarın olacaktır. Yaşamak sevdasını güdenler için ölüm büyük bir acıdır. Fakat ben hem kendi nefsimi hem de sizi kurtarmak sevdasında olduğum için ölümle dost oldum ve aranızda yaşayamadım.. Bu, boğulmak üzere olan bir adamın hayatı görmesi ve kurtuluş ümidinin gerçekleşmesinden evvel ölmesi gibidir. Boğulan bir adam çırpınır, el ve ayaklariyle çabalar, insana boğulmaktan daha çetin bir şey varsa o da cennet ve cehennemi gördüğü halde başka şeylerle uğraşmasıdır. Bilirsiniz ki benim, elbise, mal ve daha buna benzer dünya varlıklarından ancak iki üç akçadan başka bir şeyim yoktur.»

Ömer, böyleri söylerken ağlıyordu. Etrafındaki halk da onunla birlikte ağlaştılar. (Abbas) şöyle diyor:

«Halifeye dedim ki: Ey müminlerin ulusu; sana müjdeler olsun ki Peygamber, ölürken senden hoşnut gitti. Şimdi de bütün müslümanlar senden memnundurlar. Ömer, cevap verdi:

Mağrur o kimsedir ki, sizin sözlerinize aldanır. Allah'a yemin ederim ki, maşrıkla mağrıp arasının varlıkları benim olsaydı kıyamet gününün korkusundan hepsini feda ederdim.»

(Hattade) diyor ki:

Ömer'in ıztırabı şiddetlendiği zaman oğluna döndü. Yüzümü toprağa bırak, dedi. Abdullah, bunu yapmaktan çekindi. Ömer, zorla kımıldanarak yüzünü yere koydu. Ey Ömer ve Ömer'in annesi, dedi. Eğer Yüce Tanrı onun günahını affetmezse...

Ebu Lü'lü' mel'ûnunun Ömer'i yaraladığı gün hicretin 23 üncü yılı Zilhicce ayının 27 inci günü idi. 24 üncü hicret yılının birinci Muharrem ayının iptidasında Tanrı'ya kavuştu. Halifelik günleri

on yıl, ömrü, Hazreti Muhammed ve Ebubekir gibi 63 yıl sürmüştür.

Ömer'in meziyetlerinden ve müslümanlığa getirmiş olduğu nimetlerden bahseden (Nüshai idrar) adlı kitapta (Ebi İmametülbahilî) ve oğulları hakkında verilen şu bilgileri bu münasebetle aynen alıyoruz.

«Merhametlilerin en merhametlisi Tanrı'nın adıyle başlarım. Ey Tanrı'ya inanan müslümanlar; Allah'ın, Peygamberinin, içinizdeki büyüklerinizin sözlerini dinleyin:

Hattab oğlu Ömer, kendisinden sonra gelecek müslüman emîrlerine - İslâmlık devam ettiği müddetçe - millet hazinesinden her sene kırk (İbriz altunu) nun İmamı Bahilî ve evlâdı için verilmesini tavsiye eder.»

Müminler halifesi Ömer, buyurdu ki: «Tanrım beni üç türlü nimete kavuşturdu. Benden sonra bu işte her kim bana uyar ve her kim bu suretle hareket ederse Allah da ona rahmet eder. 15 inci Hicret yılı Recep ayında yazılmıştır.»

(Kitabül'idrar) da yazılı diğer bir ferman sureti de şudur:

« (Erdebil) kadıları, Beni Kâküle evlâdı için (Beytülmal = Millet hazinesi) inden aynen yüz miskal İbriz altunu verecektir. Hattab oğlu Ömer tarafından yazılmıştır.» Mühründe (Kefa Bilmevti Vâızan Ya Ömer) yani, Ey Ömer, Ölüm sana kâfi bir öğütçüdür, cümlesi yazılı idi.

Osman'ın Halifeliği

Adı Osman, babasının künyesi Kilâb oğlu, Kusay oğlu, Abdimenaf oğlu, Abdişems oğlu, Ümmiye oğlu, Ebil'âs oğlu Affan'dır. Anası Abdişems oğlu, Kasib oğlu, Rabia oğlu Keriz kızı Ervi'dir.

Osman'ın teninin rengi, altun ile gümüşün karışmasından meydana gelen bir terkip gibi beyaz ve sarışın olduğunu söylerler.

Uzunca boylu, ince bilekli, kumral tülü, çıplak başlı, kafası yüksek ve büyük, kol ve bilekleri çok tüylü, büyük mafsallı, düşük omuzlu idi. Sarık sardığı vakıt çok yakışıklı olurdu. Yaşı ilerlediği zaman idrarını tutamaz olmuştu. Bu sebepten dolayı her namazda abdestini tazelerdi.

Halifeliğinin başlangıcı, Ömer'in vefat ettiği 24 üncü Hicret yılının Muharrem ayının iptidasıdır. Ömer'in yaralanarak hastalandığı gün Halife müşavirliği vazifesini yapmakat olan Ali, Osman, Zübeyr, Talha, Ebi Vakkas oğlu Sâd ve Avf oğlu Abdurrahman'dan her biri halifeliğe kendisini daha elverişli gördüğünden aralarında kavgaya başladılar; mücadeleyi uzattılar. Bu arada geçen münakaşaların hikâyesi uzun süreecğinden arzu edenler (Endülüş'lü Muhammed oğlu Ahmed) in tasnif etmiş olduğu (Kitabül'ukad) adlı eseri okuyabilirler. Nihayet Halife Ömer, hastalığı arasında her kimi namzet gösterirse onun halife seçilmesine razı oldular. Muharrem ayının ilk günü Osman, Peygamber'in yoldaşlarının söz birliğiyle halife intihap edildi. 11 sene, 11 ay, 18 gün bu makamda kaldı.

Kâtibi (Mervan), Teşrifatçısı (Umran), Beytülmal = Hazine vekili (Erkam oğlu Abdullah) idi.

Rivayet ederler ki: (Ezherî) bir gün (Mesib oğlu Sâd) den bütün Peygamber yoldaşlarının Osman'la aralarının açık olması ve nihayet onu öldürtmeleri sebebini sormuş, Sâd şu cevabı vermiştir:

Osman, Ümmiye oğullarından idi. Halifelik makamına oturduktan sonra vilâyetleri kendi hısımlarına verdi. 12 yıllık halifeliğinde kendi adamlarından başka hiç kimseye emîrlik vermedi. Onun tayin ettiği emîrlerin bir çoğu Peygamberle yoldaşlık yapmamış, ne muhacirler arasında, ne de ensar içinde yerleri olmayan kimselerdi. Peygamber yoldaşları ona çıkıştılar; Halife Ömer, kendi zamanında akrabasından hiç kimseye emîrlik vermedi. Sen bütün Hazreti Muhammed'in adamlarını işten uzaklaştırdın. Bu iyi bir hal değildir, dediler.

Osman, bunlara karşı: Ömer, akrabasından uzaklaştı. Ben akrahama kavuştum, diyordu. Hakkındaki dedikoduların, itabların faydası görülmedi. Kendi adamlarından hiç kimseyi azletmedi. Son

senelerinde amcasının oğluna vilâyetler verdi. Bu arada (Mısır) valiliğini (Ebi Serh oğlu Abdullah) a pişkeş çekmişti. Abdullah bir kaç sene Mısır emîrliği yaptı. Halka zulüm etmeğe başladı. Mısırlılar şikâyete geldiler. Osman valiye tehditli bir mektup yazdı. Şikâyetçiler bu mektubu Abdullah'a götürünce yaptığı zulmü daha çok artırdı. (Medine) ye gitmiş olan heyetin reisini öldürttü. Bundan sonra Mısır'dan yedi yüz kişilik bir kafile tekrar şikâyet için Medine'ye geldi. Peygamber'in mescidinde toplanarak Vali Abdullah'ın elinden yanıp yakıldılar. Öldürülen adamın hikâyesini anlattılar.

Talha ayağa kalktı, Osman'a sert lâkırdılar söyledi. Bu sırada (Ayşe) Osman'ın yanına bir adam göndererek:

· Bu kadar Sahabe=Peygamerin arkadaşları, senin yanına gelmiş bir adamın azlini istiyorlar; sen hâlâ fikrinde ısrar ediyorsun; bir adam haksız yere öldürülmüştür. Onun hakkını kendi emîrinden almalısın; yolunda ihtarda bulundu. Sonra Hazreti Ali geldi:

Bu cemaat gelmiş senden bir şahsın azlini istiyorlar, onun yerine başka birini göndermekliğini yalvarıyorlar. Vali'den kan dâva ediyorlar. Onu azlet, bu adamlar arasında hak ve adâletle hükmet, bunlara insaf göster; dedi.

Nihayet âciz bir vaziyette kalan Osman, Mısır'lı şikâyetçilere emîrlik için kimi münasip görüyorsanız siz intihap edin demiştir. Bunlar da Ebubekir'in oğlu Muhammed'i münasip gördüler. Halife Muhammed için Mısır valiliği menşurunu yazarak gelen cemaatla birlikete yola çıkardı. Muhacirlerle, ensardan kalabalık bir kafile de beraber gittiler. Medine'den katılan heyet Ebubekir oğlu Muhammed ile Mısır emîri Abdullah arasında cereyan edecek ahvali görmek istiyorlardı. Medine'den üç konak ileriye varmışlardı ki, Muhammed'in adamları yolda bir deveye binmiş sür'atle gitmekte olan bir köylüye rastladılar. Hemen sordular:

— Sen kimsin?

— Osman'ın kölesiyim.

— Nereye gidiyorsun?

— Mısır valisinin yanına.

— Mısır valisi burada.

— Onu istemiyorum.

Bu haber Ebubekir oğlu Muhammed'e ulaşınca derhal kölenin yanına getirilmesini emretti. Köleden sordu:

— Sen kimin kölesisin?

Köle, ilk defa Osman'ın, sonra (Mervan) ın kölesi olduğunu söyledi. O arada bu adamı tanıyanlardan birisi Osman'ın kölesi olduğunu anladı. Muhammed tekrar sordu:

— Nereye gidiyorsun?

— Mısır valisinin yanına elçilikle gidiyorum.

— Üzerinde hiç mektup var mı?

— Hayır.

Üzerini aradılar, bir şey bulamadılar. Ancak elindeki su kabının içinde sertçe bir şeyin seslendiğini anladılar. Kab kırılınca içinden bir mektup çıktı. Üzeri Osman'dan (Ebisserh oğlu Abdullah) a yazılmıştı. Muhammed, bütün muhacir ve ensarla Mısır'lıları topladı, mektubu bunların yanında açtı ve okudu. İçinde şu cümleler yazılı idi:

«O tarafa büyük bir kalabalıkla gelmekte olan Ebubekir oğlu Muhammed'i hiyle ile yakalattır, onu öldür; ikinci bir mektup gelinceye kadar emîrlikte kal.»

Mektup okununca hep birden dehşet içinde kaldılar. Geri dönmek istiyorlardı. Ebubekir'in oğlu, mektubu yanında bulunan muhacir ve ensarin ileri ileri gelenlerine mühürletti. Kendisi de mühürledikten sonra onlardan birine teslim etti. Artık hep birlikte geri dönerek Medine'ye geldiler.

Ali, Talha, Zübeyr, Sâd ve diğer sahabeler toplandılar. Bu mektubu okudular. Şu hal karşısında Medine'de Osman'a kin beslemeyen kimse kalmadı. Herkes evlerine dönmüş silâhlarına sarılmışlardı. Osman'ın evini muhasara altına aldılar. Ebubekir'in oğlu

(Temim oğulları) kabilesini topladı, Talha ona yardım etti.

Ali, fitnenin kabardığını görünce Talha, Zübeyr, Sâd ve Ammar ile sahabeden bir kaç kişiyi yanına alarak Osman'ın evine gitti. Yakalanan mektupla köle ve deveyi de beraber götürdüler. Ali Osman'a sordu:

— Bu köle senin kölen mi?

— Evet.

— Ya bu deve kimin?

— Benim.

— Bu mühür ve mektup da senin mi?

— Evet.

— Bu mektubu sen mi yazdın?

— Hayır.

Osman Tanrı adına and içerek gösterilen mektubu kendisi yazmadığını ve yazılması için emir vermediğini, böyle bir şeyden haberi olmadığını söyledi.

Ali, «Nasıl oluyor ki, dedi, senin kölen, senin deven, senin mührünle yazılmış bir mektup gider de senin haberin olmaz?

Osman, bu meseleden haberi olmadığına tekrar and içti. Fakat bu yazının (Mervan) ın yazısı olduğunu söyledi.

Ali ve arkadaşları Osman'ı tevkif ettiler. Ondan Mervan'ı istediler. Mervan Osman'ın sarayında idi. Muhammed'in arakdaşları öfke ile Osman'ın yanından dışarı çıkmış meseleden kuşkulanmışlardı. Osman'ın yalan yere and içmediğini anladılar. Bir cemaat, hâdiseyi tahkik etmek üzere Mervan'ın kendilerine teslim edilmesini ve bu işin başka çaresi olmadığını ileri sürdü.

Osman, Mervan'ı dışarı göndermedi. Bunlar muhasarayı şiddetlendirdiler. Halifenin sarayına su götürülmesine mâni oldular. Osman dama çıktı, Ali'nin orada olup olmadığını sordu. Yoktur dediler. Bu sefer Sâd'i istedi. Onlardan hiç kimse burada yoktur, cevabını verdiler. Halife, Ali'ye söyleyin bize biraz su göndersin; dedi. Bu teklifi haber alan Ali, üç tulum su gönderdi. Muhasaracılar mâni oldular. O arada Haşim ve Ümmiye oğullarından kalabalık bir cemaatın müdahalesi üzerine suyu içeriye yolladılar.

Ali'ye, halkın Osman'ı öldürmek istediğini haber verdikleri zaman biz ondan Mervan'ı istiyoruz, yoksa onu öldürmek kasdında değiliz, dedi. Oğulları (Hasan) ve (Hüseyin) e kılıçlarını kuşanarak Osman'ın kapısını beklemelerini, kimsenin ona bir ziyan vermesine meydan bırakmamalarını emretti. Talha ile Zübeyr de oğullarını (Hasan) ve (Hüseyin) le birlikte gönderdiler. Bunlar Osman'ın kapısına gittikleri vakıt muhasaracılar Halifenin kapısına ve damına ok yağdırıyorlardı. Kapıda bekleyen Hasan ve Hüseyin'in elbiselerinde kan lekeleri görünmekte idi. Bu arada bir ok sarayda Mervan'a rastlamış, Talha'nın oğlunun üstü başı kan içinde kalmış, Ali'nin kölesi Kanber'in başı yarılmıştı. Ebubekir oğlu Muhammed, Hasan ve Hüseyin'in elbiselerinde kan bulaşığını görünce Haşim oğullarının öfkelenerek adamlarını muhasaradan geri çekmeleri ihtimalinden korktu. Kendi adamlarından iki kişiye:

Görüyor musunuz? dedi, Hasan ve Hüseyin'in elbiseleri kana boyanmış. Eğer Haşim oğulları bunu haber alırlarsa adamlarını saraydan geri çeker ve bizim işimizi de bozmuş olurlar. Geliniz her üçümüz duvar üzerine çıkalım, onları kavga arasından çıkaralım ki şu hallerini kimse görmesin.

Her üçü sarayın duvarından yukarı çıktılar. Osman'ın yanına gittiler. Osman karısı (Naile) ile birlikte oturmuş, Kur'anı önüne açmış okuyordu. Halifenin adamları bu üç kişinin duvardan saraya çıktıklarını görmemişlerdi. Ebubekir oğlu Muhammed Osman'ın önüne atılarak sakalını yakaladı.

Halife: Oğlum, dedi, sakalımı bırak; senin baban kardeşim Ebubekir şu halini görseydi çok üzülürdü.

Muhammed Osman'ın sakalını bıraktı; gözü ile yanındaki adamlara Halifeyi şehid etmelerini işaret etti....

Geldikleri yoldan geri kaçtılar. Naile kapıya koştu. Hasan ve Hüseyin'e Halifenin şehid edildiğini söyledi. İki kardeş yanlarındaki cemaatla yukarı çıktıkları vakıt Osman'ı ölü buldular. Büyük şair (Sabit oğlu Hassan) bu feci vak'a dolayısiyle şu mealdeki mersiyeyi söylemiştir:

«Elemsiz, kedersiz bir ölüm arayan, Osman'ın Arslanlar yurdu

olan evine gelsin. Bu faciaya sabır gerektir. Sizlere anam ve onun doğurduğu feda olsun. Sabır bazan çirkin işlerde faydalı olur. Bir gün belki bu kin ve gadap yurdunda aranızda bulunan halifenin de evvelkisi gibi olduğunu görürsünüz. Onlar ister gaip, ister hazır olsunlar. Ben yaşadıkça ve adıma Hassan denildikçe onlardanım. Kâşki bileydim, kâşki bir kuş bana Ali ile Osman'ın arasındaki maceranın ne olduğunu haber verseydi.. Yakında Osman taraftarlarının yurtlarında: Allah büyük, ey Osman'ın kanını isteyenler sesinin yüksekliğini işitirsiniz. Tanrı'ya secde ederek geceyi tesbih ve Kur'anla geçirin..»

Ali'nin Halifeliği

Adı Ali, babası Abdimenaf oğlu, Abdülmuttalib oğlu Ebu Talib'dir. Anası, Abdimenaf oğlu, Haşim oğlu, Esed kızı Fâtıme'dir. Ali, çıplak başlı, yani alnının iki tarafı açık, narin vücutlu idi. Yüzünün renginde ihtilâf vardır. (Vakıdi), koyu buğday renkli, büyük karınlı, iri gözlü, boyu kısaya mail ve kızıl çehreli olmakla meşhur idi, diyor. Doğum yılı Peygamber'in doğduğu tarihten 33 yıl sonradır. Peygamber'e vahiy indiği vakit yedi yaşında idi. 35 inci Hicret yılı Zilhicce ayında hilâfet makamına geçti.

Fâtıme'den (Hasan, Hüseyin, Muhsin) adlarında üç erkek ve (büyük Ümmü Gülsüm), (büyük Zeynep) adlarında ikikız olmak üzere beş çocuğu oldu. Ordu kumandanları, (Kaysürrubani oğluMâkal) ile (Habibülyerbuî oğlu Mâlik), Kâtibi, Hemedan'lı (Mihran oğlu Sâd), teşrifatçısı kölesi (Kanber) idi.

37 inci göç yılı Ramazan ayının 22 inci cuma günü mescide giderken şehid edildi. Oğlu Hüseyin namazını kıldırdı. (Kûfe) mezarlığına defnedildi. Bazıları (Necefi Eşref) de (Hayre) de defnedildiğini ve sonradan kabrinin bulunduğu yerin değiştirilmiş olduğunu söylerler. Ali'nin yaşında da ihtilâf vardır. Bir cemaat 58 yaşında şehid olduğunu rivayet ederler. Mekke'de Haşim oğulları âilesindendir.

Ali'nin pek çok faziletleri vardır. Fakat Rafıziler bunları haddinden fazla büyütmüşlerdir. Daha evvel gelip geçmiş halifelerin faziletlerinden burada bahsetmemiş olduğumuz için Ali'nin güneşten daha parlak olan meziyyetlerini de beyana lüzum görmedik.

Hilâfet makamına oturduğu vakit Osman zamanında işten çıkarılmış olan Talha, Zübeyr, Sâd ve diğer bazı kimseleri kendilerine vilâyet emîrlikleri verileceğini ummuşlardı. Fakat her nedense dilekleri yerine getirilmediği için hatırları kırılmıştı. Talha ile Zübeyr Ayşe'nin evine giderek ona:

Sen bilirsin ki Osman haksız yere öldürüldü, dediler. Ayşe, evet dedi. O halde onun kanını istemek vâcib değil midir? sualine de Ayşe tasdikle cevap verdi. Bu suretle Ayşe'yi de kendi taraflarına celbettiler.

(Basra) ya giden muhalifler fitneye başladılar. Halife Ali ile bir kaç defa cenge tutuştular. Binlerce müslüman öldü. (Cemel = Deve) muharebesi demekle meşhur olan bu çarpışmada Ayşe'yi ok tesirinden ve başka tehlike ihtimalinden korumak için demirden yapılmış bir mahfe içinde devenin üzerine bindirmiş, askerin merkez noktasında bulunduruyorlardı. Bu vak'anın uzun uzadıya hikâyesi başlı başına bir kitap konusu olacak derecededir.

O zaman Halife Osman'ın fermaniyle (Şam) valisi olan (Muaviye) de Ali'nin halifeliğini tanımamış, itaat göstermemişti. Ali, Cemel muharebesinden döndükten sonra Muaviye'yi yola getirmeğe çalıştı. Aralarında (Sıffeyn muharebesi) denilen büyük bir cenk oldu. Bu cengin tafsilâtını öğrenmek isteyenler (Kitabül'ukad) adlı esere müracaat ettikleri takdirde hakikatı olduğu gibi anlayabilirler.

(Abdullah oğlu Şiban) der ki:

Müminler halifesi Ali, geceleri bir çok defa evinden mescide gidip gelir, halkı uykusundan uyandırır. Namaza gelin, namaza gelin; diye bağırırdı. Yoldaşlarından bazıları Ali'nin düşmanları çok olduğundan kendisine bir zarar gelmemesi düşüncesiyle geceleri muhafaza altında bulundurulmasını kararlaştırarak nöbetle uyanık durur, Halifeyi daima takip ederlerdi. Bir gece âdeti üzere

dışarıda dolaşırken onlara rastladı. Ne yaptıklarını sordu. Muhafızlar vazifelerini anlattılar. Ali, beni yer halkından mı, yoksa sema halkından mı koruyorsunuz? diye sordu. Yer halkından, dediler. Halife, yerden bana hiç bir ziyan erişmez; yeter ki semadan bir kaza gelmesin, buyurdu.

(Temimi) der ki: (Mülcem oğlu) iki arkadaşiyle sözleşerek kendisi Ali'yi, ötekilerden biri (Muaviye) yi, üçüncüsü de (Âs oğlu Amr) i öldürmeğe karar vermişlerdi. Mülcem oğlu Ali'nin mescidine gelmiş nafile namaz kılmakla meşgul idi. Sabah vaktinden önce kıldığı namazda (O insanlar ki tanrının rızasını kazanmak için nefislerini feda ederler.) mealindeki âyeti okumağa başlamış ve kalbinde Ali'yi ne suretle şehid edeceği korku ve düşüncesiyle bu âyeti tekrarlayıp duruyordu. Bu sırada Ali, kırbacı elinde içeriye girdi. Her günkü âdeti gereğince halkı uyandırmış, namaz vaktidir, diye seslenmişti. Mülcem oğlunun okuduğu âyeti tekrar etmekte bulunduğu yere yaklaşınca âyetin alt tarafını unutmuş olduğunu zannederek yüksek sesle «Allah kulları için merhametlidir» mânasında olan son kısmını okudu. Ali'yi sesinden tanıyan Mülcem oğlu derhal mescitten dışarı fırladı. Halife tam evinin kapısına yaklaşırken kılıcını başına indirdi. Duvar karşı geldiğinden kılıcın ucu duvara rastladı. Halifenin başı yaralanmış, kılıcın hızından bir kiremit parçası yere düşmüştü. Ali bağırarak o kılıçtan sakınınız, çünkü zehirlidir, dedi. Ahali katili orada yakaladılar, Halifenin huzuruna getirdiler. Ali, onu hapsedin, eğer ben sağ kalırsam hakkında ne yapmak lâzımgeleceğini kararlaştırırım. Şayet ölürsem onu da ölüm cezasına çarrptırırsınız, buyurdu.

Ali bu kılıç yarasından şehid oldu. Mülcem oğlu mel'ûnunu (Cafer oğlu Abdullah) yakalıyarak önce iki elini, sonra ayaklarını kesti hiç ses çıkarmadı, ah demedi. Dilini kesmek isteyince derhal feryada başladı. Katile sordular: Ellerini, ayaklarını keserlerken ses çıkarmadın, diline sıra gelince neden bu derece feryada başladın?

Bir an olsun Tanrı'nın adını söyleyememekten korkarım, cevabını verdi. Sonra dilini de kestiler, en sonra boynunu kopardılar.

Mülcem oğlunun arkadaşlarından biri Muaviye'yi öldürmeğe

gitmişti. İmkân bulamadı. Bu ikinci katlin tertibatını almaktan âciz kaldı. Âs oğlu Amr'in öldürülmesine memur olan üçüncü adam o gece Amr'in evi civarında pusu kurmuştu. Fakat aynı gece Amr, hastalanması dolayısiyle dışarı çıkmamış, (Cariha) adında birisini kendi yerine imamlık yapması için mescide göndermişti. Bu sırada bekleyen adam (Cariha) yı Amr zannederek başına bir kılıç darbesi indirmiş ve hemen oradan savuşmuştur.. Halk ölünün başına toplanmış, Cariha'yı öldürdüler diye bağırışmağa başlamıştır. Uzaktan neticeyi gözetleyen katil, ölen adam Amr ibnil'âs dezil mi idi? diye sormuş, hayır cevabını alınca; Ben Amr'i öldürmek istedim, Allah Cariha'yı dilemiş diyerek ağlamıştır.

Ali oğlu Hüseyin demiştir ki:

Babam ölümünden bir gün evvel bana şöyle anlattı: Bu gece Peygamberi rüyamda gördüm. Bu hallerden ona şikâyette bulundum. Bir zümre muhalefet yoluna gidiyorlar, onlardan çok zahmet çekiyorum, dedim. Peygamber buyurdu ki, Allah'a dua et ki seni kurtarsın. Ben de dua ettim. Halife bir gün sonra şehid oldu.

Hasan'ın Halifeliği

Babası tarafından Müminler halifesi Ali'nin, anası tarafından Hazreti Peygamber'in soyundan olduğu için tekrara lüzum görülmedi.

Halife Ali, şehid olduktan sonra müminler cemaatı Peygamber'in kız torunu (Hasan) ı halife tanıyarak ona biat ettiler. Hicrî Şaban: 40 = 660 M.

Bir müddet sonra Hasan ile Muaviye (Arzı sivad) yakınlarında (Anbar) nahiyesinde birleşerek aralarında sulh yaptılar. Hasan Halifelik makamını Muaviye'ye teslim etti. Hicrî Cemaziyel'âhir: 41 = 661. Bu seneye (Cemaat yılı) adını vermişlerdir.

Hasan'ın halifeliği dokuz ay yedi gün sürdü. 48 = 668 yılında Medine'de vefat etti. 46 yıl yaşamıştır. Medine valisi Âs oğlu Sâd

namazını kıldırdı. Dedesinin (Hazreti Muhammed) in mezarı yanına gömülmesini vasiyet etmişti. (Hakem oğlu Mervan) bırakmadı. Nihayet (Bukay') kabristanına defnettiler.

Muaviye, Hasan'ın ölümünü işitince yüz üstü kapanmış, kendisiyle beraber Şam'da bulunan (İbni Abbas) a bir adam göndererek, pek telâşlı bir halde Hasan'ın kaç yaşında olduğunu sordurmuştu. İbni Abbas Muaviye'nin telâşından bu sualin iç yüzünü anlamış ona, Hasan'ın yaşını senden daha iyi bilen kimse olmadığı yahudiler arasında bile malûmdur, cevabını vermiştir. Muaviye, ikinci bir adam göndererek; Hasan'ın küçük çocukları olduğunu işitmiştim. Bunlar duruyorlar mı? diye sorunca, İbni Abbas bu suale karşı da:

Büyükler, önce küçük olur, sonra büyürler. Fakat bizim çocuklarımız ergin, küçüklerimiz büyüktür. Bu sözlerin hepsi Hasan'ın ölümünden başka bir mâna ifade etmiyor. Tanrıya yemin ederim ki senin ecelin de unutulmayacaktır. Hasan'dan sonra senin ve bizim yaşamak ihtimalimiz de azalmıştır. Cevabiyle mukabelede bulundu. Sonra Şam'ı terketti.

Muaviye, oğlu (Yezid) i İbni Abbas'a teselliye göndermişti. Yezid, yaslı İbni Abbas'ın yanına gelince oturdu. Onu taziye etti, ağladı. Kalkıp giderken İbni Abbas, arkasından ağlıyarak şu sözleri söyledi :«Harp oğlu giderken insanlardan sükûn ve sabır da gitti.»

EMEVİLER DEVRİ

Muaviye'nin halifelik günleri

Hasan 41 Hicret yılında yani cemaat senesinde halifelik makamını Muaviye'ye bıraktığı zaman her taraftan gelen halk, ona biat ettiler.

Baba tarafından soyu: Abdimenaf oğlu Abdişems oğlu, Ümmiye oğlu, Harb oğlu, Ebi Süfyan, künyesi Ebu Abdurrahman'dır.

Ana taraftndan Abdimenaf oğlu, Abdişems oğlu, Rabia oğlu, Utbe kızı Hind'dir. Halifelik müddeti 19 sene, üç ay, 27 gündür.

Ordu kumandanı (Anbesi oğlu Yezid), Muhafaza kumandanı, ilk muhafızlarından olan (Muhtar), teşrifatçısı amcası oğlu (Sâd), Kadısı (İdrisülhavlâni) dir. (Kırt kızı Fahite) den (Abdurrahman) ve (Abdullah) adlı iki oğlu oldu. Abdurrahman henüz çocukken öldü. Diğer kadınlarından (Atike) adında bir kızı ve (Yezid) isminde bir oğlu olmuştur.

Âs oğlu Amr'in yanında Muaviye'den bahsederlerken demiştir ki:

Kureyş'in en kerem sahibi adamından ve bu kerem sahipleri içinde öfke zamanında gülen, memnun olmadıkça uyumayan kimseden sakınınız. Cömertliği cimriliğine, yumuşaklığı öfkesine galip idi. Halka daima yardım eder, hayırseverlik yapar, mal dağıtır, toplamazdı.

60 senesi Recebinin 22 inci günü Şam'da ölmüştür. (M. 680). Namazını (Kays oğlu Dahhâk) kıldırdı. Bazıları 73 yıl, bir kısım tarihçiler de 80 yıl yaşamış olduğunu söylerler.

(Addi oğlu Heysüm) der ki:

Muaviye'ye ölüm yaklaştığı sırada oğlu Yezid yanında yoktu. Kays oğlu Dahhâk'i çağırdı (Ukbetülmeri oğlu Müslim) 'le beraber her ikisine şu vasiyette bulundu:

Yezid'e söyleyiniz, Hicaz halkına güven beslesin. Onlar iyi insanlardır; onlardan her kim yanına gelirse ikramda bulunsun. Irak'lılara da saygı göstersin, kendisinden bir emîrin azlini isterlerse hiç geciktirmeden dileklerini yerine getirsin. Çünkü, bir emîrin azli kınından çıkmış yüzbin kılıç ile uğraşmaktan daha kolaydır; iş o kerteye geldikten sonra zaferin hangi tarafta kalacağı şüphelidir. Şam halkını da önemli tutmak gerektir. Onları bir yabancıdan ziyade âile halkı gibi tanısın. Yezid için kimseden pervam yoktur. Ancak üç kişiden korkarım. (Ali'nin oğlu Hüseyin), (Ömer'in oğlu Abdullah), (Zübeyr'in oğlu Abdullah).

Allah'tan dilerim ki Hüseyin'i, babasını öldürenlerin ve kardeşine hakaret edenlerin yardımiyle oğlumun eline düşürür. Fakat Ömer'in oğlu Abdullah kendini Yezid'den sakınmakla meşgul görünen bir adamdır. Onu âhirete göndersin. Zübeyr'in oğlu Abdullah'a gelince: O pek çetindir. Fırsatını düşürürse parça parça etsin.

Muaviye öldükten sonra bir ulak göndererek Yezid'i Şam'a çağırdılar.

Yezid'in halifelik çağları

Babası tarafından soyu bellidir. Anası tarafından Habbab oğlu, Harise oğlu, Ahed oğlu, Kayyase oğlu, Delce oğlu, Enif oğlu, Becdel kızı Meysun'dur. Künyesi (Ebu Halid) dir.

Yezid, buğday benizli, kıvırcık saçlı, kızıl gözlü bir adamdı. Yüzünde yara izi vardı. Güzel sakallı idi. 60 ıncı Hicret yılı Recep ayında halifelik makamına geçti. Dört sene ve bir kaç gün halifelikte bulundu.

Ordu kumandanı (Haris oğlu Hamid), kâtip ve naibi (Mansur oğlu Serhun) ile (Ebu İdrisül'havlâni), hazine vekili (Hadidül'ezri oğlu Seleme) dir. Yezid 64 = 683 senesi Rabiül'evvel ayı ortasında ölmüştür. Beş oğlu kalmıştı. Bunlardan (Muaviye, Halid, Ebusüfyan) Rabia oğlu, Utbe oğlu, Ebu Haşim kızı (Fahite) den ve (Abdullah) ile (Ömer) de Abbas oğlu Abdullah'ın kızı (Ümmü Gülsüm) den doğmuştur. Bu beş çocuktan (Abdullah) Ümmiye oğullarının en zahidlerinden (Halid) de en âlimlerindendir. Yezid'den sonra halifelik oğlu Muaviye'ye geçti.

Kerbelâ vak'ası

Halife Ali oğlu Hüseyin'in şehid düşmesi

(Ebu Ubeyd) der ki:

Muaviye öldüğü sıralarda (Utbe oğlu Velid) Medine valisi idi. Halifenin ölüm haberi Medine'ye gelir gelmez Ali'nin oğlu (Hüseyin) ile Zübeyr'in oğlu (Abdullah) a bir adam göndererek yanına çağırdı. Onlara (Muaviye oğlu Yezid) adına biat etmelerini söyledi. İnşallah yarın halk ile birlikte biat ederiz, cevabını vererek valinin yanından ayrıldılar. Hüseyin eşyasını topladı, büyük caddeden Mekke tarafına yollandı. Zübeyr oğlu Abdullah da (Fer') yolu ile Mekke'ye ulaştı.

Hüseyin, Mekke caddesi üzerinde (Muti oğlu Abdullah) ın yaptırmış olduğu bir kuyu başında konakladı. Muti oğlu Hüseyin'den nereye gitmekte olduğunu sordu. Hüseyin Irak'a gideceğini söyledi. Seyahatının sebebini sorunca; Muaviye'nin öldüğünü, Irak'lıların kendisini dâvet ettiklerini anlattı. Muti oğlu:

Gel bu sevdadan vazgeç. Oraya gitme; çünkü Irakl'lılar senden daha değerli olan babana bile iltifat göstermediler. Sana da aynı muameleyi yapacaklardır, dedi ise de Hüseyin buradan doğru Mekke'ye geldi. Zübeyr oğlu Abdullah'ı da orada buldu. Ramazan 60 = 680.

Yezid (Said oğlu Amr) i valilikle Medine'ye gönderdi. Bu adam gelir gelmez selefi, (Utbe oğlu Velid) i azletti. Minbere çıkarak hutbe okudu. Bu sırada burnundan kan boşandı. Hicaz'lılardan bir ârabi bunu görünce «Tanrı'ya and içerim ki bir kan olacaktır» dedi. Amr burnunun kanını sarığı ile durdurdu. Ârabi bu sefer «Kan umumî olacaktır» sözlerini mırıldandı. Vali hutbesine devam etmek üzere tekrar kalktı. Eline ucu çatal bir sopa verdiler. Ârabi bu vaziyet karşısında da «Tanrı'ya yemin ederim ki halk iki taraf olacaktır» demişti.

Hac günleri yaklaşmıştı. Yeni vali Mekke'ye yollandı. Bayramdan bir gün evvel oraya yetişti. Halk bayram namazı sırasında Ali oğlu Hüseyin'e hemen öne geçip imamlık yapmasını, bu suretle Medine valisinin nüfuzunun kırılmış olacağını söylediler.

Hüseyin ağır davrandı. Bu arada müezzin kamet okudu. Vali (Amr) hemen ileri atıldı. İmamlık mevkiine geçerek tekbir aldı. Halk Hüseyin'e, sözümüzü dinlemediğin için şu hal sana müstahaktır. Şimdi artık dışarı çıkabilirsin, dediler.

Hüseyin, hele namazımı kılayım, çünkü cemaatla namaz kılmak her faziletten üstündür, cevabını verdi. Namaz bitmiş, Amr da namazdan ayrılmıştı. Hüseyin'i yanına çağırttı. Gitmiş olduğunu söylediler. Çabuk buraya çağırın diye emir verdi. Hüseyin'i bir çok araştırdılarsa da bulamadılar.

Vali tekrar Medine'ye döndü. Zübeyr oğlu Abdullah'a bir adam göndererek yanına çağırdı. Abdullah gitmedi. Yanına (Kureyş) oğullarından bir kaç kişi topladı. Bu hali haber alan Medine valisi Abdullah'ın kardeşi olan (Zübeyr oğlu Amr) ın kumandasına bir asker müfrezesi vererek kardeşiyle cenge gönderdi. Abdullah kardeşini esir ve hapsetti.

Hüseyin, diğer taraftan (Ukayl oğlu Müslim) i kendisine biat etmeleri için (Kûfe) ye yollamıştı. Vaktiyle Muaviye'nin fermaniyle Kûfe emîrliğine tayin edilmiş olan (Beşir oğlu Noman) zaten Hüseyin tarafına dönmüş olduğundan Müslim'in getirdiği teklifi güzel karşıladı ve ona yardım etti. Kûfe'lilere söylediği bir hitabede:

Ey müslümanlar, dedi. Peygamber'in kızı olan (Fâtıme) nin oğlunu mu, yoksa (Becdel'in kızının oğlunu mu, yani Yezid'i mi daha çok seversiniz?

Halk Müslim'in sözlerini iyi karşılamıştı. Bu sözler Yezid'in kulağına düşünce Kûfe emîri Noman'ı azletmek istedi. Kûfe emîrliğine intihap edilecek zatın tespiti için Şam'lıların fikrini sordu. Şam'lılar, babanın itimat ettiği adamdan sen de razı mısın? dediler. Yezid, evet cevabını verdi. O halde baban Muaviye Irakeyn'in menşurunu (Ziyad oğlu Ubeydullah) adına yazmıştı, dediler. Yezid de Kûfe valiliği menşurunu bu zata verdi.

Ubeydullah, aldığı ferman gereğince derhal Kûfe'ye gitti. Hüseyin henüz oraya varmamıştı. Fakat Müslim, otuz bin kişiye yakın bir cemaatı Hüseyin namına biat ettirmişti. Bu cemaatle birlikte Kûfe'den dışarı çıkarak Ubeydullah'ı kaçırmak maksadını güdüyordu. Lâkin bu cemaat sonradan sözlerinden dönmüş, yolda her biri bir mahalleden ve sokaktan geçerken birer ikişer yan çizmişlerdir. Müslim arkasına baktığı zaman kendisiyle beraber ancak bir kaç kişiden başka kimse kalmamış, hattâ bunların da o sırada ayrılarak damlar üzerine çıktıklarını görmüştü. Damlar üzerine sıvışan bu vefasızlar da sokakta yalnız kalan Müslim'in başına taş yağdırmışlardır.

Fena bir duruma düşen Müslim güç hal ile (Urvetülmuradi oğlu Hani) nin evine kaçtı. Meseleyi, Kûfe'de mevki ve iktidar sahibi olan Hani'ye anlatınca, Hani, Ubeydullah ile aralarında eski bir samimiyet olduğunu söyledi ve Müslim'e şu talimatı verdi:

Ben yalandan hastalanırım. Ubeydullah haber alır almaz beni görmeğe gelir. Ben bir fırsatına getirip su verin diye seslenirim. Sen hemen dışarı fırlar ve boynunu vurursun.

Müslim bu tedbirden çok memnun oldu. İş bu yolda kararlaştı. Hani yalandan hastalandı. Biraz kırmızı gül yaprakları yedi. Kendini zorlayarak istifrağ etti. Görenleri kan kustuğuna inandırmak istiyordu. Hastalık haberi Ubeydullah'a ulaşınca hemen izyarete geldi. Hani'nin karşısına oturdu. Hal hatır sormağa başladı. Hani tam fırsatını düşürünce su, diye seslendi.

Müslim her nekadar yiğitliğiyle tanınmış bir adam idi, fakat her nedense o anda içine bir korku düşmüş, dışarı çıkmağa bile cesaret edememişti. Ubeydullah hastanın yanından ayrıldıktan sonra meesleyi yolda kendisine anlattılar. Hani senin hakkında böyle bir kasıdda bulundu, dediler. Bir adam göndererek onu yanına çağırttı. Hastalığını bahane eden Hani gidemiyeceğini bildirdi. İkinci defa gelen adam hasta olsun olmasın herhalde gelmesini emretti. Nihayet zorla valinin huzuruna götürdüler. Ubeydullah, sordu: Ey Hani, babam sana karşı bir iyilikte bulunmuş muydu?

— Pek çok.

— Ya ben sana hiç bir iyilik yaptım mı?

— Evet yaptın.

Ubeydullah, Hani'nin elindeki sopayı çekti, suratına öyle bir fırlattı ki yüzü parça parça oldu, sonra boynunun vurulmasını emretti. Hani'nin işi bitirilince, evinde gizlenmiş olan Müslim'in dışarı çıkarılmasına emir verildi.

Müslim, kılıcını çekmiş olduğu halde dışarı fırladı. Bir çok adam yaraladı. Nihayet yakayı ele verdi. Ubeydullah'ın yanına götürdükleri zaman derhal boynunun vurulmasına emir çıktı. Müslim, bana bir dakika müsaade ediniz, vasiyetimi söyliyeyim, dedi. Halk her taraftan ona bakıyordu. O sırada Medine valisi (Said oğlu Amr)i gördü. Ona dönerek: Burada senden başka kimseyi tanımıyorum. Yanıma gel, sana söyliyeceklerim var:

Amr yanına yaklaştı.

Müslim — Eğer Kureyşilerin reisi olmak istiyorsan benim halimi falan mevkide doksan kişi ile beklemekte olan (Hüseyin) e anlat ve ona geri dönmesini söyle:

Sözünü bitirdikten sonra vali tekrar boynunun vurulmasını işaret etti. Amr bu sefer Ubeydullah'a dönerek sordu:

— Müslim'in kulağıma neler söylediğini biliyor musun?

— Hayır.

— Bana Hüseyin'in 90 kişilik bir kuvvetle falan mevkie yetiş-

miş olduğundan bahisle geri dönmesini tavsiye etmekliğimi ve kendisinin ölüm haberini ona ulaştırmaklığımı rica ediyor. Ubeydullah cevap verdi:

— Sen bu işte aracı olduğun için Hüseyin'i buraya getirmek vazifesi de sana düşer. Senden başka hiç kimse ona karşı durmak istemiyor, dedi. Ve Hüseyin'i yakalattırmak üzere tertip ettiği askeri Amr'ın kumandasında yola çıkardı.

Öte tarafta meseleyi haber alan Hüseyin geri dönmek istedi. Fakat yanındaki arkadaşlarından ve adı geçen Müslim'in kardeşlerinden (Ukayl) oğullarından beş kişi buna yanaşmadılar. Nasıl dönebiliriz? Kardeşimiz öldürüldü. Her taraftan gelen itimada lâyık mektuplarda ise halkın sana biat ettiği anlaşılıyor, dediler.

Hüseyin, öteki arkadaşlarına, Tanrı'ya and olsun ki dedi ben bu yoldaşlardan ayrılmayacağım. Nihayet Kerbelâ çölünde (Said oğlu Amr) bunlara yetişti. Askerine arkadan kendisini takip etmesini söyledi.

Hüseyin, Amr'e şu tekliflerde bulundu: Benim için şu üç yoldan birini kabul edin: Ya bırakın geldiğim yoldan geri döneyim, ya beni Yezid'in yanına götürün, elimi onun eli üzerine koyarak biat edeyim, yahut bırakın gaza tedarikimi göreyim ve bu uğurda öleyim.

Amr Hüseyin'i Yezid'in yanına götürmek istedi. Fakat Şemr bin Zilcevşen) mel'ûnu ileri atıldı. Ulu Tanrı seni düşmana muzaffer kıldığı halde o hâlâ emrine boyun eğmek istemiyor. Hüseyin'i emirlerine itaata mecbur et!

Amr, bu hainin sözünü dinledi. Hüseyin'e gönderdiği bir ulakla her üç teklifin de kabul edilemiyeceğini, ancak verilen emre itaata mecbur bulunduğunu bildirdi.

Hüseyin, bu ihtarı işitince Allah'a yemin ederim ki, dedi, ben (Mercane oğlu) nun sözüne baş eğmem.

Bu arada Amr çarpımayı savsaklıyordu. Şemr mel'ûnu Ubeydullah'ın yanına giderek meseleyi kendi istediği şekilde anlattı. Ubeydullah Şemr'e emir verdi:

Şimdi git, Amr'e Hüseyin ile harp etmesini söyle; dinlemezse onu öldür, sen yerine emîr ve kumandan ol!

Şemr, geri dönmek Ubeydullah'ın kat'î emrini tebliğ etti. Amr harbe karar verdi. Yanında Kûfe'lilerden de 30 nefer vardı. Bunlar Amr'in Hüseyin ile harp edeceğini anlayınca ona; Peygamber'in torunu senden üç tekliften birinin kabulünü istiyor. Halbuki sen buna yanaşmıyorsun, diyerek Amr'den yüz çevirmiş, Hüseyin tarafına geçmişlerdir.

Artık çarpışma başlamıştı. Şam'lılardan biri (Ali oğlu Hasan) ın - henüz çocuk denilecek bir çağda bulunan - oğlu (Abdullah) ı, (Hüseyin'in yeğeni) bu sırada cenk meydanında görmüş, böyle bir civanı öldürmeğe kim kıyabilir, demişti. Diğer bir Şam'lı, o halde ne yapmalı? Onların hepsini bu suretle kurtarmalıdır, diyerek bir hamlede kılıcını indirmiş; o mazlumu yere sermiştir. Yaralanan Abdullah, Hüseyin'e Amca diye bağırırken bu sesi işiten Hüseyin: Yavrum sesini işitiyorum. Fakat ne çare ki amcanın dostu az, düşmanı çoktur, demekle beraber yeğeninin canına kasdeden haine indirdiği bir darbe ile elini düşürmüş, ikinci bir vuruşla da canını cehenneme göndermiştir. Cenk şiddetlenmişti.

(Abdül'aziz oğlu Ali) diyor ki:

«Hüseyin, Amr'ın kendisiyle harp edeceğini anlayınca arkadaşları arasında ayağa kalktı, Allaha hamd ve senadan sonra şu hutbeyi okudu:

Gördüğünüz işler başıma geldi, dünya değişti ve başkalaştı: Doğruluk arkasını çevirdi; yüzünü ekşitti. Dünyadan ancak (Ahnes) in çanağındaki artık kadar bir nasibimiz kaldı, hayat şimdi çorak bir yaylâ gibidir. Görmüyor musunuz ki artık hak ile amel edilmez, batıldan sakınılmaz oldu. Şimdi mümin olanlar için yüzlerini Tanrı'ya, ölüme çevirmek gerektir. Ben ölümü bir saadet; zalimler için de yaşamayı zillet ve nedamet görüyorum.»

Çarpışma çok sert oldu. Amr, tarafından (Enes oğlu Sinan) Hüseyin'e öldürücü bir darbe indirdi. Henüz son nefeslerini verirken Himeyrilerden (Yezid oğlu Havli) Hüseyin'i şehid etmiş, başını

keserek (Ziyad oğlu Ubeydullah) a götürmüş ve şu mealdeki şiiri okumuştur:

«Üzengilerimi altun ve gümüşlerle tebcil et. Perde arkasındaki meliki ben öldürdüm. O melik ki: Anası ve babası yönünden Tanrı'nın hayırlı kullarındandır.»

Ubeydullah Hüseyin'in kesik başını gördükten ve bu şiiri dinledikten sonra öfkelenmiş, mademki anası ve babası tarafından Tanrı kullarının hayırlısı idi, niçin öldürdün? diyerek (Havli) nin boynunun vurulmasını emretmiştir.

Hüseyin'in şahadeti; 61 = 680 senesi Muharrem ayının onuncu Cuma günü Kerbelâ'da olmuştur. Doğum tarihi 4 = 625 senesi Şaban ayının beşinci gününe rastlamasına göre 56 yaşında idi.

(Ebu Ubeyd) şöyle anlatmaktadır:

Ali'nin oğlu Hüseyin ile (Hazzamülkilâbiye) nin kızından doğmuş olan (Osman), (Ebubekir), (Cafer), (Abbas) adındaki diğer oğulları şehid düşmüşlerdir.

Yine Hazreti Ali'nin başka bir kadından doğmuş olan (İbrahim) ve bundan önce sözü geçen Hasan'ın oğlu (Abdullah) ve Hüseyin'i geri dönmekten alıkoyan (Ebutalib oğullarından Ukayl) in beş oğlu ve Ebutalib oğlu (Cafer) in çocukları (Avn) ve (Muhammed) ve Haşim oğullarından üç kişiden ibaret ceman 17 nüfus ile Haşim oğullarından 12 çocuk şehid ve esir düştüler. Şehid Hüseyin'in iki oğlu (Muhammed) ve (Ali) ile kızı (Fâtıme)) de bu çocuklar arasında idi.

Kûfe valisi Ubeydullah, şehid Hüseyin'in kesik başı ile alınan esirleri Yezid'e gönderdi. Başı önüne koydukları zaman (Hasin bin Hamahimilmezenî) nin şiirini tanzir ile:

«Bize isyan ve zulüm eden değerli insanların kafalarını patlatacağız» mealindeki beyti inşad etti. Esirler arasında bulunan şehid Hüseyin'in oğlu Ali bu beyti işitince, Allah'ın kitabındaki yüce hikmetlere uymak şiirden daha iyidir. Çünkü; Ulu Tanrı:

«Size yer yüzünden veya nefislerinizden erişen bir musibet yoktur ki Allah, sizi yaratmazdan önce onu takdir levhasında yazmış olmasın. Bu da Allah'a kolaydır. Bu musibetlerin evvelden

takdir edilmiş ve alnınıza yazılmış olduğunu bilip elde edemediğiniz şeylerden dolayı ye'se kapılmamanız ve elinize giren nimetlerle de öğünmemeniz için size bildirdik. Allah dünya nimetiyle kurulanları sevmez.» buyurmuştur.

Hüseyin oğlu Ali bu âyeti okuyunca Yezid, büyük bir öfkeye kapıldı. Elini sakalına götürerek düşünmeye vardı. Sonra Ali'ye cevap olarak Bu âyetten başka Ulu Tanrı senin ve baban gibilerin hakkında:

«Size erişen musibetler, kendi yaptıklarınızın cezasıdır. Allah, kullarının bir çok suçunu bağışlar.» mealindeki âyeti de buyurmuştur. Sözleriyle karşılık verdi. Sonra yüzünü Şam'lılar tarafına çevirerek, bu kavm hakkındaki re'yiniz nedir? diye sordu. Haricilerden biri:

«Soysuz köpekten yavru besleme» dedi. Yani bunların sürülmesi lâzımgeldiğini anlatmak istedi. Orada hazır bulunan (Beşiri Ensarî oğlu Numan) söze karıştı. Ey müminlerin ulusu; dedi. Sen şu cihete dikkat et ki, eğer Peygamber bu saatta sağ olsaydı onlara ne yapardıysa sen de haklarında aynı muameleyi tatbik et. Yezid, doğru söylüyorsun dedi. Esirlerin bağlarının çözülmesini, iyi bir yerde misafir edilmelerini, elbiseler tertip edilmesini ve tam bir hürmetle tekrar Medine'ye gönderilmelerini emretti.

Yezid, önce de söylediğimiz gibi 64 = 683 yılı Rabiül'evvel ayı ortasında (Humus) şehirlerinden (Havvarin) denilen yerde öldü. Oğlu Muaviye II namazını kıldırdı. Halifelik müddeti 3 sene, 9 ay, 26 gün sürmüş; 38 yaşında ölmüştür.

III

Muaviye II devri

Yezid öldükten sonra yerine oğlu Muaviye geçti. 64 hicret yılı Rabiül'âhir ayında halifelik makamını işgal eden Muaviye henüz 21 yaşında idi. Babasından sonra 40 gün yaşadı. Halifelik müddeti

de bu kadar devam etmiştir. Bu müddet içinde de gözlerindeki hastalıktan bir tarafı görememiş, evinden dışarı çıkmamıştır. Ölümü yaklaştığı vakit âilesinden birisini halifeliğe namzed göstermesini teklif ettiler. Şu cevabı verdi:

Hayatımda Halifelikten bir fayda göremedim. Ölümüm sırasında ne yapabilirim? (Ümmiye oğulları) halifeliğin şerbetini içtiler, tatlı günlerini yaşadılar, ben acılarını tattım. Fakat, mademki ölüyorum (Ukbe oğlu Velid) namazımı kıldırsın, (Kays oğlu Dahhâk) halka imamlık yapsın, ben öldükten sonra da bir halife seçsinler.

Muaviye öldüğü zaman Velid ile Dahhâk vasiyetini yerine getirdiler, sonra (Mervan) ın devri başladı.

İkinci Muaviye'nin ölüm haberi memleketin her tarafına yayıldığı ve halifeliğe kimseyi tavsiye etmediği anlaşıldıktan sonra (Mısır) ve (Ürdün) halkından başka bütün İslâm ülkesi tamamiyle (Zübeyr oğlu Abdullah) a biat ettiler. O da (Kays oğlu Dahhâk) i Şam emîrliğine tayin etti. Gerek Ümmiye oğulları ve gerekse Şam büyüklerinden (Zenbağ oğlu Ruh) gibi ileri gelen bazı kimseler bu biate yanaşmadılar. Aralarında müzakereye koyuldular:

Bu saata kadar içimizden bir Padişah vardı. Şimdi saltant bizden Hicaz'lılara geçti. Bu hale aslâ razı olmayalım, dediler. Bu sözleşmeden sonra hemen aynı gece birinci Yezid'in diğer oğlu Halid'in yanına gittiler ,ona:

«Başını kaldır, etrafta olup biteni göz önüne getir, biz sana biat edelim. Tâki Hilâfet sizin hanedanınızın elinden çıkmasın» gibi tavsiyelerle teşvikte bulundular. Halid: Bu iş için Tanrı'dan istiharede bulunmaklığım gerektir, cevabını verdi. Bu beklenilmeyen cevap karşısında Halid'in yanından ayrılan Şam'lılar, bu adam henüz çocuktur. Bundan bize bir fayda gelmez, diyerek (Saidülâsi oğlu Amr) in yanına gittiler. Meseleyi ona da açtılar. (Amr) Halifelik için büyük bir heves gösterdi. Şam'lılar Amr'in yanından ayrıldıktan ve onun bu hususta beslediği şiddetli arzuyu hissettikten sonra ona da güvenilemiyeceği mütalâaasında bulundular. Bu sefer (Hakem oğlu Mervan) a müracaat ettiler. Ahvali aynı şekilde ona da anlattılar. Mervan, yapılan teklife karşı:

«Tanrı'dan istihare edin, dileklerinizi ondan dileyin; olaki Yüce Peygamber Hazreti Muhammed'in ümmeti için Allah en uygun ve en adâletli bir halifenin intihabını işaret buyurur» re'yinde bulundu.

Zenbağ oğlu Ruh, söz aldı: Bizim 400 kişi kadar taraftarımız var. Bunlara tembih edelim, yarın mescidde her tarafa dağılsınlar, sen de oğlun Abdül'âziz'e söyle, hutbe okusun, halkı senin adına biate dâvet etsin. Mescidin her tarafında yer yer tertibat almış olan 400 kişi her köşeden tasdik sesleri yükseltsinler. Herkes bütün ahalinin, ittifakla senin halifeliğini istemekte olduklarına inanacaklardır.

Ertesi gün mescidde toplanan halka, Abdül'âziz hutbe okudu. Tanrı'nın kutlu adına dua ve senadan sonra halifelik makamı için (Mervan) dan daha değerli kimse yoktur. Çünkü o (Kureyş) kabilesinin büyüğüdür ve bugün hepiniz katında faziletleri aşikârdır. Tanrı'ya iyi kulluk yapmaktan başka bir işi yoktur. Eğer Halifelik postuna oturursa adâletten başka bir şeyle uğraşmayacaktır, gibi sözlerle babasını öğdü. Mescidde dağınık bir halde yer almış olan 400 kişi her bucaktan (Evet, doğrudur, münasiptir) seslerini yükselttiler.

Yezid'in ikinci oğlu Halid atıldı: Bu hiyle bu gece tertip edilmiştir, dedi. Fakat bütün halk Mervan'a biat ettiler.

IV

Hakem oğlu Mervan

Mervan'ın halife intihap edildiği haberi her tarafa yayılınca (Kays oğlu Dahhâk) asker topladı (Merci Rahit) denilen Rahit yaylâsına doğru yürüdü. Burada (Humus) ahalisinden (Haris oğlu Vefr) ile (Beşir oğlu Numan) ve diğer büyükler de onun etrafına toplandılar. 60,000 asker yığıldı. Diğer taraftan Mervan da (Ümmiye) ve (Kelb) oğullariyle (Gassan), Sekkâsek), (Tay) kabilelerin-

den beşbine yakın asker devşirdi. Ayrıca (Ziyad oğlu Ubeydullah) da ikibin süvari ile arkadan yetişti. Dahhâk'in mümessilini Şamdan çıkarmış olan (Enis oğlu Zeyd) de bütün mühimmat ve kuvvetleriyle Mervan'ın imdadına koştu. Hepsi on üç bin kişiyi bulan bu ordu Mervan'ın etrafına toplanmıştı. Her iki ordu karşılaştı. (Merci Rahit) mevkiinde yirmi gün cenk ettiler. Nihayet tedbirli ve akıllı bir zat olan (Ziyad oğlu Ubeydullah) Mervan'a şu tavsiyede bulundu:

Dahhk'in askeri pek çok, bizimki azdır. Onunla çarpışmaya devam edemeyiz. Bana kalırsa bu işin biricik çaresi onu bir harp oyunu ile aldatmaktır. Büyük Peygamber'in buyurduğu gibi «Harp hiyledir.» Bu işin çıkar yolu Dahhâk'in yanına bir elçi göndermek ve (Zübeyr oğlu Abdullah) namına biat ettiğimizi kendisine bildirmektir. Bu teklif üzerine onlar da bizimle harp etmekten geri duracaklardır.

Mervan bu tavsiye dairesinde hareket etti. Zavallı Dahhâk düşmanın dolabından gaflet etmiş askerini geri çevirmişti. Mervan askerleri geri dönen düşmana ansızın baskınlar yaparak şiddetli bir harekete geçtiler. Mervan, askerinin yüz geri etmemesi için atından inmişti. O arada (Dahhaâk vuruldu. Ordusu dağıldı. O gün Dahhâk'in ordusundan 308 kişi öldürüldü. Mervan'ın oğlu (Abdül'âziz) de bu çarpışmada ölmüştür.

Dahhaâk'in ordusu bozgunluğa yüz tuttuktan sonra Mervan, kaçan askerlerin artık takibinden vazgeçilmesini emretti. Kendisi doğruca Şam'a yürüdü. Muaviye'nin sarayına indi. Ordusundaki cemaat ona: Senin için (Yezid oğlu Halid) den başka kimseden korku yoktur. Ancak maslahat icabı onun anasiyle evlenmek gerektir, dediler.

Mervan bu tavsiyeyi yerine getirdi. Bu hâdiselerden sonra yeni halife (Mısır) seferine yollandı. Bu sefer için övey oğlu Halid'den ödünç silâh ve mühimmat aldı. Mısır'ı fethetti. Pek çok insan öldürdü. Tekrar Şam'a döndü.

Halid, vaktiyle ödünç olarak vermiş olduğu silâh ve mühimmatı övey babasından geri istedi, Mervan iade etmeğe yanaşmıyordu. Halid, fazlaca ısrar gösterdiğinden Mervan şu hareketinden müte-

essir olarak çirkin sözlerle övey oğluna söğüp saymıştı. Hakarete uğrayan Halid anasına şikâyette bulundu. Anası Halifenin hareketlerinden zaten kızgındı.

Mervan, o gece evine dönüp yatmıştı. Halid'in anası Cariyelere verdiği bir talimatla; elbiselerini uyuyan Halifenin yüzüne kapayarak yatakta öldürmelerini emretti. Halife Mervan bu suretle 65 inci hicret yılı Ramazanının üçüncü gecesi öldürüldü. 685.

Yaşı 71 re yaklaşmıştı. Halifelik müddeti dokuz ay, 18 gün sürmüştür. Kâtibi (Serhun Rumî), teşrifatçısı, amcası oğlu (Ebu Süheylül'esved), veziri (Kaysiyülgassan oğlu Yahya) idi.

V

Mervan oğlu Abdülmelik

Künyesi, (Ebülvelid = Velid'in babası) dır. Oğullarından dört kişi yani, (Velid, Süleyman, Yezid III ve Hişşam) halifelik makamını işgal etmiş oldukları için ona (Ebül'emlâk = Melikler babası) da derler.

Anası, Ümmiye oğlu, Ebil'âs oğlu, Mugayre oğlu Muaviye'nin kızı (Ayşe) dir. Babası Mervan öldükten sonra halk, Abdülmelik'e biat ettiler. Yirmi bir yıla yakın bir müddet halifelik yaptı. Hicretin 86 inci yılında öldü. 705. Medine kapısı dışında defnedildi.

Abdülmelik'in halifeliği günlerinde, rumca ve farsça bir çok eserler, arap diline çevrilmiştir. Rumca metinleri (Hüseyin) in amcası oğlu (Sâd) ın oğlu (Said) ve farsça eserleri de (Abdurrahman oğlu Salih) tercüme etmişlerdir. Bu Salih'in oğulları, halifelik Abbasilere geçtiği zamana kadar hilâfet işlerinin mütevellisi idiler. Bunlardan ileride kısaca bahsedilecektir.

Abdülmelik'in 16 oğlu kalmıştır. Bunlar (Velid, Süleyman, Büyük Yezid, Hişşam, Ebubekir, Müslime, Sâdül'hayr, Abdullah, Anbese, Haccac, Münzür, Büyük Mervan, Küçük Mervan, Küçük Yezid, Muaviye, Davud) dur.

Küçük Yezid ile Muaviye ve Davud'un çocukları olmamıştır. Abdülmelik 63 yaş yaşadı. Ölürken en büyük oğlu (Velid) i kendisine veliahd intihap etti. Ona: «Ben ölüyorum. Beni mezara koyduktan sonra cariyeler gibi gözlerini ıslatma, yani ağlama. Fakat belini pek bağla, işinde sebatlı ol; halka karşı kaplan postu giyin. Her kim sana and içerse sen de kılıcına and iç.» sözleriyle öğüt verdi.

VI

Abdülmelik oğlu Velid

Babası tarafından soyu bellidir. Anası (Velâde)• Huzeymetül'anbesi oğlu, Hâris oğlu, Harbi oğlu Abbas'ın kızıdır.

86 ıncı hicret yılının Şevval ayı ortalarında (705) halifelik makamına oturmuş, 96 senesi Rabiül'evvelinin ortasına rastlayan pazar günü ölmüştür (714). Hükümdarlık müddeti on sene, bir aydır. Öldüğü zaman 41 yaşında idi.

Aşağıda gösterildiği üzere 19 oğlu vardı. (Abbas, Abdül'aziz, Muhammed, Anbese, Ömer, Beşer, Ruh, Temam, Halid, Mübeşşir, Hurrem, Yezid, Yahya, İbrahim, Ebu Ubeyde, Mesrur, Mansur, Muhammed, Sadaka). Bunların en büyüğü (Abbas) idi. İçlerinde Ebu Ubeyde zayıf bir adamdı. Bunun çocukları arasında (İbrahim) halife oldu. Sonra terketti. Makamını kardeşi Yezid'e bıraktı. Yezid kabul etti ise de bir ay sonra o da vefat etti.

Velid'in oğlu (Temam) da zayıf idi. Diğer oğlu Mesrur çok zahid bir adamdı. Amcası (Haccac) ın kızı ile evlenmişti. (Beşer) pek cömerd, (Ruh) bilgin, (Abbas) çok yiğit ve erkek bir zattı. 90 oğlu oldu. Bunlardan 60 kardeş babalariyle beraber ata biner ve birlikte yürürlerdi.

Halife Velid'i babası Abdülmelik çok severdi. Bu sebeple onu muallime vermedi. Fakat kendi kendine yetişmiş, arapça çok gü-

zel şiirler söylemiştir. Bir gün uşaklarından birine bana (Salih) i çağır diye emretti. Uşak, Salih kelimesini lûgat mânasına alarak (Ya Salihan) yani ey iyi adam, diye seslendi. Velid, bir (Elif) eksik söyle dedi. - Arapçada, çağırılan şahsın ismi sonuna elif ilâve edilmez - Uşak; ey müminlerin ulusu, sen de bir (Elif) fazla söyle; cevabını verdi. Bu hareketiyle halifeye, bana iyi bir adam çağır; demesi lâzımgeldiğini anlatmak istemiş, bu zarif nükteyi kasden yapmıştı.

Derler ki Velid, Şam halifelerinin en faziletlilerindendir. Her şeyden evvel onun hükümdarlık çağlarında bir çok yerler fethedilmiştir. Bütün varlığını Allah yolunda sarfederdi. Bu güne kadar bir misli daha meydana getirilememiş olan Şam (Emeviyye) camiini o yaptırmış, Medine mescidini tâmir ettirmiş, İslâm memleketlerinde bir çok minberler kurmuştur. Sakatlara, cüzzamlılara okadar ihsanlarda bulunmuştur ki halk arasında dilencilik kalmamıştır. Her meclise bir hizmetçi, her kabristana bir bekçi koydurdu. Bâzan bir bakkal dükkânının önünden geçerken eline bir deste tere otu alır, bunun kaç kuruş olduğunu sorardı. Bakkal bir pul isterdi. Halife, fazlaya sat ki para kazanasın, derdi. Bir gün bir muallimin yanına gitmiş, önünde bir kız çocuğunun ders okuduğunu görmüştü. Muallime sordu:

— Bu çocuk burada ne yapar?

Muallim cevap verdi:

— Kur'ân öğreniyor.

Velid ilâve etti:

— Kur'an öğrenen çocukların bundan daha küçük yaşta olmaları gerektir. Hulâsa Velid'in güzel ahlâkı, cömertlikleri her türlü tasvirin fevkinde idi.

VII

Abdülmelik oğlu Süleyman

Abdülmelik oğlu Velid, ölürken kardeşi Süleyman'ı kendine veliahd intihap etti. 96 ıncı hicret yılı Rabiül'evvelinde (714) hali-

feliğe geçen Süleyman 97 senesi Safer ayında (715) (Dabık) mevkiinde öldü. Hilâfet müddeti iki sene, iki ay devam etmiş, 43 yaşında ölmüştür.

Süleyman, gayet tatlı sözlü, güzel yüzlü bir halife idi. Çölde (Abes oğulları) oymağından olan dayıları yanında terbiye görmüştü. Bir gün hayatının son günlerinde, güzel bir sarık sarmış, güzel elbise giyinmişti. Cariyesine sordu: Bu kıyafeti nasıl buluyorsun? Cariye, çok güzel, dedi, ve halifeye şu mealdeki şiiri okudu:

«Eğer bakî olsan ne güzel metâ'sın, fakat insan için beka yoktur. Sen kusurlardan uzaksın; lâkin fanî olduğun için hoşa gitmiyorsun».

Bu beyitleri dinledikten sonra halifenin huzuru bozuldu. Bir kaç gün sonra dünyadan göçtü.

(Süleyman oğlu Muhammed) der ki:

Abdülmelik oğlu Süleyman'ın bir günde yaptığını Abdül'âziz oğlu Ömer bütün hayatı boyunca yapamamıştır. Bu iyilik Süleyman'ınt bir gün içinde 70,000 köle ve cariyeyi giydirip kuşatarak hürriyetlerine kavuşturmasıdır.

Süleyman'ın (Eyüb, Abdülvahid, Abdül'âziz) adlarında üç oğlu olmuştur.

VIII

Abdül'aziz oğlu Ömer

Baba tarafından ,Hakem oğlu, Mervan oğlu, Abdül'âziz oğlu Ömer, künyesi (Eu Hafs), ana tarafından Hattab oğlu, Ömer oğlu, Asım kızı (Ümmü Âsım) dır. Abdülmelik oğlu Süleyman, ilk önce Ömer'i, sonra da kardeşi Yezid'i sırasiyle veliahd intihap ettiği için Ömer 99 senesi Safer ayının onuncu Cuma günü = 717 halifelik makamına oturmuş, 101 senesi Recep ayının 25 inci günü = 720 ölmüştür. Halifelik müddeti iki sene, dört ay, 25 gündür.

Ümmiye oğullarından gelen halifelerle (Mervan) ve (Abbas) oğulları arasında Ömer'den daha adâletli, daha zahid kimse görülmemiştir. Beytülmalden bir akça bile kabul etmedi. (Ubeyde oğlu Rebbah) der ki:

Ömer, halife olmazdan önce benden 900 akçaya bir kat elbise satın almıştı. Elbiseyi kendisine gösterdiğim zaman çok sağlam olduğunu söyledi. Halife olduktan sonra da sekiz dirheme bir kilim sattım. Çok yumuşaktır, demişti. Onun merhametinin derecesi şu sözlerle de anlaşılabilir:

«Eğer bir kimse kendisine bir ihsanda bulunmaklığım imkânını bana verirse benim ona karşı duyduğum minnet onun bana yapacağı teşekkürden daha fazla olmalıdır» derler ki:

Halife Abdül'âziz oğlu Ömer'in (Dirhem) adında bir kölesi vardı. Vazifesi odun taşımaktı. Bir gün sordu:

— Ey Dirhem, halk dışarıda neler söylüyorlar?

Dirhem cevap verdi:

— Halkın söyledikleri şeylerin hepsi hayırdır. Hepsi de rahat ve huzur içindedirler. Zahmette olan kimse varsa o da seninle benim.

Halife sordu: Niçin?

Köle anlattı: Sen halife olmazdan önce bana güzel elbiseler, iyi atlar verir, lezzetli yemekler yedirirdin; Halife olduktan sonra benim refahım daha ziyade yoluna girecek yerde şimdi bütün o nimetlerden mahrum kaldım. Odun taşımak mevkiine düştüm. Sen de başını derde soktun.

Halife köleye dönerek:

Seni şimdi azad ediyorum. Beni kendi halime bırak; Allah sana başka bir kapı açıncaya kadar kendine bir iş ara!

Abdül'âziz oğlu Ömer'in ölümünü şöyle anlatırlar:

Abdülmelik oğlu Süleyman ölürken kendisinden sonra Ömer'in ve Ömer'den sonra da Abdülmelik oğlu kardeşi (Yezid) in halifeliğe getirilmesini vasiyet etmişti. Ömer, iki sene küsur ay halifelik yaptı. Bu sırada Yezid, Ömer'in ne zaman öleceğini ve kendisinin halifelik postuna ne zaman oturacağını düşünerek üzülüp duru-

yordu. Halifenin hizmetçilerinden birini elde etti. Ona biraz zehir verdi. Ömer, (Humus) un (Deyri Sem'an) kasabasında bulunduğu sırada bu hizmetçiden bir bardak su istemişti. Hizmetçi, kadehi su ile doldurdu, baş parmağının tırnağı altında saklı bulunan bir miktar zehir parçasını bir aralık parmağını suya batırmak suretiyle kadehin içine bıraktı. Bu hâdise üzerine Ömer, orada hastalandı. Bir hafta yattıktan sonra Tanrı'nın rahmetine kavuştu. Yezid de bu suretle halifelik postuna kondu.

IX

Abdülmelik oğlu Yezid II

Babası tarafından soyu yukarıda bildirilmişti. Anası Muaviye oğlu Yezid I in kızı (Atike) dir.

Yezid, 101 senesi Şaban ayının 25 inci Cuma günü hilâfete geçmiş, 105 senesi Şabanının 25 inci Cuma günü = 723 (Belka) şehrinde ölmüştür. Halifelik müddeti dört sene, bir aydır. Öldüğünde 34 yaşında idi.

On oğlu var idi. Bunlar: (Velid, Yahya, Ruh, Abdullah, Ömer, Abdülcebbar, Süleyman, Ebu Süfyan, Haşim, Davud) tur.

(Bekâr oğlu Zübeyr) diyor ki:

Abdülmelik oğlu Yezid, karısı (Hababe) yi ifrat derecede severdi. Kadın ansızın hastalandı ve öldü. Yezid, üç gün kadının başına kapandı. Onu mütemadiyen öptü. Üçüncü günü kendisini zorla ayırdılar. Cenazeyi naçar götürüp defnettiler. Yezid, cenazenin önünde yaya yürüyor, ağlıyordu. Nihayet 17 gün sonra kendisi de sevgilisine kavuştu.

X

Abdülmelik oğlu Hişşam

Yezid öldükten sonra kardeşi (Hişşam) 105 yılı Şaban ayının 25 inci Cuma günü hilâfete geçmiş, 125 senesi Rabiül'âhirinin 27 in-

ci Çarşamba günü ölmüştür. Halifelik müddeti 20 sene, yaşı 35 idi. Onbeş oğlu vardı. Adları (Muaviye, Halef, Müslime, Muhammed, Süleyman, Said, Abdullah, Yezid (dilsizdi), Mervan, İbrahim, Münzür, Abdülmelik, Velid, Kureyş, Abdurrahman) dır.

XI

Yezid II oğlu Velid II

Abdülmelik oğlu Yezid II öldüğü vakit kendisinden sonra kardeşi (Hişşam) ın ve Hişşam'dan sonra da oğlu (Velid) in halife intihap edilmesini vasiyyet etmişti. Hişşam'ın ölümünden sonra Velid'e biat olundu.

Velid 125 yılı Rabiül'âhirinin 27 inci günü halife seçilmiş, 126 senesi Cemaziyel'âhirinin 27 inci Perşembe günü (Tüdmür) e bağlı (Bahra) mevkiinde öldürtülmüştür. Halifeliği bir sene, iki ay sürdü. 45 yaşında katledildi (744). Halifenin öldürülmesi sebebini şöyle anlatırlar:

Velid, şaraba çok düşkün ve av meraklısı idi. Gece gündüz içki ve av peşinde dolaşır, daima kırlarda gezer, halktan uzak yaşardı. Bu hali halk arasında hoş görülmezdi. Bir gün ahali gizlice gidip amcası (Velid) in oğlu Yezid'e biat ettiler. Velid'i öldürerek yerine (Yezid) i getirdiler.

XII

Velid I oğlu Yezid III

Babası Abdülmelik oğlu Velid I in soyu yukarıda gösterilmişti. Anası vaktiyle (Müslim oğlu Kuteybe) tarafından (Horasan) da esir edilen son Sasaniler hükümdarı (Şehriyar oğlu Yezd Cürd) ün

kızıdır. (Kuteybe) bu kızı (Yusuf oğlu Haccac) a göndermiş, o da halife Abdülmelik oğlu Velid I re hediye etmişti.

Yezid II (126) senesi Recep ayının ilk günü = 744 Hilâfet makamına oturmuş, aynı senenin Zilhicce ayının altıncı günü ölmüştür. Halifeliği beş ay, 20 gündür. Yaşında ihtilâf vardır. Bazıları 35, bazıları da 39 yaşında olduğunu söylerler. Fakat 40 yaşına varmadan öldüğünde söz birliği etmişlerdir.

XIII

Velid oğlu İbrahim (Mahlû' halife)

12 inci halife Yezid III (Kaderiye) mezhebine girmişti. Bu mezhebi yayan feylezofların telkinlerine iman ediyordu. Sağlığında halifelik makamını (Abdülmelik oğlu Said) e terketmek niyetinde idi. Kaderiyeciler Yediz'in kardeşi İbrahim ile uyuştular. Çünkü, Yezid' in halifeliğe Said'i geçirmek istediğini öğrenmşlerd. Bunlar, aralarında söz brliği yaparak Yezid'e dayattılar, ona:

Halifelik için kardeşin İbrahim'i, ondan sonra da (Haccac oğlu Abdül'âziz) i namzed göstereceksin; sen istersen de istemezsen de bu iş böyle olacaktır, dediler. Yezid, Kaderiyecilerin bu ısrarı üzerine İbrahim'i veliahd göstermeğe mecbur kaldı.

İbrahim halife olduktan sonra halk arasında ittifaksızlık baş gösterdi. Bir kısmı onu kabul ettilerse de büyük bir ekseriyet istemedi. Bu anlaşamamazlık dört ay kadar sürdü. Neticede İbrahim'in halifeliğini tanıyan kalmadı. Bundan sonra Hakem oğlu Mervan'ın torunu (Muhammed oğlu Mervan) ortaya atılarak İbrahim'i halifelikten düşürdü, (Haccaç oğlu Abdül'âziz) i öldürdü. Kendisi de bu suretle hilâfet makamına oturdu.

XIV

Muhammed oğlu Mervan II

Velid oğlu İbrahim hal'edilmiş, Haccaç oğlu Abdül'âziz öldürülmüştü. Mervan II (127) senesi Rabiül'âhir ayında hilâfet işle-

rini eline aldı (745). Bu makamda beş sene, on ay, on gün kaldı. 60 sene yaşamıştır. Dokuz oğlu vardı, adları:

(Abdülmelik, Muhammed, Abdül'âziz, Abdullah, Ubeydullah, Aban, Yezid, Muhammed'ülasgar, Ebu Osman) dır.

132 = 750 senesinde (Ebu Müslim Meruzî) nin kumandasında (Şam) ve (Horasan) halkından bir cemaat Mervan'a karşı ayaklandılar. (Buśir) mevkiinde her iki taraf harbe tutuştular. Aralarında birkaç gün devam eden muharebe neticesinde Mervan'ın ordusu bozuldu. 132 senesi Zilhicce ayının 24 üncü günü kendisi de öldürüldü. Oğullarının her biri bir tarafa kaçtılar. Bunlardan (Abdullah) ile (Ubeydullah), (Nube) tarafına savuşmuş, bu vilâyet emîrinden yardım istemişlerdi. Emîr bunları üç gün misafir ettikten sonra memleketinden dışarı çıkardı. Oradan deniz yolu ile Hicaz tarafına gittiler. (Mansur) un eline düştüler. Mansur, Abdullah'ı hapsetti. Bundan sonra Ümmiye oğulları devri 14 üncü halife ikinci Mervan'la sona ermiş, Peygamber vekilliği makamı olan Halifelik postu (Abbas oğulları) eline geçmiştir.

Gecelerden bir gece, memleketin ileri gelenleri (Mansur) un huzurunda toplanmış konuşuyorlardı. Mansur muhabbet sırasında: Ey cemaat; dedi. Ümmiye oğulları hafilelerinin memleketlerini ve makamlarını kaybetmeleri sebebi ne idi? Eğer bunun iç yüzünü bilenler varsa söylesinler. Cemaat arasından biri cevap verdi:

Onlar, din işlerini hor gördüler, zevk ve eğlenceleriyle, şehvetleriyle meşgul oldular. Tanrı'ya isyan ettiler. Bundan dolayı Allah da onlardan o büyük nimeti geri aldı.

«Allah, bir kavmin ahlâk ve seciyesi bozulmadıkça onların mukadderatını değiştirmez» âyeti de bu hakikatı ifade etmektedir.

Mecliste hazır bulunan (Ali oğlu Salih), ey müminlerin ulusu, dedi. İşittim ki, Mervan'ın oğlu Abdullah, (Nobe) vilâyetine kaçmış, vali onu hoş tutmuş, kendisinden bir kaç sual sormuş. Fakat suallerine uygunsuz cevap alınca Abdullah'ı maiyetindeki adamlariyle birlikte memleketinden koğmuştur ve ilâve etti: Abdullah şimdi hapistedir. Emir buyurursanız çağırsınlar, kendisinden memleketlerinin elden çıkması ve (Nobe) den koğulmaları sebebini sorunuz.

Mansur, Abdullah'ın hapisten çıkarılarak yanına getirilmesini emretti. Bu meseleleri ondan sordu. Abdullah: Ey müminlerin ulusu; dedi. Nobe'ye geldiğimiz zaman bana iyi bir konak verdiler. Güzel yemekler getirdiler. Bir müddet sonra güzel çehreli, ince burunlu bir adam gelerek yer öptü. Sedirin yanına gelmedi. Kendisine, niçin sedirin üzerinde oturmuyorsun dedim. Cevap verdi:

Ben Nobe valisiyim, ve hemen ilâve etti. Bizim vazifemiz gönül alçaklığı göstermektir. Onları yücelten ve devlet sahibi eden Allah'ın büyüklüğü hakkı için benden şunları sordu:

— Siz, milletinizde haram sayılan şarabı niçin içiyorsunuz? Ben: O küstahlığı yapanlar bizim kölelerimizle uşaklarımızdır, dedim.

— Pek âlâ: niçin ekinleri, yiyecekleri atlarınızın ayakları altında çiğnettiniz? Sizin dininizde böyle şeyler haram değil midir? Ben yine cevap verdim: Bu işleri bizim kölelerimizle hizmetkârlarımız yaptılar. Bunlar hep onların cehaletleri eseridir.

Tekrar sordu: Niçin ipek ve ibrişim elbise giyiyorsunuz? Niçin gümüşten ve altından yapılmış bardak ve surahiler kullanıyorsunuz? Bunlar size haram değil midir?

Ben tekrar cevap verdim: Bizim devletimiz zayıf düşünce, acemlerle dost geçinmek istemiştik. Onlar ipek giyiniyorlar, altın, gümüş eşya kullanıyorlardı. Biz de bunlarn hepsini zaruret icabı yaptık.

Bu konuşmamızdan sonra bir zaman başını önüne eğdi, düşündü. Tekrar söze başladı:

Her sorguma karşı kölelerimiz, hizmetkârlarımız lâkırdısını tekrarladınız; başını biraz daha kaldırarak devam etti. Mesele böyle değildir. Siz öyle bir milletsiniz ki Allah, her neyi nehyetmiş ise ona heves ettiniz. Elinizin altında bulunan insanlara zulüm ettiniz. Bundan dolayı Tanrı mülkü sizin elinizden aldı ve size düşkünlük hırkasını geydirdi. Allah'ın sizin hakkınızdaki öfkesi henüz tamam olmamıştır. Korkarım ki size daha büyük belâlar erişecek. Şu sırada benim şehrimde bulunmanız dolayısiyle ben de sizin yüzünüzden bir felâkete uğrayacağım. Misafirlik üç günden fazla sür-

mez. Allah aşkına bu vilâyetten gidiniz; dedi. Ve bu suretle bizi kapıya uğrattı.

İşte bu vak'alardan sonra halifelik (Abbas oğulları) na geçti. O zamandan yani 132 hicret yılından tâ (Hülâgü) nün (Bağda)d ı zaptı ve halifeliği kökünden kazıdığı zamana kadar hilâfet bu hanedanda kaldı. Bağdad vak'ası 676 = 1277 yılında olmuştur.

Ulu Peygamberimizden sonra otuz sene müddetle halifelik makamı onun dört büyük dostu ve yoldaşı olan Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'ye geçti. Peygamber buyurmuştu ki «Benden sonra hilâfet otuz sene sürecek, daha sonra bu makam zalim hükümdarlar eline geçecektir.»

Dört halifenin devrini takip eden 92 sene (41 - 132) halifelik postu ve memleket idaresi (Ümmiye) hanedanında 520 yıl da Abbas oğulları'nda kalmıştır.

Abbas oğulları halifeleri

Sayıları 37 kişi, halifelik müddetleri 520 yıldır.

1 — Abbas oğlu, Abdullah oğlu, Ali oğlu, Muhammed oğlu (Ebul'abbas Abdullah).

2 — Muhammed oğlu, Abdullah oğlu (Ebu Caferülmansur)
3 — Abudullah oğlu (Muhammedülmehdi)
4 — Muhammed oğlu (Muselhadi)
5 — Muhamded oğlu (Harunürreşid)
6 — Harun oğlu (Muhammedül'emin)
7 — Harun oğlu (Abdüllah'ilme'mun)
8 — Harun oğlu (Muhemmed Mûtesim billâh)
9 — Mûtesim oğlu (Harun Vasık billah)
10 — Mûtesim oğlu (Cafer Mütevekkil Alellah)
11 — Mütevekkil Alellah oğlu (Muhammed Muntasır Billâh)
12 — Mûtesim Billâh oğlu (Ahmed Müstâsim Billâh)

13 — Mütevekkil oğlu, Muhammed oğlu (Ebu Abdullah Mûtez Billâh)

14 — Harun Vasik Billâh oğlu (Muhammed Mühtedi Billâh)
15 — Mütevekkil oğlu (Ahmet Mutemid Alellah)
16 — Mütevekkil oğlu Talha oğlu (Ahmed Mûtazıd Billah)
17 — Mûtesim oğlu (Ali Müktefi Billâh)
18 — Mûtazıd oğlu (Ebulfazl Cafer Muktedir Billâh)
19 — Mûtazıd oğlu (Muhammed Kahir Billâh)
20 — Muktedir Billâh oğlu (Muhammed Razi Billâh)
21 — Muktedir Billâh oğlu (İbrahim Muktefi Billâh)
22 — Ali oğlu (Abdullah Müstekfi Billâh)
23 — Muktedir oğlu (Fazl Mutî Lillâh)
24 — Mutî oğlu (Abdülkerim Tayi Lillâh)
25 — Muktedir oğlu (Ahmed Kadir Billâh)
26 — Kadir Billâh oğlu ,Abdullah Ebu Cafer Kaim Biemrillâh)
27 — Ebilkasım oğlu Abdullah oğlu (Ebilkasım Muktedi Billâh)

28 — Muktedi oğlu (Ebilabbas Mustazhir Billâh)
29 — Mustazhir oğlu, Ebulfazl oğlu (Ebu Mansur Müsterşid Billah)

30 — Müsterşid Billâh oğlu (Ebu Caferül'mansur Raşid Billâh)
31 — Mustathir oğlu (Muktafi Liemrillâh)
32 — Muktafi oğlu (Müstencid Billâh)
33 — Müstencid oğlu (Hasan Müstazi Binurillâh)
34 — Müstazi oğlu (Ebulabbas Nasırüddinillâh)
35 — Muhammed ibni Nasır oğlu (Zahir Biemrillâh)
36 — Zahir oğlu (Mansur Müstansır Billâh)
37 — Müstansır oğlu (Ebu (Ahmet Abdullah Müstâsim Billâh)

1

Ebul'abbas Abdullah

Abbas oğullarının halifelik makamını elde etmesi sebebi şu idi:
Emevî hanedanının sonuncusu olan İkinci Mervan halife olunca, Abdullah'ın babası Ali oğlu Muhammed, haberciler göndererek

oğulları (İbrahim) ile (Ebulabbas Abdullah) ı yanına çağırmış, (Irak) ve (Horasan) halkının bir çoklariyle el birliği yapmalarını, bu yerler halkının Mervan tarafına itaatten yüz çevirmeleri için ne yapmak lâzımgelirse yapmalarını tavsiye etmişti. Bunların telkiniyle halkın bir çoğu Mervan'ın halifeliğini tanımadılar.

Kûfe çevresinde oymak reislerinden (Ebu Selmetülhilâl) İbrahim'i Hicaz'dan Kûfe'ye dâvet etmiş, İbrahim de akrabasından 12 kişi ile yola çıkmıştı. Aksi bir tesadüf olarak Mervan'ın adamları yolda İbrahim'e rastladılar. Yakalayıp Halifenin huzuruna götürdüler. Halife Mervan İbrahim'i öldürttü. Bu sefer (Ebulabbas Abdullah) bütün adamlariyle Kûfe'ye yürüdü. Halk onun etrafında toplandı. 132 senesi Rabiül'âhir ayının 13 üncü günü (749) Kûfe'liler Abdullah'ı halife ilân ederek Cuma namazını onun arkasında kıldılar.

Ertesi günü Abdullah asker topladı. Kardeşi (Mansur) u Irak emîri (İbni Mübeşşir) le harp etmek üzere (Vasıt) a ve amcası (Ali oğlu Abdullah) ı da Mervan'la çarpışmak üzere (Şam) a gönderdi. Her ikisi de yaptıkları muharebelerde zafer kazandılar. (Ebulabbas Abdullah) da bu suretle halifeliği elde etti.

Abdullah'ın halifelik müddeti 4 sene 8 ay sürmüştür.

2

Ebu Cafer Abdullah'ilmansur

İlk halife Ebulabbas Abdullah, son günlerinde hacca gitmişti. Dönüşte kardeşine bir mektup ve ahidname yazarak Halife veliahdliğine Abdullah oğlu, Ali oğlu, Musa oğlu İsa'yı namzed göstermişti. Büyük oğlu (Mehdi) İsa'yı düşürdü, halifeliği amcası (Mansur) a verdi. Mansur, vaktiyle kendi dâvetlerini kabul etmiş olan (Ebu Müslim) in Horasan'da istiklâl sevdası beslemesinden kuşkulanarak öldürttü. Sonra Hazreti Ali'nin oğlu (Hüseyin) evlâdından Abdullah oğlu (Muhammed) ve (İbrahim) ayaklandılar. Bunlar üzerine de ordu göndererek her ikisini de katlettirdi. Mansur, 145 = 762 yılında (Bağdad) şehrinin temellerini attı.

Halifelik müddeti 22 sene sürmüştür.

Büyük mezhep sahibi imamlardan Kûfe'li (Ebu Hanife) ve Medine'li (Mâlik) ile (Süfyani Sevri) Mansur'un halifeliği günlerinde yetişmişlerdir.

3

Muhammed Mehdi

Mansur Hacca gitmiş, yolda hastalanarak Mekke'den iki konak mesafede (Meymune) mevkiinde ölmüştü. Oğlu Mehdi beraberinde idi. Mekke'de ona biat edildi.

Mehdi'nin zamanında Horasan'da bir şahıs padişahlık dâvasında bulundu. Oradan (Zavilistan) a yürüdü. Mehdi seraskerini (Horasan) tarafına göndererek asî padişahı öldürttü. Mekke'de (Hüseyinül'alevî) oğlu Ali'nin oğlu (Hüseyin) halifelik iddiasına kalkıştı. O da Hâdi'nin zamanında öldürüldü. Mehdi'nin halifeliği iki sene ile bir kaç gün devam etmiştir.

4

Mûsel-hâdi

Babası Mehdi öldüğü zaman Cürcan taraflarında idi. Babasının ölümünü duyar duymaz acele Bağdad'a döndü. Yedi seneye yakın bir müddet halifelikte bulundu.

Derler ki Halife (Hâdi) nin öldüğü gece (Hârun) a biat ettiler. (Me'mun) da aynı gece dünyaya geldi. O geceyi (Haşimiye gecesi) diye anarlar.

5

Hârunürreşid

Hârun'a ilk biat eden Sasan oğulları evlâdından (Halidülbermekî) nin oğlu (Yahya) idi. Bundan dolayı vezirlik vazifesini ona

verdi. Bir müddet sonra Yahya'nın oğlu (Cafer) i öldürttü. Yahya'nın kardeşini hapsetti. Hârun'un ilk halifelik günlerinde kendisiyle söz birliği etmiş olan bir çok Hicaz büyükleri Bağdad'a geldiler. Bunlar arasında (İdrisüşşafiî) oğlu imam (Ebu Ubeydullah Muhammed) de vardı. Yine o günlerde (İmamı Ebu Yusuf) kadı ve (Muhammed ibnül'hasan) Beytülmal emîri oldular.

İmamı Şafiî, bir kaç defa halifenin yanında bunlarla münakaşa ederek hepsini alt etti. Halife, onun yüksek bilgi ve faziletine inanmıştı. Ona hil'atlar giydirdi. Şafiî bir kaç sene Bağdad'da ders okuttu. Dersine devam edenler arasında mezhep sahiplerinden (Hanbel oğlu Ahmed) de vardı. Sonra Bağdad'dan (Mısır) a gitti. Orada Tanrı'ya kavuştu.

Hârun'un halifelik devri 23 sene, iki ay, 18 gün sürmüştür. (Tus) şehrinde öldüğü tarihçiler arasında söz birliği ile kabul edilmektedir. Hârun 191 = 806 yılında Rum diyarı cengine gitmiş, bir gün sabah üzeri tesadüfen (Safsaf = Söğüt kasabası olsa gerektir) mevkiine düşmüş ve o civar halkını kılıçtan geçirmişti. (İbni Hafasa oğlu Mervan) bu gazayı kutlamak için şu mealdeki beyti söylemişti:

«Peygamber'e iman edenlerin ulusu olan halife, Söğüd'ü serçelerle baş başa bıraktı.»

Anlatırlar ki, Hârun memleket işlerinin teftiş ve mürakabesi için memleketi dolaşırken (Cürcan) şehrine varmış, orada hastalanmış ve o vaziyette (Tus) a gelmiştir. Rahatsızlığı artıp da ölümü yaklaşınca bulunduğu sarayın bostanında kabrinin hazırlanmasını emretmiştir. Kabir hazırlandıktan sonra kendisini oraya götürmelerini ve mezarın içini görebilmek için biraz yukarı kaldırmalarını söylemiştir.

Halife'yi kaldırdıkları zaman gözleri kabrin içine rastlayınca, Allah'ım bana yardımcı ol. Bana yardım et, garipliğime acı, diye inlemiş, sonra kabrin enine boyuna bakınca, göğüs tarafını az genişletin; demiş, genişletmişler. Uzunluğunu tetkik etmiş, ayak tarafını biraz daha kazın, demiş, kazmışlar. Verdiği emirlerin yerine getirildiği anlaşılınca içinde bulunduğu (Mahfe) yi mezarın kıyısına getirmişler, kur'ân ehli olan bir kaç kişiye kabrin içine oturarak

hatim indirmelerini buyurmuş, hâfızları sonuna kadar dinlemiş ve daha sonra bu çukurun kenarında yüzünü semaya çevirerek «Ey Ölmeyen Tanrım; ölenlere yardım et! Ey mülkü sona ermeyen Allahım varlığı sona erenlere acı.» dualariyle münacatta bulunmuş, çokça ağlamış ve şu mealdeki beyitleri inşad etmiştir:

«Ben ölüyüm, Aziz olan ancak ölmeyendir. Ben şüphesiz ki ölüme kavuşacağımı anlıyorum. Ölümün ortadan kaldırdığı bir varlık hakikî varlık değildir. Hakikî varlık, ancak vücudu ebedî olan Allah'ın varlığıdır.»

Bu vak'a 193 senesi Cemaziyel'evvel ayının sonuncu Pazar günü cereyan etmiştir (809). Hârun'un Beytülmala bıraktığı hazinenin 940,000,000 dinar nakid ve bundan başka mücevherat, gümüş, hayvan ve saray eşyasiyle kıymet ve akar olarak 835,000 dinar değerinde maldan ibaret olduğunu söylerler.

6

Muhammed'ül'emin

Künyesi (Eba Musa) dır. Hârun onu veliahd intihap etmiş, diğer oğlu (Me'mun) u Horasan sultanlığına göndermişti. Halk Emin'in halifeliğinde tereddüt etti; O zevkına düşkün bir adamdır. Dediler.

196 = 811 yılında (Kasrı Mansur = Mansur sarayı) tarafında top oynamak için bir meydan yaptırmış olduğunu söylerler.

Emin, halife olunca (Mezid oğlu Muhammed) le (Abdullah Kahtaba) yı kardeşi Me'mun'un çıkardığı gaileyi bastırmaya memur etti. Me'mun da ordu kumandanı (Hasan oğlu Tahir) i bunların karşısına çıkardı. Aralarındaki çetin muharebede Emin'in ordusu bozuldu. Me'mun, kendisine - iki türlü iktidar sahibi denilen - Tahir'i Bağdad'a yolladı Her tarafa (Şahna = vali) ler tayin ettirdi. Tahir'e yazdığı mektupta:

«Bağdad'ı elde eder etmez Emin'e öyle bir gömlek geyindir ki; daha yakasından başını çıkaramasın.» diyordu. Tahir, bu emri senet tutarak Bağdad'ı eline geçirdikten sonra Halife Emin'in başını

kesti, bir sandık içine yerleştirerek Me'mun'a gönderdi. Me'mun, kardeşinin kesik başını görünce yaptığından pişman oldu. Fakat bu cinayeti işledikten sonra pişmanlığın faydası olmadı. Bu vak'a 196 yılında olmuş ve aynı yıl içinde Me'mun'un halifeliğine biat edilmiştir. /

7

Abdullah'il'me'mun

Künyesi (Ebül'abbas) tır. Abbas oğulları halifelerinin en bilgin ve en değerlisidir. İlim ve fenne karşı çok sevgi gösterdi. Bir çok ilim ve felsefe kitapları onun hükümdarlığı zamanında arab diline çevrilmiştir.

Me'mun Kur'an'ı ezberlemişti. Ramazan aylarında 33 defa hatim indirdiğini söylerler. Seyyidlere karşı da çok sevgi beslerdi. Bundan dolayı veliahdliği (Cafer'ür'rıza) nın oğlu Musa oğlu (Ali)-ye verdi. Abbas oğlu hanedanı bu vaziyet karşısında öfkelendiler. Me'mun'u hal'ederek (Mehdi) nin oğlu (İbrahim) e biat ettiler. Me'mun, Sasan oğullarından (Sehl oğlu Hasan) ı gönderdi, İbrahim'i esir ettirdi. Ali de daha önce ölmüştü.

Me'mun tekrar halifelikte yerleşti. 215 = 830 yılında Rum diyarı gazasına yürüdü. (Musul) yolu ile (Münbüc) e geldi. Oradan (Antakya) ya yollandı. Antakya'dan (Antalya) ya, oradan (Masiyas = Misis) e oradan da (Tarsus) a geldi. Bu cenkten geri dönünce 215 senesi Cemaziyel'evvelinde (Cebeli Sem'an) dan (Şam) a geçti. 216 da tekrar Rum ülkesine (Bizans) a yürüdü. Bu harpten geri dönmesinin sebebi 216 senesi Cemaziyel'evvelinde Rum imparatorunun öldürüldüğü haberinin gelmiş olması idi.

Me'mun 218 = 833 senesi Receb ayının 12 sinde hastalandı. Kardeşi (Ebu İshak Mûtasim Billâh) namına yazdığı bir (ahidname) ile halifeliği ona bıraktı.

8

Ebu İshak Muhammed Mütasim Billâh

Mûtasim Billh'a sekizli halife derler. Çünkü Abbas oğullarından gelen halifelerin sekizinci ve bu hanedanın sekizinci göbek evlâdı olmakla beraber sekiz sene, sekiz ay, sekiz gün halifelikte bulunmuş, sekiz memleketin fethine muvaffa kolmuştur. Bunlar:

«Babek, Rabia ve Mesari, Mazma, Batıs, Teharistan, Baban, Süğd, Kâbil'dir.

Derler ki: Halife Mûtasim Billâh çocukken ders arkadaşı bir kölesi vardı. Bir gün bu köle öldü. Babası Harûn'ürreşid oğluna; kölesinin öldüğünü söyledi. Mûtasim, iyi ya, mektepten kurtuldu, cevabını verdi. Harûn: Mademki dedi, mektep derslerinin, ilim tahsilinin onun nazarındaki değeri bu deercededir, o halde Mûtasim'i kendi halinebırakın, bâri yiğid bir adam olsun. Bundan sonra fazla sıkılmaması için Mûtasim'a tahsil göstermediler. Okuyup yazması da bu yüzden zayıf kaldı.

Halkın ve askerin sevgisi daha ziyade Me'mun'un oğlu (Abbas) da toplanıyordu. Mûtasim askerin bir karışıklık çıkarmasından kuşkulandı. 226 yılı ramazanında orduyu Bağdad'ta topladı. Daha önce 224 yılında Halifelik mührünü oğlu (Harun) a vermiş, onu kendisine vekil yapmıştı.

Mûtasim'in halifeliği zamanında Kadılar kadısı (Davud oğlu Ahmed) idi. Büyük din âlimlerinden (İsmail Mezenî) ve (Rabî Mezarî) de onun günlerinde yaşamışlardır. (İmami Ahmed) de henüz sağ idi.

Halife, yalnızlığa fazla düşkün olduğu için (Hafsul'verd) e çok inanırdı. Onu hoş tutar, bazan da gücendirirdi. Nihayet hastalandı, rahatsızlığı arttı. Bir kayık istedi, içine oturdu, şiir okumağa başladı. Mugannîlerin de kendisiyle birlikte okumalarını emretti. Altı gün sonra 227 senesi Rabiül'evvel ayının bir perşembe günü öldü (841)..

Halife ölürken şu sözleri söylemiştir: «Kuvvet ve hayat gitti. Buna çare yoktur. Ömrümün böyle kısa süreceğini bilseydim işlediğim şeyleri işlemezdim.»

9

Hârun II Vasık Billih

Gayet kuvvetli bir adamdı. Her eliyle bir koyunu havaya kaldırır, derileri yüzülünceye kadar beketirdi. Halifeliğe geçtiği yıl içinde (Hicaz) da kıtlık oldu. Bir batman buğday kırk dirhem gümüş pahasına satıldı. Nisan ayının beşinci günü Bağdad'da öyle şiddetli bir soğuk oldu ki sular dondu. Hacılar dört konaklık mesafe dahilinde içecek su bulamadılar. Bir bardak suya bir çok para verdikleri halde ellerine geçmedi. Pek çok insan öldü. O sene içinde (Mütevekkil Alellâh) a biat edildi. Vasık Billâh'ın halifelik müddeti beş yıl, dokuz aydır.

10

Cafer Mütevekkil Alellah

Anası cariyedir (1). Kendisi Sünnet ehli idi. Din âlimlerini, Hadis bilginlerini sever, (İmami Ahmed) i hoş tutardı. İmami Ahmed (Hanbelî mezhebinin kurucusu) onun günlerinde Tanrı'ya kavuşmuştur.

Eski halife oğullarından (Muhammed Vasık), (Me'mun oğlu Mûsa), (Hârun'ürreşid oğlu Ebu Ahmed Abdullah), (Mehdi oğlu Abbas) ve (Mansur) hep birlikte yeni halifeye hizmet ederlerdi. Merhum halife (Vasık Billâh) ın cenaze namazını (Mütevekkil Alellâh) kıldırmıştır. Yeni halifeye (Muntasır) lâkabını vermek

---

(1) Müneccimbaşı (Camiüddüvel) de Mütevekkil Alellah'ın (Şucâ) adında bir Türk cariyesinden doğmuş olduğunu söyler. Cariye çocuklarının halife ve hükümdar olmaları araplarca pek tabiî görüldüğü anlaşılıyor. Halbuki bazı Türk hanedanlarında (Kuma) dan doğan çocuklar bile bu imtiyaza sahip değildi. **Mütercim.**

istediler. Fakat bir gece rüyasında semadan bir mektup indiğini ve içinde (Cafer Mütevekkil Alellâh) yazılı bulunduğunu görerek uyanmış, bu rüyayı Devlet büyüklerine anlatmıştır. Bunun üzerine lâkabını (Mütevekkil Alellâh) koydular.

Halifeliğe geçer geçmez etraf memleketlere fermanlar gönderdi. 232 Zilhicce = 847 aynı senede müslüman olmayan tebaanın bal renkli cübbe ve (Zünnar) geyinmeleri, tahta semerli merkebe binmeleri, kadınlarının da bal renkli maşlah örtünmeleri, Havra ve kiliselerin yıkılması emrolundu; Müslüman olmayanların divanda, sultan ve Halifeler maiyetinde çalışmaları ,onların müslümanlar üzerine hâkim bir vaziyette bulunmaları ihtimaline karşı yasak edildi. Yollarda haç gezdirilmesi, yahudi ve hıristiyan çocuklarına arapça yazı öğretilmesi menolundu (2).

Yine aynı senede (Ferec oğlu Mahmud) adında birisi, Ben Zülkarneyn Paygamberim, diyerek baş kaldırdı. Bağdad'da bir başkası türedi. Peygamberlik dâvasiyle etrafına (Nişabur) taraflarından bir çok kalabalık topladı. (Mushaf) adını verdikleri bir takım kitaplar dağıttılar ve okudular. Bu adam Cebrail'in kendiisne (Vahiy) getirdiğini iddia ediyordu. Bu arada (Ferec oğlu Mahmud) u yakaladılar. Yüz sopa yeyince Peygamberlikten vazgeçti. Etrafında toplanan ve onun peygamberliğini gerçeklemiş olan müminleri ise kırkar sopa yer yemez düzmece peygamberi yalanladılar. Nihayet Şeyh Mahmud'un kendi adamları da sahte peygambere dayak atarak uydurma kur'anını elinden aldılar.

Yine o sıralarda Zilka'de ayının bir cuma günü Bağdad'da halkın toplanmış olduğu bir camide iki kişi peygamberlikten dem vurdular. Bunların hepsi de yakalandı. Ölüm cezasına çarptırıldı.

Mütevekkil Alellâh nihayet memleketi üç oğlu arasında taksim etti. Her birine bir parça ayırdı. Afrika memleketleri, (Mağ-

---

(2) Millî kültürü parazit unsurlardan korumak için 11 asır önce tatbik edilen bu siyasetin zamanımızda bazı Avrupa devletleri tarafından da taklit edilmekte bulunması dikkate değer bir haldir.

Şu vaziyet karşısında insanın «Tarih tekerrürden ibarettir» düsturuna inanacağı geliyor. **Mütercim.**

rib diyarı), (Kınnesrin = Kuneytara), (Avasım), (Mısır), (Rabia) memleketleri hudutlariyle (Musul), (Hit), (Âne), (Tikrit), (Guri Dicle), (Haremeyn = Mekke ile Medine) ve (Hadramut), (Yemen) çevresini (Ebu Abdullah Muntasır) a; (Guri Horasan), (Guri Fars), (Taberistan), (Rakka), (Ermenistan), (Azerbaycan) taraflarını (Mûtez Billâh) a teslim etti. Buralarda sikkenin de onun adına kesilmesini emretti. Bütün (Şam), (Humus), (Ürdün), (Filistin) cihetlerini üçüncü oğlu (Elmüeyyed Billâh) ın idaresine terketti. Bu taksim dolayısiyle yazdığı muahedenameleri oğullarına verdi.

244 yılı Rabiül'evvelinde Mütevekkil Alellâh, Rum ülkesi cengine gitti. (858). Sonra (Mûtez) ile (Müeyyed) i halifelikten hal'etti. Kurulan eski nizam bozuldu. Fakat bu üç kardeş arasında yalnız (Muntasır Billâh) tuttuğu yolda doğrulukla sebat gösterdi.

Mütevekkil 14 sene, dokuz ay halifelik yaptı. Nihayet (Hakan oğlu Feth) i kendi tarafına çekti. (Âşuvanî oğlu Vasîf) elinde bulunan timar ve ziametleri geri alarak Hakan oğluna verdi. (Vasîf) bu yüzden hiyanet yoluna saptı. Nihayet (Mütevekkil Alellâh) ı öldürdü.

11

Muhammed Muntasır Billah

Muntasır Billâh, (Vasîf) ve diğer Türk beyleriyle el birliği ederek babasını öldürtmüştü. Bu kötü niyyet ve hareketi kendisine uğur getirmedi. Halifelikten fazla bir istifade göremedi. Cülûsundan altı ay sonra boğduruldu.

12

Ahmed Müstain Billah

Adı Mûtasim Billâh oğlu Ahmed, künyesi (Ebulabbas) tır. Müstain Billâh'ın halifeliği günlerinde (Yezidül'alevî oğlu Hasan) adında birisi (Taberistan) da baş kaldırdı. (Deylem) halkı da onunla el birliği yaptı. (Rey) şehrini zabtettiler.

248 = 862 yılında halifelik postuna oturan (Müstain Billâh) 251 = 865 yılında (Küçük Boğa) ve (Vasîf) ile (Bağir) i öldürttü. Bu katiller dolayısiyle Türkler ayaklanarak memleketi istilâya koyuldular .Müstain Bağdad'da (Samra) ya sığındı. Bağdad askerleri aralarında karışıklık çıkardılar. Bazıları Müstain'e yardım etmek istediler. Samra halkı buna engel oldu. (Mûtez Billâh) a biat ettiler. En nihayet (Mûtez) ile (Müeyyed) bir sarayda hapsedilmiş olan Müstain'i hal'ettiler. (Mûtez Billâh) ın halifeliğinde karar kıldılar. Müstain'in halifeliği iki sene sürmüştür.

13

Mûtez Billah

Adı Mütevekkil Alellâh oğlu (Muhammed) ve bir rivayete göre de (Zübeyr) dir. 251 = 865 yılında halifelik makamına geçti. (Müstain) in (Samra) daki hazinesinde (500,000) ve Beytülmalda (600,000) dinar para çıkmıştı.

Mûtez Billâh bir müddet sonra hal'edildi. Hal'i sebebi şu idi: Türkler, (Vasîf oğlu Muhammed) le harp etmek üzere halifeden para istediler. Halife, kendisinde para olmadığından bahisle istenilen akçanın gönderilmesi için anasına adam yolladı. Kadın, parası olmadığını bildirdi. Halbuki sonradan saray hazinesinde bir milyon dinardan fazla para bulunduğu anlaşıldı.

Halifenin, göstermiş olduğu cimrilik yüzünden o sene recebinin üçüncü günü hal'ine karar verildi. Halk saraya yürüdü, halifenin dışarı çıkmasını istedi. Mûtez; hastayım, müshil içmişim. Söz söylemeğe bile takatim yoktur. Eğer ehemmiyetli bir dilekleri varsa bir kaç kişi içeri gelsin, anlatsınlar, dedi. Halk içeri daldı. Halifeyi ayağından sürükleyerek dışarı çıkardılar. Gömleği parça parça olmuş, başından, yüzünden kanlar akmağa başlamıştı. Yalın ayak, başı açık kızgın güneş altında bir hayli beklettiler. Sıcağın şiddetinden, susuzluktan bir ayağını kaldırıp ötekini yere basıyordu. Tabanca darbeleriyle vurarak hal'ettiler. Sonra, bir odaya götürdüler. (Ebişşevarib oğlu) ve arkadaşları (Salih) i çağırdılar. Hal' kâğıdını yazdırdılar. Şahitler tuttular. Nihayet işkence yapil-

mak üzere bir cemaate teslim ettiler. Halife; üç gün üç gece aç bırakıldı. Daha sonra her tarafı kapalı bir mahzene koyarak kapısını sımsıkı kapadılar. Orada 255 yılında öldü (868).

14

Muhammed Mühtedi Billah

Künyesi (Ebulabbas) dır. Son derece sofu ve zahid bir adam idi. Ramazanlarda bir parça ekmek ve sirke ile orucunu açar, bir çok gecelerini namaz ve ibadetle geçirirdi. Eski bir cübbe giyer, kilim üstünde otururdu. Onun günlerinde sefahat ve kötü işler yer bulmaz, hiç kimse fenalık yapmaya cesaret edemezdi. Nihayet 256 da katledildi.

Mühtedi Billâh'ın öldürülmesi sebebi: (Sicistan) da ayaklanan (Leys oğlu Saffar) a Türklerden bazı adamlar göndererek memlekete hiyanet etmekten suçlu sayılan bazı kimselerin temizlenmesini istemesi idi. Bu vazifenin yerine getirilmesine memur olan adam meseleyi Türklere haber vermiş ve onlara, bugün sizin öldürülmenizi isteyenler yarın da bu isteklerini benim hakkımda göstereceklerdir, demişti. Türkler, nihayet kendilerini öldürmeye memur olan adamla uyuştular. Haklarındaki ölüm cezası da geri kaldı. Sonra bu işe memur olan adam Mühtedi'nin yanına gidince halife ona: Ben seni falan cemaatin katline memur etmiştim. Bu işten vazgeçilmesinin sebebi ne idi? diye sorguya çekti. Adamcağız açık bir mâzeret ortaya koyamadı, tereddüt gösterdi. Halife, bu adamın başının kesilerek arkadaşlarının önüne atılmasını emretti. Bu sebepten arada büyük bir çarpışma başladı. Türkler her taraftan ileri atıldılar. Mühtedi muharebey mecbur oldu. İş çok çetin bir kerteye varınca yüksek sesle bağırmaya başladı. Ey askerler; halifenize yardım ediniz; diyordu. Fakat yaklaşan ölüm ona aman vermedi. Bu çarpışma arasında vuruldu.

Bazıları, halife Mühtedi'nin (Saffar) a bir mektup göndererek eğer kendilerine karşı bir zulüm yapılacak olursa biatlarını bozmakta serbest kalacaklarını teahhüt ettiği halde sonradan başka bir mektupla bir takım Türklerin öldürülmesini istemiş olmasının bu

hâdiseye sebep olduğunu söylerler. Bahsettiğimiz durum karşısında Türklere biatlarını bozmak için fırsat verilmiş, neticede halifeyi hal'etmişlerdir. Mühtedi Billâh'ın el ve ayaklarının parmaklarını kopardıklarından bu yüzden elleri ayakları şişmek suretiyle ölmüştür.

255 yılında hilâfet makamına geçen Mühtedi 256 da Tanrı'ya kavuşmuş, bir seneye yakın hüküm sürmüştür.

15

Mûtemid Alellah

Bu halifenin güzel huylarının ve dindarlığının bir misali ramazan aylarında her akşam yalnız bir tek hurma ile iftar açmasıdır. Mûtemid; bir gece Hazreti Peygamberi rüyasında görmüş. O zaman hapiste bulunan (Mansuri Hamlâl) i salivererek ahvalini tahkik etmesi kendisine emrolunmuştu. Halife gece yarısı derhal Mansur'u hapisten çağırtmış cezasının sebebini sormuştur.

Yapılan tahkikatta: On kişilik bir yol kesici çetesinin şehir yolunda bir kafileyi soyduğu ve uğruladıkları malları götürürken Bağdad şahnasının bunları yakalıyarak ellerindeki malları kendi evine götürdükten sonra hırsızları salıverdiği, onların yerine günahsız bir kaç kişiyi yakalattırıp hapse attırmış olduğu anlaşıldı. Zavallı Mansur altı ay bir kaç suçsuz arkadaşiyle birlikte hapiste kalmıştı. Halife, hemen aynı gece bütün mahpusları topladı. Onlara binlerce mal ve elbiseler verdi. Hamama gönderdi. Bağdad valisini de dar ağacına çektirdi.

262 senesinde (Leys oğlu Yakub) Bağdad'a doğru yürüdü. Halifenin askeri bozuldu ise de Yakub'un ordusu kendisiyle beraber geri döndü. 3 cemaziyelâhir 262 = 876.

Feraizci (Ebu Avn) der ki: Bağdad camii yanında bir kadının öldürülmesini emreden bir adam gördüm. Kadın; her nekadar yalvararak and içiyor, Allah'tan kork diye feryad ediyorsa da aldırmıyordu. Nihayet zavallı kadın tam bir ümitsizlik içinde ellerini semaya kaldırdı. «Ey yeri ve gökleri yaratan Allahım; ey görünen ve görünmeyen her şeyi bilen Ulu Tanrım; kullarının bilmedikleri

şey hakkında sen hüküm ver. Bu adam bana zulüm ediyor. Onu kahret!» dedi. Zalim adam hemen arkası üzerine düşerek derhal öldü. Kadın kurtuldu ve bir zavallının ölümünü emreden bu adamın oradan cenazesi kaldırıldı.

265 = 878 senesinde 33 gemi dolusu bir cemaat geldi. Bunlar dört gemi dolusu yiyecek aldılar, hiyle ile (Numaniye) ye gittiler. Şehre ateş verdiler.

Halife 266 = 879 yılında (Leys oğlu Amir) i Bağdad'a vali tayin etti. Aynı sene içinde Rum diyarı askerinden bir kafile Rabia taraflarına saldırdı. Bir çok müslüman öldürdü. 250 neferi esir etti.

Yine bu sıralarda çöl arabları (Kâbe) nin örtülerini çaldılar. Zenciler İran'da (Râmi Hürmüz) şehrini yağmaladılar. Mescitleri yaktılar. Pek çok adam öldürdüler.

267 = 880 yılında Zenci askerleri (Vasıt) kapılarına dayandılar. Mûtemid Alellâh'ın kumandanı olan (Ebulabbas Ebi Ahmed'-ül(muvaffak) oğlunu bunlarla harbe gönderdi. Onbin süvari ile büyük bir çarpışma oldu. Çok ganimetler alındı. Ebu Ahmed de oğlunun arkasından gitmişti. Zencilerin bırakmış olduğu onbeş bine yakın kadını askerine dağıttı. Sonra 300,000 süvari ile (Ebilhasıb) nehrini geçip zencilerin baş şehri olan (Muhtare) kasabasına yürüyerek fethetti. Orada (Muvaffakıye) şehrindeki mescidi yaptırdı. Para bastırdı.

289 = 882 yılında çöl arapları hacılar kafilesini vurarak beş bin deve yükü mal götürdüler.

271 = 884 yılında (Hüseyin oğlu, Ali oğlu, Muhammed oğlu, Musa oğlu Hasan) ın çocukları (Muhammed) ve (Ali) Medine'ye yürüyerek bir çok insan öldürdüler. Medine halkından para istediler. Tam dört hafta cuma günleri Hazreti Peygamber'in mescidinde namaz kılınamadı.

Yine Mûtemid'in zamanında 279 = 892 yılında Bağdad'da dellâllar, yollarda, mescitlerde kimsenin ileri geri söz söylememesini, dinlememesini, müneccim ve falcıların yollar üzerinde dolaşmamasını ilân ettiler. Kitapçılara (Kelâm, Cedel, Felsefe) kitapları satmıyacaklarına dair yemin verdirildi. Yine aynı senede (Câferül mü-

Mûtemid, 23 sene halifelik yapmış, kardeşi (Ebu Ahmed Talha) yı Hicaz ve Yemen taraflarna göndermiştir.

16

Ahmed Mûtazıd Billah

Adı Mûtasım oğlu, Mütevekkil Alellâh oğlu, Cafer oğlu Talha, künyesi (Ebulabbas), anasının adı (Darrab) dır. 243 = 857 de (Samra) da doğmuştur. 279 = 892 de halife oldu.

Mûtazıd Billâh Abbas oğulları halifelerinin en büyüklerindendir. Soğuk kanlılığı o derecede idi ki: Bir gün bir kölesi, başı ucunda yelpazesini sallayarak halifeyi serinletiyordu. Ansızın kölenin elinden fırlayan yelpaze halifenin başına çarpmış, külâhını düşürmüştü. O sırada halifenin yanında bulunan (Ubeydullahi Selimî) Mûtazıd'ın öfkelenmesinden korktu. Fakat halife hiç hiddet göstermedi. Bu kölenin uykusu geldiği için bu hatâyı işledi, dedi. (Ubeydullah) derhal yer öperek, Ey Müminlerin büyüğü, dedi, soğuk kanlılığın bu yüksek derecesini aslâ görmemiştim. Halife cevap verdi:

Bundan başka bir şey yapmak caiz midir? Ben biliyorum ki bu zavallı kölenin kalbinde bir fenalık olsaydı aklı başından gitmez ve bu hatâyı yapmazdı. Bize ancak kasda bağlı olan şeyler için hiddet gerektir. Yoksa böyle hatâlara, yanlışlıklara karşı öfkelenmek yaraşmaz.

Mûtazıd halife olduğu zaman Beytülmal parasız, memleket harap idi. Güzel tedbirleriyle bol gelirler buldu. Yurda şenlik getirdi. Öldüğü vakit millet hazinesinde on milyon dinar birikmişti.

281 = 894 senesinde ordusunu Rum diyarına gönderdi. Gazalar yaparak zaferler, bol ganimetler elde etti. 282 = 895 de etraf memleketlere yazdığı fermanlarda (Acem nevruzu) tarihinedn itibaren (Haraç) usulünün terkine başlanacağını bildirdi. Bu fermanın yürürlüğe geçmesine tarih olarak (12 - Hziran) gününü tesbit etti. Bundan dolayı o tarihe (Mûtazıd nevruzu) adını koydular.

favvaz) ı hal'ettiler. Hulâsa Mûtemid'in günlerinde (Saffarîler) in de işleri sona erdi.

İlk emri (Musul) a göndermişti. Bu usulün değiştirilmesinden maksadı halkın refaha kavuşması ve ahaliye karşı kolaylık gösterilmesi idi.

Mûtazıd Billâh'ın çok heybetli bir adam olduğunu söylerler. Bundan dolayı ikinci (Abdullah'isseffah) diye anılır. Son günlerinde Sâman oğullarından (Aehmed oğlu İsmail) ayaklandı. (Leys oğlu Amir) i esir aldı.

Derler ki Sâman oğullarından İsmail'in 12,000 neferlik bir kuvveti, Amir'in de tam teçhizatlı 40,000 askeri vardı. İki taraf karşılaştıkları zaman bu 40,000 kişiden hiç birine bir zarar erişmedi. Hattâ yaralanan kimse de olmadı. Amir gizlice yakalandı.

Mûtazıd'ın halifeliği 9 sene, 7 aydır. Öldüğü vakit oğlu (Müktefi Billâh) ı veliahd intihap etmişti.

17

Ali Müktefi Billah

Künyesi (Eba Muhammed) dir. Abbas oğullarından (Ali oğlu Hasan) dan başka hiç bir halife (Eba Muhammed) künyesini almamış ve (Ebi Talib oğlu Ali) den başka hiç biri (Ali) adını kullanmamıştır.

Halife Mûtazıd Billâh' ın hastalığı şiddetlenince 289 yılı rabiül'âhirinin ilk cuma gecesi (Müktefi Billah) a biat edildi (902). Ölümünü takip eden salı günü sabahı biat yenilendi.

291=903 de (Kırmıtî) ler ayaklandı. Yeni halife bunlara karşı yaptığı mücadelede zafer kazandı. Birçok insan öldürüldü. Nihayet reisleri yakalanarak başına uzun bir takke geçirildikten sonra Safer ayı iptidasında Bağdad'a getirildi. İki ağaç arasına bir kürsü tertip edildi. (Kırmıtî) yi bu ölüm kürsüsüne oturttular. Ağzına ağaçtan bir tıkaç vurdular. Arkasından bir yularla bağladılar. (Eski Musallâ) mevkiinde on arşın yüksekliğinde bir sofa kurdular. 300 ne-

fer kırmıtî'yi getirip el ve ayaklarını kestiler. Bu sofa üzerine oturttular. Sonra reislerini getirdiler. 200 kırbaç vurdular. Onun da elini ayağını kestiler. Ateşe attılar. Başını bir ağaçtan astılar. Cesedini köprünün üzerinde kurulan dar ağacına çektiler.

Yine aynı yılda Türkler Horasan'da ayaklandılar. Rum imparatoru hudutlarda zafer kazandı. Memleketi yağma ettirdi. Bazı vilâyetleri ateşe verdi. Ve yine aynı yıl içinde çöl arapları Kırmıtîlerin öcünü almak sevdasiyle karışıklık çıkardılar. (Rahbe) ye saldırdılar. Halkın ramazan bayramı namazını kıldıkları bir sırada pusu kurarak bir çok insan öldürdüler.

Müktefi Billâh 295 yılı Zilka'desinde ölmüş, oğlu Muktedir Billah namına biat edilmiştir (908).

18

Ebulfazl Muktedir Billah

Müktefi, öldükten sonra 295 yılı Zilka'de ayında (Muktedir Billâh) a biat olundu. Bu halifenin günlerinde Rum imparatoru tarafından Bağdad'a elçiler gönderildiğini, bunlardan birinin pek yaşlı, ötekinin orta yaşlı, üçüncüsünün de henüz çocuk denecek kadar genç olduğunu ve beraberlerinde yirmi nefer kadar köleleri bulunduğunu söylerler. Elçiler (Vasi') sarayında kondurulmuş, bir kaç gün sonra saltanat kapısına getirilmişlerdi.

Harem dairesi yakınında 160,000 süvari ve piyade ile bir geçit resmi yapılmış, sonra hassa köleleri, saray hizmetçileri ipekli sırmalı elbiselerini giyinmiş (Şuster) ve (Ahvaz) da yapılmış altın işlemeli kemerlerini kuşanmı oldukları halde elçilerin önünden geçmiştir.

Muktedir Billâh'ın 4000 beyaz ve 3000 ni zenci olmak üzere 7000 kişilik saray hizmetçileri saf saf sıralanmışlardı. (Dicle) nin yüzü, atılan hava fişekleri ve semavî eğlencelerle, en güzel parıltılarla ışıldıyordu. Bu törende 700 Hâcib = Teşrifatçı vazife görmekte idi. Elçiler, ilk önce baş teşrifatçı (Nasrı Kışveri) nin dairesinden geçirildiler. Orada kalabalık ve azametli bir cemiyet vardı.

Halife her halde budur; dediler. Hizmetçilerin heybet ve dehşeti gözlerini kamaştırdı. Fakat burasının teşrifatçılar dairesi olduğu kendilerine anlatıldı. Oradan vezir dairesine götürüldüler. Burada önce rastladıklarından daha büyük bir kalabalık ve ihtişam görünce veziri halife zannettiler. Bu sefer de yanlarındaki kılavuzlar orada oturan zatın halifenin veziri ve içinde bulundukları binanın da vezir sarayı olduğunu anlattılar. Nihayet halifenin makamına götürüldüler.

Muktedir Billâh'ın sarayı baştan başa her türlü süslerle bezenmişti. İçinde 36,000 köle vardı. Bundan başka 12,500 parça altın işlemeli ipek kumaştan sedir ve 1200 kadar atlas döşek her tarafa serilmiş ve döşenmişti.

Harem tarafında insanlara alışkın, terbiye edilmiş bir çok vahşi hayvanlar besleniyor, 700 başa varan bu yırtıcı hayvanlardan her biri bir kölenin elinde zincirlerle gezdiriliyordu.

Elçileri, sarayın içindeki sun'î bahçeye götürdüler. Bahçenin tam ortasında içi berrak su ile dolu bir havuz, havuzun merkezinde 18 dallı altından bir ağaç vardı. Her daldan bir çok dalcıklar ayrılıyor, bu dalcıklarda altından, gümüşten yapılmış her çeşit kuşlar, serçeler görünüyor, altın ve gümüşten yapılmış olan dallardan ayrı ayrı, renklerle boyanmış yapraklar sarkıyordu. Üzerlerindeki kuşlar, harekete gelince kendilerine mahsus cıvıltılar çıkarıyor, su ve dalların hareketinden, rüzgârın kımıldayışından türlü türlü sesler duyuluyordu.

Bu efsanevî bahçeden (Firdevs) denilen bir yere geldiler ki içerisinde sayısız harp âletleri, doldurulmuş, hattâ anlatışa göre dehlizlerinde 10,000 altın zırh asılmıştı.

Elçiler, bu tasvire sığmayan azametli ve garip manzaralardan şaşırmış bir halde halife (Muktedir Billâh) a tahsis edilmiş olan makama gelip de onun yüzünü görünce daha çok hayrete düştüler.

Halifeye yaklaşırken onu abanos bir taht üzerinde oturmuş buldular. Taht, sırmalı atlaslarla döşenmişti. Sağ tarafında nefis mücevherlerden dokuz yıldız asılmıştı ki ışıklarının safası, güneşin parıltısını bastırıyor, parlaklıkta sanki güneşle yarış yapıyordu.

Elçiler biraz uzakta durdular. (Fırat oğlu, Ali oğlu Muhammed) tahtın sol tarafındaki makamında yer almış, tercümanlardan biri elçilerin yanında duruyor, onların söyledikeri sözleri, (Fırat oğlu) na, o da halifeye anlatıyordu. Elçiler vazifelerini bitirdikten sonra diğer saraylarda ve mukaddes mevkilerin etrafında dolaştırılmış, seyran yerleri gezdirilmiş, saray dışında Dicle sahiline götürülmüşlerdi. Orada süslenmiş, bezenmiş filler, zürafeler, bir çok yırtıcı hayvanlar, parslar seyrettiler. Bu gezintiler ve seyranlar bittikten sonra kendilerine hil'atler dağıtıldı. Ellişer Bedre (bir bedre 5000 dirhem = 15 kilogramdır) gümüş armağan verildi.

Muktedir'in günlerinde (Deylem) diyarından (Ali'ül'hüseyi'nî oğlu Hasan), (Ennasır Lilhak) ünvaniyle baş kaldırdı. Deylem sultanlarının ilki olan (İmadüddevle) de onun tarafını tuttu. O sırada (Şüreyh) oğlu Kadı (Ebulabbas) ile halife Muktedir kendi adamlarından bazıları tarafından öldürüldü. Halifelik işlerine bozukluk girdi. Muktedir Billâh'ın halifelik çağları 25 yıl devam etti. Onun yüce devleti, ancak 320 = 932 yılında sona erdi. (Mülk yalnız tek ve kudret sahibi olan Allah'ındır!).

19

Muhammed Kahir Billah

320 senesi Şavval ayında kardeşi (Muktedir Billâh) şehid olunca yerine (Muhammed Kahir Billâh) geçti.

Eski vezir (Mukle oğlu Ebu Ali) yeni halifeden korkuyordu. Çünkü ona Kahir Billâh'ın devlet büyükleri hapsettireceğini söylemişlerdi. İleri gelenlerden bir zümreyi kendi tarafına çekerek onlarla el birliği yaptı. Aralarında halifeye hücum etmek üzere and içtiler. Bazıları bu işi biraz geciktirmek, bir gün sonra yapılacak selâmlık törenine bırakmak istediler. Fakat bir kaç kişi buna razı olmadı. Eğer işi geciktirirsek önümüze bir engel çıkar, tedbirlerimiz neticesiz kalır dediler. Nihayet Mukle oğlu ile birlikte atlandılar. Kölelerini saray kapılarında gözcü bırakarak kendileri harem tarafına geçtiler. Vezir (İbnilhasibî) kadın kılığında dışarı fırladı. Harem dairesi hamamının damına kaçtı. Orada yakaladılar.

Kapalı bir yerde muhafaza altına aldılar. Her tarafa adamlar diktiler. Bağdad'da katil ve yağma başladı. Bu vak'a 322 senesi Cemaziyel'evvel ayının ilk pazar günü oldu (934).

O sırada çıkarılan karışıklık, isyan ve katil o zamana kadar Bağdad'da eşi görülmemiş bir şiddette olmuştur. Bu gürültüler arasında halifeyi gâh saraydan dışarı çıkararak, gâh tekrar saraya götürüp tevkif etmişler, gâh hapse atmışlar, nihayet her iki gözüne mil çekip kör etmişlerdir.

20

Muhammed Razi Billah

Künyesi (Muktedir oğlu Ebulabbas) tır). 322 = 934 senesi Cemaziyel'evvelinde halifelik (Razi Billâh) ta karar kıldı. (Mukle oğlu Ebu Ali) ye aman fermanı yazdı. Mukle oğlu o sırada gizlenmiş, ansızın ortadan kaybolmuştu. Nihayet saklanmış olduğu bir kuyudan dışarı çıktı. Yeni halifenin katına gitti. Razi Billâh, vezirlik mesnedini tekrar ona verdi.

Yeni halife, selefi Kahir Billâh tarafından hapsettirilmiş olan bütün mahpusların salıverilmesini emretti. Kahir'in hazinelerini teşrifatçı (İsa) dan istedi. İsa, eski halifenin 200,000 dinar ile 150,000 dirhem gümüş ve 1000 miskal anberi olduğunu söyledi.

Anlattıklarına göre, Razi bir gün ata binmiş seyrana çıkmıştı. Bu gezinti sırasında Bağdad'ın harabelerini, eski halifelerin saraylarını dolaşıyordu. Binası temelinden yıkılmış olan bir harabenin önünden geçerken atının ayağı bir deliğe takıldı. Bu, deliğin açılmasını emretti. Derhal kazılan yerde eski bir kuyu meydana çıktı. İçinde sayısız mal ve para bulundu.

Razi Billâh, bir müddet sonra hastalandı. İki gün içinde 14 Rıtıl = takriben beş buçuk kilo kan kaybetti. Hemen (Vasıt) a götürdüler. Nihayet hastalık tekrar baş gösterdi. Oğlu (Ebulfazl) namına veliahdlık fermanının yazılmasını tavsiye etti. Halifelik müddeti altı ay, iki gündür.

21

Ebulfazl Müttaki Billah

329 = 940 senesi Rabiül'evvelinin onuncu günü halifelik Müttaki Billâh'da karar kıldı. Müttaki, çok sofu bir adamdı. Bütün hayatında şarap içmemiş, hiç bir mahlûka zarar ve zulüm yapmamış, halifeliğinden önce yanında bulunan bir cariyeden başka kadın da almamıştır. Bir çok günlerini oruç tutmakla geçirir, daima Kur'an önünden kalkmaz, muttasıl okurdu. Bana Allah kelâmından başka arkadaş, Kur'an'dan başka dost lâzım değildir, derdi. İşi o dereceye vardırmıştı ki saraydaki nedimler, halifenin bu ibadet düşkünlüğünden nefret etmeğe, ondan yüz çevirmeğe başladılar. Hattâ (Ebubekir'üssavlî), (Kitab'ülevrak) adlı eserinde bu nükteyi işaretle halifeyi tenkit etmiş, şu sözleri sarfetmiştir:

«Hiç bir halife işitmedim ki dost ve nedim istemiyorum desin ve yanız Kur'anla vakit geçirsin. Zannedersem yalnız Kur'anla vakit geçirmeyi Müttaki Billâh'dan başka babalarından ve amcalarından hiç bir halife düşünmemiştir.» Müellif bu tenkit hakkında şu mütalâada bulunmaktadır:

Asrın âlimleri, Ebubekir'üssavlî gibi imansız bir zatın halifenin şu zahidâne ve doğru hareketlerini kitabında nasıl kaydettiğine hayret ederler.»

Müttaki Billâh zamanında Rum diyarı orduları iki defa (Diyarı Bekir) e saldırdılar, bir çok esirler götürdüler.

Derler ki: (Rüha = Urfa) kilisesinde vaktiyle (İsa) Peygamber'in yüzünü sildiği bir mendil vardı ki resmi onun üzerine nakşedilmişti. Rum Kayseri bir elçi göndererek bu mendilin kendisine verilmesini rica etmiş, eğer dileği kabul edilirse Diyarbekir'den almış olduğu esirleri salıvereceğini bildirmişti.

Halife, âlimler, fakihlerle vaktın kadılarından bir meclis toplayarak bu mesele hakkında onlarla meşverette bulundu. Meclis, bu mendilin uzun zamandanberi Urfa kilisesinde bulunduğunu ileri sürerek Rum Kayserinin iltimasını kabul etmek istemediler. Bu hareketin müslümanlar ve müslümanlık dünyası için çirkin düşece-

ğini, İsa peygambere ait (Mukaddes mendil) müslümanların malı olduğundan hıristiyanların eline teslim edilmesi uygun görülemiyeceğini kararlaştırdı. Esirlerin kurtulması Allah'ın takdirine bağlıdır, dediler.

Müttaki, 333 = 944 yılında (İsa nehri) yolu ile bir gezinti yapmak üzere, (Cezire) ye gitmişti. Orada Kürt ve Habeş askerleri serdarı olan (Bozun) halifeye ihanet ederek onu hal'etmiş, gözlerine mil çektirmiştir. Bu hâdise dolayısiyle aynı sene içinde 70,000 e yakın rum süvarisi (Resülayn) üzerine yürümüş, şehri yağma etmiş, 3000 e yakin esiralmışlardır. (Bozun) halifeye yaptığı hiyanetin getirdiği uğursuzlukla o seneyi başa çıkarmadan kendisi de ölmüştür.

22

Abdullah Müstekfi Billah

Muktazi'den sonra ona biat edildi. Bir sene dört ay sonra (Büveyh oğlu Muizüddevle Ahmed) Müstekfi'yi haps ile yerine Muktedir Billâh'ın oğlunu geçirdi.

23

Fazl Mutî Lillah

31 sene halifelik yaptı. Bundan sonra halife kölelerinin oğulları olan Türkler, aralarında kavga çıkardılar. Birbirleriyle atıştılar. Bu yüzden memlekette bir çok fitneler baş gösterdi.

24

Abdülkerim Tayi Lillah

17 sene halifelik yaptı. Her sene fitne, ıztırap, karışıklık baştan aştı. Nihayet (Abdüddevle) nin oğlu (Bahaüddevle Lokman) Abdülkerim'i hal'ederek amcası oğlu Kadir Billâh'a biat etti.

25

Ahmed Kadir Billah

Bu halifenin günlerinde (Sebüktekin oğlu Gazne'li Sultan Mahmud) Sâman oğullarından (Abdülmelik) in ordusunu bozmuş (Horasan) memleketi istiklâlini kaybetmiştir.

Kadir Billâh'ın halifeliği 41 sene, dört ay sürmüştür.

26

Ebu Cafer Kaim Biemrillah

Kaim Biemrillâh'ın günlerinde (Selçuk oğlu, Süleyman oğlu, Mikâil oğlu, Tuğrul Tekin) Horasan taraflarında meydana çıkmıştır.

Halife Tuğrul Tekin'e hil'atler gönderdi. (Besasıri) Bağdad Seraskeri olduğu sıralarda Kaim Biemrillâh ile arası açılmış, Bağdad'ın idaresini ele alarak halifeyi (Kureyş) mahallesinde hapsetmişti. Kaim Biemrillâh Tuğrul'dan yardım istedi. Tuğrul, halifeye vaziyeti anlatmak üzere kısaca bir cevap yazmasını (Amidüddevle) ye emretti. Amidüddevle de Kur'an'dan şu mealdeki âyeti yazarak gönderdi:

«Bundan önce eşi görülmemiş bir askerle üzerlerine geleceğim ve onları bozgun ve bitkin olarak memleketten çıkaracağım.» (Nemel suresi, âyet 37).

Sultan Tuğrul bu mektubu gönderdikten sonra büyük bir ordu ile Bağdad'a yürüdü. (Vasıt) ile (Kûfe) arasında muharebeye tutuştu. Uzun çarpışmalardan sonra (Besasıri) nin askeri bozuldu. Darmadağın oldu. Sultan bir gün sonra Bağdad'a girdi. Halifeyi hapiste nçıkardı. Bağdad köprüsüne yanaştıkları vakit Sultan Tuğrul atından inerek halifenin yanında yaya yürümek suretiyle ona haddinden aşırı saygı gösterdi. Halife: «Atına bin, ey Rüknüddin = dinin direği» diye iltifat etti. O günden sonra Sultan Tuğrul Tekin'in unvanı (Rüknüddin) oldu. Bağdad'daki devlet malının üçte biir bu zafer dolayısiyle sultanın tasarrufuna terkedildi. Ve yine

bu sebeple Tuğrul Tekin ile öteki Selçuk oğullarına (Kasımi Emiril'mü'minin) = Müminler emîrinin ortakçısı) unvanı verildi (1).

Bu bahsin hikâyesi pek uzundur. Bu cihet (Selçukname) de olduğu gibi izah edilmiştir. Selçuk oğullarının fetih ve zaferlerini öğrenmek isteyener bu bapta Selçukname'ye müracaat edebilirler (2).

Kaim Biemrillâh'ın halifelik çağları 44 sene, 8 ay sürmüştür.

27

Ebulkasım Abdullah Muktedi Billah

19 sene, 8 ay halifelikte bulunmuştur. Ansızın öldüğünü söylerler. Muktedi Billâh'ın öldüğü gün Türk ve Hind sultanlarından onbeş kişinin de aynı suretle dünyadan göçmüş olduğu anlaşılmıştır.

28

Ebulabbas Ahmed Mustazhir Billah

Mustazhir'in halifeliği günlerinde (Büveyh oğulları) devleti sona erdi, (Çoban oğulları) İran toprağını zaptetti. Bu bahsin tafsilâtı uzundur. Meğer yerinde anlatılsın. Mustazhir'in halifeliği 25 yıl sürdü.

---

(1) Dinî bir devlet örneği olan Abbas Oğulları Devletinin bütün otoritesi dokuzuncu asır ortalarındanberi Türklerin eline geçmişti. İslâm dünyasında mukaddes bir makam olarak tanınan hilâfet müessesesine karşı Türk hanedanları arasında en çok saygı gösteren sultanlar da Selçuk oğulları olmuştur. Bu yüksek saygının sebeplerini, Selçukluların İslâm dinine daha sıkı bağlanmış ve Halife'ye Peygamber'in mutlak vekili gibi iman etmiş olmalarında aramalıdır. **Mütercim.**

(2) Aksaray'lı Mahmud'un burada bahsettiği Selçukname'nin hangi Selçukname olduğu anlaşılmıyor. Bu ifadesiyle belki de kendi eserinin Selçukîlere ait olan bahsini kasdetmiştir.

29

Ebu Mansur Müsterşid Billah

Bu halifenin günlerinde (Melikşah Selçukî oğlu Muhammed'in oğlu Mahmud) Bağdda'ı muhasara etti. Fakat harp etmeden işi barışa bağlayarak geri döndü ve o sıralarda öldü. Müsterşid, esir edilerek (Sultan Mes'ud) un sarayında hapsedilmişti. (Mülhid) ler onu hapisten kaçırdılar.

Yine Müsterşid'in günlerinde (Mağrib) diyarında bilginliği ve dindarlığı ile tanınmış olan (Muhammed Tümert) isyan etmiştir (514 = 1120).

524 = 1129 yılında ölen Muhammed'in adamlarından (Ali oğlu Abdül'mü'min) vasîlik yolu ile memleket idaresini eline almış ve bütün (Mağrib) diyarının fethini tamamlamıştır. Artık o tarihten sonra Mağrib taraflarının Abdülmü'min oğulları elinde kaldığını söylerler.

Müsterşid Billâh'ın halifeliği 17 sene, 7 ay devam etmiştir.

30

Ebu Caferilmansur Raşid Billah

Müsterşid esir edildikten sonra Bağdad halkı Raşid Billâh'a biat etmişti. Raşid, bütün gayretini, babasını esir eden (Sultan Mes'ud) dan öc almağa sarfetti. Bu hususta tedbirler almakla uğraşırken Sultan Mes'ud, Bağdad'ı zaptetmek sevdasiyle şehre yürüdü. Her tarafını kuşattı. Bir kaç ay sonra yeni halife, (Musul) hükümdarı ile anlaşarak oraya kaçtı. Sonra Musul'dan Azerbaycan'a gitti. Orada topladığı kuvvetli bir ordu ile Irak'a yürümeğe hazırlandı. Yolda (Mülhid) lerin eline düştü. Bir çok işkenceler altında şehit ettiler. İki ay, bir kaç gün halifelik yapmıştır.

31

Ebu Abdullah Muktefi Liemrillah

Raşid Billâh, bozguna uğrayarak Musul'a kaçtıktan sonra Muktefi Liemrillâh, Sultan Mes'ud'a boyun eğdi. Mes'ud da onun halifeliğini tanıyarak geri döndü. O sırada Salgurîlerden (Sultan Sunkur) Melikşah Selçukî üzerine yürüdü.

(Sultan Sencar), askerinin çokluğu, kudret ve şevketiyle tanınmış bir padişah olduğu halde onun günlerinde (Guz kavmi = Oğuzlar) Selçuk diyarına saldırarak (Ceyhun) ırmağını geçmiş, her tarafı yıkıp yakmıştı. Sultan Sencar bunları karşıladı. Oğuzlar, her ne kadar mal ve davar göndererek barış yolunu tuttularsa da Sultan razı olmadı. Harbe karar verdi. Halbuki barış dileyenlere karşı savaş yolunu açmak çok yanlıştır. Neticede her iki taraf arasında geçen bir parçışmada Sultan Sencar esir oldu. Bu vak'aların hikâyesi uzundur.

Muktefi Liemrillâh 20 sene, 4,5 ay halifelikte bulundu.

32

Ebülmuzaffer Yusuf Müstencid Billah

Halifeliği zamanında (Selçuk Devleti) zayıf düştü. 11 sene halifelikte bulundu.

33

Hasan Müstazî Binurillah

Zamanında Oğuzların şevketi nihayete erdi. (Hind) sultanlarına tam bir bozgunluk erişti. (Gor) melikleri (Hind) ve (Gazne) şehirlerine saldırdılar. (Harzemşah), (Horasan) taraflarında zafer kazandı. Selçuk oğullarının kölelerinden her biri bir tarafa yürüdüler. (Irak) ı elleri altına aldılar. Her biri bir tarafta zafer kazandılar. Sultanlık dâvasına kalkıştılar.

Müstazi Binurillâh'ın halifeliği 19 sene sürdü.

34

Ebulabbas Ahmed Ennasırüddinüllah

Âlim ve yiğit bir adamdı. Onun halifeliği günlerinde Selçuk oğulları Devleti (Irak), (Horasan) ve daha başka bir çok ülkelerin fethini sona erdirdi.

(Sultan Muhammed Tekeş) Bağdad'a yürüdü. Büyük şeyh (Şehabüddin Süherverdî) Tekeş'in yanına giderek birçok öğütlerle barış yapmasını teklif ettiyse de yanaşmadı. Nihayet umulmadık bir sırada bolca bir kar yağdı. Müthiş bir kış bastırdı. Tekeş'in askerlerinden bir çoğu öldü. Kendisi de bu hallerden korkuya düşerek geri döndü. Biraz sonra da (Cengiz Han) Harzemlilerin üzerine yürüdü.

Nasırüddin'in halifeliği 45 yıl devam etti.

35

Ebu Mansur Muhammed Zahir Biemrillah

Altı ay halifelikte kalmıştır.

36

Mansur Muntansır Billah

Mustansır'ın zamanında Harzemliler gailesi ortadan kalktı. Moğol orduları memleketi istilâya başladılar. (Cermağon) Bağdad'a yürüdü. (Şerefüddin İkbal) ile muharebe etti. Şerefüddin galip geldi. Cermağon'un ordusu bozuldu, kendisi de geri döndü.

Nasırüddin'in halifeliği 45 yıl devam etti.

37

Ebu Ahmed Abdullah Müsta'sim Billah

Bilgin ve zahid bir adamdı. Fakat fikir ve tedbirleri yolsuzdu. Yedi sene halifelik yaptı. Sonra (Hülâgû) Bağdad'a yürüdü (676 = 1277). Yaptığı kanlı muharebede bir çok Bağdad halkıyla halifeyi şehit etti. Abbas oğulları devleti de bu suretle sona erdi. Müstâsım'ın bir oğlu Mogullar eline esir düştü (*).

Mısır'da bulunan (İbnüttürkiye) adlı amcasının âkıbetinden ileride bahsedilecektir.

(*) Müminlerin emîri «Al Müstâsım-Billâh» ın mülk ve hilâfetinin zevalinden dolayı gökler kan ağlasa lâyıktır. Ey Tanrının Peygamberi! Yattığın topraktan kıyamet sabahında kalkacak isen mübarek başını kaldır da ahali arasındaki bu kıyameti gör.

Hicaz nazlılarının «yani Abbas oğullarının» akıtılan kanları kapıların eşiğini aştı, bizim yüreğimizden coşup gözlerimizden dökülen yaşalr da kollarımızdan, yenlerimizden taştı. Dönen dünyaya ve zamanın inkılâbına bel bağlama! Öyle bir satvet ve istiklâlin böyle bir felâket ve yıkıma döneceğini kim umardı?

Ey Tanrı èvinin «Beytülharam» ın şevketini gören, Rum Kayserlerinin ve hakanların başlarını hilâfet kapısının eşiğinde müşahede eden! Gözünü aç da bak ki: Dünya sultanlarının alınlarını koyduğu toprak üstüne Peygamber amca oğullarının gadredilerek kanları döküldü. Artık dünyadan emniyet ve âsayiş beklenilmemelidir. Çünkü: Bir yüzük halkasının kaşı gidecek olursa yerindè kara sakızdan başka bir şey kalmaz.

Dicle nehri bundan sonra kan deryası olarak akacak ve kıbleye doğru gidecek olursa Hicaz hurmalıklarının toprağını kanlı çamur haline koyacaktır.

Bu korkunç hâdiseden denizler bile dedirgin olmuştur. Baksana: Üstündeki dalgalar, kederli bir yüzdki sıkıntıların, kederlerin tıpkısı değil midir? Şu hâileye karşı göz yaşı dökmèk ve onunla gönlün acılarını avutmağa çalışmak bir atın kalçasındaki dağı, yıkamakla gidermeğe uğraşmak gibidir. Şehitlerin mezarları toprağına kapanıp da ağlamak lâyık değildir. Çünkü: Onların en küçük, değersiz mükâfatı yüce Cennet olacaktır. Lâkin İslâmlık nisbeti ve insanlık merhameti bakımından o nazlıların ebedî olarak ortada yok olmalarına karşı içli ve acıyan bir kalbin acı duymadan susması mümkün olmayor.

Sabret, hele kıyamet gelsin, o adâlet gününde, bu şehitlerin kanlar fışkıran yüzleriylé kabirlerinden kalksın, o vakit bastıkları topraklar açık mutlu gözlere sürme, döktükleri kanın ise yanaklara gaze olacağını görürsün. Yaralı bir gövdenin kanlar içinde ve topraklar üstünde debelenmesinin ne ehmmiyeti olabilir? O kırık kafesten kurtulan ruh, Tanrının merhametli katına uçacaktır.

Şu değişip duran dünyaya bel bağlamak doğru bir iş değildir. Felek bâzan sevgi gösterir, bâzan düşmanlık. Gûya ki, gök ile yer, iki değirmen taşı gibidir. Gece ve gündüz insanların gönlünü kırıp öğüdür.

Şecaat, ecele karşı kolunun gücünü göstermez. Ancak bileği bükülür. Tanrının kazâsına karşı en isabetli fikirlerin tesiri olamaz. Ölüm, pusuya girmiş bulunursa, arslan gibi cesaretli bir yiğit, savaş alanında kılıcını çıkarmağa vakit bulamaz. Dünya için uğraşanlar, bir leş başında boğuşan akbabalara benzerler. Külliyatı Sâdi, Bombay tab'ı 1301, sahife 41.

Hülâgû, 9 Muharrem 656 = 16 ikinci kânun 1258 yılında Bağdad'ı aldı. Orada hıristiyan olan karısının teşvikiyle yaptığı zulümler yazılsa tüyler ürperir. Sar'alı - Epileptik olduğu söylenen Hülâgû zâlimi, Haccac'a rahmet okutmuştur. Bilhassa Abbas oğullarının bilgiye büyük değer veren ilk halifeleri yönünden yunancadan tercüme edilen binlerce cilt fenne, tababete, felsefeye ait kitapların Dicle'ye döküldüğü söylenir.

Sâdi, gördüklerinden ancak binde birini yazmıştır. Sözlerindeki incelik, buluşlarındaki yücelik bakımından bugün yazılmış kadar taze ve canlıdır. Şiraz, Bağdad'a yakın olduğu gibi şairin, Bağdad Nizamiye medresesinde tahsili olduğundan ayrı bir değeri vardır.

Sâdi'nin kullandığı vezinle, Mevlâna Şeyh Salâhaddin Zergûbu Konevî'nin ölümünde bir mersiye söylemiştir. Öyle anlayorum ki Şirazlı büyük şairin bu acıklı ağıtı Konya'ya gelmiş ve Mevlâna tarafından beğenilmiştir. Sâdi şöyle başlamıştır:

Asumanrâ Hak buvad ger hun bigiryed ber zemin

Ber zevâl-i Mülk-i Mustâ'sam Emîr al Müminin.

Mevlâna şöyle yazıyor:

Ey zî hicrân-ü firaket âsuman bigiriste

Dil miyani hun nişeste aklu can bigiriste.

Şeyh Salâhaddin 657 yılı Muharremi başında ölmüştür. Bu gazelin tamamı «Külliyatı Şems-i Tebrizî - Bombay basması 1885 yılı, 756 ıncı sahifadedir.» Bu gazeli Mutrib denilen saz heyeti okumuş ve cenazeyi öyle götürmüşlerdir. **Uzluk.**

Abbas oğulları halifeleri günlerinde geçen garib hadiseler

Mûtasim Billah zamanında :

224 senesi Şavval ayında (839) (Fergane) de bir yer sarsıntısı oldu. 15,000 kişi öldü. Aynı senede (Bağdad) da yumurta büyüklüğünde dolu yağdı. 37 kişi telef oldu. Bir çok saraylar, konaklar yıkıldı. Aynı günde yüksek bir yerden korkunç bir ses işitildi; «Kullarına merhamet et, kullarının suçlarını yarlığa!» diye bağırdı. Bu sesleri çıkaran mahlûkun yalnız ayak izleri görüldü ise de kendisi belli olmadı. Yerdeki ayak izlerinin uzunluğu bir arşın, genişliği bir karış, adımlarının açıklığı beş arşın idi.

Vasık Billah zamanında :

Hicaz'da kıtlık oldu. Bir rıtıl buğday kırk dirhem gümüş paraya çıktı. Hacılardan çok adam öldü. Yine aynı sene içinde (Bağdad) da soğuğun şiddeti o dereceyi buldu ki bütün sular dondu. (Mağrib) diyarının bir çok yerlerinde zelzeleler oldu. (Şam) ve (Humus) da fazlaca insan öldü. Tarihlerin verdiği bilgilere göre bu zelzelelerden (Antakya) ve (Musul) taraflarında yirmibin kişi telef oldu. Hacılar, susuzluktan dört konaklık bir çevrede aşırı derecede sıkıntıya uğradılar. Bir bardak suya avuç dolusu para verdikleri halde bulamadılar.

Müteveckil zamanında :

(Dicle) nin suları sarı renkte aktı. Bu sarılık üç gün sürdü. Halk, büyük bir korkuya düştü. Tanrı'ya duâ ve niyaz ile meşgul oldu. Bundan bir kaç gün sonra da sular gül rengi bir kırmızya boyandı.

(Kerh) de 237 yılı Rabiül'evvel ayında (948) bir çok dükkânlar, evler, mahalleler yanıp kül oldu. İçinde sayısız kadın, çoluk, çocuk telef oldu. Bir çok yerlerde yer sarsıntısı başladı. (Damgan) da vali, hâkimler ve başkaca halktan 45,000 kişi öldü. Bu zel-

zelede (Bestam) şehrinin üçte ikisi yıkıldı. (Cürcan, Taberistan, Nişabur, Kum, Kâşan) aynı gün ve saatta harap oldu. Dağlar yarıldı, yerlerinden sular fışkırdı. Topraklar çatladı. Mısır'da (Süveyda) köyünde gökten taş yağdı. Bu semavî taşlardan bir tanesi tartıldığı zaman (10 rıtıl = takriben dört kilo) ağırlığında olduğu anlaşıldı. Bir bedevî arabın çadırına düşen taş parçasının çıkardığı ateş her tarafı yaktı. Semavî taşlardan birini (Festad) a, birisini de (Kubeys) e götürdüler.

Yemen diyarında üzerinde büyük çiftlikler bulunan kocaman bir dağ yerinden kayarak başka bir arazi üzerine yürüdü ve orada kaldı. Bazı yerlere yıldırım düştü. Pek çok insan yaktı. Mısır sınırında bir mevkide bulunan üç adamdan ikisi yıldırımla yandı. Sağ kalan üçüncüsünün rengi siyah oldu. Gökten korkunç gürültüler işitildi. Yine bu sıralarda Ramazanın yedinci günü idi ki kargadan büyük, kartaldan küçük beyaz renkli bir kuş (Halep) kalesinin duvarı üzerine konarak arap diliyle «Ey ahali! Allah'tan korkun, Allah'ıtan Allah'tan..» diyerek kırk defa üst üste bağırdı. Bu sözleri hemen bir mektuba yazarak bir ulakla Padişah'a gönderdiler. Hâdise için beşyüz kişi şahit gösterilmişti.

(Ahvaz) da canlı adam kalmadı. Beyaz bir kuş bir cenaze üzerine konarak arap ve (Huzistan) dilleriyle «Allah bu ölüyü ve bunu görmüş olanları yarlığasın.» diye bağırdı.

254 yılının Şavval ayında 868 (Antakya) ve (Tunus) da zelzeleler oldu. Bütün evler yıkıldı. Kale burçları harap oldu. Tunus halkı Mısır tarafından gelen korkunç bir gürültü işitti. Bu gürültünün dehşetinden binlerce insan öldü.

Mûtazıd zamanında

(Taberistan) çevresinde sular kurudu. Büyük kıtlıklar oldu. İnsanlar birbirlerini yediler. (Azerbaycan) da veba hastalığı öyle bir salgın yaptı ki kefen biçecek bez bile kalmadı. Ölüleri, kendi gömlekleri ve kilimler içinde gömdüler. İş öyle bir duruma vardı ki, cenaze defnedilecek yer kalmadığından ölüler sokaklarda bırakıldı.

Razî Billah zamanında :

327 = 938 yılında (Fırat) ın suları 11 arşın yükseldi. (Anbar) taraflarında yerler yarıldı. Yarıklardan sular fışkırdı. Bütün etraf köyleri su bastı. Pek çok insan, davar, kurt, kuş suda boğuldu. Sular Bağdad'a kadar yayıldı. Bağdad'ın (Garb) ve (Anbar) çarşıları seller altında kaldı. Su basmayan, teemli harap olmayan hiç bir yapı kalmadı. Yeni Dicle köprüsünün kemeri yıkıldı. Mayıs ve haziran aylarında 18 defa Dicle suları taşarak etrafa büyük zararlar verdi.

Mütteki Billah devrinde :

330 = 941 yılında kuyruğu Maşrıktan Mağrıba kadar her tarafı kaplayan bir yıldız göründü. Bu manzara 13 gün devam etti. Bu uğursuz işaretin tesiriyle bir (Cirib = ölçek) buğday 320 Dinara çıktı. İnsan insanı yedi. (Vasıt) çevrelerinde kıtlık ve veba oldu. Halk ölülerini defnedemedi. Yine aynı senede Rum orduları, memlekete saldırdılar. (Diyarbakır) ı yağmaladılar.

Yukarıda bahsedilen hâdiselerden başka (Müktefi Billâh) ın hilâfetinin ilk zamanlarında 289 = 902 yılında seher vakti bir zelzele oldu. Bu zelzelenin ilk başladığı dakikadan tâ güneş doğuncaya kadar gökteki bütün yıldızlar bir an içinde kayboldu. Bu hale, o zamana kadar tesadüf edilmemişti.

240 = 854 senesinde (Ahlat) halkı semadan öyle bir ses işittiler ki bu sesin dehşetinden bir çok insan öldü. Yine aynı tarihte (Türkistan) şehirlerinde şiddetli bir fırtına çıkarak (Merv) şehrine kadar dolaşmış ve bu yüzden (Zükâm) illetine uğrayan pek çok insan ölmüştür. Arka arkaya devam eden bu fırtına, (Nişabur, Rey, Hemedan, Helvan) çevrelerini dolaşarak (Irak) ve (Bağdad) a indi. Bu vilâyetler halkını da aynı âkıbete uğrattı. Humma, öksürük, nezle salgınları yaptı.

Habib oğlu Muhammed'in anlattığına göre: Mağrib diyarında (Kırvan) da on üç kasaba çökerek yere batmış, buraların ahalisinden ancak 42 kişiden başka hiç kimse kurtulmamıştır. (Kırvan) a

adam gönderilmiş, felâketten kurtulan 42 kişinin, başka taraflara dağılmamaları için şehir dışında bir yer çevrilerek orada yerleştirilmeleri emrolunmuştur.

Yine anlatırlar ki, Mûtazıd, (Amir oğlu Abbas) ı (Kırmıtîler) le harbe göndermişlerdi. Kırmıtîler Amrin ordusuna baskın yaparak kendisinden başka hiç bir fert sağ kalmamak üzere hepsini öldürdüler.

(Saffarîler) den (Leys oğlu Amir) 50,000 süvari ile Sâman oğullarından (Ahmed oğlu İsmail) ile cenge tutuştu. Amir esir oldu. Askerlerinden hiç birinin burnu kanamadan geri döndüler.

264 = 683 yılında (Zübeyr oğlu Abdullah) Kâbe'nin eski yapısını yıkarak enini, boyunu genişletmişti. 274=693 yılında (Haccac) bu şekli bozdurdu. Zübeyr'in koymuş olduğu bütün taşları kaldırdı ve 275 = 693 senesinde yine eski haline getirdi. ....

Leys oğlu Amir'in oğlu (Abdülmelik) der ki: (Hazreti Hüseyin) in başını Kûfe'de vali sarayında (Ziyad oğlu Ubeydullah) ın elleri arasında, sonra (Ziyad) ın başını (Muhtar) ın elinde, Muhtarın başını (Zübeyr oğlu Mus'ib) in elinde, (Mus'ib) in başını da (Mervan oğlu Abdülmelik) in elinde gördüm. Bunların hepsi pek garip hâdiselerdir.

Anlatırlar ki: Halifeler neslinden (Yezid), (Ziyad), (Müdrik) adında üç kardeş aynı sene içinde doğmuş, her üçü de yine aynı yıl içinde katledilmiş, her üçünün de ömrü 48 yıl devam etmiştir. Bu vak'a da pek az görülmüş bir tesadüf eseridir.

(Mukle oğlu Ebu Ali) üç halifeye yani (Muktedir Billâh, Kadir Billâh, Razi Billâh) a vezirlik yapmış, hayatında üç defa sefere çıkmış, öldükten sonra da üç defa yer değiştirmiştir. İlk önce halife sarayına gömülmüş, sonra kendi sarayına kaldırılarak oraya defnedilmiş, üçüncü defa da bugün bilinen mezarına nakledilmiştir.

Muktedir Billâh'ın günlerinde (Merv) şehrinden gönderilen bir mektupta: tamir edilmekte olan şehir kalesinin bir yerinde bir deliğe rastlandığı ve burası genişletildiği zaman altında bir mahzen meydana çıktığı, bu mahzenin içinde ölümden başka yüzlerinde hiç bir değişiklik olmayan 1000 kişinin yatmakta olduğu; ölülerden

birinin kulağında adlarının yazılı bulunduğu birer kâğıt parçasının asılmış olduğu bildirilmiştir.

Her şeyi en iyi bilen ve en doğru hüküm veren Allah'tır. Başarı Allah'tandır.

FASIL III

Selçuk oğulları Devletinin ilk kurulduğundan Alâüddin Keykubad I oğlu Gıyasüddin Keyhusrev II nin son günlerine kadar gelip geçen sultanlar devrinin tarihi.

İran'da devlet kuran Selçuk sultanlarının sayısı 14 tür.

1 — Selçuk oğlu Mikâil oğlu Sultan Rüknüddin Muhammed Ebu Talib (Tuğrul bey)

2 — Davud oğlu Ebu Şucâ' İzzüddin Muhammed (Alp Arslan)

3 — Alp Arslan oğlu Muizzüddin Ebulfeth (Melikşah)

4 — Melikşah oğlu Rüknüddin Ebülmuzaffer (Berkiyaruk)

5 — Melikşah oğlu Gıyasüddin (Muhammed)

6 — Melikşah oğlu Muizzüddin Ebülhars (Sancar)

7 — Muhammed oğlu Muğisüddin Ebulkasım (Mahmud)

8 — Muhammed oğlu Rüknüddin (Tuğrul bey II)

9 — Muhammed oğlu Gıyasüddin Ebulfeth (Mes'ûd)

10 — Mahmud oğlu Gıyasüddin Ebülfeth (Melikşah II)

11 Mahmud oğlu Gıyasüddin Ebu Şücâ' (Muhammed II)

12 — Mes'ûd oğlu Muhammed oğlu Muizzüddin Ebülharis (Süleyman Şah)

13 — Tuğrul bey oğlu Rüknüddin (Arslan)

14 — Arslan oğlu Muğisüddin (Tuğrul bey III).

Selçuk oğulları Devletinin kuruluşu

İRAN SELÇUKİLERİ

1

Sultan Rüknüddin Ebu Talip
Tuğrul Bey

Selçuk oğulları devrinin ilk sultanı Tuğrul Bey'dir. Onun cihana hâkim olmasının sebebini şöyle anlatırlar:

(Tuzincar?) nahiyeleriyle çevrelerinde yaylâk ve kışlak yapan bir çok halk vardı ki bunların başbuğları, güzel ahlâkı, dürüst imanı ve iyi üniyle tanınmış (Selçuk) adlı birisi idi. Selçuk'un (İsrail, Mikâil, Musa, Yunus, Ahmed) adlarında beş oğlu olup bunlardan her biri başbuğluğa, ulus güderliğe elverişli, cihanın fetih ve idaresine kabiliyetli idiler. Bir zaman sonrâ Selçuk Tanrı'ya kavuştu. Oğulları uluslarına başbuğ oldular. Dal budak saldılar.. Nüfusları, varlıkları arttı. Millet içinde savaşçı ve ünlü yiğitler türedi. Cenk silâhları, gereçleri tamamlandı.

O sıralarda (Maveraünnehir) ve (Türkistan) padişahı olan (İlik Han) (*) Selçuk oğulları oymağının kuvvetlenmesinden telâşa düştü. (Gazne) li (Sultan Mahmud) dan yardım dilemek üzere elçi gönderdi. Memlekette (Türkmen)lerin gittikçe çoğalmakta ve kök salmakta olduklarını, her nekadar bunlar dürüst, iyi huylu ve uygun gidişli insanlar olup kendilerinden şimdiye kadar kötü bir hareket ve beğenilmiyecek bir hal görülmemiş ise de ileride zaman ve ahvalin değişmesiyle fitne ve fesat yolunâ sapmalarından korkulmakta bulunduğunu bildirdi.

---

(1) İlik Hanlar yahut İlk Hanlar Afrasiyab oğulları hanedanındandır. **Mütercim.**

İlik Han diyor ki: Eğer bu adamlar ileride ayaklanırlarsa yapacakları kötülüklerin zararlarını önlemek çetinleşecek, bu ziyanlar binlerce diyarlara salgın verecektir. Bunlar hakkında Sultanın düşünceleri ne ise bildirsinler ki bir çaresini arayalım.

Sultan Mahmud, bu teklif üzerine bir zaman düşünceye vardı. (İlik Han) ın (Buhara) taraflarına yürüdüğü günlere kadar işi savsakladı. Ancak bu vak'adan sonra Selçuk oğullarına elçiler göndererek şu sözleri ısmarladı:

Bize daima (Hind) taraflarına doğru cenge gitmek düşüyor. Müslüman yurtlarının her köşesindeki seçkin savaş erleri kendi istekleriyle bize katılmak dileğinde bulunuyorlar. Hayret edilir ki Hçi bir vakit Selçuk oğullarından bir bölük bizimle beraber kâfirlere karşı cenge gitmeğe, bu yüce saadeti ve parlak ünü kazanmaya yanaşmadılar. Aradaki mesafenin yakınlığına göre oymağınızın büyükleri huzurumuza kolayca gelebilirler. Maslahatın gerektirdiği işleri birlikte konuşur, tedbirler düşünürüz. Sonra iltifatlarımıza, ihsanlarımıza uğrayarak yine yurtlarına dönerler.

Elçi, Selçuk oğullarının yanına vardığı zaman, onlar tarafından pek çok saygı ve sevinçle karşılandı. Büyük kardeşleri (İsrail) seçkin 10,000 kişi ile birlikte sultanın katına yollandı.

Selçuk oğlu İsrail'in 10,000 silâhşur ile Gazne'ye gelmekte olduğu Sultan Mahmud'a haber verilince tekrar bir elçi göndererek şimdilik askere ihtiyaç olmadığından orduyu geri çevirmesini ve yalnız kendisinin gelmesini ısmarladı.

İsrail, askerleri arasından gürbüz ve yakışıklı üç yüz yiğit ayırdı. Bunlarla oğlu (Kutulmuş) yanında olduğu halde yoluna devam etti. Gazne'de sultan katına varır varmaz saygı ile yer öptü. Selçuk oğullarının terbiyeli durumu sultanın hoşuna gitti. İsrail'e büyük ikramlarda bulundu. Tahtının yanına altından bir kürsü konulmasını buyurarak konuğunu yanına oturttu. Dernek kurdurdu. Selçukluların dernekte bulunmaları şahı neş'elendirmişti. Muhabbet arasında İsrail'den sordu:

— Eğer ihtiyacımız olursa bize nekadar askerle yardım edebilirsiniz?

İsrail yanındaki silâhdarından bir yay istedi, gençlik öğüncü ve bâdenin keyfiyle cevap verdi:

— Her ne zaman bu yayı oymağıma gönderirsem çarçabuk 30,000 er gelir.

Sultan bu sözü büyük bir hayretle karşıladı. Sevinç duydu, tekrar sordu:

— Daha fazlasına lüzum görülürse?

İsrail tekrar silâhdarından bir tek ok aldı:

— Bunu gönderirsem 10,000 süvari atlanır.

Sutan bu yolda sorgusunu tekrarlayınca, İsrail tirkeşinden iki ok daha çıkardı: Bunlardan her biri 10,000 atlıya işarettir, dedi. Bu cevap üzerine Sultan Mahmud'un durumu değişti, kendi kendine:

Bir adam ki bir yay ve üç okla 60,000 kişiyi silâh, erzak ve mühimmatiyle ayaklandırır. Onu küçümsemek gerekmez, demişti.

Sultan Mahmud maiyeti büyükleriyle yaptığı meşveret neticesinde Selçukluları geri çevirmeyip elde bir esir olarak Gazne'de alıkonulmalarında söz birliği ettiler. Sonra, İsrail ile oğlu Kutulmuş ve yoldaşlarından on neferin üç gün için sultan sarayında, öteki konukların da her emîrin konağına onar kişi ayrılmak suretiyle ağırlanmalarını, haklarında her türlü konuk severliğin esirgenmemesini buyurdu.

Emîrlerden her biri onar kişi ayırarak konaklarına götürdüler. Gece yarısına kadar bunlara saygı ve ikramda bulundular. Gece yarısı geçip te şarabın tesiri kafalarını alt üst etmeğe başlayınca uykuya varmışlardı. Sabah olunca sultan konukların bağlattırılarak Hindistan sınırında (Kâlencer) kalesine götürülmelerini emretti. Geri kalan Selçuk oğulları oymağına da bir elçi ile kaftanlar yolladı. Giden elçi (İsrail) in sultanın katında büyük ikramlar gördüğünü, ancak şimdiye kadar padişah saraylarına girmemiş, onların törelerine yabancı bulunmuş olaması dolayısiyle şarap meclisinde görülen bazı uygunsuz halleriyle sultanı gücendirdiğini söylemiş ve saltanat şerefinin korunması bakımından bir kaç gün için (Gazne)

de alıkonulduğunu bildirmiştir. Bu hususta hatırlarına bir şey getirmeyip itaat ve bağlılıklarını daha ziyade arttırdıkları takdirde İsrail'in padişah tarafından verilecek bol sungularla geri gönderileceğini de ilâve etmiştir.

İsrail'in esir edildiğini haber alan kardeşleri şu beklenilmeyen hâdise karşısında hemen ayaklanmak ve gelen elçiyi alıkoymak istediler. Sultanın kudret ve şevketini, verdiği sözü yerine getireceğini düşünerek geri durdular. Elçiyi bol armağanlarla yola vurdular. Sultan Mahmud'a karşı bağlılık ve kulluk yolunda devam ettiler. Sultan her ne buyurduysa boyun eğmeyi, buyruklarını tutmayı gerekli biliriz. Hepimiz onun köleleriyiz, dediler. Sultan Mahmud sağ olduğu müddetçe uygunsuz harekette bulunmadılar.

Bu vak'adan iki yıl sonra sultandan şu dilekte bulundular: Bizim nüfusumuz, davarlarımız çoğaldı, yaylâk ve kışlaklarımız artık kâfi gelmiyor. (Horasan) tarafına geçmemiz için bize müsaade buyurun; üzerimize aldığımız vergi ve resimlerle davar ve mallar iki kat fazlasiyle saltanat naiplerine gönderelim.

Selçukluların bu isteklerini saltanat büyükleri maslahata uygun bulmadılarsa da bunların hazineye ödeyecekleri vergilerin artacağını düşünen sultan, (Ceyhun) nehrini geçerek (Nisa) ve (Baverd) taraflarında yerleşmelerine müsaade etti.

Gazneli Mahmud ölünce 421 = 1030 yılında oğulları (Mes'ûd) ile (Muhammed) arasında saltanat kavgası başladı. Memleket zayıf düştü. Sultanlık Mes'ûd'da karar kılıncaya kadar Selçuk Türkmenleri, etrafta çapullara, yağmlara, yol kesiciliklere başladılar. (Horasan) taraflarını titrettiler. 150 Türkmen silâhşurunu (Kâlencer) kalesine gönderdiler. Bunlar, orada hammallık, irgatlık gibi çetin işlerde çalışarak (İsrail) i kaçırabilmek fırsatını kolladılar. (Kâlencer) de bir zaman odunculuk, sakalık yaptılar. Memleketin içini dışını iyice öğrendikten sonra bir gece İsrail'i kaleden dışarı uğratarak Horasan yolunu tuttular. Sabah olup da kale dizdarı işi anlayınca, şehirdeki muhafaza askerleri, sipahiler kaçakların arkasını kovalamağa koyuldular. Biraz ileride sık bir orman içinde yollarını şaşırmış olan Selçuklular nihayet yakayı ele verdiler. Bunlardan bir kısmı dar ağacına çekildi. (İsrail) ile oğlu (Kutulmuş) ağır zincirlerle kösteklenerek tekrar hapse atıldılar.

Bu kaçma hâdisesini haber alan Sultan Mes'ûd çok öfkelendi. İsrail'in zehirlenmek suretiyle öldürülmesini, Kutulmuş'un daha sıkı bir halde muhafazasına dikkat edilmesini buyurdu. Bu sebepten dolayı Sultan Mes'ûd ile Selçuk oymağı Türkleri arasında bir kaç defa çarpışmalar oldu. Selçuklular zafer kazandı. Her iki taraftan bir çok insan öldü. Nihayet aralarında yapılan bir barış neticesinde (Sistan, Gazneyn, Hind) çevreleri Sultan Mes'ûd'a bırakılarak Horasan ve diğer memleket parçalarından el çekmesi kararlaştırıldı. Selçuklular (Tus) ve (Nişabur) şehirlerini de zaptettiler. Bu şehirler halkını kılıçtan geçirmek ve mallarını yağmalamak istemişlerdi. Fakat o sıralarda Ramazan ayı girmiş olduğundan işi bayram sonuna bıraktılar. Bu müddetin bitmesine meydan kalmadan Halife (Kadir Billâh) elçi göndererek Selçuk oğullarını bir çok öğütlerle ve vaitlerle yola getirmeğe çalıştığından ötedenberi hilâfet makamına karşı çok saygı gösteren Selçuklular bu durum karşısında da halifenin tavsiyelerine itaat ettiler. Yalnız halifeye Sultan Mes'ûd'dan şikâyette bulundular. Horasan emîrliği menşurunun kendilerine verilmesini dilediler. (Kadir Billâh bunların dileklerini yerine getirdi. Hil'atlerle beraber sancak gönderdi.

İşte bu sıralarda Selçuk'un ikinci oğlu (Mikâil) öldü. Oğulları, (Tuğrul) bey ile (Davud) kabilenin başbuğu oldu. Geri kalan bütün oymaklar bunların buyruğu altına girdi. Tuğrul bey (Horasan) diyarını kardeşi Davud'a bırakarak büyük bir ordu ile (Irak) tarafına yollandı. (Rey) şehrini zaptetti. Ahalisinden bir çoğunu öldürttü. Mallarını yağmalattı. Kendisi de orada sultanlık tahtına oturdu (432 = 1040).

Tuğrul Bey'in memleketi günden güne genişliyor, kuvvetleniyordu. (Harzem, Taberistan, Geylân, Mazenderan, Pars, Kirman, Azerbaycan) çevreleri ele geçirilmiş, (Erran) fethedilmişti.

Tuğrul Bey Gazne'li Sultan Mes'ûd'dan amcası İsrail oğlu (Kutulmuş) u hapisten çıkarıp kendisine göndermesini istedi. Mes'ûd'la barış ve anlaşmayı pekiştirdi. Selçuklular, Sultan (Sancar) zamanına kadar Gazne'liler hanedanına karşı saldırgan bir siyaset gütmediler.

Kutumuş (Kâlencar) zindanından çıkıp ta Tuğrul Bey'in yanına gelince büyük sevinç şenlikleri yapıldı. Sultandan ikramlar, il-

tifatlar gördü. Son derece itimadını kazandı. Hiç bir vakit hizmetinden ayrılmadı.

Bağdad seraskeri (Besasirî) Abbas oğulları halifelerinden yüz çevirerek Mısır halifesi tarafına dönmüş, asker çekerek Bağdad'ı eline geçirmiş, halife (Kaim Biemrillâh) ı esir ettikten sonra (Âne) kasabasında hapse attırmıştı. Bir sene hapiste kalan halife gizlice Tuğrul Bey'e bir elçi göndermiş ondan yardım dilemişti. Tuğrul Bey, Besasirî üzerine yürüdü. Onu yakalayıp öldürdükten sonra halifeyi hapisten çıkardı. Bağdad'da getirip tahtına oturttu. Abbas oğulları Devleti bu suretle yeniden hayat buldu. Kaim Biemrillâh, Tuğrul Bey'e bu hizmetlerine karşılık olmak üzere (Rüknüddin = Dinin direği) unvanına ilâve olarak (Sultan) unvanını da verdi.

Bağdad işlerini yoluna koyan Sultan Tuğrul, Amcası oğlu (Kutulmuş) u (Musul, Diyarbekir, Şam) sınırlarına gönderdi. Bütün o diyarlar fethedildi. (Taberistan ve Mazenderan) padişahlaığı Kutulmuş'a verildi. Tuğrul, nihayet (Rey) şehri kapısındaki saltanat çadırında 455 = 1063 yılı Ramazan ayında öldü. 26 sene saltanat sürmüştür.

Sultan Tuğrul'un evlâdı olmadığından kardeşi (Davud) un oğlu (Alp Arslan) ı kendisine veliahd edinmiş, saltanat tahtını ona bırakmıştır.

2

Sultan Ebu Şücâ' İzzüddi Muhammed Alp Arslan

Uzun boylu, heybetli bir yiğit idi. Amcası Sultan Tuğrul öldüğü sıralarda Alp Arslan (Merv) şehrinde bulunuyordu. Devlet büyükleri, yeni sultanı çağırmak üzere ulak gönderdiler. Gelinceye kadar küçük kardeşi (İlyas) ı saltanat naibi olarak tahta çıkardılar.

Kutulmuş, Sultan Tuğrul'un öldüğünü işitince saltanat dâvasına kalkıştı. Padişahlık bize düşer, çünkü babamız bu yolda öldürülmüştür, diyordu. Selçuk oğullarının yaşça en büyüğü de o idi.

Heme nordusu ile harekete geçerek (Rey) şehrine yürüdü. Baş şehri kuşattı. Alp Arslan'ın yolda olduğunu haber alınca, onun yetişmesini beklemenin, ileride iki düşman arasında harbe tutuşmak gibi çetin bir durum meydana getireceğini düşündü. Baş şehrin muhasarasını bir kol askere bırakarak daha önce Alp Arslan'la karşılaşmak üzere (İsferayın) e yürüdü. İsferayın yöresinde iki taraf cenge tutuştu. Yaptıkları kanlı bir çarpışmada her iki taraftan bir çok insan öldü. Alp Arslan kaçmağa hazırlanırken o sırada ansızın Kutulmuş'un atı tekerlenmiş, kendisi de ölmüştü. Artık Aap Arslan bu tesadüf neticesinde tekrar gayrete gelmiş, zafer kazanmış, saadet ve saltanat ona yüz tutmuştur. Akrabaları arasında Kutulmuş tarafına geçenlerin hepsini öldürtmek istedi. Kutulmuş'un henüz küçü kolan oğlu da bu arada idi. Asilerin öldürülmesine ferman verdi. Fakat o sırada vezir bulunan ve güzel tedbir ve idaresiyle tanınmış olan (Nizamülmülk) bu işe razı olmadı. Akrabanın kanına girmek doğru değildir. Uğursuzluk getirir, devletiniz çabuk zeval bulur, dedi. Alp Arslan vezirinin bu öğütlerini uygun buldu. Fakat Kutulmuş'un oğlu (Süleyman şah) ile adamlarının memlekette bırakılması ileride fitne çıkmasına sebep olur mütalâasını ileri sürdü.

Nizamülmülk, bunların memleket sınırlarında yerleştirildikleri ve üzerlerinden şahlık ve emîrlik unvanlarının kaldırıldığı takdirde sıkıntı içinde yaşamağa ve bir kötülük yapmamağa mecbur kalacakları düşüncesiyle (Diyarbekir) taraflarında (Bire = Birecik) ile (Rüha = Urfa) arasında tespit edilecek bir yerde oturmalarını münasip gördü. Süleyman Şah'ı oymağiyle birlikte oraya gönderdi. Buralarda bir vakit sıkıntı içinde vakit geçirdiler.

Alp Arslan bundan sonra cihangirlik sevdasına düşerek her tarafa akınlar yaptı. (Fazl Veyh) ile (Pars) şehrine yürüdü. Orayı zaptettikten sonra (Irak) a yöneldi. Nihayet 12,000 süvari ile (Rum diyarı = Anadolu) tarafına hücum etti. Rum Kayseri Ermiyanos = Romanos) 50,000 zırhlı süvari ile Sultanın üzerine yürümüştü. (Felaşkerd = Malazgerd) ovasında karşılaştılar. Bu sırada Alp Arslan müneccimleri topladı. Bunlar, yıldızların o günkü durumlarına göre hücum zamanının henüz gelmediğini, muhareebnin biraz daha geciktirilmesi gerekli olduğunu söylediler. Alp Arslan bu ara-

da ordudaki bilgin ve tecrübeli ihtiyarlarla da bir danışma yaptı. Bunların düşüncelerini de dinledi. Bilginler şu fikri ileri sürdüler:

Bugün cumadır. Bu kutlu günde hatipler bütün Maşrık ve Mağrıptaki islâm mâbedlerinde askere zafer duası edilir. İslâmlar için tam bir fırsat zamanı olan böyle mutlu bir günü ganimet saymak gerektir.

Alp Arslan soyuna ve temiz mayasına yaraşan dürüst bir iman ve kahramanlık duygusu ile müneccimlerin sözlerine aldırmadı. Doğru görüşlü, yüksek inanlı bilgin şeyhlerin üstün düşüncelerini daha uygun buldu. Hemen Rum ordusu üzerine atıldı. Zafer ona yüz tutmuş, Haçlılar darma dağın olmuştu. Bu arada Kayser (Romanos) cılız bir kölenin elinde esir oldu.

Kayseri esir eden köle hakkında şu hikâyeyi anlatırlar: Bağdad'da asker yoklaması yapıldığı sıralarda yoklamacı, asker olmak isteyen bu kölenin adını deftere geçirmek bile istenmemiş, fakat sultanın gözü buna ilişince: Onu da yazın, belki Rum Kayserini o esir eder, demişti. Kaderin cilvesi o sırada sultanın ağzından çıkan bu sözleri gerçeklemiş, koca Kayser, bir kölenin elinde tutsak olmuştur. Kayser, kendisini muhafazası altında bulunduran bu köleye, hayatını bağışlaması için her gün bin altın vermek suretiyle başını kurtarabilmiştir.

Rum ordusunun bozulduğu gün (Romanos) un boynuna bir tomruk geçirerek doğruca Alp Arslan'ın katına götürdüler. Saltanat imamı olan (Kirman) lı (Ebulfazl) hemen yerinden fırlıyarak Kayser'in ensesine bir tokat indirdi. Sultan bu hareketi çirkin buldu. İmama:

«Bu adam bugün ellibin atlıya kumanda eden Rum Kayseri'dir. Ona bu türlü hakarette bulunmak nasıl yaraşır? dedi. Ebulfazl cevap verdi:

İmansızlığı kötülemek için yaptım. Alp Arslan, bu cevaba karşı: «Zillete düşen kavmin büyüklerine merhamet ediniz!» mealindeki âyeti hatırlattı. Bu şekilde gösterdiği şefkat ve merhamet, sultanın kâfir bir düşmana karşı bile kalbinin, imanının yüceliğini ispat etmiştir.

Alp Arslan, bu zaferden sonra Rum diyarı fethine oğullarını göndererek kendisi geri döndü.

O sıralarda (Melik Danişmend) de (Niksar, Tokat, Sıvas, Elbustan) çevrelerini tutmuştu.

Alp Arslan Rum diyarı gazasından geri döndükten sonra (İran) ülkesinde yücelikle saltanat sürdü. Son günlerinde (Maveraünnehir) tarafına yöneldi. (Bezmdar) kalesini kuşatarak zaptetti. Kale muhafızını beraberinde bulunan bir adamiyle sultanın huzuruna getirdiler. Sultan, ahvâl hakkında muhafızdan bâzı sorgular sordu. Bu adam doğru cevap vermediğinden astırılmasını buyurdu. Fakat muhafız, hemen bıçağını çekerek, sultanın üzerine yürümüştü. Maiyet köleleri bu haini yakalamak üzere atıldılar. Okçuluktaki büyük maharetine güvenin Alp Arslan kölelerin araya girmesine müsaade etmedi. Ne çare ki sultanın yay ve oku feleğin kazâ ve kader okunun amacını değiştiremedi. Düşman daha tetik davranmıştı. Alp Arslan'ın oku hedefini şaşırınca düşmanın hançeri padişahın göğsüne saplandı. Sultan bu hançer yarasından öldü (465 = 1072). Bu facianın hikâyesi uzundur. Burada daha fazla tafsilât veremiyeceğiz.

Saltanatı dokuz küsur yıl sürmüş, ölümünden sonra yerine oğlu (Melikşah) geçmiştir.

3

Muizüddin Ebulfeth Melikşah

Uygun bir saadete, açık bir talihe ve yüksek bir devlete erişmiş ünlü bir saltanat sürmüştür. Geniş ve engin ülkeler, büyük diyarlar onun buyruğu altına girmiştir.

Derler ki: Melikşah (Semerkand) i feth ile bu diyar sultanını esir ettikten sonra dönüşte (Ceyhun) ırmağı köprüsünden geçerken veziri (Nizamülmülk Hasan) gemicilerle sekbanlara verilen ücretlerin (Istanbul) ve Antakya haraçlarından verilmesini emretmişti. Sutan bu işin sebeplerini sordu:

Ceyhun kıyılarında verilen paraların Istanbul ve Antakya üze-

rine yükletilmesindeki maksadın ne olduğunu öğrenmek istedi. Nizamülmülk, verdiği cevapta:

Ben, devletin şerefini yükseltmek ve hükümlerini yürütmek düşüncesiyle bu iki memleketten alınan haraçların Ceyhun gemicileriyle sekbanlarına tahsis edilmiş olduğunu ve bu vergilerin bu masraflara karşılık olduğunu ilân etmekle bu memleketlerin taahhütlerini sağlamlaştırmak istiyorum, demiştir.

O sıralarda her nekadar (Antakya) fethedilmemiş ise de Tekfur, her yıl üçyüz bin dirhem altın vermeyi ve bu parayı günü gününe hazineye teslim etmeyi üzerine almıştı. Bu paralar öteki arap diyarlarından gelen kesimlerle birlikte hazineye gönderilmekte idi.

Antakya'nın fethi Süleyman Şah tarafından şu suretle elde edilmiştir: Antakya tekfuru bir gün (Akkâ) kalesine kız istemeğe gitmişti. Türklerden bir emîr o sırada (Diyarbekir) taraflarında (Urfa) ile (Birecik) arasında yerleştirilmiş olan (Kutulmuş oğlu Süleyman Şah) a gelmiş tekfurla askerlerin şehirden çıkmış, hep birlikte gelin getirmek üzere Akkâ'ya gitmiş olduklarını haber verdi. Şu fırsat günlerinden faydalanarak bin kişilik bir kuvvetle şehre baskın yapıldığı takdirde kolayca fethedilebileceğini ve bu suretle adının yüceleceğini de ilâve etti.

Sülēyman Şah oymağından seçtiği bin kişilik bir kuvvetle bütün gece yol yürümek, gündüzleri derelerde gizlenmek suretiyle beş günde ve gece yarısına doğru Antakya'ya yetişti. Şehir halkı her şeyden habersiz tatlı uykularını uyurken askerden bir bölük kale burçlarından aşarak şehre inmiş, arkadan kale kapılarını açmış, geri kalanları da hemen içeriye dalmışlardı.

Süleyman Şah gece şehirde dellâllar bağırtarak evlerinden dışarı çıkanların canlarına kıyılacağını ilân ettirdi. Asker Tekfur sarayına yürüdü. Karşı koymak isteyen bir kaç kişi hemen öldürüldü. Sabah aydınlığı belirirken şehrin fethi kolaylıkla tamamlanmıştı.

Süleyman Şah Antakya halkına iyi muamele yapmış ahalinin can ve, mallarına ilişik edilmeyeceğine and vermiş, yalnız tekfur sarayının bütün mal, eşya ve silâhlariyle hazinesini zaptetmiş, müslümanların bu şehre gelmelerine müsaade vermiştir. Antakya'-

nın fethi üzerine Süleyman Şah gönderdiği ulaklarla zaferini Melikşah'a bildirdi. Bu çevreyi tamamiyle elde ettikten sonra sikke ve hutbeyi Melikşah adına çevirtti. Şehrin kime teslim edileceği hakkındaki sorusuna cevap gelinceye kadar orada kaldı. Kendi adına emîrlik ve şahlık sıfatlarını karıştırmadı.

Melikşah, o sıralarda (Türkistan) seferine gitmişti. Süleyman Şah yazdığı mektubun cevabını beklerken (Arabistan) ve (Halep) meliki olan (Şerefüddevle) ona bir elçi göndermiş, (Şam) ve (Arabistan) memleketleriyle bu ülkelere bağlı olan yerlerin haraçlarını kendisi almakta olduğunu, Antakya'nın 300,000 dirhemlik haracının da buna dahil bulunduğunu bildirmiş ve her sene muntazaman 30,000 altın göndermesini istemiştir. Süleyman Şah verdiği cevapta: Antakya fethinin saltanat makamına bildirildiğini, her ne cevap gelirse ona göre davranılacağını yazmakla beraber, Antakya tekfuru kâfir olduğu için haraç verirdi. Halbuki şehir şimdi müslüman ülkesi olmuştur. Müslümanlardan nasıl haraç alınabilir? dedi.

Şerefüddevle, bu mâzeretleri kabul etmedi, Süleyman Şah üzerine asker çekti. (Harım) yakınlarında karşılaştılar. Süleyman galip geldi. Şerefüddevle, bu çarpışmada öldü. Bunun üzerine Süleyman Şah bütün Halep ve çevrelerini zaptetti. Bu vak'aların tafsilâtını da Melikşah'a bildirdi.

O zaman (Şam) ve yöreleri padişahı olan Melikşah'ın kardeşi (Tacüddevle Tutuş) a Şerefüddevle'nin öldürüldüğü haberi ulaşınca şaşaladı. Süleyman Şah, babasının ahlâkını ve onun isyan yolunu tuttu. Sultanın kullarını öldürüyor, memleketler zaptediyor, eğer çarçabuk onun hakkından gelinmezse fitne ateşi her tarafı saracaktır, gibi mütalâalarda bulundu. Şam diyarı askerini toplayarak Süleyman üzerine yürüdü. Ayrıca Süleyman'ın yoldaşı olan beylerede el altından adamlar göndererek onları bir takım tehditlerle ürküttü. (Muarre) yakınlarında iki tarafın askeri karşılaşınca beylerin her biri bir tarafa çekildi. Yalnız kaldığını anlayan Süleyman Şah, kendi eliyle canına kıydı.

Halbuki Süleyman'ın vaktiyle Sultan Melikşah'a göndermiş olduğu ulak, gidip de (Antakya) fethini arzedince Sultan Antakya ve Halep padişahlığını Süleyman Şah'a vermiş, ona büyük sevgiler

göstererek ulağı bol armağan ve kaftanlarla geri yollamıştı.

Ulak, dönüşte Süleyman Şah'ın ölüm haberini getiren başka bir adamla karşılaşınca şaşırdı, her ikisi birden geri döndüler. Ahvali Sultan'a arzettiler. Melikşah, kardeşi (Tutuş) un hareketinden çok teessür duydu. Ona bir çok tekdir ve tehditlerle dolu bir mektup yazdı.

Süleyman Şah'ın (Kılıç Arslan) ve (Kalan Arslan) adlı iki oğlu kalmıştı. Melikşah, Süleyman'dan boş kalan beyliği Kılıç Arslan'a verdi. Ona armağanlar gönderdi.

Kılıç Arslan her gün terakki ediyor, alnında erginlik ve asalet izleri beliriyor, daima beğenilecek işlerle uğraşıyordu.

Sultan Melikşah, halka karşı adâlet ve ihsan yolunu tutmuş, âlimleri, şeyhleri bol nimetleriyle okşamakta devam ediyordu. (İmamülharemeyn Ebülmaâli Cüveynî) onun çağlarında yetişen değerli bilginlerdendir. Saltanat dergâhına gelen bütün âlim ve feylezoflara büyük ikramlarda bulunurdu. Tamam 20 sene bu yolda saadetle saltanat sürdü. 485 = 1092 yılında öldü.

Bahtiyar o devlettir ki dünyada yücelikler bulur, bir memlekete galip olur, fırsat ve ganimet elde eder, adâlet ve nizam dairesinde dünyada hükmetmeğe çalışır. İşte bu yüce talihli sultanla (Nizamülmülk Hasan) ve arkadaşları gibi büyük vezirlerinin ünleri yılların sahifeleri üzerinde ebedîleşmiştir. Şair diyor ki: «Adâleti kuvvetlendirmek suretiyle necat yoluna koş, çünkü ebediyet defterinin baş yazısı adâlettir. Yoksa, gurur, devlet ve servet sevgisi fânilik alanında gelip geçici şeylerdir..»

Selçuk oğulları soyundan gelen diğer Acem sultanlarının ve bunların tarih ve menkıbelerinin bu kısa kitapta uzun uzadıya hikâyesine imkân olmadığından kısaca bahsedildi.

4

Rüknüddin Ebülmuzaffer Berkiyaruk

Babası Melikşah'ın veliahdı olmuştu. Kardeşleri (Mahmud) ve (Muhammed) 'le aralarında çarpışmalar oldu. Berkiyaruk midesin-

-deki ârızadan ölünce kardeşi Gıyasüddin Muhammed memleket tahtında yerleşti (498 = 1104).

5

Gıyasüddin Muhammed

Kardeşler arasında muharebeler devam ettiği sıralarda (Mülhidler = İsmailîler) kuvvetlenmişti. Başbuğları olan (Hasan Sabbah) her tarafa dâvetçiler göndermiş, bu arada (Abdülmelik Gattas) ı da (Isfahan) a yollamıştı. Bir çok kimseler bu zındıkların uydurma safsatalarla dolu olan mezheplerine kapılarak doğru yoldan saptılar. Sultan Muhammed (500 = 1106) yılında (Şahdez) e gitti. Hakanı aldatarak kaleyi ele geçirdi.

Vezir Nizamülmülk, hayatta olduğu müddetçe müslümanları öyle dürüst bir şekilde idare etti ki hiç bir bozguncu bir köşeden baş kaldırmaya cesaret gösteremedi. Fakat büyük vezirin ölümünden sonra Mülhidler fesat ve fitneye başladılar. Sultan Muhammed 511 = 1117 de öldü.

6

Muizzüddin Ebülhars Sancar

Kardeşleri zamanında 20 sene Horasan padişahlığında kalmıştı. (512 = 1118) tarihinde Selçuk tahtına cülûsundan sonra kardeşi (Muğisüddin Ebülkasım Mahmud) isyan etmiş ise de mağlûp olmuş Sancar'ın huzuruna giderek suçlarını bağışlattırmıştır. Bunun üzerine sultan, (Irak) naipliğini ona havale etti.

Sultan Sancar'ın günlerinde (Oğuzlar) Ceyhun ırmağını geçmiş, o bölgede vilâyetlere sarkıntılık yapmağa başlamışlardı. Sultan, bir kaç defa geri dönmeleri için bunlara emir verdi. Fakat Oğuzlar haraçlarını arttıracaklarını söyliyerek vakit kazanmak istediler (548 = 1153).

Sultanın fikri bunlara aman vermekti. Halbuki maiyeti erkânı

onu harbe teşvik ettiler. Oğuzlar, yalvarıp yakararak her evden birer batman gümüş vermek suretiyle geldikleri yerde kalmalarına müsaade istediler. Sultan, bunları memleket topraklarından dışarı çıkarmak hususunda ısrar gösterdi. Oğuzlar nihayet ümitsiz ve çaresiz kalınca kadın ve çocuklarını önlerine katarak can ve başla çarpışmaya başladılar. Sancar ordusunun merkez ve cenahlarını vurduktan sonra sultanı esir ettiler. Fırsatı kaçırdıktan sonra neticeyi beklemenin fayda vermiyeceğini takdir eden Oğuz oymakları oradan (Horasan) tarafına yöneldiler. Bir çok insan öldürdüler. Horasan padişahlariyle o bölgedeki âlim ve büyüklerin mürşidi sayılan ve ilimde (Huccetül'islâm İmamı Gazalî) nin çömezi olan (Muhammed Yahya) yı işkence altında şehit ettiler. (Belh) şehrine geldikleri zaman Selçuklulardan Oğuz oymakları arasına karışmış bazı kimseler esir padişahı göz hapsinde tutan muhafızları aldattılar. Sultan'ın (Ceyhun) kıyılarında avlandığı bir sırada fırsat bulan Selçuklular onu kaçırdılar. (Tirmiz) sınırı kıyısında gemiden geçerek (Tirmiz) kalesine götürdüler. Devleti ve ömrü sona ermiş olan Sultan Sancar, tekrar memleket işlerini yoluna koymağa vakit bulamadan öldü (552 =1157). Oğuzlar vilâyetleri yıkıp yaktılar. (Fars) şehri sınırlarına dayandılar.

Oğuz beyleri bir gece hep birlikte sürgün avına çıkmışlardı. Yanlarında kendilerini koruyacak askerleri yoktu. (Fars) valisi bunları pusuya düşürdü. Ansızın baskına uğrayan beylerin hepsi birden öldürüldü.

Şirvan'lı büyük şair (Hakanî) nin yukarıda bahsettiğimiz Horasan vak'aşı dolayısiyle inşad etmiş olduğu meşhur Farsça kasidenin şu parçalarının tercümesini aynen naklediyoruz:

O gördüğün ülkeler (Mısır) ı harap oldu.
O işittiğin feyz ve bereket (Nil) i şarap oldu.
Felek, (Muhammed Yahya) nın başını rüzgâra kaptırdı.
Sancar'ın düşmanlarını da nihayet boynundan yakaladı.

7

Muğisüddin Ebulkasım Mahmud

Kardeşi Sancar'dan sonra 17 sene (Irak) ta saltanat sürdü. Zamanında bir çok vak'alar oldu.

Oğuzlar Irak'ta sultan Sancar'a isyan ettikleri sırada Mahmud da kardeşi Sancar'a karşı ayaklanmış, aralarında muharebeler olmuştu. r

Sultan Muğisüddin Mahmud' un günlerinde maiyet kölelerinden her biri bir memleket parçasını eline geçirmiş, her biri bir bölgede istiklâl kazanarak saltanat sürmeğe başlamıştır. Atabek (İldeniz), (Azerbaycan) topraklarında; Atabek (Pehlivan), (Irak) ta başkaları, başka yerlerde hüküm sürmekte idiler.

(Salguriler) Sultan Mahmud'un kardeşi oğlu (Melikşah'a isyan ettiler. Bir çok fitne ve fesatlar baş gösterdi. Bağdad halifesi, artık bu hallerden bıkmış, usanmıştı.

8

Rüknüddin Tuğrul II

Mahmud'un yerine Sultan Sancar'ın tavsiyesiyle Melikşah I oğlu Muhammed I in oğlu Tuğrul geçti. Kardeşi (Mes'ûd) ile kardeşinin oğlu (Davud) Tuğrul'a karşı ayaklandılar. Onun sultanlığını tanımak istemediler. Tuğrul, bütün zamanını bunlarla harp ve mücadele içinde geçirdi. Kâh galip, kâh mağlûp oldu. Nihayet 529 = 1134 Muharrem ayında öldü. (Gıyasüddin Mes'ûd) da bu suretle saltanat tahtına yerleşti.

9

Gıyasüddin Mes'ûd

Gıyasüddin Mes'ûd, tahta çıkar çıkmaz Bağdad halifesine adam göndererek adına hutbe okunmasını diledi. Halife (Sutan San-

car) ın korkusu ile Mes'ûd'un dileğini yerine getirmek istemedi. Aradan bir müddet geçtikten sonra Mes'ûd Bağdad'a yürüdü. Halife bu sefer adına hutbe okutturacağı vâdiyle Sultan Mes'ûd'u Bağdad'da padişahlara mahsus taht üzerine oturtmak suretiyle hakkında saygı gösterdi.

Mes'ûd biraz sonra amcası (Sancar) ile muharebeye kalkıştı. Aralarındaki çarpışmada bozguna uğradı. Bunun üzerine Sultan Sancar, Mes'ûd'un öteki kardeşi Tuğrul'u padişah intihap etti. Kendisi de Horasan'a döndü. Fakat iki kardeş yine rahat durmadılar. Çarpışmaya başladılar. Bu hal bir müddet devam etti. Nihayet Tuğrul'un ölümünden sonra Mes'ûd, bütün memleketi buyruğu altına aldı. Kendisine boyun eğdirdi.

529 = 1134 yılında Halife (Müsterşid Billâh) bazı emîrlerin teşvikiyle Mes'ûd üzerine asker çekmiş ise de mağlûp ve esir olmuştur. Bir müddet Mes'ûd'un zindanında kalan halife artık bundan böyle Mes'ûd'un sultanlığına muhalif kalmıyacağına kuvvetli söz ve senet vererek yakayı kurtarmış, fakat çok geçmeden bir batınî fedaisi tarafından öldürülmüştür.

530 = 1135 yılında Sultan Mes'ûd, yeni halife (Raşid Billâh)-dan babasının her sene vermeyi taahhüt ettiği vergiyi istedi. Halife buna yanaşmadığından üzerine asker çekti. Etraftan bir çok melik ve emîrler halife tarafına yardım ettiler. Fakat Raşid'in uygunsuz hareketleri ve bozuk ahlâkı yalnız kalmasına sebep oldu.

Mes'ûd, Bağdad'ı bir müddet muhasaradan sonra zaptetti. Şehre girip sultan sarayına yerleşti. Askerini halkın mal ve canına el uzatmaktan menetti. Bağdad'ın işgali dolayısiyle büyük bir korku içinde kalan ahali sultanın gösterdiği, adâletten dolayı yeniden güven buldu.

Raşid Billâh, vaktiyle Sultan Mes'ûd'a kılıç çekmiyeceğine sağlam söz vermiş ve huccet imzalamıştı. Sözünde durmadığı takdirde halifelikten çekileceğini taahhüt etmiş iken vâdini ve taahhüdünü bozan Raşid, Bağdad âlimlerinin ve ileri gelenlerinin söz birliği ile hal'edildi. Yerine Muktefi Liemrillâh getirildi.

538 = 1143 de (Musul) hâkimi (İmamüddin Zengi) ile aralarında bir anlaşamamazlık olmuş ise de sultanın isabetli tedbirleri

sayesinde işler düzenine girmiş, İmadüddin, sultanla iyi geçinmek yolunu tutmuştur. 547 = 1152 yılında Mes'ûd öldü, yerine Sultan Mahmud oğlu Muhammed geçti (*).

10

Gıyasüddin Ebu Şücâ' Muhammed

Kardeşi Melikşah II hapsedildikten sonra (Horasan) dan dönerek Selçuk tahtına oturdu. Melikşah'ı (Hemedan) şehrinden Köşk'e gönderdi. Melikşah, (Köşk) ten (Horasan) a kaçarak kardeşi Muhammed'in ölümüne kadar orada yerleşmişti. Muhammed ölüp de yerine(Süleyman Şah) geçince tekrar ayaklandı. (Isfahan) a geldi. Orada 554 = 1159 yılında öldü. Sultan Muhammed'in padişahlık müddeti yedi yıl sürdü.

11

Gıyasüddin Ebülfeth Melikşah II

Melikşah, oğlu (Mes'ûd) ile kardeşi (Muhammed) i Atabek (Bozebe) ve vezir (Tacüddin) ile birlikte (Pars) a göndermişti. Kendisi (Bağdad) a gittiği sırada Bozebe bunları (Isfahan) a getirdi. Muhammed'i tahtına oturtarak beş nöbet çaldırdı. Sultan Melikşah Bağdad'dan dönüşte bunların üzerine yürüdü. Bozebe, sultanı askeriyle karşıladı. Aralarında yaptıkları bir çarpışmada kendisi de öldü. Şehzade Mes'ûd ile Sultan Muhammed tekrar (Pars) a geldiler. (Salguriler) in ayaklanması üzerine oradan kaçmışlardı. Melikşah, Salguriler gailesini yatıştırınca saltanat tahtına yerleşti. Artık emîrlerine iltifat göstermedi. Dört ay sonra aralarında söz birliği yapan emîrler, sultanı bir ziyafete çağırdılar. Etrafına bek-

---

(1) Sultan Rüknüddin Tuğrul III ile Gıyasüddin Mes'ud devri Aksarayî tezkeresinin elde bulunan her iki nüshasında da eksik bırakılmıştır. Aradaki boşluğu doldurmak ve vak'aların teselsülünü bozmamakla beraber eserin bütünlüğünü muhafaza etmek düşüncesiyle bu iki sultanın günlerine ait vak'aların Müneccimbaşı tarihinden nakledilmesine lüzum görülmüştür. **Mütercim.**

çiler diktiler. Melikşah artık hapsedilmiş, saltanat tahtından indirilmişti (*).

12

Muizzüddin Ebülharis Süleyman Şah

Sultan Muhammed II öldükten sonra devlet büyükleri bir müddet aralarında meşveret kurdular. Nihayet padişahlık Süleyman Şah'ta karar kıldı.

Erkândan bazıları maiyetlerindeki adamlariyle (Musul) a giderek o sıralarda Musul'da bulunmakta olan padişahı getirip tahta oturttular. Veliahdlik makamına övey oğlu Atabek (Arslan) ı getirdi. Vaktını içki ve eğlence âlemlerinde geçiriyor, devlet işlerine bakmıyordu. Bu kayıtsızlıkları, fena huyları yüzünden bütün emîrler ve halk yeni sultandan yüz çevirdiler. Tahta çıktığının altıncı ayı sonunda kendisini bağlıyarak (Alâüddevle) kalesine götürdüler, (Azerbaycan) da bulunan (Arslan) ı davet ederek Selçuk tahtına oturttular (556=1160).

13

Rüknüddin Arslan

Sultan Tuğrul oğlu Rüknüddin Arslan 15 sene, 7 ay padişahlık yaptı. Pek kalabalık maiyeti ve adamları vardı. Zamanında memleket bayındırlaşmağa yüz tutmuştu. Nihayet (Hemedan) da öldü (572=1176).

---

(1) Gıyasüddin Ebu Şücâ Muhammed II ile Gıyasüddin Ebülfeth Melikşah'ın saltanattaki sıraları karışıktır. Müneccimbaşı'ya göre: Sultan Mes'ud 547 de ölünce yerine Mahmud'un oğlu Gıyasüddin Muhammed III ve bu da 554 de öldükten sonra yerine Melikşah II geçmişti. Aksarayî tezkeresinde tarihler zikredilmemiş olduğundan biz de Müneccimbaşı tarihindeki sırayı esas tuttuk. Zatén bu devre İran Selçuklularının en karışık bir safhasıdır. **Mütercim.**

14

Muğisüddin Tuğrul III

Babası Sultan Arslan öldüğü zaman henüz çocuktu. Sultanlık sırası ona ulaşmıştı. (İldeniz oğlu Muhammed) memlekette başlıca hâkim kesilmiş, bütün devlet işlerinin idaresini eli altına almış bu suretle Sultan Tuğrul devrinin biricik başarıcısı olmuştu.

Atabek Muhammed ölünce, devletin temelleri çökmeğe ,onun tedbirli idaresi altında yürüyen memleket işlerinin düzeni bozulmağa başladı. Devlet büyükleri birbirlerine geçtiler. Her biri bir tarafa dağıldılar. Bu sırada Atabek (Kara Arslan) Irak'a gelerek tahta çıktı. Kendi adına beş nöbet vurdurdu. Nihayet o da gecenin birinde bir mülhid fedaisi elinde can verdi.

Sultan Tuğrul Atabek Kara Arslan'ın sert muamelelerinden bıkmış onun mazarratlarını defetmek için Harzem sultanından yardım istemek üzere bir çok mektuplar yazmıştı. Bu arada ayaklanan kalabalık bir asker (Rey) şehri kapılarına dayandı. Sultan birkaç kişi ile onları karşıladı. Kendisini askerler arasına attı. Miğferini başı üzerinde tutmakta olan Tuğrul yüksek sesle, adını sanını tekrarlıyarak cenge tutuştu. Nihayet savaş meydanında etrafı sarılarak yakalandı. Bütün feryatları, sızıltıları boşa çıktı. Bu çetin çarpışmada öldü.

İşte bu vak'adan sonra Selçuk oğullarının memleket ve devletleri (İran) topraklarından silinmiş, saltanatları sona ermiştir (590 =1193).

Alp Arslan'ın günlerinde Anadolu'da hüküm süren Selçuk Sultanları

(Diyarbakır), (Urfa), (Birecik) taraflarında ve (Fırat) kıyılarında yaylâk ve kışlak yapmakta olan (Süleyman Şah oğlu Kılıç Arslan) zamanında Rum Kayseri (Ermiyanos = Romanos) 120,000

kişilik tam teçhizatlı ve kuvvetli bir ordu ile islâm sınırlarına yürüdü. İk önce (Niksar), (Sivas), (Tokat), (Elbistan) ile o çevredeki diyarların padişahı olan (Melik Danişmend) in memleketine saldırdı.

Bu sıralarda Melik Danişmend, (Mardin), (Miyafarkın), (Âmik = Diyarbakır), (Harbert = Harput), (Erzincan), (Divriği) taraflarındaki islâm memleketlerine elçiler göndererek onlara; büyük bir düşman ordusunun Müslüman topraklarına yürümekte olduğunu, eğer bu kâfirlere el birliğiyle karşı durulmazsa kopacak fitnenin önüne geçilemiyeceğini, bu yangının bütün müslümanlara zarar vereceğini, her tarafı yakıp kül edeceğini bildirdi.

Danişmend, bu arada Kılıç Arslan'a da bir adam göndererek: Eğer bu vaziyet karşısında imdat yollanacak olursa Tanrı'nın yardımı ile kâfirler üzerine galebe çalınacağını, alınacak ganimetlerin beşte bir payından başka kendisine bol haraçlar temin edeceğini, kızını kendisine vermek suretiyle arada bir akrabalık kuracağını ve (Elbistan) ı da cihaz olarak terkedeceğini vâdetmişti.

Kılıç Arslan, o çevredeöi başka melik ve emîrlerle birlikte din gayreti ve islâmların korunması düşüncesiyle bu sözleşmeye girerek kâfirlere karşı cenge yollandı. Kırk bine yakın bir ordu topladı.

İki taraf Sivas yakınlarında karşılaştı. Tanrı müslümanlara zafer verdi. (Romanos) uzun savaş ve çarpışmalar sonunda bozguna uğradı. Kâfir sürülerinden pek azı kurtulabildi. Üst tarafı kılıçtan geçirildi.

Melik Danişmend bu zaferden sonra Kılıç Arslan'a yüzbin dirhem para gönderdi. Elbistan'ın teslimi işini de savsakladı. Bu hususta mâzeret olarak kızının cihazını dizmekle uğraştığını, Elbistan'ı da gerdek gecesi teslim edeceğini ısmarladı.

Kılıç Arslan bu durum karşısında Danişmend'in hareketine gücendi. Göndermiş oduğu paraları geri yollamakla beraber:

Ben islâm topraklarını kurtarmak için cenk ettim. Ücret için değil! Benim, onun parasına, pulüna ihtiyacım yoktur, gibi sözlerle karşılık göndererek oradan memleketine döndü. Fakat bir fırsatını kollamaktan da geri durmadı. Bir aralık Melik Danişmend'in

hastalandığını duyunca hemen ordusunu toplayarak (Elbistan), (Zabitra) yı zapt ile (Malatya) ya yürüdü.

Danişmend hastalıktan kalktıktan sonra Kılıç Arslan'la harbe karar verdi. Kılıç Arslan, Danişmend'in kendisiyle harp etmek üzere yola çıkmış olduğunu haber alır almaz karşı duramıyacağını anladı ve geri döndü.

Yine bu sıralarda Rum Kayseri (Romanos) uzun zamanlardanberi uğraşarak hazırlamış olduğu büyük bir kuvvetle (Çankırı) ve (Ankara) tarafına yürümüştü. Bu iki şehir o çağlarda müslümanlar elinde idi. Her birinin Alp Arslan soyundan, Selçuk oğullarından birer meliki vardı. (Romanos) her iki şehri muhasara altına aldı. Müslümanların vaziyeti sıkışınca etraf memleketlerdeki meliklerden yardım istemek üzere ulaklar gönderdiler. O çevredeki melikler, Kılıç Arslan'ın kumandasında toplanarak muhasara edilen şehirlerin imdadına koştular. İmdatçılar yetişmeden önce Çankırı kalesi düşmüş, bir çok katil ve talanlar yapılmıştı.

İslâm orduları Rumlarla harbe tutuşunca Kılıç Arslan galip geldi. Bizanslıları bozguna uğrattı. Çankırı'yı düşmandan geri alan Kılıç Arslan Ankara'ya yürüdü. Bu şehri de kurtararak (Konya) üzerine atıldı. Nihayet Konya'yı da aldıktan sonra orada Selçuk tahtına oturdu.

O çağlarda (Irak) taki Selçuk sultanları devleti çok zayıf düşmüş, daha önce bahsettiğimiz gibi kardeşler arasında saltanat kavgaları başlamış, Bağdad'daki Abbasî halifeleri bu hallerden daima üzüntü ve sıkıntı içinde kalmırlardır.

Halife, Kılıç Arslan'a bir elçi gönderdi. Anadolu işlerini yoluna koyduktan sonra Bağdad'a geldiği takdirde kendisine yardım edeceğini, hattâ İran Selçukî devleti sultanlığını da kendisine vereceğini vâdetti.

Kılıç Arslan, Acem diyarı padişahlığı sevdasiyle yanına bir ordu alarak Bağdad yolunu tuttu. Oğlu (Mes'ûd) u kendine veliiahd edinerek Konya tahtını ona bıraktı. Kılıç Arslan'ın Bağdad'a gitmekte olduğunu haber alan İran Selçukî Devleti büyüklerinden ve zamanın en nüfuzlu beylerinden (Çavlı) Diyarbakır çevresinde-

ki Kürtlerden topladığı bir kuvvet ile sultanın yolunu kesmek üzere harekete geçti. Kılıç Arslan'ın maiyetindeki kumandanlara bir takım vaidler ve tehditlerde bulunarak bunları ayarttı. Kumandanlar, zaten pek sert ve kibirli olan Kılıç Arslan'dan ürkmüşlerdi. Sultanı bir tuzağa düşürerek (Habur) çayından geçerken suda boğdurdular. Cesedi (Miyafarkin = Bugünkü Silvan kaza merkezi) nde gömüldü.

Sultan Mes'ûd

Babası Kılıç Arslan'ın ölümü haberini alan Mes'ûd bir müddet yas tuttuktan sonra Konya'da tahta çıktı. Halife tarafından kendisine teşrifat ve sancak gönderildi. Mes'ûd, hakkiyle talihli ve adâletli bir padişah oldu. Memleketi günden güne genişledi. Danişmend oğlu (Yağı Basan) ile dostluk dairesinde geçinmeğe başladı.

Sultan Mes'ûd ile Melik Yağı Basan birbirleriyle buluşmuş ve görüşmüşlerdir. Mes'ûd tanrısına kavuşunca yerine oğlu (İzzüddin Kılıç Arslan II) geçti.

Babasından sonra kırk yıl sultanlık ettik. Kılıç Arslan'ın her biri bir ülkenin padişahlığına lâyık olan 15 oğlu var idi ki Rüknüddin Süleyman Şah, Nasırüddin Berkiyaruk, Kutbüddin Melikşah, Nurüddin Mahmud, Muizzüddin Kayserşah, Muhyiddin Mes'ûd, Muğisüddin Tuğrul, Nizamüddin Argunşah, Sancar Şah, Gıyasüddin Keyhusrev bunlar arasındadır.

İzzüddin Kılıç Arslan son günlerde zayıf düşmüş olan Danişmend oğullarının memleketlerine göz dikmiş, bunlar üzerine asker çekerek (Kayseriye) ve (Sivas) ı zaptetmiş, (Yağı Basan) ın kız torunu olan hastalıklı ve inmeli (Melik Zünnun) u (Niksar) a kaçmağa mecbur bırakmıştı. (ünnun) kaim babası (Şam) padişahı (Meliki Âdil Nurüddin) e bir elçi göndererek ondan yardım istedi. Nurüddin de emîrlerinden (Abdülmesih) adında birini tam teçhizatlı 3000 süvari ile damadının 'imdadına yolladı, Şamlılar Kayseri'yi ve Sivas'ı geri aldılar. Fahrüddin Abdülmesih, Kılıç Arslan geri dönünceye kadar Sivas'ta beklemek için emir almıştı. Tâ Meliki Âdil'in ölümü sıralarına kadar orada bekledi. Fakat Kılıç Arslan gönlünü Danişmendlilerin memleketleri sevdasına kaptırmış, bir

türlü rahat duramıyordu. Bu sevda ile (Aksaray) ı yaptırdı, çok vakit orada oturdu. Melik Nurüddin'in ölüm haberini işiten Şamlı Fahrüddin Abdülmesih geri döner dönmez Kılıç Arslan da Aksaray'dan Kayseri'ye yürüdü. Burayı tekrar zaptetti. (Melik Zünnun) bu yüzden hastalanarak Niksar'a çekildi ve orada öldü.

Zünnun öldükten sonra yerine oğlu (İsmail) geçti. İsmail henüz çocuk olmakla beraber fikir ve tedbiri de zayıf idi. Kılıç Arslan Danişmend ilinin ileri gelen beylerini bir takım vaidlerle avlayarak İsmail'i öldürtmeğe ve memleketi Selçuk oğullarına teslim etmeğe mecbur etti. Bu suretle Selçuk sultanının hükümdarlık alanı da genişledi. Oğullarından her birini bir şehre gönderdi. Bunlar kendi topraklarında ayrı ayrı saltanat sürmeğe başladılar. O zamanki durum şöyle idi:

Tokat çevresinde: Rüknüddin Süleyman Şah.
Niksar ve Kuyulhisar'da: Nasırüddin Berkiyaruk.
Sivas ve Aksaray tarafında: Kutbüddin Melikşah.
Malatya'da: Muizzüddin Kayserşah.
Engüriye = (Ankara) da: Muhyiddin Mes'ûd.
Abilistan = (Elbistan) da: Muğisüddin Tuğrul.
Amasya'da: Nizamüddin Argunşah.
Erağliye = (Ereğli) de: Sancar Şah.

Hepsinin küçüğü ve babasının en sevgilisi olan (Gıyasüddin Keyhusrev) veliahd olmuştu.

Sultan Gıyasüddin Keyhusrev

Konya'da Selçuk tahtına oturdu. (588 = 1192). Bütün kardeşleri arasında en büyüğü olan Rüknüddin Süleyman Şah, Gıyasüddin'in padişahlığına razı olmadı. Yerine göz dikti. Kardeşlerinden bu hususta kendine uygun olmayanları öldürttü. Fikrini kabul edenlerin babaları tarafından verilmiş olan memleketlerini yine kendilerine bıraktı. Bundan sonra büyük bir ordu ile Konya'ya yürüyerek şehri muhasara altına aldı.

Konya'lılar, Gıyasüddin Keyhusrev'i çok seviyorlardı. Şehri bir ay kadar muhafaza ve müdafaa ettiler. Nihayet sulh yapmağa mecbur kaldılar. Sulh muahedesini yaparken Gıyasüddin'in iki oğlu

(İzzüddin Keykâvus) ve (Alâüddin Keykubad) ile birlikte şehri terkederek (Elbistan) da oturmasını şart koştular. Bu temel üzerine kurulan sözleşmenin yürürlükte kalacağına and içtiler (593 = 1196).

Sultan Rüknüddin Süleyman

Rüknüddin tahta çıkınca Gıyasüddin Keyhusrev de oğullariyle birlikte Elbistan tarafına yollandı. Bir zaman orada kaldıktan sonra kardeşinin durumundan işkillenerek (Şam) a yöneldi. Oradan (Diyarbakır) a ve Diyarbakır'dan da (Canit) Samsun'a geldi. Istanbul'a uğrayacağı sırada (Mağrib) tarafına düştü. (Mağrib) den tekrar Istanbul'a döndü.

Gıyasüddin önce Firenk tekfuru (Mafruzum = Mavrozomis)in sarayında misafir kaldı. Sonra bir adada oturdu.

(Irak) ta (Sultan Tuğrul) öldürülmüş, Selçuk oğulları saltanatı sona ermiş, (Sultan Celâlüddin Harzemşah) Harzem oymaklariyle (Horasan) ve (Irak) taraflarını tutmuştu.

Rüknüddin Süleyman için Konya'da üç nöbet vuruldu. Bağdad) dan halife yönünden (Çetir)ve (Sancak) gönderildi. (Sultan) unvanı verildi.

Rüknüddin'in saltanatı memlekette parlak bir devir açtı. Ordusu ile (Gürcistan) seferine yollandı. (Erzurum) u zapt ile idaresini kardeşi (Muğisüddin Tuğrul) a havale etti. Oradan 20,000 askerle Gürcistan'a yürüdü. Gürcüler pusu kurmuşlardı. İhtiyatlı davranmadığından bozguna uğradı. Tekrar Konya'ya döndü. Gürcülerden öc almağa hazırlanırken ecel fırsat vermedi. Tanrısına kavuştu (600 = 1204).

İzzüddin Kılıç Arslan III

Henüz altı yaşında iken Devlet büyükleri tarafından saltanat tahtına çıkarıldı. Emîrler, bu çocuk padişaha velîlik yapıyorlardı. Fakat aralarında anlaşamamazlık baş gösterdi. Atabek (Ertokuş), (Yağıbasan) oğullarından (Muzafferüddin Mahmud, Zahirüddin ile Pervane, Bedrüddin Yusuf) gizlice teşrifatçı (Zekeriya) yı (Gı-

yasüddin Keyhusrev) in yanına göndererek Konya'ya çağırdılar. (Gıyasüddin, Firenk diyarından (Burgulu = Birgili) ye geldi, Saltanat gereçlerini ve asker işlerini yoluna koyduktan sonra (Konya) ya yürüdü. Genç sultan İzzüddin Kılıç Arslan, şehri amcası Gıyasüddin'e terkederek (Aksaray) a gitti.

Gıyasüddin Keyhusrev'in ikinci saltanatı

Tekrar Selçuk tahtına oturan Gıyasüddin, kardeşi Rüknüddin Süleyman'ın oğlu İzzüddin'i yakalıyarak bir kaleye (Gavele) gönderdi. Zavallı sultan orada öldü.

Gıyasüddin Keyhusrev'in idaresi altında memleket işleri tekrar düzenine girdi. Selçuk diyarı büyüdü ve genişledi. (Antalya), (Lâdik) fethedildi. (Ermen) ülkesinden (Karaman vilâyeti) zapt ve bir çok kaleler ele geçirildi. Kayser (Laskaris) ile harp etmek üzere asker çekti. (Lâdik) çevresinde kâfirler elinde şehid oldu (607 = 1210).

Sultan İzzüddin Keykâvus

Saltanata geçince kardeşi (Alâüddin Keykubad) la aralarına ayrılık girdi. Alâüddin Kayseri'de bozguna uğrayarak (Ankara) ya gitti. Bir yıl kadar orada kaldı. Nihayet barış yaptılar. Alâüddin'i Ankara'dan çıkarıp (Minşar) kalesine götürdüler. Yedi yıl orada mahpus kaldı. İzzüddin öldüğü zaman kardeşinin tahtına oturdu (616 = 1219).

Sultan Alâüddin Keykubad

Kardeşi İzzüddin Keykâvus'un ölümünden sonra Selçuk tahtına oturmuş, 17 yıl padişahlık yapmıştır. Akıllı ve tedbirli bir sultan idi. Memleketi güzel idaresi ve adâletiyle yüceltmiş ve şereflendirmiştir. (Şam) ve (Diyarbakır)melikleri ona itaat gösterdiler. (Sultan Celâlüddin Harzemşah) ı (Yası çemen) mevkiin-

de bozguna uğratmış, memlekette ulu bir saltanat sürmüştür. Onun hayırlı eserleri, zamanenin sahifelerinde ve cihanın dört bucağında güneşten daha parlak bir ışık saçmıştır.

Sultan Gıyasüddin Keyhusrev

Babası Alâüddin Keykubad öldükten sonra yerine Gıyasüddin Keyhusrev geçti. (Kösedağ) da Moğul askerleriyle yaptığı muharebede mağlûp oldu. Sekiz yıl padişahlık yaptı. Ölümünden sonra sultanlık oğullarına geçti. Bunların ahvali aşağıda dördüncü fasılda hikâye edilecektir.

FASIL IV

Hakanlar, Sultanlar ve memleket emîr ve vezirlerile mansıp sahipleri arasında değişiklikler, Türk oymak. larının ayaklanması, Müellifin Saltanat divanlarına devam ettiği sıralarda görüp işittiği hâdiseler.

İşlerinde karışıp görüşeni, mülkünde ortakçısı ve kavgacısı olmayan, şekillere suret veren, dilediğini işleyen, cihanın ahvalini bilen, ecelleri taksim eden yaratıcı Uu Tanrı'yı öğdükten ve Tanrı elçilerinin en yücesi, yaradılışın özü, doğru yolun göstericisi, Yalvaçlarn sonuncusu olan (Hazreti Muhammed Mustafa) ile onun eş ve dostlarına duâdan sonra bu vak'aları anlatan müellif; saltanat divanı işleriyle uğraşmağa başladığı günlerde görüp geçirdiği vak'aları olduğu gibi anlatmak ve bu yazılariyle her türlü gizli noktaları açıkça göstermek, zamanın ve hâdiselerin devrimlerini aydınlatmak isteğindedir:

Bu maceraları nakletmek, zalim feleğin ve insafsız zamanenin henüz gençlik çağlarımda ömrümün yıllarını sür'atle tüketmeğe başladığı bir sırada karşılaştığım her türlü zorlukları yenerek vak'aların geçişini gereği gibi sıralamak diledim. Her nekadar bu hallerin hikâyesi ve bahislerin tafsilâtı; çöllerin kumlarını ve yağmurların damlalarını saymak gibi hesaba sığmayan bir iş ve netice itibariyle sözün uzamasını gerekli kılan bir çabalama ise de:

Gördüğüm acıları şu insafsız felekten,
Bana inanmayana ne çıkar söylemekten;

diyerek yazmaktan kendimi alamadım.

Vaktin darlığı dolayısiyle ancak her hâdiseden bir hikmet, her sözden bir koku, her felâketten bir nükte, her sure'den bir âyet, her şiddetten bir yıldırım ve her musibetten bir şikâyet naklede-

rek karışık sözlerle bahsi uzatmaktan çekindim. Yalnız kendi gördüklerimi anlatmayı kâfi buldum. Çükü işitmek başka, görmek başkadır.

Zaman kısa, iş uzun, dehrin gam ve kederi çoktur. Bunları anlatmaya imkân bulamadığım için sözü uzatmadım. O çetin hâdiseler ve acı gaileler sona erince her birinden biraz bahsettim. Eğer bunları uzun uzadıya anlatmağa kalkışırsam gönüller kan ağlar.

Müellifin geçen ömrünü ve kaybolan zamanlarını hasretle anarken naklettiği bu hâtıralardan maksadı, gelecek günler için bir ibret ve pişmanlık duygusu vermektir. Ola ki, okuyanlar, bu hallerden bir ibret dersi, bir uyanıklık payı alsınlar. Kur'anda, gelip geçmiş ümmetlerin ahvalinden bahsedilmesi de (Muhammed ümmeti) nin o belâlardan, o âfetlerden ibret almaları düşüncesinden ileri gelmiştir.

«Bulduğun fırsatları ganimet say; çünkü kaçırılan fırsatlar bir daha ele girmez» derler. Yaşamanın ve ikbalin mânası; hâdiseleri iyi görmekte, dini ve tanrı emaneti olan memleket işlerini doğrulukla, inanla yürütmek şartlarına riayet göstermekte ve «Beni yad etmek mü'minler için faydalıdır» mealindeki Tanrı öğüdü dairesinde hareket etmektedir.

«Belâ eken, şikâyet biçer» derler. İşte uzun sözün kısası kurtuluş ancak doğruluk yolunda yürüyenlerin nasibidir.

Söze başlarken

Günlerin geçişini, hâdiselerin yürüyüşünü olduğu gibi kavramak mümkün değildir. Gizli ve aşikâr olan her şeyi bilen ancak yerin ve göklerin hakikî ve mutlak yaratıcısı olan Ulu Tanrı'dır ki, görünür görünmez her hâdise onun başlangıcı ve sonu olmayan bilgisinde müsavidir. İşte bu eserde kısaca her bahisten bir fasıl, her fasıldan bir parça nakledildi. Değişen vak'aların asıllarına ve değişikliklerin tafsilâtına göre çoktan az bahsedilmesi hususundaki mâzereti takdir etmek gerektir. Her nekadar anlaşılması mümkün olmayan şeylerden vazgeçildiğinden dolayı itiraza uğramaklığımız ihtimali varsa da zaten eser te'lif edenlerin itirazla karşılaşmaları beklenilen bir âkıbettir.

Üç kardeş saltanatı

Birinci Alâüddin Keykubad'ın oğlu İkinci Gıyasüddin Keyhusrev 643 = 1245 yılında öldüğü zaman üç oğlu kalmıştı. Bunlar (İzzüddin Keykâvus II), (Rüknüddin Kılıç Arslan IV) ile en küçükleri olan (Alâüddin Keykubad II) idi. Alâüddin Keykubad, (Abhaz) melikesi (Gürcü hatun = Ruso) dan doğmuş ve annesi tarafından da hükümdar soyuna mensup bulunduğu için babası nazarında öteki kardeşlerinden daha üstün bir sevgiye mazhar olmuş, veliahd seçilmişti.

Padişahın ölümünden sonra memleketi idare eden ve her ikisi de dürüst müslümanlardan olan (Celâlüddin Karatay) ile asker serdarlarından beylerbeyi (Yutaş) idi. Celâlüddin Karatay'ın unvanı, ferman ve menşurlarda «Yer yüzünde Allah'ın velisi» diye yazılırdı. Cidden yüksek ahlâklı, temiz imanlı idi. Hayır severliği, cömertliği, alçak gönüllülüğü son derecede idi. Anlatırlar ki: (Zemendu) vilâyetinde, Elbistan caddesi üzerinde yaptırdığı kârvansaray tamamlandığı zaman yapıyı görmek için (Kayseri) den yola çıkmıştı. (Zemendu) ya yakın bir yere gelince pişman olarak geri döndü. Celâlüddin, bu görkemli yapıyı gezerken belki içine bir büyüklenme duygusu geleceğini ve bu yüzden kazanmış olduğu sevaptan mahrum kalacağını düşünmüştü. Yer yüzünde bir eşi olmayan bu kârvansaray iyice tamamlandıktan sonra da gidip görmedi. Yapının masraf defterlerini önüne koydukları zaman, o kadar çok para sarfedilmiş ve bir çok alacaklı hesaplar kalmış olmasına rağmen bütün defterlerin yakılmasını emretti. Çünkü borçlu çıkacak olan mutemetlerle, usta ve ameleye borçlarından dolayı zahmet verilmemesini ve kendilerinden bir şey geri alınmamasını arzu etmişti.

Celâlüddin ile Beylerbeyi Yutaş öteki emîrlerle de söz birliği ettiler. En küçük kardeşi tahta çıkarıp büyüklerini boşta bırakmayı maslahata uygun görmediler. Her üç kardeşin bir arada Selçuk tahtına çıkarılarak beşer nöbet vurulmasını, altın ve gümüş paraların her üçü adına kesilmesini, hutbenin de bu suretle okunmasını kararlaştırdılar.

Sultan Gıyasüddin'in ölümü ile üç oğlunun tahta çıkması 643 = 1245 yılına rastlamıştır. Kardeşler saltanatı bu hal üzere bir

müddet devam etmiş, devlet ulularının güzel idaresi sayesinde memlekette parlak bir devir açılmıştı. Celâlüddin Karatay 656 = 1258 yılında tanrı rahmetine kavuştuktan sonra kardeşler arasındaki birliğin düzeni bozuldu. Sultan Alâüddin tarafını tutan emîrler, onu babasının vasiyeti gereğince başlı başına saltanata geçirmek için teşvik ettiler. Baydu) hanın ziyaretine giderek kardeşlerinin ortaklığı olmadan istiklâlini elde etmek üzere Kaandan ricada bulunması fikrini kafasına yerleştirdiler. Sultanı, Hanın katına göndermek için kandırdılar; ortalığı karıştırdılar; plân'lar çevirdiler. Kardeşleri de ikinci defa Anadolu'ya musallat olan, her tarafı yıkıp yakan (Bayço) fitnesinin yatıştırılması için Alâüddin'in seyahatını lüzumlu gördüler. Onu bir çok paralar ve sayısız hazinelerle yola çıkardılar.

Alâüddin, (Erzurum) a ulaştığı sırada (Bayço) nun (Engürek) ve (Hoca Nevin) ile birlikte ilerlemekte olduğu haberi yayıldı. Alâüddin Erzurum'dan Bayço'ya karşı lâzımgelen tertibatın alınması için (Sultan İzzüddin) e tercümesini aşağıya koyduğumuz şu mektubu gönderdi:

«Allah'ın yer yüzünde gölgesi, cihan tanrısının dünyaya yayılmış rahmeti, âlemlerin (Dara) sı zaman ve zeminde buyruğunu yürüten, doğu ve batı sultanlarının sultanı Tanrı şanını yüceltsin, dünyanın sonuna kadar maşrık ve mağrıpta ünü parlak ve artık olsun, padişahlığının buyrukları her tarafa saçılmış, cihangir bayrağı yücelmiş ve açılmış olsun.

Bu âciz köleniz ötedenberi devam eden kulluk duygularını katınıza sunarken genç tali'li padişaha arz edeyim ki; yer yüzü padişahı (Bato) han katından elçiler gelmiş ve büyük Noyin (Bayço) yarlığ getirerek hazineden gönderilmesi lâzımgelen paranın teslimini istemekte bulunmuştur. Eğer diledikleri para acele gönderilmezse memleket işlerine bozgunluk girecek, bir çok kargaşalıklar yüz gösterecektir. Elçilerin bir an evvel geri dönmelerini sağlamak için bu paraları hemen bulup buluşturarak göndermek ve büyük Noyin (Bayço) ya da bu yolda cevap yazmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Gerek büyük Noyin (Bayço) ya ve gerekse (Engürek) ve (Hoca Noyin) ile öteki noyinlere karşı muharebe ve mukavemetten ziyade barış yolunu tutmak hayırlı görünüyor. Kulu-

nuz bu hususta uygun bulduğum düşüncelerimi arzettim. Üst tarafı sizin isabetli ve yüksek re'yinize bağlıdır.»

Alâüddin, bu mektubu Konya'daki kardeşine gönderdikten sonra yoluna devam etti. (Kıpçak) ovasına varıp ta (Baydo) hanın katına yaklaşacakları sırada bu seyahattan kuşkulanmış olan Konya'daki kardeşleri onu Kaan'ın yanına gönderdiklerinden pişman olmuşlardı. Çünkü Alâüddin Kaan ile görüşürse maksadına erişmek için ondan yarlığlar getireceğini, saltanatın tamamiyle kendisine bırakılmasını temin edeceğini sezmiş ve bu yüzden sultanlık haklarını kaybedeceklerini düşünmüşlerdi. İki kardeş vakit geçirmeden arkadan casuslar, hafiyeler uçurdular. Alâüddin'in lalası (Muslih) i gizlice elde ederek ona bir çok mal ve timarlar vâdiyle kandırdılar. Hain lala Muslih, öldürücü bir zehirle sultanın canına kıydı. Ahlâkının düzelmesini onun telkinlerinden bekleyen zavallı sultanın hayatı yine o hainin eliyle sona erdi.

Alâüddin'in ölümünden sonra Sultan İzzüddin ile Rüknüddin birbirleriyle uyuşamadılar. Aralarında ortaklık devam edemedi. Dirlikleri ayrılık ve düşmanlıkla neticelendi. Her hangi iki kişi arasında bile tam bir uyuşmaya imkân yokken memleket idaresinde iki sultanın birleşmesi nasıl kabil olabilir? Kur'ân'da: «Eğer Allah'ın yanında bir ilâh daha olsaydı Allah fesada uğrardı» buyurulmuştur. Tanrı'nın birliğindeki hikmeti, onun sonsuz nimet ve kudretlerini düşünüp te takdir etmemek mümkün değildir. Eğer bu kudret ,iki Tanrı'nın elinde olsaydı. Yer ve göklerin nizamında bir karar görülmezdi. Çünkü birisi gündüz yapmak ister, öteki gece olsun der, bu suretle varlığın düzeni bozulur, kâinatın intizamı alt üst olurdu. Eğer her ikisinin de daima ittifak üzere olduğu tasavvur edilse bile birisinin fazla geldiği anlaşılırdı. İşte Tanrı'nın birliğindeki sebep ve hikmet bu suretle anlaşılınca varlığın da onun tek iradesiyle nizamına girdiği, cihanın karışıklıktan kurtulduğu neticesine varılır.

Hulâsa iki kardeş arasında uzun süren düşmanlıklar, muharebeler baş gösterdi. Sonunda, İzzüddin galip, Rüknüddin mağlûp oldu. Rüknüddin'in adamlariyle birlikte uç taraflarında (Burdul = Burdur) a hapsettirdi. Fakat şairin dediği gibi:

«Yiğidin şanına hapsolmaktan bir zarar gelmez. Kınında paslanmayan hangi keskin kılıç var?» Sultan İzzüddin, Rum milletinden olan dayısı (Kirhane) yi kardeşinin muhafazasına memur etti. Bu adam, Rüknüddin'in mahpus kaldığı günlerde çok şiddet gösterdi.

İzzüddin, Selçuk tahtına tek başına yerleşti. Vezirliğe kadı (İzzüddin) i tayin etti, (Yutaş) yine beylerbeyi oldu. (Arslan doğmuş) Atabekliğe, (Necibüddin) Müstevfîliğe, Hamid oğlu denmekle meşhur (Kıvamüddin) Müşriflik makamına getirildi. Fakat bunlar arasında en değerlisi pervane (Nizamüddin Hurşid) idi. Kalem sahibi, güzel söyler, güzel yazar, fikir ve tedbirlerinde isabetli idi. O sıralarda pervane (Muînüddin Süleyman) teşrifatcılar âmirliği vazifesini yapıyordu.. Vezir (Mühezzibüddin Ali) nin oğlu olmakla beraber yüksek ahlâka ve liyakata sahip bulunması, tedbirlerinde isabetli olması dolayısiyle memleket işlerinde hiç bir mesele onun mütalâası alınmadan halledilmezdi. Yine o sıralarda (Sahib Ata Fahrüddin Ali) Emîridâd = Adliye emîri idi. (Küyükhan) ve (Mengûhan) katına elçiliklerle gönderilmiş, hakanlardan yarlıklar almış olmasından dolayı memleket işlerinde öteki emîrlerle aynı derecede re'y sahibi idi. Bunların idaresi altında yürüyen devlet işleri bir zaman dürüst bir çığıra girmiş 656 = 1160 yılına kadar bu durum devam etmişti.

Bu yıl içinde (Bayço) sayısız çeri ile Anadolu'ya yürüdü. Erzurum'dan başlıyarak göçe göçe (Aksaray) a dayandı. Şehirleri, vilâyetleri, çiğnedi, yıkıp yaktı. Moğullar Aksaray sınırlarına dayanırken, Sultan İzzüddin, devlet büyüklerinin de söz birliğiyle barış yapmak, mal ve para hususundaki isteklerini yerine getirmek için tedbir almak niyetinde idi. (Bayço) nun fikri de teklif edilecek sulhu kabul etmek ordusuna, kışlak ve yaylak için yer istemekti. Fakat vezir (Kadı İzzüddin) cenk ve savaş fikrini güdüyor, «şeref ve kurtuluş kılıçların gölgesi altındadır» diyordu. Şairin:

«Daha ne zamana kadar ya kılığı giyeceksin? Hangi vakte kadar tali'siz ve umutsuz yaşayacaksın? Allah'a güvenmekte sebat et. Bu yolda sebat eden yükselir. Göreceksin ki savaşta ölüm kuşu gagasiyle armağanlar taşır.» yolundaki öğüdlerine dayanan Kadı İzzüddin'in teşvikiyle Moğullara boyun eğmemeğe karar verdiler.

İki taraf orduları (Alâüddin Kârvansarayı) ovasında karşılaştı. Büyük savaş ve çarpışmalar oldu.

Derler ki: Emîrlerden bazıları sultanın kendileri aleyhinde söylemiş olduğu bir takım uygunsuz sözleri haber almış ve bu sözlerin neticesinde kuşkulanmış oldukları için muharebede gayretsizlik göstermiş, düşman karşısında yüz geri etmişlerdi. İşte bu haller dolayısiyle moğullar müslümanlar üzerine zafer kazanmışlardır.

Tanrı, Kur'ân'da «Ey mü'minler; toplu bir halde size saldıran kâfirlerle karşılaştığınız vakit onlara arkanızı dönmeyiniz! !O gün harpte manevra yapmak, yahut geride bulunan bir kuvvete katılmak niyetiyle olmayarak düşmana arkasını çevirenler Allah'ın öfkesine uğrarlar ve onların yerleri Cehennemdir.» buuyuruyor. İşte bu Tanrı buyruğuna uyan Kadı İzzüddin de bu savaşta düşmandan yüz çevirmedi. Şehitlik mertebesine yükseldi ve şehitler sırasına katılıp; «Allah yolunda can verenleri ölülerden sanmayınız. Onlar Tanrı'nın katında diridirler.» âyetinin vâdettiği ebedî hayata kavuştu.

Bozguna uğrayan (Sultan İzzüddin) Konya'ya dönerek oradan uç vilâyetleri yolu ile (Istanbul) a gitti. Rum Kayseri'nin yanına sığındı. Beraberinde götürdüğü emîrlerden gayet sert yürekli ve hiddetli bir adam olan (Uğurlu emîr Ahır) ile şarapçı (Hüsamüddin), (Hacı baba) ve başkaca maiyetleri sultanın hizmet ve muhafazasına dikkat ediyorlardı.

Bu sıralarda Beylerbeyi (Yavtaş) uç vilâyetleri yolunda pervasız Türkmenler elinden yediği bir ok darbesiyle tanrısına kavuştu.

Bayço, bu yıl içinde Aksaray vilâyetinde (Kılıç Arslan kârvansaray) ı taraflarında kışladı. Tanrı'nın bir cilvesi eseri olarak o kış içinde gökten bir damla yağmur ve kar düşmedi. Kış mevsimi Nisan ve Haziran ayları gibi hiç soğuk görmeden sona erdi. Müslümanların derisini soymakla geçinen Moğul çerilerinin kürk geyinmeğe bile ihtiyaçları kalmamıştı. Bu da Allah'ın bir inayeti idi ki o dinsiz ve uğursuz kâfirler yüzünden meydana geldi. «Tanrı, dünyayı kâfirlere daraltmak istediği zaman onları günahlarına bedel susuzluğa mahkûm eder.» hikmeti aşikâr oldu.

O sıralarda teşrifatçılar emîri olan (Muînüddin Süleyman) ile pervane (Nizamüddin Hurşid) Bayço ile barış temellerini kurdular.

Sultan (Rüknüddin Kılıç Arslan) ı isabetli tedbirleri sayesinde (Burdur) kalesinden getirerek (Bayço) nun katına çıkardılar. Bayço ile uyuştuktan sonra da sultanlık, Rüknüddin'de karar kıldı. Nizamüddin Hurşid ile Muînüddin Süleyman'ın tedbirleri ile) yeni padişahın saltanatı parlak bir devreye girdi.

Devlet işlerinin yoluna konması, moğul çerilerine gerekli olan şeylerin tedarik edilmesi için yazılan ferman ve menşurlar, memleketin her tarafına gönderildi. Bu suretle vilâyetlerde de sükûn ve asayiş yerleşti. Fitne ateşi söndürüldü. Bayço, Aksaray çevrelerindeki askerin halka ziyan vermelerini önlemek için Şahna'lar tayin etti. Öyle bir adâlet düzeni kurdu ki halk, artık korkusuz pazarlara gidip gelmeğe, tekrar çift ve çubuğu ile uğraşmağa başladı. Hiç bir kimse artık Bayço'nun katına bir şikâyet için gitmez oldu. Arada sırada şikâyette bulunan mazlûmların hakkını da zalimlerden aldı. Şikâyetçilerden her hangi birisi, müslüman görünüşlü fakat kâfir kalpli kimselerden daha önce bir gadre uğramış olduğuna yemin ettiği takdirde memleketi kılıçları altında idare eden askeriyle, o zalimlerin üzerine varır, cezalarını verirdi.

Müellif, bu münasebetle şu mealdeki beyti hatırlatıyor:

Biz müslümanız, onun adı gâvurdur;
Gâvurluk bu ise müslümanlık hangisidir?

Moğul kumandanları arasında yalnız (Hoca Noyin) zalim bir adamdı. Bayço'nun arzusu dışında büyük iltimaslar yapıyor, Türk beylerine ağır vergiler yükletiyor, her fırsatta sert ve çetin davranıyordu. Nizamüddin Hurşid, Muînüddin ile gizlice sözleşerek Hoca Noyin'i temizlemek için tertibat aldılar. Onun vücudunu ortadan kaldırmak üzere zehirlemeğe karar verdiler. Tâki bu zalimle gürültü çıkarmağa meydan kalmadan memleket işleri düzenine girsin.

İşte bu karardan sonra Nizamüddin Hurşid, himmet ve gayretini bu mesele etrafında topladı. İşi bir an evvel bitirmek için fırsat kolluyordu. Parmağında kaşı her iki tarafa dönen bir yüzüğü vardı. Bu yüzüğün kaşı arasına bir zehir parçası sakladı, bir gün içki âleminde tam fırsatını yakaladı. Eelinde tuttuğu bir kadehin

içine, yüzük kaşı altında gizlenmiş olan zehiri bıraktı. Derhal kadehi Hoca Noyin'e sundu. Aynı günde zehirin tesiri baş gösterdi. Noyin'in vücudu baştan aşağı simsiyah olmuş ve şişmişti. Üç gün sonra da ahiret yolunu boyladı. Fesatçılığının cezasını bu suretle buldu. Ölümün sebebi araştırılırken Nizamüddin Pervane'den şüphe ettiler. Kur'a ona isabet etmiş, Noyin'i zehirlemekle suçlu tutulmuştu. Bayço, Pervane'nin hemen yakalanarak boynuna tomruk vurulduktan sonra ordu katına gönderilmesini emretti (*).

Kaza ve kaderin garip tecellileri vardır. İnsanın gurur ve gafleti çürük bir tılsımdır. Moğul sürülerinin Selçuk topraklarına yürümekte olduğu haberi Nizamüddin Pervane'nin kulağına ulaştığı zaman kuvvet ve kudretine çok güvenen bu adam Allah'ın yardımından imdat beklememiş, o haberin vardığı sırada elini göğsüne vurarak «Ben burada oldukça korku yoktur» diye öğünmüştü. Şüphe yok ki kendisini gurur aynasında görmüş, gözlerini gaflet bürümüştü. Önce gurur perdesi arkasında kalanlar sonunda husrana düşkünlüğe uğrarlar.

Derler ki: (Cengiz Han) ın elçileri Sultan Muhammed Harzemşah'ın yanına geldikleri zaman gönül alçaklığı ile vazifelerinin mahiyetini anlatmışlardı. Sultan, ordusunun kuvvetine, saltanatının kudretine ve hazırlıklarının çokluğuna güvenerek büyük sözler sarfetti. Hattâ o derecede ki: «Ben tahtımda oturup ta yalnız maiyetimdeki kullarıma, uşaklarıma emir versem Moğul leşkerini köpeklere lokma ederler...» sözleriyle mukabelede bulunmuştu. Bu sözü atı üzerinde duyan Cengiz Han hemen alçak gönüllülükle atından inerek yüzünü yere koymuş, Tanrı'sından yardım dileğiyle «Tanrım, Sultan Muhammed leşkerinin çokluğuna güveniyor. Benim güvenim sanadır» demiştir. Cengiz Han'ın Tanrı'sına karşı

(*) İbni Bibi (Hoca Noyin) e karşı yapılan bu komployu şöyle anlatmaktadır: Bir gün Sultan Rüknüddin, Bayço şerefine bir ziyafet tertip etmişti. Bu mecliste Nizamüddin Hurşid bıçağıyle soyduğu bir armudu vaktiyle sultan askerlerinin bozgunluğuna sebep olan Hoca Noyin'e ikram etti. Hoca Noyin armudu yer yemez garip bir tesadüf eseri olarak ânî bir kulunç ağrısından öldü. Nizamüddin Hurşid'i, ona zehirli armut yedirmek suçundan tomruğa vurdular. O zahmetle hakkın rahmetine kavuştu. ...

Anadolu Selçuk Devleti Tarihi. S. 260 - 261.

bu yalvarışı ve güveni Allah'ın dergâhında makbul oldu. Düşmanı üzerine zafer kazandı.

«Mademki rızkını ve imanını Tanrı veriyor. O halde Sultan, sultan deme; Allah Allah de.»

Merhum Sultan Gıyasüddin Keyhusrev II Bayço ile harbe karar vermiş (Kösedağ) da her iki taraf karşılaşmıştı. (İli Pervane)-nin kardeşi ve (Muzafferüddin Mahmud) un oğlu olan mağrur kumandan, askerin, sultanın ve devlet büyüklerinin söz birliği ile tertibat almalarına, onların harp durumuna en uygun gelen tedbirleri tatbik etmesine sabredemedi. Sırf kendi keyfine göre hareketle kibrinden başkalarının düşüncelerine kıymet vermedi. Hattâ anlatırlar ki; bu adam son derece sarhoşlukla ağzını bozarak:

«Eğer Allah bile Moğullar tarafında olsa öteki emîrlere lüzum kalmadan tek başıma onlara karşı duracağım.» giib başından büyük sözlerle saçmalamıştı. İmansızlıktan başka bir şey olmayan o hezeyanların uğursuzluğu Sultan Gıyasüddin askerini bozguna uğrattı. Düşmanla muharebe etmeden mağlûp olan Gıyasüddin, emîrleriyle birlikte (Konya) yı kurtarmak için oraya koştu. Muzafferüddin'in oğlu, bu harpte ordudaki kumandanların hiç birisine bir ziyan gelmediği halde tek başına felâket uçurumuna düştü. Öyle bir uçuruma yuvarlandı ki darda kalanların imdadına yetişen Ulu Tanrı'nın yardımına sığınıp yalvardıkça bütün kurtuluş yollarının kapandığını gördü. Ulu Tanrı Kur'ân'ında şöyle buyuruyor:

«Sizi denizlerin ve karaların zulümlerinden ve âfetlerinden koruyan kimdir? Eğer bizi bu belâlardan esirgersen sana şükür edenlerden oluruz diye korkup yalvardığınız kurtarıcı kimdir?»

Hakîm bir şair:

«Her kim Allah'tan başka birisinden yardım dilerse onun yardımcısı ancak çaresizlik ve düşkünlüktür.» diyor.

Yine bir şair:

«Sözün darlaştığı yerde (zarûret vaktında) Allah'tan başka sığınak arama»; sözleriyle değerli bir öğüt veriyor.

İşte Nizamüddin Hurşid Pervane de moğulların boynuna vurdukları tomrukla Ordu padişahının katına gönderilirken (Erzurum)

yakınlarında Tanrısına kavuştu. Nizamüddin'in ikbâl ve devleti bu şekilde sona erince (Mühezzinüddin Ali) nin oğlu (Muînüddin Süleyman) tek başına memlekette âmir kesildi. Pervanelik mesnedi ona geçti. Muînüddin'in adı, dünyaya ün salan cömertliğe, sultanlara yaraşan yüksek ahlâka alem oldu. Güzel tedbirleri, kuvvetli ve keskin görüşü üstün iktidariyle padişahlar derecesine yükseldi. Bu ad, ona şekil itibariyle değil, belki mâna cihetinden verilmiştir. Yürüyen zaman, hiç bir asırda vakar ve saltanat yönünden onun bir eşini bulamamış, hiç bir memlekette onun gibi emîrlik semasından ihsanlar saçan bir güneş parlamamıştır. Varlık bahçesi onun cömert ruhundan yağan çiy daneleriyle tazelenmiş, zulüm ocağı, onun öldürücü darbesiyle yıkılmıştı. Sanki ulu Tanrı'nın öyle bir ışığı idi ki, hangi tarafa yüz çevirse yemişlerle dolardı. Onun sarayı öyle bir nimet ocağı olmuştu ki hiç bir fazilet ehli orada yokluk çekmezdi. Bu meziyyetleri dolayısiyle bütün memleket ileri gelenlerinin sevgisini topladı. Bilginlerin, şairlerin dilleri onu övmekle meşgul oldu. Hattâ öyle bir dereceye geldi ki, ona dünyaya hayat bağışlayan diye hitap ederlerdi. Şairlerden biri onun medhinde yazdığı arapça bir kasidede:

«Muînüddin, bütün halka hayat bağışlayan, zalimleri, azgınları kahreden bir kurtarıcıdır.» diyordu. Asrının en ergin ve olgun simâsı, biricik âlimi, şeyhlerin, seyyidlerin, bilginlerin önderi olan (Seyyid Şerefüddin) bir şi'rinde onu şu sözlerle övmektedir.

«Bir ramazan gecesi rüyamda yanıma Allah'ın velîlerinden biri geldi. Eğer sana iki cihanın hakikatları malûm olursa memleketin devletlüsü olan zatın katına varacağına bana söz ver dedi. Çünkü onun uğurlu varlığı ufukları dolduran bir ışıktır. O velîye sordum: Senin vasfettiğin devletlünün adı nedir?

Elini kaldırdı, işaret etti. Altın suyundan harflerle (Ali oğlu Süleyman) yazılmıştı. Hulâsa Pervane (Muînüddin), (Sultan Rükneddin) ile birlikte aldığı isabetli tedbirlerle (Bayço) ve ordusunun gereçlerini öyle uygun bir düzende yoluna kydu ki memlekette hiç bir sarsıntı baş göstermedi. Seçkin iş erlerini ,yiğit askerî kumandanlarını vilâyetlere göndererek bunların da yardımı ile yurta açılan yaraların kapanmasına çalıştı. Bütün halk ve ahali yeniden sükûn ve rahata kavuştu.

Bu yıl içinde cihan padişahı (Hulâgu, (Seyhun) nehrinden geçerek - Horasan) a geldi. Kudretli, şevketlü bir hükümdar idi. Ahalisi tarafından inat ve mukabele gösterilen yerleri harap etti. Buyruğuna baş eğen diyarlar halkını korumak ve adâlet göstermek yolunu tuttu. Hülâgû Han, bir gün bir ekin tarlasının içinden geçiyordu. Derilmiş buğday sapları yerlerde demet demet serilmişti. Derhal atından indi. Önüne rastlayan demeti kaldırıp uzakça bir yere bıraktı. Arkasından gelmekte olan tümen beyleriyle maiyet köleleri, padişahın tebaasına karşı gösterdiği bu riayeti ve alçak gönüllülüğü görünce hep birden atlarından indiler. Her biri birer deste sap alarak yolun bir tarafına yığdılar. Bu suretle askerin geçtiği yerlerde ekinlere bir zarar verilmemesini işaret etmiş oldu. Bir devletin yaşaması için adâletten daha uygun yol yoktur. Şairin dediği gibi:

«Zalimin gönlünde ve dininde kudret olmaz. Bilekleri kuvvetlendiren ancak adâlettir. Eğer adâlet sayesinde bir kâfir (Kisrâ) lık mertebesine yükselirse onu mahşere kadar saygı ile anmak gerektir.»

Hülâgû, Horasan'dan (batınî) lerin kalesi olan Elemut) a yürüdü. Batınî zındıklarının vezirliğinde bulunan ve onlar nazarında (Kâinatın hocası) diye anılan (Nasir) ın kılavuzluğu ile o kale de kolayca fethedildi. Memlekette birer fesat ve fitne dikeni olan o düşkün ve berbat insanların kökünü kazımakla neticelenen bu fetihten daha büyük bir zafer olamazdı. Bütün zındıklar kudretli kılıçlarla temizlendi 654 = 1256. Batınî padişahı için söylenen farsça tarihin türkçe tercümesi şudur:

«654 hicret yılında, Zilka'de ayının birinci pazartesi günü sabahı İsmailî'ler padişahı (Hurşah) tahtından inerek (Hülâgû) nun tahtı önünde divan durdu.»

(*) Hoca Nasır, meşhur feylezof (Nasirüddin Tusî) dir. Aslan (Kum) şehrine bağlı (Cehrur) kasabasında olup 1200 senesinde (Tus) da doğmuş 1273 de Bağdad'da ölmüştür. İlhanlılar devrinde ilme en çok hizmet etmiş, büyük eserler vermiş bir dâhidir. 13 üncü asırda dünyanın en meşhur müesseselerinden olan (Meraga) rasathanesiyle dörtyüzbin cilt kitabı ihtiva eden kütüphaneyi kurmuş, (Zeyci İlhanî) denilen İlhanlılar takvimini te'lif etmiştir. Abbas oğulları hilâfetine nihayet veren faciada büyük rolü olduğunda şüphe yoktur. **Mütercim.**

Hoca Nasır'ın (Isfahan) dan (Eelemut) kalesine nasıl düştüğünü Hülâgû' nun bu kaleye nasıl yetiştiğini, nasıl elçiler gönderdiğini, Hoca Nasır'ın bu elçilerle el altından nasıl uyuşarak Hülâgû tarafına geçtiğini, Hurşah'ın ne suretle Hülâgû katına gönderildiğini burada anlatmak sözün uzamasını icap ettireceğinden bu cihetlerin hikâyesine lüzum görülmedi.

Hülâgû, (Elemut) fethinden sonra (Irak) a yürüdü. O vilâyetleri de ordusunun ve kılıcının kuvvetiyle ele geçirdi. Oradan (Bağdad) a müslümanlığın hilâfet merkezine yürüdü.

Hülâgû, bu sefer sırasında ordusundaki bilginler ve müneccimlerle meşveret etti. Bu adamların hepsi «Halife ailesi büyük bir hanedana mensuptur, Halifenin öldürülmesi cihan ahvalinin bozulmasına sebep olur. Dünyanın dört bucağında semadan bir damla yağmur düşmez. Bu yüce hanedanın zevali uğursuzluk getirir.» dediler. Bu sözlerle, halifelik makamını diyanet ve takvâ bakımından korumak istemişlerdi. Hülâgû, bu mütalâa ve düşünceleri dinledikten sonra Hoca Nasir'e döndü. Onun da mütalâasını almak istiyordu. Hoca Nasir; yalan söylüyorlar, dedi. Mü'minlerin büyük haliflerinden (Osman) ile (Ali) yi de şehit ettiler. Sema, yağmur yağdırmak vazifesinden geri durmadı. Hususiyle bu iki halife ki ulu Peygamberin yakınlarından ve ötekiler arasında en faziletlilerden idi. (Müstâsım) halifenin katlinden dolayı sema, güneş, ay ve yıldızlar niçin kendi işlerinden geri kalsınlar? Büyük Paygamber, «Ay ve Güneş Allah'ın âyetlerinden iki âyettir, her hangi bir insan ölümü ile tutulmazlar.» buyurmuştur (*).

Nasirüddin'in bu mütalâası üzerine Hülâgû'nün Bağdad'ı istilâ hususundaki hırsı artmıştır. Bu sıralarda bir çok elçiler, Bayço'yu Bağdad seferine dâvet için Anadolu'ya gelmiş, Bayço, da Hülâgû Han'ın buyruğu gereğince ordusu ile yola çıkmıştır. Her taraftan akın eden moğul çerileri, büyük kümeler halinde Bağdad yolunu tut-

---

(*) Bu hadis, Hazreti Peygamber'in oğlu (İbrahil) in ölümü gününe rastlayan bir güneş tutulması hâdisesi dolayısiyle vârid olmuştur. Halklar o zaman bu hâdiseyi semavî bir matem işareti gibi telâkki etmişlerdi. Peygamber, yerdeki hâdiselerle gökteki yıldızların vaziyet ve hareketleri arasında bir münasebet olmadığını belirtmek ve dalâlete kapılan halkı bu yanlış akîdelerden korumak istemiştir. **Mütercim.**

(Müstâsım) halife her nekadar bilgin ve zahid bir adam ise de tedbirsizliği ve ordu beslemek hususunda pek cimri davranmasiyle gaflet göstermişti. O sırada vezirlik mevkiinde bulunan yahudi (İbni Alkamî) halife aleyhinde tuzaklar kuruyor, onu felâkete sürükleyecek hain fikirler ileri sürüyor, gizliden gizliye düşman isteklerine hizmet ediyordu.

Neticede Tanrı'nın yazısı yerini buldu. Moğul ordusu zafer kazandı. Müstâsım, o çetin çarpışmalardan sonra moğullar elinde esir oldu, nihayet şehit edildi - Tanrı suçlarını yarlığasın Onun günlerinde olanlar oldu. Kaza ve kaderin hükmü yerine geldi. Kalemler kurudu... Abbas oğullarının sonuncu halifesi (Müstâsım) olmuştur.

Bağdad'ın muhasarası ve moğullarla cereyan eden muhârebe sıralarında yapılan bir çok zulümlerin hikâyesi sözün uzamasını gerektirecektir.

Abbas oğulları devletinin sona ermesi dolayısiyle söylenmiş olan farsça manzum bir tarihte:

«656 hicret yılı Safer ayının dördüncü pazar günü idi. İslâmlar halifesi, Hülâgû'nun önünde Allah'a kavuştu. Abbas oğulları devleti son gününü yaşadı.»

Başka bir şiirin şu beytinde:

Dünyaya ait olan her şan ve şeref geçici bir saadettir.
Ey Büyük Ali'nin memleketi, Ey mâziye karışan devlet; tasalanma;.... sözleriyle mersiyeler yazıldı (*).
Akibetler Allah'ın hüküm ve takdirine bağlıdır. Nasıl isterse öyle yapar. «Ecel geldiği zaman ne bir saat geri kalır, ne de erken gelir. (Kur'ân) ».

Halifenin ve hilâfet makamının mahvedilmesi teşebbüsünün aleyhinde bulunan; moğul çerilerinin Bağdad'a girmelerine engel olmaya çalışan din taassubu yönünden İlhana öğüd vermiş olan müneccimler, hiyanetle mahkûm edildiler. O kanlı çarpışmanın devam ettiği sıralarda (Yasa) hükmüne göre ölüm cezasına çarpıldılar.

(*) Bu faciayı en hâzin ve en duygulu bir edâ ile terennüm eden, varlığın büyük ve feylezof şairi (Şeyh Sâdî) dir.

Âhiret sevabına nail oldular. Müslümanların öldürülmesini teşvik eden Hoca Nasir'ın mevkii ise bilâkis en parlak mertebeyi buldu. (Elemut) kalesinin fethi hususunda yapmış olduğu kılavuzluktan kazandığı bu sevabı bu son hareketi yüzünden günahla değişmiş oldu. «Allah işlerinde galiptir. Lâkin halkın bir çoğu buunu bilmezler.»

Yukarıda söylenildiği üzere (Bayço) Anadolu'dan ayrılıp Bağdad seferine gidince (Sultan İzzüddin) de Istanbul'dan geri dönmeğe karar verdi. Rum Kayseri'nin yanına kattığı 3000 kişilik yardımcı firenk süvarisiyle Konya'ya gelerek tahtına oturdu. (Sultan Rüknüddin) ,bu sıralarda (Muînüddin Süleyman) ile (Danişmendiye) vilâyetinde bulunuyordu. (Tokat) ı saltanat merkezi yaptılar. İki kardeş arasında bir müddet bir çok elçiler ve mektuplar gidip geldi. Beylerbeyi (Yutaş) ın ikbali sona erince vaktiyle Sultan İzzüddin'in hassa kölelerinden ve yakın adamlarından olan Rum (Kont İstabl) beylerbeyiliğe getirildi. Bu adam hıristiyanlık taassubu dolayısiyle müslüman emîrlere karşı daima aykırı bir durum takınıyor, onlarla mücadele yolunu tutuyor, sultanı içkiye, havaî şeylere teşvik ediyor, onu müslümanlık vazifesini yapmaktan alıkoyacak uygunsuz işlerle oyalıyordu.

Kont İstabl, sırf kendi sözünü yürütmek, kendi dolabını çevirmek için saltanat merkezini (Konya) dan (Antalya) ya kaldırmağa çalıştı. Çünkü Sultan, Konya'dan ayrılırsa etrafını kaplıyan bir takım şeyhlerin, bilginlerin öğüdlerini dinleyemiyecekti. Hattâ müslümanlara karşı o derece istihzalı bir durum takınıyordu ki, bir gün saltanat alayı ile (Filubad) ovasında gezerken memleket kadılarının ulularından ve büyük islâm âlimlerinden olan kadı (Bedîüddin) sultanın yanında at başı beraber gidiyor, ona değerli öğüdler veriyordu. Kont İstabl bu doğru sözleri kesmek için alay yolu ile: Efendimiz, dedi, İşittiğime göre halifenizi öldürmüşler.

Kadı cevap verdi: Sizin tanrınızı da yine sizin inanışınıza göre asmışlardır. Bizim halifemizi öldürmüş ve şehitlik mertebesine yükseltmişlerse bunda şaşılacak ne var?

Hülâgû, (Bağdad) fethinden sonra (Şam) fethine hazırlanıoyr. Bu yeni sefer için alınacak tedbirleri düşünüyordu. Bu düşünce arasında (Melik Nasır) a büyük tehditler savuran bir mektup

gönderdi. (Nasır) bu mektuba yiğitlik ve kahramanlık duygulariyle dolu bir karşılık verdi. Birer belâgat örneği olan her iki mektubun da ehemmiyetleri dolayısiye tercümelerini aşağıya koyuyoruz.

Hülâgû' nun Şam hükümdarı (Melik Nasır) a yazdığı arapça mektubun türkçesi

Yeri ve gökleri yaratan Ulu Tanrı'nın adiyle başlarım.

(Melik Nasır) ve (Cemalüddin Yağmur), (Alâüddin Kaymeri), (Hüsamüddin Kuştemur) ve sair Şam büyükleriyle ordu başbuğları bilmelidirler ki: Biz Allah'ın ordusuyuz. Bizi kendi öfkesinden yaratmış, kahretmek istediği uluslar üzerine saldırtmıştır. Sizin için, geçip gitmiş olan ulusların başlarına gelen felâketlerle bizim mahvettiğimiz insanlardan ve başka örneklerden ibrat almak gerektir. Yanlış gidişleriniz üzerindeki perdeler açılmazdan önce mukadderatınızı bizim ellerimize bırakınız. Çünkü biz ağlayanlara acımayız, halinden şikâyet edenlere yumuşaklık göstermeyiz, Allah, bizim gönüllerimizden acımak duygusunu silmiştir. Bize uymayanlara, bizim derneğimize katılmayanlara ne yazık; şehirleri yıkar, çocukları öksüz bırakır, yer yüzünde fesatlar çıkarırız. Size kaçmak, bize tutmak yaraşır. Nereye giderseniz gidiniz. Nereye sığınmak isterseniz sığınınız! Bizim kılıçlarımızdan size kurtuluş, oklarımıdan halâs yoktur. Atlarımız yeğin, silâhlarımız keskin, temrenlerimiz şimşekler gibi çakıcı ve yakıcıdır. Yüreklerimiz kayalar gibi katı, çerilerimiz kumlar kadar sayısızdır. Bizden aman dileyenler selâmete kavuşur. Bizimle savaşa yeltenenler pişman olur. Bizim buyruğumuz altına girenler, komşuluğumuza sığınanlar için kaygu yoktur. Ey müslümanlar; eğer şartlarımızı kabul eder, buyruğumuza boyun eğerseniz bizim malımız sizin malınız, bizim varlığımız sizin varlığınızdır. Yok böyle davranmayıp ta işi uyuşmamazlık yoluna döker, inadınıza devam ederseniz bize kabahat bulmayınız. Hatâyı kendi nefislerinizde arayınız. Çünkü başınıza gelecek âkıbetleri kendi elinizle hazırlamış olursunuz.

Sözlerimizi dinleyenler, insaflı düşünenler başlarını kurtarmış olurlar. Eyi biliniz ki; kalelerin, bizim kudretimiz karşısında hiç bir değeri yoktur. Ordularımız ölümden yüz çevirmez. Bizim aleyhimizdeki bedduâlarınız Tanrı katında kabul olmaz ve dinlenmez.

Çünkü, siz haram yiyen, düzmece ibâdetler ve âyinler kuran, gerçek imandan uzaklaşan, topluluktan ayrılan, kötülükleri hoş gören ve benimseyen insanlarsınız. Aranızda kıskançlık ve itâatsizlik tohumları saçıyorsunuz. Sizleri düşkünlükle, hakaretle müjdelerim.

Bugün yer yüzünde haksız olarak kibir ve gurur gösterdiğiniz ve günahkârlarda nolduğunuz için şiddetli azap ile cezalanacaksınız. «Zulüm edenler nasıl bir âkıbete uğradıklarını göreceklerdir. Âyet» Sizlerin bizim nazarımızda kötü insanlardan olduğunuz anlaşılmıştır. Allah, sizin işlerinizi onarmak için bizi üzerinize saldırtmıtır. Size çok görünen şeyler, bizim için pek azdır. Sizce yüce sayılanlar bizce küçüktürler. Biz yer yüzünün, doğu ve batının sahipleriyiz. Askerimiz yıkıp yakmakta, kesip soymakta, her gemiyi yakalamakta eşsizdir. Aklınızı başınıza devşirin, doğru yola dönün, cenk ateşi parlamazdan, kıvılcımları üzerinize sıçramazdan ve hep birlikte ölüme sürüklenmezden önce cevabınızı acele gönderin. Arzın, bir gün sizin yokluğunuzla sabahlamasına meydan vermeden hakkınızda insaf göstererek saçtığımız bu belâğat mücevherleriyle dolu mektubumuzu gönderiyoruz. Bakalım cevabı nice olacaktır.

Melik Nasır'ın Hülâgû'ya cevabı

Mülkün sahibi Allah'dır. Hamd ve sena âlemlerin sahibi ve besleyicisi olan Tanrı'ya, duâ ve selâm, bütün mahlûkların en şereflisi Hazreti Muhammed'le onun evlâdına mahsustur.

İlhanlık yönünden ve sultanlık dergâhından gönderilen mektubunuz alındı. Bunda, Allah'ın öfkesinden yaratıldığınızı, bu öfkeye uğramaları gerekli olanlara musallat edildiğinizi, sızlananlara karşı yumuşaklık, ağlayanlara karşı merhamet göstermiyeceğinizi, yüreklerinizden bütün şefkat duygularının silinmiş olduğunu yazıyorsunuz. Bunlar; sizin ayıplarınızı ortaya atan, sultanlara değil, şeytanlara yaraşan sıfatlardır. Bu itiraflarınızın şahadetinden ve nefisleriniz hkkındaki tavsiflerinizden bize vermek istediğiniz öğüdlerle emir ve nehiylerin iç yüzü anlaşılmaktadır.

Hazreti Muhammed'e iman etmeyenler için Ulu Tanrı şöyle buyurmuştu: «Ya Muhammed, onlara söyle ki: Ey kâfirler, ben

sizin kulluk yaptığınız düzme ilâhlara tapmam, siz de benim taptığım Tanrı'ya kulluk yapmıyorsunuz. Ben sizin taptığınıza inanmam, siz benim Allah'ıma kul olmazsınız. O halde sizin dininiz size, benimki de bana.»

Bütün kutsal kitaplar sizi lânetlemiş, bütün çirkin sıfatlar sizi vasıflandırmış, bütün yalvaçların dili sizin kötülüklerinizi haber vermiştir. Biz, sizin ne yaratılışta insanlar olduğunuzu biliyoruz. Allah sizin gibi kâfirlerin öldürülmesini bize emrediyor. Tanrı'nın kargışları kâfirlerin üzerine olsun.

Bizim düzmece türeler çıkardığımızı, imandan uzaklaştığımızı, kötülükleri, isyanı hoş gördüğümüzü söylüyorsunuz. Siz, Fir'avn gibi hem zalim, hem de kendini beğenmişlerdensiniz. Doğruluk ağacının gövdesine sarılanlar dallarını düşünmezler. Biz, gerçek mü'minlerdeniz. Bizim içimizde kötülükler, işkiller yer bulmaz. Tanrı, imanlı kulları için Yüce Peygambere şöyle buyurmuştur:

«Ey benim elçim Muhammed: Söyle ki, ey nefislerine uymuş, yolunu sapıtmış olan kullar, Allah'ın merhametinden umutlarınızı kesmeyiniz. Çünkü Allah, suçları bağışlayıcı ve herkesi yarlığayıcıdır.» Allah'ın kitabı bize inmiştir. O bizim için şefkat ve merhamet sahibidir. Biz, Kur'ân'ın inişindeki hakikatı ve onun âyetlerinin te'villerini biliriz. Tamu, sizin için yaratılmıştır. Sizin varlıklarınızı yakacaktır. «Gökler yarıldığı, yıldızlar saçıldığı, Tanrı'nın sözlerinin doğruluğunu geçmiş ve geçecek insanların öğrendiği günde bu azap olacaktır. Âyet».

Yırtıcı canavarları sırtlanlarla korkutmak garip şeydir. Bizim kahramanlarımızın amansız darbeleri meşrikte ve mağripte tanınmıştır. Atlılarımız atlanınca arslan kesilirler. Atlarımız istedikleri yere yetişir. Kılıçlarımız vurulduğu zaman keser. Oklarımız atıldığı zaman delip geçer. Yüce dağlarımız bizim zırhlarımız, çelik gömleklerimiz göğüslerimizdir. Tehditlerin çokluğu yüreklerimizi oynatmaz, cemiyetimiz, Allah'ın kudret ve inayeti ile şiddetten ürkmez. Size karşı ayaklanmak bizim için Allah'a ibâdet sayılır. Sizi öldürürsek bizim için ne mutlu bir kazanç, eğer bu uğurda ölürsek bizimle cennet arasında bir saatlık aralık kalacaktır.

Siz kalplerinizin dağlar kadar kuvvetli, sayılarınızın kumlar kadar çok olduğunu sanıyorsunuz. Kasap, koyunların saldırmasın-

-dan korkmaz. Büyük odun yığınları için ufak bir kıvılcım kâfidir. Acaba bizim ölümden kaçacağımızı mı umuyorsunuz? Bu husustaki kararımız en yüce bir karar olacaktır. Hem siz ne yanlış hükümler veriyorsunuz! Biz ölümden değil şerefsizlikten kaçarız. Ölümün gelip çatması bizi kayguya düşürmez. Eğer sağ kalırsak bahtiyar yaşarız. Ölürsek şehitlik derecesine yükseliriz. Bu savaşta galip olacaklar Ancak Allah'ın imanlı kullarıdır. Bize mü'minlerin ulusu ve Tanrı'nın Peygamberinin halifesi olan zattan başka hiç kimsenin buyruğuna baş eğmek gerekmez.

Mektubunuzda, perdeler açılmazdan ve her yönden hatâlar belirmezden önce mukadderatımızı sizin elinize bırakmamızı istiyorsunuz. Bu sözlerin sizin kâtibiniz tarafından ilâve edilmiş olduğunu sanmaktayız. Eğer dediğiniz gibi perdeler açılırsa yanlış ve doğru birbirinden ayrılır. İmandan sonra küfür, andlaşmadan sonra döneklik, doğruluktan sonra yalancılık, kulluktan sonra aman dilemek, Tanrı'ya ortak koşmak gibi haller meydana çıkar. Göklerin yarılacağı, yerin parçalanacağı, dağların çökeceği gün yaklaşır (*).

Eğer maksadınız bize saldırmaksa bizim kararımız da sizinle çarpışmaktır. Sizi bekliyoruz. Ve Allah'a güveniyoruz. Tanrı'ya şükür olsun ki askerimi çok, cemiyetimiz sayısızdır. Sultanımız bize yoldaş ve yardımcı, Allah'ımız halimizi bilicidir. Yüreklerimizde sizin demir oklarınızın vızıldısından, çıkaracağınız kedi yaygaralarından bir korku olmamakla beraber bize uzatmak istediğiniz demir temrenlerinizden de kaygumuz yoktur. Elçiniz tekliflerinizi getirdi. Yazdığınız sözler ancak kapı gürültüsü veya sinek vızıltısı gibi geldi. Maksadınız bize karşı fazilet ve belâğat göstermek ve fesahat taslamak ise bu sözler alkıştan ziyade kargışa değer şeylerdir.

Yalancı tehditler savurmakta ileri gitmişsiniz. Bir şeyi hatırlamış, bir başkasını unutmuşsunuz. «Gece yürümek cesaretini gösterenler sabah olduktan sonra öğünürler.» Yazıyorsunuz ki «zulüm edenler, nasıl bir âkıbete uğrayacaklarını göreceklerdir. Âyet» Bu

(*) Nasırüddin Tusî'ye ait olduğu sezilen ve (Elemut) kalesindeki ihanete telmih edilmek istenildiği anlaşılan bu kapalı sözlerden, Hülâgû tarafından gönderilen ültimatom'un Nasirüddin tarafından kaleme alındığı kanaatı hasıl olmuştur. **Mütercim.**

hitap size lâyıktır. Ve derhal söyliyelim ki «Allah'ın azâbı size gelecektir, acele etmeyin. Âyet» hitabı da size aittir. Köleniz Melik Nasır, Yağmur, Kaymeri, Kuştemür (Semmülmevt) (!) ve başkaca Şam emîrleriyle islâm askerleri diyorlar ki: Nasıl olur da bu adam bizimle cenge yeltenebilir?

Mâdam ki sizin bu derece fesâhat ve belâgatınız vardır, gönülleriniz dağlar gibidir. Sayılarınız kum ve çakıl taneleri kadar çoktur. O halde size bu kadar gerçek âyetlerin, bir çok hikâyelerin, mektuplar yazmanın, yalanlar uydurmanın ne lüzumu var?

Biz, şimdi Recep ayındayız. Safer ayı sonuna kadar gönüllerimiz fetih ve zafer müjdeleri beklemektedir.

İşte bu cevherleri size Allah yolunda saçtık. Din uğrunda hatırımıza gelen hakikatleri söyledik. Ve hidayete erenler derneğinden olduk. Hamd ve minnet Allah'a mahsustur. Hayırlı âkıbet Allah korkusu taşıyanlar içindir... »

Sultanlar Hülâgû katında, Selçuk diyarının iki parçaya ayrılması

Sultan İzzüddin, padişah Hülâgû'nun (Bağdad) dan dönüşünden sonra 557 = 1259 yılında ziyaretine gitti. (Fahrüddin Ali) yi Adliye emîrliğinden, saltanat naipliği makamına getirdi. Memleket işlerini ona bıraktı. Maiyetinde bazı saltanat erkânı ve emîrler olduğu halde sayısız hazinelerle, armağanlarla Konya'dan ayrılmış, aynı yıl içinde (Irak) da Hülâgû'ya kavuşmuştu.

Eeskidenberi Selçuk oğulları hanedanına pek çok saygı gösteren Hülâgû, Sultan İzzüddin'e iltifatlarda, ikramlarda bulundu. Ona meclisindeki tümen beylerinden daha üstün bir yer gösterdi. Rum diyarı (Anadolu)sultanlığını üzerinde alıkoydu. Bu hususta yazılan yarlığ yürürlüğe girdi.

O sırada (Sultan Rüknüddin) de (Muînüddin) Pervane ile başka bir yoldan Hülâgû Han'ın katına varmıştı. O da kardeşi gibi İlhan'dan iltifat ve ikram gördü. Pervane Muînüddin yavaş yavaş saltanat bahislerinden söz açmağa, bazı dilekler ileri sürmeğe başladı. Her iki kardeşin isteklerini şöyle anlattı:

Müslüman şeriatında hüküm, ölen bir babaya ait mirasın oğulları arasında ortaklaşa paylaşılması yolundadır. Bugün Selçuk padişahı İkinci Gıyasüddin Keyhusrev'den miras kalan Rum diyarı yalnız bir oğlunun hissesi değildir. Öteki oğlunun da aynı derecede bir pay alması gerektir. Eğer, yüce ilhan adâlet gösterir ve memleketi her iki kardeş arasında yarı yarıya taksim ederse müslümanlık şeriatına uygun bir karar vermiş olur. Memleketin yalnız bir sultanın tek başına rakipsiz ve ortaksız olarak tasarrufu altına verilecek olursa bir çok devlet işlerinin yürümesinde, mal ve hazine gelirlerinin artmasında gerileme olacaktır. Fakat her ikisi birer tarafta memleket işlerini yürütmeğe ve hazineyi zenginleştirmeye çalışırlarsa yurdun gelişmesi ve yükselmesi temin edilmekle bera-

her iki kardeş biribirleriyle yarışırcasına gayret gösterir ve ulu İlhan'a daha yarayışlı hizmetlerde bulunabilirler. «Eşya kendi zıddiyle anlaşılır» kaidesine göre her kardeş gayret ve himmetini kendi memleketine sarfeder, yurt ahvaline daha iyi vâkıf olurlar. Padişahın elçileri daha kolay ve verimli bir şekilde iş görebilirler.

«İki at bir meydanda daha güzel koşar, iki bülbül bir gül dalında daha hoş ötüşür.»

Bu sözler, Padişah Hülâgû'ya uygun geldi. Önce vermiş olduğu yarlıkları bozdurdu. Her iki kardeş adına ayrı ayrı sultanlık fermanları yazdırdı

Sultan İzzüddin (Kayseri) sınırlarından tâ (Antalya) kıyılarına kadar olan yurd parçasını alacak, Konya'daki tahtına oturacak.

(Sıvas) dan tâ (Sinop) ve (Samsun) kıyılarına kadar olan Danişmend oğulları ülkesi de Sultan Rüknüddin'de kalacak (Tokat) şehri bu ikinci sultanlığın başşehri olacaktı.

Bu karardan sonra her iki kardeş saltanat ve saray ihtiyaçları için gerekli olan masrafları karşılamak üzere Hülâgû Han'ın hazinesinden ödünç altın ve gümüş paralar aldılar. Memleket emîrleri, tümen beyleri, saltanat hassa köleleri için masraflar yaptılar. Aşağıda anlatacağımız şekilde her yıl gönderilmek şartiyle Selçuk diyarından verilecek vergilerin miktarını kesiştiler. Bu vergi borçları şöyle tesbit edildi:

20 Tümen nakid, 5000 parça ecnas, 3000 parça Zergübi, 5000 baş iğdiş at, 5000 ester.

Bu esaslar üzerinde yazılan yarlığ yürürlüğe girdi. Sultanlar, tam bir istiklâl ve himayeye mazhar olarak geri döndüler. İzzüddin Konya'da tahta oturdu. Sultanın dönüşünden sonra Tuğracı (Baba Şemsüddin) Hülâgû'ya kulluk vazifesini yerine getirmek üzere ziyaretine gitti. Bir çok kesimler daha üzerine aldı.

Selçuk diyarında moğul çerilerinin tahsisatını artırmak yolunu ilk defa açan adam budur. Sultanların yaptığı gibi Baba Şemsüddin de İlhan'ın hazinesinden bir çok ödünç paralar çekti. Vezirlik makamı için istediği yarlığı da elde ederek Konya'ya dön-

dün. Konulan hüküm gereğince vezirlik dirliğine mahsus olmak üzere (Kastamonu) vilâyeti gelirlerini de tasarrufuna aldı. Bir müddet bu makamda yerleştikten sonra mal ve servetinin çokluğundan kötü düşüncelere saptı. Ağır tahakkümlere kalkıştı. İş öyle bir kerteye dayandı ki bütün memlekette askerden, vilâyet naiplerinden Sultanın hassa kullarına kadar hiç kimse onun buyruğu ve izni olmaksızın hiç br şeye el süremez oldular. Bu sert hareketler ona uğursuzluk getirdi. Her nekadar memlekette teveccühünü kazananların mevki ve mertebeleri yükseldi ise de kendisine faydası olmadı. Zaten dünya varlıklarının ne değeri vardır? «Âhiretini dünyaya satanlar, alçakların en alçağıdır» derler. Baba Şemsüddin de o yıl içinde göçüp gitti. Bütün dünyalıkları boşa çıktı. İlhan'ın hazinesine borçlandığı paralar da sultanların borçları üzerine yüklendi. Sağlığında yaptığı kötülüklerin ağır yüklerinden başka beraberinde bir şey götüremedi.

Baba Şemsüddin öldükten sonra vezirlik (Hüseyin oğlu Fahrüddin Ali) ye verildi. Sultan naipliği derecesinden vezirlik mertebesine yükseldi. Sultan İzzüddin, onun makamını kutlamak için altın bir divit ve değerli hil'atlar gönderdi.

Fahrüddin Ali, uğurlu bir saatta ve mutlu bir tali'le bu makama geçtiği için ömrünün sonuna kadar yerini muhafaza etti. Emîrliklerde ve naipliklerde geçirdiği başka hizmetleriyle birlikte otuz üç yıl öyle bir vezirlik hükmü sürdü ki divan kaarrları müstesna olmak üzere ferman ve menşurlara kendisinden başka hiç kimse imza koyamaz, divan kararları da kendisine gösterilmeden öteki devlet büyüklerine imza ettirilemezdi.

Fahrüddin Ali, bilgin bir adam olmamakla beraber idare ve divan işlerinde, hükûmet umurunda güzel tedbirleri, isabetli fikirleriyle tanınmış, sözünü yerinde söyler, kâmil ve tecrübeli bir vezir idi. Uzun zamanlar memleket onun idaresi altında refaha kavuşmuş, harîs mideler onun cömerdlik sofrasının nimetleriyle doymuş, memleketin dört bucağı nefîs ve hayırlı eserleriyle süslenmiş, huzur ve rahat kapıları açılmış, mescitler, medreseler, tekkeler, kârvansaraylar yurdun her tarafına yer yer saçılmıştı. Büyük küçük herkese bol bol mallar, paralar, armağanlar dağıtırdı. Makamına girmek, dert anlatmak son derece kolaylaşmıştı. Halk, başka

emîrlerden, büyüklerden ziyade onun yüce dergâhına itibar ve iltifat gösterirlerdi. Herkes hakkında tatbik ettiği bu faziletli hareketler, gösterdiği bu kolaylıklar yüzünden uzun yıllar vezirlik makamında hürmet ve itibar buldu. Hiç bir fert onun dergâhından eli boş dönmezdi.

Kitaplarda yazılıdır ki: Ulu Tanrı 400 yıl Firavn'ın yalancı debdebeler ve türlü küfürlerle Allah'lık dâvâsında bulunmasına ancak onun halka gösterdiği kolaylıklar ve iyi muameleler yüzünden müsaade buyurmuştur. Şüphe yok ki herhangi bir dilek sahibi bir kapıdan eli boş dönmedikçe başka kapıya yüz çevirmez.

Mü'minlerin Başbuğu Hazreti Ali, bazı vilâyet valilerine şöyle emir vermişti: «Makamlarınızı nkapılarını kapamayın; valilerin halktan saklanması, sıkıcı bir hal olmakla beraber memleket işlerinden habersiz kalmalarını mucip olur.»

Hazreti Ali'nin halifelik çağlarında Farsça ve Rumcadan arapçaya çevrilmiş olan divan defterleri, vezir Fahrüddin Ali'nin günlerinde tekrar arapçadan farsçaya terçüme edildi. Vezir, murakabe vazifesini kendi anladığı bir dille yapabilmek, büyük küçük bütün devlet işlerini tamamiyle ve hiç bir şey kaçırmadan kavrayabilmek, masraf ve gelirlerin hesaplarını hakkiyle düzenine koyabilmek için buna lüzum görmüştü.

Fahrüddin Ali, vezir olduktan sonra Müstevfî (Eminüddin Mikâil) i saltanat naipliğine getirdi. Bu vazife, Sahip Fahrüddin'in son günlerine kadar Eminüddin'in üzerinde kaldı. Naip Eminüddin, Uç Türklerinin ayaklanması ve ileride sözü geçecek olan (Cimri) nin Selçuk tahtına geçirilmesi hâdiseleri sırasında felâkete uğradığı zamana kadar bu mevkide sebat etti. Yüksek belâgat ve iktidariyle asrının en ileri gelenlerinden idi. Memleket işlerinin idaresinde emîrlik icaplarını yerine getirmek hususunda öteki emîrlere örnek olmuştur. Gidişi, yaşayışı pek dürüst ve vekarlı idi.

Müstevfîlik vazifesinde bulunduğu sıralarda maiyetinde divan mülâzimi olanlardan bir çoğu en aşağı bir dereceden en yüce mertebelere, bol servetlere erişmiş, saltanat naipliği devrinde hizmetinde bulunanlar ise sonradan emîrlik makamlarına yükselmişlerdir.

Vaktiyle Celâlüddin Harzemşah'ın kadılar kadısı olan (Mücirüddin Tahir) in oğlu ve vezirlik derecesine yükselmiş ricalden (Tacüddin Mûtez) ile (Hülâgû) zamanında ilk defa Selçuk diyarına büyük elçilikle gönderilen (Tükelk Yahşi) Konya'ya geldiler. Evvelce sultanlarla vezir (Baba Şemsüddin) tarafından ödünç alınan paraların ve Selçuk diyarı kesimlerinin tahsiline memur edilmişlerdi. Anadolu'da vezirlik ve emîrlik sıfatlariyle bu işleri başarmağa uğraştıkları sırada Sultan İzzüddin, Rum milletinden olan beylerbeyi (Kont İstabl) ın tavsiyesiyle devlet merkezini Konya'dan Antalya'ya nakletmiş, (Gurgurum) daki (Kubadabad) sarayında yerleşmişlerdi.

Tacüddin Mûtez, Tükelek Yahşi ile birlikte sultanın yanına gitti. Borçlarla kesimleri istedi. Sultan, beceriksizliği ve Antalya sevdaşı yüzünden Kont İstabl'ın telkinlerine uyarak bu tekliflere karşı gevşek davrandı. Gurur ve tahakküm yolu ile şu cevabı verdi:

«Sultan Rüknüddin, yolunuzun üzerinde idi. Önce o tarafların kesimlerini toplamak, sonra bu tarafa gelmek gerekli id. Şimdi geri dönüp o bölgenin borçlarını tahsil etmeğe bakın; biz kendi payımıza düşen vergileri hazırlar ve göndeririz.»

Bu yolsuz cevap, hain Kont İstabl'ın kafasından çıkmıştı. Çünkü o dinsiz kâfir kendi adamlariyle sultanın etrafını tutmuş, kendi yanlış dininin hükümlerini yürütmek için sultanı Konya'dan ayartmış, nefsin'in havasına bırakmış, memleket işlerinin yüz üstü kalmasına sebep olmuştu.

Tacüddin Mûtez, gördüğü soğuk muamele karşısında elçilerle birlikte Sultan Rüknüddin'den mal tahsil etmek üzere geri döndü. Rüknüddin'in katına vardıkları zaman pervane Mûînüddin Süleyman isabetli tedbirleri ve nezaketiyle misafirleri iyi karşıladı. Bir çok armağanlar sundu. Hepsini de güzelce ağırlıyarak memnun etmeğe çalıştı. Pervane, elçilerin fikirlerini yokladıktan sonra Tacüddin Mûtez'e, Sultan İzzüddin'in devlet merkezi olan Konyayı terk ile Antalya'ya gitmekten maksadı orada Uç Türkleriyle söz birliği ederek isyan çıkarmak olduğunu ileri sürmüştü. Her ne kadar Sultan İzzüddin'in bu gibi düşüncelerle ilgisi yok ise de Mûînüddin Süleyman'ın telkinleri elçileri kuşkulandırmıştı.

Muînüddin'in, elçilerin yüreklerine aşıladığı şüphenin tesiri tam vaktında kendini gösterdi. Bu tuzakçılar, fesatlarını çevirdikleri sırada Uç Türklerinin başbuğu olan (Karaman oğlu Muhammed bey) (Kont İstabl) a düşmanlığı dolayısiyle (Sultan İzzüddin) e karşı asker çekmeğe mecbur kalmış, nihayet (Antalya) ile (Alâiye) arasında sultanın askerleriyle yaptığı bir çarpışmada Mumahhed bey galip gelmiş, İzzüddin'in ordusu bozulmuştur.

Tacüddin Mûtez'le elçiler, kendilerine anlatılan şeylerin doğru olup olmadığını araştırmadan meseleyi İlhan'a bildirdiler. Ayrıca o zaman ölmüş bulunan eski vezir (Tuğracı Şemsüddin) in de borcunu ödemeğe yetişebilecek bir şeyi olmadığından bu hususta verilecek emri de beklemekte olduklarını ilâve ettiler. Bu haberin İlhan'a ulaştırılması üzerine ordu canibinden gönderilen elçiler yeni bir yarlığ getirdiler. Bunda:

«Sultan İzzüddin bilir ki, katımıza geldiği zaman bütün dilekleri yerine getirilmiş, istediği her şey yapılmıştır. Kendisine gerekli olan şeyleri bizden ödünç istediği vakit bunları hazinemizden verdik, teahhüt ettiği ufak bir vergiyi de kabul ettik. Fakat makamına gidip de dilediği hayata kavuştuktan sonra iyiliklerimizi unuttu. Mal tahsiline giden elçilerimize yüz vermedi. Ne Rum diyarı kesimlerinden ve ne de borçlandığı paralardan hiç bir şey göndermedi. Şimdi balık olup denizin dibine saklansa veya kuş olup havalara uçsa bundan böyle elimizden kurtulamıyacaktır.» sözleri yazılı idi.

Bu yarlığ Sultan İzzüddin'in eline varınca derhal rüzgârın nereden geldiğini, bunun ancak Muînüddin pervanenin bir hiyaneti eseri olduğunu anladı. Uç ve Antalya taraflarından geri döndü. İstenilen vergi ve kesimlerin tahsili için Konya'ya geldi. Baş gösteren yakın tehlikeyi savmak için tedbirler düşünecekti. Fakat fırsat elden kaçmış, iş işten geçmişti. Saadeti müsaade etmedi, zaman vefasız davrandı.

Günler ve saatlar bulutlar ve rüzgârlar gibi geçicidir. İnsanın isteğine uygun bir fırsata kavuşması çok çetindir. Başa konan saadetin değerini takdir etmek, mes'ud günlerin gelişini ganimet saymak gerektir. Çünkü, fırsat, çakan bir şimşek gibi çabuk parlayıp söner.

İlhan'ın yarlığı arkasından Alıncak Noyin, dağların taşıyamıyacağı kadar sayısız bir askerle yürümüştü. (Sultan Rüknüddin), (Muînüddin Pervane) ile (Erzincan) sınırlarına kadar karşı gitti. Ordunun her türlü gereçlerini, erzakını temin ettiler. Moğul çerileri durmadan konup göçerek (Aksaray) a yöneldiler. Pervane Muînüddin, moğulların Aksaray'a yetişmelerinden daha önce Konya'daki vezir Fahrüddin Ali'ye gizlice haberciler gönderdi. Onu, Sultan Rüknüddin tarafına çekmek istiyordu. Aralarındaki anlaşmaya göre vezirlik yine Fahrüddin Ali'de kalacaktı. Bu teklif ve sözleşme ona da uygun göründü. Memleketin yarı parçası üzerinde vezirlik yapmaktansa bütün Selçuk diyarında hüküm sürmek daha hoşuna gidiyordu.

Sultan İzzüddin, aleyhinde çevrilen fırıldıklardan, gizli tuzaklardan habersizdi. Moğul ordusu (Rüknüddin) ile beraber Aksaray'a yetişti. İzzüddin'e, Sahip Fahrüddin Ali'yi, Aksaray'da bulunan Sultan Rüknüddin katına elçi olarak göndermesini tavsiye ettiler. Devletin direği olan bu adamın fikir ve tedbirinden Sultan İzzüddin'in dışarı çıkmıyacağını, eğer iş fena bir çığıra girerse barış yolu ile önüne geçilebileceğini ummuşlardı. Uygunsuz bir netice hasıl olursa Sahip Fahrüddin'in vücudu daha tehlikeli bir âkıbete meydan vermiyecekti.

İzziddün bu umutlarla veziri Fahrüddin'i Aksaray'a gönderdi. Bu vasıta ile de kendi hareketlerindeki yolsuzluğun tesirlerini azaltacağını, durumunu düzeltebileceğini umuyordu. Şu fıkra,, İzzüddin'in hallerine pek uygun düştüğünden burada söylemeden geçemiyeceğiz:

Günün birinde dolandırıcının biri kilisede papazın yanına sığınır. Kendisini papazla aynı din ve mezhepte imiş gibi gösterir. Perhiz günlerinde, ibadette, başlıca hıristiyanlık gidişlerinde ondan ayrılmaz. Keşişin hizmetinde o derece ileri gider ki nihayet onu, samîmiyetine tamamen inandırır. Papas her gün misafirinin yiyeceğini, içeceğini verir. Kilise işlerinden hiç bir şeyi ondan gizlemez olur. Fakat kallaş misafir bir gün fırsatını yakalar. Kilisenin altın haçını aşırır. Ertesi gün artık yoluna devam etmek üzere papazdan ayrılacağını söyliyerek izin ister. Papaz misafirini yolcu ederken hıristiyanlık âdeti üzere misafirine duâ eder. Haç yoldaşın olsun!

Salibe son derece inanı olan keşişin bu duâsı üzerine misafir cevap verir: Papaz efendi, duân kabul olundu, zaten haç bana yoldaş olacaktır!..

Sahip Fahrüddin Ali de bu elçilik işinde kiliseden haçı aşıran misafir, yahut kardeşi (Bünyamin) in buğday çuvalına ölçeği saklattırıp da giderken yakalattıran (Yusuf Peygamber) gibi hareket etti. Aksaray'a vardığı vakit makamı hazırlanmış, maksadı yerini bulmuş, memleketin bütün bölgelerinde vezirlik hükmünü yürütmek üzere Sultan Rüknüddin ile yaptığı sözleşme gereğince işe başlamıştı.

Öte tarafta Sultan İzzüddin her şeyden habersiz, Konya dışındaki (Ruzbe) sahrasına saltanat çadırını kurdurmuş, vezir Fahrüddin'den gelecek hayırlı havadisleri sayıklıyor, onu karşılamağa hazırlanıyordu. Halbuki o gaflet uykusu içinde yüzbin keskin kılıç kınından sıyrılmış, pusuda beklemekte idi.

İşte bu durum içinde Alıncak Noyin ile Sultan Rüknüddin, devlet emîrleri, bu arada Pervane Muînüddin bir gece baskını halinde Aksaray'dan yürümüş, sabaha karşı (Obruk) kârvansarayına yetişmişlerdi.

Meseleyi gizlice haber alan İzzüddin, tatar askeri korkusundan perişan bir halde gece yarısı sularında (İstanbul) tarafına yollandı. Hazinesinden acele ile alabildiği bazı mücevherat ile yükte hafif pahada ağır eşyayı hayvanlara yükleterek karşı durmak mümkün olmıyan hallerde kaçmak yaraşır sözü gereğince acele uzaklaştı. Emîr Ahır (Melik Muzafferüddin Uğurlu) hassa kölelerinden (Hüsamüddin), (Hacı Baba) ve başkaca emîrler aralarında yaptıkları sözleşme ile sultanın kârvanına karıştılar. Gecenin karanlık perdeleri çekilmeğe, sabah güneşi ışıklarını cihanın her tarafına saçmağa başladığı sırada moğul leşkeri Sultan çadırının kurulu olduğu yere geldiler. Saltanat otağından başka öteki çadırları da bomboş buldular. Kalabalık bir asker, İzzüddin'i takibe koyuldu. Fakat Sulta'nın geçtiği kayalık (Alâiye) yollarında hiç bir ize rastlamadılar. İzzüddin, sağ esen (İstanbul) a yetişti. Rum Kayseri onu karşıladı. Saygı ve sevgi gösterdi. Oğlu (Gıyasüddin Mes'ûd) ve öteki şehzadelerle birlikte şahlara yaraşan bir konağa indirdi. Her birinin ihtiyaçlarına göre gerekli olan şeyleri hazırlattı. Sul-

tan İzzüddin, İstanbul'da her tehlikeden uzak güvenlik ve rahatlık içinde yaşamağa başladı.

Sultan Rüknüddin Kılıç Arslan IV tek başına Selçuk tahtında

Rüknüddin Kılıç Arslan IV o yıl tek başına Selçuk tahtına oturdu. Padişahlara mahsus beş nöbet vurdular. Cülûs ve fetih müjdelerini taşıyan fermanlar yazıldı. Bu gibi işlerde becerikli ulaklarla bütün bölgelere gönderild. Bu törenler yapıldıktan sonra Müslüman ve Moğul askerleri saltanat alayı ile birlikte Uç vilâyetlerine yürüdüler. İstanbul sınırlarına kadar bütün vilâyet ve şehirleri asî ve azgın Türklerden (*) temizlediler. Bu Türklerin başbuğları olan (Muhammed bey) ile (İlyas bey), (Salur bey) ve başkaca fitne elebaşılarının hepsi yakalandı. Pervane Muînüddin güzel tedbirleriyle vilâyetlerin idaresini eline aldı. (Antalya) ve (Alâiye) de emniyetli kale muhafızları tayin edildi. Uç taraflarının işleri yoluna konulduktan ve Türklerin isyanı gailesi yatıştırıldıktan sonra Konya'ya dönüldü.

Karaman oğulları isyanının bastırılması

O sırada baş gösteren hâdiselerin en önemlisi, (Ermenak) beyleriyle Türklerinin (Karaman), (Zeynülhaç) ve (Bunsuz) un ayaklanarak 20,000 zırhlı süvari ile ve (Sultan İzzüddin) i tekrar tahta çıkarmak sevdasiyle Kanya'ya yürümeleridir. Moğul ordularının o günlerde kışlak ve yaylaklarda dağınık bir durumda bulunmalarını fırsat bilen bu âsilerin kafalarında Konya'yı fethetmek sevdası yerleşmişti.

Sultan Rüknüddin'in askeriyle birlikte orada bulunan Muînüddin Pervane bunlarla karşılaştı. (Gâvele) kalesi ovalarında mu-

(*) Buradaki (Türk) tâbirinin hangi manâda kullanıldığı, serimizin birinci sayısını teşkil eden «İbni Bibi» tercümesindeki notlarla izah edilmiş olduğundan tekrara lüzum görmedik. **Mütercim.**

harebeye tutuştular. Türk beyleri çetin bir mukavemet gösterdi. Her iki taraf kuvvetleri arasında kanlı bir çarpışma oldu. En sonunda Türkler bozguna uğradılar. «Cemiyetleri dağılınca arkalarını çevirdiler» nüktesi bunların haline uygun düşmüştü. Her ne kadar Sultan Rüknüddin kuvvetleri âsilere göre daha az ve düşmanı yenmek hususundaki umutları sönüktü. Fakat Allah'ın takdiri ve imdada yetişen meleklerinin yardımiyle sultan ordusu üstün geldi. Âsilerin tali'leri karardı. Beylerinden (Zeynülhac) ile (Bunsuz) esir edildiler.

«Tanrı dilediği vakit ufak bir zümreyi üstün kuvvetlere galip kılar. Allah sabredenlerle beraberdi. Âyet» Zeynülhac ve Bunsuz'u halkın işkence ve hakaretine uğratmak maksadiyle Konya çarşılarında, pazarlarda dolaştırdılar. Ahali üzerlerine saldırarak boyunlarına silleler, tokatlar vurdular. Bir kaç gün sonra da Konya iç kalesinin kapısı önünde dar ağacına çektiler. Okçular, sarayın burçlarından ok atarak cesetlerine nişan aldılar.

Bu çetin hâdisenin kolaylıkla sona erdiğini müjdeleyen fetihnamelerle bu hususta yazılan ferman ve menşurlar emniyetli ulaklar eliyle vilâyetlere gönderildi.

Devlet büyüklerinin başlarına gelen felâket

Bu isyan dolayısiyle baş gösteren hâdiseleri şöyle anlatırlar:

Gûya Türklerin ayaklanması, devlet büyüklerinden bir zümre tarafından yazılan bir mektupla yapılmış olan gizli teşviklerin neticesiydi. Diyanet ve takvasiyle sayılı büyüklerden ve maliye işlerinde eşsiz bir başarıcı olan Müstevfî (Necibüddin), dünya büyüklerinin en ileri gelen simalarından Müşrifülmülk (Abdülhamid oğlu Kıvamüddin), her ilimde üstad ve her fazilette zamane bilginlerine örnek olan Kadı Leşker, sultanın öfkesine uğradılar. İnsafsız zamane bunların yıldızlarını kararttı. Birer birer keskin kılıçlardan ölüm zehrini içtiler. Mevki sevdasiyle başlarını fena rüzgârına kaptırdılar. Şairin dediği gibi:

Ecel kılıcının yetişemediği hangi baş vardır?
Hangi tendir ki ölüm ona kavuşmasın?
Varlık sarayı çökmeğe mahkûm bir harabedir.
Dünyada hangi ayak vardır ki bir gün irkilmesin?

Bazı temiz yürekli, sözüne inanılır kimselerden işitiltiğine göre bir kaç gece üst üste bu ölülerin mezarları üzerine nur doğmuştur Yine (Zeynülhac) ı rüyalarında gören bazı iyi halli kimseler, onu Cennet bahçelerinde, yüce saraylar içinde şahane elbiseler giyinmiş olduğu halde makamında otururken görmüşler. Bu kadar açık olan isyanına, serkeşliklerine karşı bu mertebelere nasıl yükseldiğini kendisinden sormuşlar. Şu cevabı vermiş:

Bana yapılan hakaretler ,vurulan tokatlar Allah'a güç geldiği için beni yarlığadı ve rahmetine kavuşturdu.

O çağlarda emîrlere tevcih edilen yeni mansıplar

İsabetli fikirleri ve sağlam iradesiyle devlet büyüklerinin önderi olan (Tacüddin Mûtez) ki memleket işlerini düzenlemek ve vergileri toplamak hususunda İlhan'dan yarlığlar almış, onun vezirliği mertebesine erişmiş bir zat idi. Anadolu kesimleriyle gerek sultanların ve gerekse miras bırakmadan ölmüş olan (Baba Şemsüdddin) in borçlarını tahsile memur edilmişti. (Kastamonu) vilâyeti gelirleri, onun dirliğine bırakılmış, sonradan gösterdiği lüzum üzerine (Aksaray) ve (Develü) vergileri de ilâve olunarak bu bölgeler kendisine tahsis edilmiştir.

Tacüddin Mûtez, vaktiyle (Sultan Celâlüddin harzemşah) ın vezirliği derecesine yükselen ve sultan (Alâüddin Keykubad I) ın katına elçilikle gönderilmiş olan kadı (Mücirüddin Tahir) in oğlu olması dolayısiyle İlhan katında yüce mevki tutmuş, yüksek himmeti ve cömertliği ile herkesçe tanınmıştı. Memleket işlerini öteki Selçuk vezirleriyle birlikte çevirmeğe başladı .

(Necibüddin) den boş kalan Müstevfîlik vazifesine ilim ve edebiyat alanında eşsiz bir sima olmakla beraber cömertliği, yüksek ahlâkıyle bütün memlekette ün salmış fazilet erbabından olan (Hü-

seyin oğlu Mecdüddin Muhammed), müşriflik = Evkaf emîrliği mesnedine, zamane dâhilerinin en erginlerinden (Emîrülhuccac oğlu Celâlüddin Mahmud), beylerbeyilik makamına yiğitlik ve cesarette emsalsiz, asker sahibi beylerden (Hatirüddin oğlu Şerafüddin Mes'ûd) getirildi. Büyük vilâyetlerden olan (Niğde) ve çevreleri Şerafüddin'e timar verildi. Uç vilâyetleri emîrliği sahip Fahrüddin'in oğulları, yüz ve huy güzellikleriyle kendilerini sevdirmiş olan (Tacüddin Hüseyin) ile (Nusratüddin Hasan) 'a verildi; (Kütahya), (Sandıklı), (Gurgurum), (Akşehir) tarafları gelirleri de bunlara tahsis edildi. Sahiller emîrliğine meşhur (Bahaüddin) bey tayin edildi. Saltanat naipliği, eskisi gibi (Eminüddin Mikâil) de kaldı. Memleket büyükleri birbirlerine yardım ederek işleri düzenine koymağa çalıştılar. Bu hallerin cereyan ettiği sıralarda memlekette yine büyük kargaşalıklar baş gösteriyordu. Kurulan yeni nizam bu yüzden rüzgâr karşısında yanan bir çıra gibi fazla ışık vermeden sönmeğe mahkûm kaldı. Yine her taraftan fitneler kopmuştu. (Ankara) ve (Çankırı) taraflarında (Ali Bahadır) baş kaldırdı. Bir müddet o taraflarda karışıklıklar çıkardı. Nihayet uzun gürültü ve patırdılardan sonra bozguna uğradı. (Hurma oğlu) bir kaç gün, (Danişmend) vilâyetleri çevresini zaptetti. (Kastamonu) taraflarında da fesat çıkardı, onun teşvikiyle Anadolu'ya saldırmış olan Rum askerleri de ayrıca kargaşalığa sebep oldular. Emîr Ahır (Esedüddin), (Salime) kalesine yerleşti. (Aksaray) ve çevresinde karışıklıklar baş gösterdi. Esedüddin'in çıkardığı fesat ve fitne tam altı ay sürdü. (Kırşehir) emîrliğini (Nurüddin Caca) ya vermişlerdi. Askeriyle Esedüddin'e karşı gitti. Bir müddet muhasaradan sonra emîr Ahır'ı kaleden dışarı attılar. Yanındaki âsilerle birlikte öldürdüler.

Bu ayaklanmalar esnasında Sultan İzzüddin Keykâvus (İstanbul) da bulunuyordu. Yanındaki yoldaşları sultanı (Bizans) memleketinin zaptına teşvik ettiler. Uğurlu Emîr Ahır'ın tedbiriyle bir gün seyranda gizlice Rum Kayserini ansızın yakalamak için fırsat gözetliyecek, Kayser'in işini bitirdikten sonra da İstanbul'u ele geçireceklerdi. Bu, gerçi isabetli bir tedbir idi. Fakat Tanrı'nın takdiri onların tedbirine uygun düşmedi. Kurdukları plân aksine döndü. Suya işlenmiş bir nakış veya kalburla ölçülmüş rüzgâr gibi boşuna gitti. Aralarında birisi bu plânı açığa vurdu. «İki kişiyi

geçen her sır meydana çıkar» derler. Rum Kayseri, bu tuzağı haber alınca sultan hakkında yaptığı ikramlardan, gösterdiği misafir severlikten pişman oldu. Bir kol asker göndererek sultanı oradaki kalelerden birisine hapsettirdi. Beraberindeki adamları öldürttü. Uğurlu Emîr Ahır (Ayasofya)kilisesine kaçmış, oraya sığınmıştı. Bu kiliseye kaçan günahkârlar ölümden kurtulurdu. Emîr Ahır, her ne kadar hayatını kurtarabilmiş ise de iki gözüne mil çekilmek suretiyle yine cezasını çekmiş, sultanın geri kalan adamları da hapse atılmıştır.

Sultan İzzüddin'in Kırım'a gitmesi

Bu hâdiseden bir müddet sonra (Berkehan) ın hatunu olan, Sultan İzzüddin'in halası yeğenini firenkler elinden kurtarmak için hanı teşvik etti. Berkehan, vaktiyle Anadolu'ya elçilikle gönderilmiş olan ordu emîrlerinden (Kutluğ) u bir kaç bin süvari ile Sultanı kurtarmağa memur etti. Kutluğ, tecrübeli, yiğit bir kumandandı. Deniz yolundan gemilerle geçti. Hiç kimsenin haberi olmadığı bir zamanda ansızın İstanbul kıyılarına çıkarak Sultanın mahpus bulunduğu kaleye yürüdü; İzzüddin'i kale halkından istedi. Muhafızlar bu isteği yerine getirmeğe yanaşmadıklarından Kutluğ, her tarafa sarkıntılık yapmağa, yakıp yıkmağa, meyva ağaçlarını kestirmeye başladı. Kale halkı, nihayet yapılan büyük ölçüdeki zararları önlemek için Sultanı bütün arkadaşlariyle birlikte salıvermeğe razı oldular. Kutluğ Melik bundan sonra öteki mahpusların bulundukları yerlere gitti; hepsini kurtardı. Bütün bu cemaatı askeriyle geçtiği deniz yolundan tekrar (Kırım) topraklarına götürdü.

İzzüddin, Kırım'a ayak basınca, derhal (Berkehan) ın katına yollandı. Çok şefkatli ve cömert ruhlu bir hükümdar olan Berkehan, Sultan İzzüddin Kırım'a gelir gelmez kendisine büyük bir ordu ve büyük mühimmat vererek Konya'ya göndermek niyetinde idi. Halbuki İzzüddin, Han'ın yanına varmak için yola çıkacağı sırada talihin uğursuz bir darbesi ümit kandilini söndürmüş, attığı taş yerini bulmamıştır. Berkehan bu aralık dünyadan göçmüş olduğundan Sultanın da bütün hayalleri suya düşmüştür.

Kırım beyleri, Sultan İzzüddin'in memleketlerine ayak basar basmaz, Han'ın ölmesini onun uğursuzluğuna yordular, geldiği yoldan geri çevirdiler. Sinop'un tam karşısında bulunan bir kıyı şehrinde oğullariyle beraber yerleşmesini ve o çevreye ait gelirlerin de geçim masrafı için kendisine tahsis edilmesini münasip gördüler. İzzüddin, kendisine verilen bu mevkide yerleşerek iradiyle geçinmeğe başladı.

Öte tarafta büüt̆n emir ve nehiy ve saltanat türeleri eski Selçuk sultanlarının usul ve âdetleri gereğince (Rüknüddin Kılıç Arslan) da kaarr kıldı. Devlet erkânı da makamlarında yerleştiler.

663 = 1246 yılı başlangıcına kadar işler bu hal üzere devam etti. Bu yıl içinde İlhan (Hülâgû) (Merağa) şehrinde kışlakta idi. O da devranın devrimlerinden yakayı kurtaramadı.

Hülâgû'nun ölümü

Cihangirlikte, hükümdarlıkta tam bir istiklâl sahibi olmuş, dört bucağın sultan ve melikleri başlarını onun buyruğu altına koymuşlardı. Ecel yakasına yapıştı. Zeval ve noksan tozları onun kemalinin çehresini de kapladı. Ayağını ölüm yoluna bastı. Cihan padişahlaığını başkalarına bıraktı. Ölümü için Farsça söylenilen manzum bir tarihte şöyle deniliyor:

«Hülâgû, kışın (Merağa) da bulunduğu bir sırada ezelî takdir onun da nöbetini çaldı. Hicret yılının 663 çe eriştiği Rabiül'âhir ayının 19 uncu Cuma günü öldü.»

Sultan Melikşah'ın Hülâgû hakkında söylediği farsça kıt'a da şu mealdedir:

«Cihangir kılıcım, kaleler açan gürzüm sayesinde bedenim re'y ve fikre tâbi olduğu gibi cihan da benim irademe baş eğdi. Bir elimi göstermekle nice kaleler fethettim, bir ayağımı oynatmakla çok hisarlar açtım. Ecel baskın yapınca hiç birisinin faydası olmadı. Ebedî varlık Tanrı'ya mahsus olan varlıktır. Mülk, Tanrı Mülküdür.»

(Abaka) Han'ın İlhanlık tahtına çıkması ve padişahlık nöbeti

Hülâgû'nun hükümdarlık nöbeti sona erdikten sonra memleket padişahlığı (Abaka) Han'a ulaştı. Abaka, öyle adâletli bir padişah oldu ki zamanında hiç bir kul düşman korkusu çekmedi. 663 yılında memleket tahtı onun devlet ve adâletiyle bezendi. Dört bucaktaki zamane sultanları onun buyruğuna baş eğdi. Onun güzel huylarını taklide özendi.

Abaka Han, cihangirlik satvetiyle dünyanın gerdenini itaat boyunduruğu altına almış, memlekette adâlet temellerini kurmakta, güveni korumakta her gün yeni bir gayret göstermiştir. Kudret ve heybetinden dünyanın dört bucağı kendisiyle sulh ve selâmet içinde yaşamak yolunu tuttu. Onun günlerinde memleketin hali öyle bir düzene girmişti ki her tarafta serçe, doğanın gözünde yuva kurar, güvercin kartalla, kurt kuzu ile birlikte yaşar, çalı kuşu yuvasında bekçilik yapar, doğan, süğlünün yuvasını kurardı. Yine onun günlerinde vukuat habercileri hâdiselerin dilini mühürlemiş, vâkıaların kapılarını kapamış, hiç kimse azgınlık ve düşmanlık yoluna ayak basmaya cesaret gösterememiştir. Bir şair diyor ki:

«Dünya, kılıçların bağını çözmüş, zamane kemanın gerdeninden kirişi tutmuş, zulmün ciğerlerine kederinden kan oturmuş, adâletin ağzı, tebessümden gül gibi açılmıştır...»

Bu güvenli ve düzenli gidişin temaşasiyle cihan âlim ve şairlerinin dilleri onu övmekle meşgul olmuştur. Başka bir şair şöyle diyor:

«Padişahlık Abaka Han'a yaraşır. Şahlık tahtı ona vergidir. Büyük memleket alanı, ayın bulunduğu en yüce mertebeden tutun da balıkların yaşadığı en engin yerlere kadar ona lâyıktır. Doğuda, batıda onun kapısından ancak adâlet beklenir. Sanki yedi feleğin alanı Abaka Han'ın dergâhıdır. Ey bahtı kara kıskanç; tekrar söylüyorum. Padişahlık Abaka Han'a yaraşır...»

Derler ki: Adâleti öyle bir dereceyi bulmuştu ki (Erran) diyarında bir koyun gasbettiği anlaşılan bir binbaşının dört parça edilmesini buyurmuştu. Bu münasebetle bir şair:

Zalim artık şer işlemiyecek, görüp geçirdiğin şeyler bir daha tekrar etmiyecek. Böyle bir şahın misafiri olduktan sonra hiç bir kapıya anahtar uydurulamaz. Halktan hiç bir ferdin nerkis darbesinden başka bir şeyle gözü yaşarmıyacaktır. Bundan daha güzel memleket, bundan daha iyi şah olamaz....»

Vezir (Şemsüddin Cüveynî) Abaka Han'ın günlerinde de yine divan veziri oldu. Ktibette, belâgatte, idare ve siyasette bu derece eşsiz kâmil ve bilgin bir vezir hiç bir cihangirin zamanında yetişmemiş, her türlü faziletleri, nefsinde toplamış böyle bir şahsiyet hiç bir çağda vezirlik makamını şereflendirmemiştir. Dilek sahipleri için bütün kapıları açık tuttu. Gûya onun âleme can bağışlayan nefesi, saba rüzgârı gibi estiği yerlere hayat serperdi.

Memlekette herkesin tahammül haddini aşan ağır vergi ve teklif yüklerini halkın takatı derecesine indirdi. Vezirliği devam ettiği müddetçe hiç kimse vergi ve salmalar yüzünden sıkıntı çekmedi. Misk kokulu kaleminden beyaz kâfur renkli kâğıt üzerine damlayan nefis ve belâgatlı yazılarında sanki Hazreti Musa'nın yüz binlerce siyah mücevher saçan mûcizeli beyaz eli görünürdü. Yazıları, dünyanın dört bucağını dolaşır, gül demetleri gibi elden ele gezerdi. Zamanenin fazılları onu taklide özenirlerdi. Nisan bulutlariyle sabah rüzgârlarının solgun gönüllere ölçüsüz bir tazelik ve ölgün âleme yeni bir hayat bağışladığı ve «Tanrı'nın yüce rahmetlerinin ölü dünyayı tekrar nasıl diriltiğini seyret. Âyet» hitabının yükseldiği bu bahar çağlarında fidanlar ağaçlanmağa, yapraklar açılıp serpilmeğe, güller güzellerin gerdenlerini öpmeğe, menekşeler demet demet derilmeğe, her canlı mahlûk kendi eşiyle seyrana çıkmağa, kuşlar uçuş zevkini tatmağa başlamış, âşıklar ise sevgilileriyle baş başa gelmişti.

Sahip Şemsüddin, vezirliği günlerinde ayağını iyilik yoluna öyle sağlam basmış ve memleketin temellerini öyle kuvvetli bir şekilde yeniden kurmuştur ki, bütün işler artık kanun ve adâlet dairesinde yürümeğe başlamıştır. Büyüklük ve şerefin en yüce mertebesi onun zamanında görülmüştür. Buyrukları, memleket içinde mukadderatın fermanları gibi yürüdü. Zamane âlimleri ,edip ve şairleri onun methini göklere çıkardılar. Hakkında söylenilen bir şiirde:

«Sen hüküm tahtında oturduğun müddetçe zulmün, haksızlığın ellerini bağladın, sana (İlyas) desem ondan daha yükseksin. (Hızır) desem yeryüzündesin.»

Akıllı ve tecrübeli kimseler demişlerdir ki:

«Din işlerini örfî ve nizamî mevzuatı akıl terazisine vurmayan, sözlerinde doğruluktan ayrılmayan, hareketlerinde itidalden uzaklaşmayan vezirlerin buyrukları daima itaatle karşılanır, her işte müsavat yolu tayin edilmiş olur. Doğruluk üzerine kurulmayan temellerde sağlamlık olmaz. Doğruluğa dayanmayan hareketlerin ve sözlerin neticesi hiçtir. Halkın gönülleri hükümdarların hazinelerdir. Onlara ne saklamışlarsa onu bulurlar...»

Yine bahsimize dönüyoruz.

Sultan Rüknüddin'n ahlâk ve seciyesi

Sultan Rüknüddin Kılıç Arslan yakışıklı, yiğit bir padişah idi. Orta boylu idi. Atına bindiği zaman iniş ve yokuş bilmeyen cesaretli bir süvari idi. Fakat zekâsı keskin bir insan değildi. Biniciliği o derecede idi ki; Aksaray kasrının onbeş basamaklı dik merdivenlerini at üstünde çıkar ve inerdi. Bu cesaretinden başına bir kaza gelmemesi için kendisini kaç defa menettilerse de dinlemezdi.

Bu yıl içinde Pervane (Muînüddin Süleyman) (Sinop) fethi için (Niksar)ve (Samsun) taraflarında asker toplamakla uğraşmakta idi. Sultan, kendi havasında işret ve eğlence âlemlerine dalmış, o zevk ve sefahat hayatının gururu ve bazı soysuz maiyet kullarının teşvikleriyle bir takım emîrleri ortadan kaldırmaya niyyet etmişti. Bu hareketlerinden dolayı devlet büyüklerinin yüreklerinde sıkıntılar belirmeğe başladı. Rüknüddin, kardeşi Sultan İzzüddin'in dayısı olup vaktiyle hapsedildiği (Burdur) kalesini idaresi altında bulunduran Rum (Kirhane) nin gûya kendi aleyhinde bazı yolsuz sözler sarfetmiş olmasını bahane ederek bu hainin öldürülmesini ve cesedinin köpeklere yedirilmesini emretti. Halbuki bu adamın kızı (Sahip Fahrüddin Ali) nin oğlu (Tacüddin Hüseyin) beyin nikâhlısı idi.

Sahip Fahrüddin ile oğulları ansızın haber aldıkları bu teşebbüs üzerine korku ve tereddüt içinde kaldılar. Sultan, o sırada Sahip Fahrüddin'e de kızmış, sert ve şiddetli tehditlerde bulunmuştu. Memleketin asker sahibi beylerinden (Hatîr oğlu Şeref) e de bir kaç mesele dolayısiyle son derece öfkelenmiş, yine vezir Fahrüddin'in araya girmesiyle yirmi bin altın ödeyerek uyuşmuşlardı.

Rüknüddin, bir taraftan da Selçuk diyarı vergi ve kesimlerini istemek üzere Konya'ya gelmiş olan (Tacüddin Mûtez) e karşı sık sık kafa tutmak, söğüp saymak suretiyle onu da gücendirmiş, memleket büyüklerinden hemen hepsini birer vesiyle ile kırmıştı. Sultanın öfkesine uğrayan bu adamlar birer behane ile Konya'dan ayrılarak (Aksaray) da (Tacüddin Mûtez) in etrafında toplandılar. Olup biten şeyler hakkında Pervaneye gizlice haber yolladılar. (Sinop) fethi dolayısiyle sultanla ilgilenmemiş olan (Mûinüddin) e saray mensupları tarafından kurulan plânları anlatarak onu da (Rüknüddin) in aleyhine çevirmeğe ve o telkinlerin te'siri altında Sinop'u geri almak sevdasından vaz geçerek kendileriyle el birliği yapmağa teşvik ettiler. Fakat Pervane daha önce bu fethin tedbirlerini almakla meşgul oldu.

Sinop'un tekrar fethi

Sinop yarısı karada ve yarısı denize doğru uzanmış müstahkem bir şehirdir. Gemilerin sığınmasına mahsus bir de limanı vardır. Pervane (Niksar) ve (Danişmend) vilâyetleri askerlerinden tam teçhizatlı 4000 kişilik bir süvari kuvvetiyle bu şehrin kalesini çevirdi. (Canit) tekfuru bir çok firenk askerini bu şehrin müdafaasına göndermişti, kalenin muhafızı olan Samsun emîrlerinden (Gaydan) uzun müddet dayandı. Bu muharebe ve muhasaralar sırasında her iki taraftan bir çok esker öldü. Kara tarafından şehrin zaptına çare bulamayan Pervane, nihayet bir çok gemiler yaptırarak deniz tarafından hücuma geçmiş, bin kişilik kuvvetli bir deniz askeriyle Sinop'un zaptına muvaffak olmuştur.

Müslümanlara büyük bir zafer şerefi kazandıran bu fethin başarılması Pervane Muînüddin'e nasip olmuştur. Kalenin muhafızı (Gaydan) kâfirlerden büyük bir cemaatla birlikte keskin kılıçların

hışmına uğradı. Kiliseye çevrilmiş olan mescidler, tekrar eski haline getirildi.

Muînüddin, Sinop kalesinin eksikliklerini tamamlıyarak daha sağlam bir hale getirdi. İncil okunan yerlerde Kur'ân nefhaları, susturulan çan gürültülerinin yerine Müslümanlığın yüksek mânasını terennüm eden ezan sesleri çınladı. Pervane, kazandığı büyük zafere karşı Sultan Rüknüddin tarafından takdir edildi. Güvenlik içinde Konya'ya gelmesi için Sinop'un kendisine temlik edildiğini bildiren menşurlar gönderildi. Aşırı derecede teveccühlere, iltifatlara uğradı. Fakat içinde yerleşmiş olan kırgınlık bir türlü değişmedi. Kırık gönüller kolay kolay onarılmaz.

Sultan Rüknüddin'in öldürülmesi

Hulâsa korkulan şeyler oldu. Sultanla arası açılmış olan öteki emîrlerle Pervane, Rüknüddin'i ortadan kaldırmak için ilhanlık katından yarlığ aldılar. Öte tarafta kendi zevk ve şehvet havası içindeki yaşayışına devam eden Rüknüddin, her şeyden habersiz düşmanlarının kurdukları dolaptan gafil idi.

Derler ki: Hükümdar hakkın gölgesidir. Her mazlum ona sığınır. Fakat gerektir ki daima uyanık olsun. Adâlet ve ihsan yolunda yürüsün. Önderlikte doğruluk şartlarına göre davransın. Tanrıya kulluk hususunda ihmal göstermesin ki halk da ona sevgi ve saygıları borç bilsin, buyruğuna baş eğsin.

«Şahlar için tatlı uyku gerekmez, Şah uykuya varınca fitne ve fesat uyanır.» Hazreti Ömer buyurmuştur ki:

Tanrı'ya kulluk vazifesini yerine getirmiş olmak için bana itaat gösteriniz. Eğer ben Allah'a âsi olursam bana itaat gerekmez.

Büyük bilginlerden biri; ğer akıllı insan isen Tanrı'nın buyurduğu şeyleri yap; senin için hayırlı bildiğin şeyleri başkaları için de iste; Allah bir gün senden hesap soracaktır. Sana sultanın buyruklarını yerine getirmek gerektir. Diyor.

Devlet erkânı, sultana karşı her ne kadar yüzden dost göründülerse de arkadan gizliden gizliye fesat yoluna saptılar. Gönlü putlarda kendisi namazda olan yalancı sofu gibi davrandılar.

Rüknüddin, gerçi padişahlık ve gaza bayrağını semalara yükseltmiş bir hükümdar ve Selçuk oğullarının ileri gelen sultanlarındandı. Fakat gaflet onun gözlerini bürümüş, düşman, arkasından hiyle tuzaklarını kurmuş, mukadderat, ona felâketi hazırlamıştı. Şair der ki:

«Düşmanın hamlesini savmak için kalkana güvenme; ok ciğere saplandıktan sonra kalkan tutmanın ne faydası olur?»

Muînüddin Süleyman, Sinop fethini başardıktan ve (Danişmendiye) vilâyetinde sultanın yarlığını aldıktan sonra (Kırşehir) yaylağında bulunan tümen bylerinden (Nabşi) Noyinin yanına gitti. Onu Moğul askeriyle (Aksaray) a göndermeğe teşvik etti. Nabşi Noyinin Anadolu işlerini düzene koymak üzere Uç taraflarına yollanmış olmasına rağmen bir çok elçiler, sultanı Noyinin istikbaline göndermek için davet ediyorlardı.

Rüknüddin bu istikbal töreninde hazır bulunmak üzere Konya'dan (Aksaray) a geldi. Halbuki (Nabşi), (Eyüphisar) vilâyetine ulaşmıştı. Sultan, Aksaray'dan (Kırşehir) e geçti. Nabşi ile görüşmeden önce Pervane yetişti. Sultanla aralarında gürültülü bir çekişme başladı. Pervane, Rüknüddin'in yüzüne karşı pervasızca sert ve kaba sözler söyledi. Rüknüddin bu halden son derece hayret ve teessür gösterdi. Pervane'ye, sen serhoş musun, yoksa esrar mı içtin? diye sordu. Pervane cevap verdi:

Evet, senin uygunsuz hareketlerin beni hem serhoşa, hem de esrar içmişe dönderdi. Seni (Burdur) kalesindeki hapisten ben kurtardım. Saltanatının düzeni benim tedbirlerimle yoluna girdi. Allah'ın takdirinden sonra benim de bu işe vasıta olmak suretiyle yaptığım hizmetlerin hakkını iyi tanıdın!...

Rüknüddin, (Nabşi) ile görüştükten sonra Aksaray'daki kasrına döndü. Sahip Fahrüddin Ali de sultanla birlikte gitmeğe mecbur kaldı. Pervane, (Nabşi) ile beraber şehir dışında (Kulkul suyu) sahrasına indi.

Ertesi günü cihana ilk ışıklarını saçan güneş, henüz başını ufkun perdesi arkasından çıkarmamıştı ki kaza ve kader, felâket

pususunu kurmuş, (Nabşi) nin adamları sultanı Pervane Muînüd-din'in toyuna = ziyafetine çağırmak behanesiyle saltanat dergâhında görünmüşlerdi. Sahip Fahrüddin ve emîrler, Pervane tarafından (Nabşi) nin şerefine tertip edilen bu toyda hazır bulunmasını sultana tavsiye ettiler. Rüknüddin de Noyinin gönlünü hoş etmek düşüncesiyle bu davette hazır bulunmak üzere yola çıktı. Kaza ve kadar habercileri her ne kadar onun kulaklarına bir şeyler fısıldamakta, ayağı ile uçuruma gitmekte olduğunu gösteren bazı alâmetler belirmekte ise de gaflet perdesi onun akıl gözünü kapatmıştı. Kendisine oraya gitmemesi hususunda yapılan gizli nasihatlara kulak vermedi. Söylenen sözlere karşı; Ben öğüt dinlemem, diyordu. Bu çetin durum içinde (Nabşi) nin eğlence derneğinin kurulmuş olduğu çadıra indi. Şarap kadehlerinin sık sık dolaşması sultanın başını döndürmüş, kendinden geçecek derecede mestetmişti. Bir aralık şarap bardağına konulan zehri de içti. Bu ecel kâsesinin verdiği ıztırap üzerine hemen şehre dönmek istediyse de bırakmadılar. Bütün gece orada alıkoydular. Nihayet bu çadırda ömrünün son nefesini verdi.

Sabah olunca teşrifatçılar ve ulaklar, gûya sultanın çok şarap içmekten hastalanarak öldüğünü yaydılar. Şehre getirmek üzere mahfa yaptırdılar. Konya'ya yollandılar. İşte kaza ve kaderin buyruğu, Rüknüddin'in hayat sahifesini kapamış, ancak kendisine mukadder bulunan müddet kadar saltanat sürebilmiştir.

Büyük küçük her sınıf halk sultanın bu acıklı ölümünden duymuş oldukları derin teessürleri açığa vurmak cesaretini bile gösteremediler. Müellif (Konya Aksaray'lı Kerimüddin Mahmud) bu acı hâdiseyi şu mealdeki farsça şiiriyle terennüm ediyor:

«Halk, göz yaşlarını içinde saklayan sedef gibi gizli gizli inledi. Cihanın gözü karardı, ufuklar, kan ağladı. Kaza çadırında ecel onun eteğine yapıştı. Bilmem ki cihandan el çekmiş olanlar için ne diye ağlarlar?..»

Sultan Gıyasüddin Keyhusrev III ün tahta çıkması

Babası Rüknüddin Kılıç Arslan IV öldürüldükten sonra Pervane Muînüddin, Devlet büyükleri ve emîrlerden kalabalık bir alayla Konya'ya geldi. Henüz altı yaşlarında olan (Sultan Gıyasüddin Keyhusrev) i anasının yanından ayırdılar. 664 = 1265 yılında Selçuk tahtına oturttular. Memleketin her bucağına cülûs müjdelerini bildiren ferman ve menşurlar gönderdiler. Bir taraftan babasının yasını tutarken öte taraftan oğlunun saltanatını kutladılar.

Halife (Harunürreşid) in öldüğü gün ağlayanların, aynı günde oğlu (Emin) in halifeliği için tören yapmaları dolayısiyle bir arap şairi şöyle demişti:

Gözlerimiz ağlarkn dişlerimiz tebessümle açılıyor.

Biz, şimdi hem yas, hem sevinç içindeyiz..

Pervane Muînüddin Süleyman, yeni sultana cidden yüksek bir terbiye verdi. (Yenbuğlu Kadı Nurüddin) gibi fazilet sahibi eşsiz bir âlimi ona hoca tayin etti. Mümkün olan bilgileri öğretmeğe başladı. Yanına iyi ahlâklı ve tecrübeli (nedim) ler verdi. O zaman «Üstadüddar» ve memleket evkafı mütevellisi olan Isfahan'lı Emirdad gibi bir zatı sultanın musahipliğine getirdi. Genç padişahı sultanlık töresi gereğince hayırlı işlere, namaz ve oruç gibi ibadetlere alıştırmak, halka karşı iyilik usullerini öğretmek için pek çok dikkat gösterildi.

Gıyasüddin bu bilgileri öğrenip de kendini anlamağa başladıktan sonra hiç bir vakit namazını geri bırakmamıştır. Bu şekilde verilen terbiye ile erginlik çağına vardığı zaman orta boylu, yakışıklı bir genç, iyi bir süvari olmuştu. Padişahlık tahtında bu derece akıl, zekâ ve cömertlikle ün salmış, böyle kutlu bir saltanat fidanını şimdiye kadar devranın ne gözü görmüş, ne de kulağı işitmiştir.

Devlet mansıpları yine eski büyükler üzerinde karar kıldı. Vezirlik (Fahrüddin Ali) de Pervanelik ünvaniyle beraber emîrlik

Emînüddin Süleyman) da, saltanat naipliği vazifesi (Emînüddin Mikâil) de, Müstevfîlik (Hasan oğlu Mecdüddin Muhammed) de Müşriflik (Emîrülhac oğlu Celâlüddin Mahmud) da, Beylerbeylik (Hatîr oğlu Şerefüddin Mes'ûd) da bırakılmak suretiyle hiç bir değişiklik yapılmadı.

Tacüddin Mûtez, bütün devlet büyükleri ve emîrleriyle meşverette bulunuyor, hep birlikte çalışarak işlerin yolunda yürümesine, memleket ihtiyaçlarını temine gayret ediyorlardı. Vilâyetlere emniyetli ve tecrübeli naipler, serleşkerler tayin ettiler. Artık her bucakta adâlet ve güvenlik öyle bir dereceye vardı ki, çavuşlar, her gün sokaklarda bağırarak, zulüm gören veya haksızlığa uğrayan halkın gelip şikâyetlerini saltanat sarayına arzetmelerini ilân ettikleri halde bazan günlerce hiç bir dilek sahibi saraya baş vurmazdı.

Tacüddin Mûtez, sırf sevap kazanmak için halkın dâvalarını görmeğe çalışırdı. Artık memlekette halinden şikâyetçi kimse kalmamış gibiydi.

Vilâyet vergileri dört taksitte ödenmek üzere dört kısma ayrıldı:

1 — Tübek = Servet ve kazanç vergisi,

2 — Nâlbeha = Asker masrafına yardım.

3 — Malibam = Bina vergisi.

4 — Maliberzek = Ekin, toprak mahsulleri vergisi.

Bu vergilerden başka hiç bir teklif ve zevaid istenilmeyecekti. Uç tarafları (Alâiye) ve (Antalya) gelirleri de böylece eksiksiz toplanarak bu işe memur edilen kimseler tarafından saltanat dergâhına gönderilecekti. Kararlaştırılan şekilde hareket edildi. Saltanat töreleri, hususiyle Cuma günlerinde yapılmakta olan selâmlık törenleri, sultan Melikşah ile öteki Selçuk sultanları çağlarında olduğu gibi yapılmaya başlandı. Cuma sabahlarında halka türlü türlü yemeklerle şahane ziyafetler çekilir, asrın âlimleri derneklerinde nizam ve şeriat bahislerine ait meseleler üzerinde konuşmalar yapar, her bilgin kendi mertebesine göre yer alırdı. Diyanet işlerine ait vazifeler bu âlimler arasındaki değerli şahsiyetler tarafından yürütülürdü. Bütün bu memleket hizmetleri arasında en

önemlisi pek ince ve çetin iş olmakla beraber din ve dünya meselelerinin hallinde en yüksek bilgiye lüzum gösteren kadılık mesnetleri idi.

O sıralarda «Şeyhülislâm» olgun ve ergin bir âlim olan (Sadrüddin Muhammed = Şeyh Sadrüddin Konevî) idi. Bütün bilgilerde, hususiyle «Hadis» ilminde doğu ve batıda parmakla gösterilirdi. Babası (Mecdüddin İshak) meşhur (Endülüs) li (Tâî) oymağından keşif ve keramet sahibi büyük şeyh (Muhyiddin Muhammedül'arabî) nin dostlarından olduğu için çocukluk çağlarında bu değerli âlimin terbiyesi altında yetişmiştir. İşte bu sebeple ondan başka hakikat bilgisinin bütün inceliklerini kavramış, ondan başka ilmin bu yüksek mertebesine erişmiş bir kimse daha gelmemiştir.

Memleket kadılarına gelince: Konya'da (Rumiye'li Siracüddin Mahmud), Aksaray'da (Tebriz'li Eminüddin), Kayseri'de - meşhur kadı Burhanüddin'in dedesinin dedesi - (Celâlüddin), Sıvas'ta (İzzüddin), Tokat'ta (Kazvin'li (Sadüddin), Niksar'da (Kazvin'li Bedrüddin), Karahisar'da (Hoy'lu Tacüddin) bulunuyor, kadı askerlik mesnedini (Hüsamüddin) işgal ediyordu. Bu zatların hepsi de içtihat sahibi bilginlerdi. Bunların her türlü ilim ve fendeki yüksek mevkileri karşısında sema, bir kürsüden daha engin görünürdü.

O zaman memleketin adâlet işlerini yürüten bu seçkin insanların din ve dünya ilimlerinden âleme çektikleri mânevî ziyafet sofrası göz önüne getirilecek olursa, şimdiki cahil ve hünersizler onların mutfaklarında bulaşıkçılık yapmağa bile lâyık görülemez. Onların zengin ve cömert ruhlarından taşan ilim nimetleri karşısında kepçe bile tutamazlardı (!) Emîr Muizzi'nin şu mealdeki şiiri bunlar arasındaki farkı ne güzel canlandırır:

«Kaza ve kader zamaneyi değiştirirse seadet uğursuzluğa döner, meyva ağaçlarının yerini kamışlar kaplar, kamışların yerini ağaçlar alır.»

Yine o çağlarda büyük tarikat şeyhlerinden (Fergana'lı Said), (Irak'lı Fahrüddin), (Hamid) ve başkaca olgun ve feyizli erenlerin ruhlarındaki fazilet ışığına nisbetle güneş sönük bir kandil gibi kalırdı. Bu uluların hepsi Şeyhülislâm (Sadrüddin) in etrafında

toplanmışlardı. Zamanımızda (Tasavvuf) dan dem vuran bazı zümreler onlarla ölçülürse Bedehşan mercanı karşısında ölü bir taş gibi kalırlar. O devrin büyük müderrislerini de anlatmağa kalkışırsak bahsimiz çok uzayacağı için vaz geçtik. Hususiyle büyük Tanrı âşıkı, zamanenin en yüce siması (Belh'li Mevlâna Celâlüddin Muhammed) in bütün cihan ufuklarına yayılan ilâhi şiir ve felsefesinin yüksek sesini ve şöhretini duymayan kalmamıştır. Allah, bu değerli faziletli memleket büyüklerinin hepsinden de hoşnut olsun.

İnşad ve edebiyat alanında da (Zeynülâbidin), Hüsamüddin), (Kemalüddin), (Hamidüddin), müneccim (Esirüddin) gibi tanınmış simalar, misk saçan kalemlerini kâfur renkli beyaz kâğıtlar üzerinde oynattıkları zaman her yazılarından birer cevahir dökülürdü. Hiç bir çağın divan ve eserleri arasında bu derece yüksek ve olgun kalemlere tesadüf edilmemiş, o güzellik ve ifade kudretiyle hiç bir kalem sahibi hiç bir eserde bu türlü nefis nükteler saçamamıştır.

İşte bu çağ, yıllarca ve uzun zamanlar devam etti. Büyük âlimlerin, memleket ulularının gayret ve himmetleri yardımiyle vilâyetler bayındırlaştı. Halk, zengin ve mesûd yaşadı. Her taraf adâlet ve güvenliğe kavuştu. Fakat vefasız zamane nihayet bu bahtiyarlığı kıskandı. Fazilet ve saadet bahçelerinde gül yerine dikenler bitti. Şairin dediği gibi:

Hünerin, insanlığın arkası, şimdiki hünersizlerin arkalarını yasdığa dayadıkları gün kesildi. »

Müellif (Aksarayî) bu sukutu farsça yazdığı bir kasidede şu sözlerle anlatmaktadır:

«Feleği gör ki; çehreleri sultanları imrendiren o mutlu zümreyi, o temiz imanlı ve dürüst gidişli insanları cefasiyle ne hale getirdi. Onların faziletlerinden şimdi memlekette bir hâtıra kalmamış gibidir. Kayserin saraylarına bak ki, ne kapıları, ne de duvarları yerindedir. Kıyıların dört bucağını seyret; onların yaptırdıkları gemiler batmış; yurdun her çevresini dolaş; gör ki halkın gözleri nasıl bulanmıştır. Bu düşkün halk üzerine daha ne belâlar gelsin ki gönül incitenler hep köpek huylu olmuştur. Başları külâhlı, fakat kılıkları kâfirdir. Bellerinde kemer, fakat yüreklerinde (Zünnar) bağlıdır. Bunları ceza kılıçlariyle terbiye etmek,

başlarına yağmur taneleri yerine taş yağdırmak gerektir. Onlara zaman zaman korkunç azaplar erişecektir. O alçak kavm (Moğullar olacak) ile onların büyükleri üzerine Allah'ın sayısız lânetleri yağsın.»

Devlet büyükleri arasında geçimsizlik

Vezir Fahrüddin Ali'nin azli

Memlekette yıllardandebi sürüp gelmeket olan adâlet ve emniyet devri 670 = 1271 yılı içinde sona erdi.

Bu yıl içinde saltanat naibi, Müstevfî ve Müşrifülmülk ile beylerbeyi ve başkaca Pervane Muînüddin ile akrabalığı ve dostluğu olanlar veya onun terbiyesi altında yetişmiş olmalarından dolayı taraftarlığını güdenler kendi aralarında sahip Fahrüddin Ali'yi yabancı görmeğe, onun azlini araştırmağa başladılar.

Fahrüddin Ali'yi vaktiyle Sultan İzzüddin'in Kırım'dan gönderttiği bir mektuba karşılık olarak eski sultana bir kaç değerli armağan ile altın bir maşraba göndermek töhmetiyle ve hâlâ onun dostluğunu gütmekle suçlu gösterdiler. Moğul beylerinin yardımiyle vezirlikten düşürdüler. Hareketlerini başka renklerle karıştırdılar. Veziri Moğul beyleri önünde yarguya çektikten sonra (Osmancık) kalesine gönderdiler. Orada hapsedildi.

Dünyada dikensiz gül, humarsız şarap yoktur derler. Hâdiselerin gözü, onun yüce makamına da değdi. Bu kadar hizmetlerine karşı suçlular sırasına geçti. O devlet ve ikbal devri sona erdi. Dünyada sonuna kadar devam etmiş hangi saadet vardır?

Fahrüddin Ali, vezirlikten düşürüldükten sonra yerine sahip (Mecdüddin Muhammed) geçti. Müstevfî = Maliye nazırı iken vezirlik kürsüsüne yükseldi. Müstevfilik (müşrifülmülk = evkaf nazırı» (Celâlüddin Mahmud) a, Müşriflik de o zaman «nazırülmülk» olan (Zahirüddin Mütevvec) e verildi. İşler bu düzen üzerine bir kaç yıl devam etti. Sahip Fahrüddin'in âkıbetine gelince: bir zaman sonra ordudan gelen elçilerle ilhanlık dergâhına götürüldü. Bir çok yargulardan ve incelemelerden sonra canını kurtarabildi.

İlhanın müsaadesiyle (Konya) da devlet işlerine karışmamak şartiyle oturmasına ferman çıktı. Başının kurtulduğunu en büyük nimet bilerek bir yıl Konya'da bekledi.

Her şeyden el çekmiş bir halde Konya'daki evinde oturmakta olan eski vezir 672 = 1273 yılında tekrar harekete geçti. Vaktiyle kendisinden yüz çevirmiş olan bir takım garazkâr adamların zaman zaman tecavüzlerine uğruyor, memlekette bırakmış olduğu bazı hayrat ve vakıflar hakkında dedi kodular oluyordu. Bunlara karşı sabır ve tahammül gösterdi. Hayatında düşkünlük yüzü görmemiş, daima yüksek mevkiler işgal etmiş olan Fahrüddin'in ruhunda sönmeğe yüz tutan vezirlik sevdası tekrar canlanmağa başladı. Azli dolayısiyle uğradığı perişan durumdan sıyrılmağa çabalıyordu. Her nekadar vezirlik ve emîrlik mührünü elden kaçırmış ve talii, hiç bir zaman gözünden uzaklaşmayan o yüksek mevkilerden başvka bir istikamete yüz çevirmişti. Fakat şairin:

«Onun derin sevgisi gönlümde bir arslan yaratmıştır. Tatlı canıma el uzatırsa ne yapabilirim?» dediği gibi Fahrüddin Ali'nin gönlünde de tekrar vezirlik sevdası teprendi. Yine o makamın gürültülü debdebesi dimağını kapladı. «İşleyen toprak hareketsiz duran anberden daha güzel kokar.» diyerek fırsat kollamaktan geri durmuyordu. Muînüddin Pervane'nin bazı sınır işlerini düzeltmek üzere Konya'dan (Elbistan) taraflarına gitmesi beklenilen bu fırsatı hazırladı. Fahrüddin Ali, hemen Ordu tarafına yollandı. Bir ay sonra Cihan padişahı (Abaka Han) ın katına giderek kulluk vazifesini yerine getirmekle şeref buldu. O sıralarda elinde kalan bütün para ve mücevheratını dağıtmıştı. Fakat İlhanın teveccühünü yeniden kazanmağa muvaffak oldu. Kararan yıldızı, tekrar parlamağa, kuruyan saadet ırmağı tekrar akmağa bşldı. Vezirlik yrlığını yenileyerek Konya'ya döndü. Eski makamına yerleşti.

Sahip (Mecdüddin Muhammed), Fahrüddin Ali'nin vezirlikle tekrar Konya'ya dönmesi üzerine makamından çekilmek istemiş ise de varlığı saltanat sarayı için lüzumlu bulunan bu zatın eski vazifesi olan müstevfiliğe indirilmesi uygun görülemediğinden vaktiyle (Celâlüddin Karatay) a verilmiş olan Atabeylik mesnedine getirilmiştir.

Sahip Mecdüddin, son derece cömert, fazilet sahibi bir vezir idi. Onun fazilet ve kerem pazarı öyle bir attar dükkânına benzerdi ki halkın burnuna ruhu okşayan nefis kokuların rüzgârından başka bir şey gelmezdi. Dergâhı öyle bir güneş parçası idi ki, karanlıkta kalan dilek sahipleri o nur kaynağından umut ışığı alırdı. Her ilimde yüksek behresi, her sözünde ince nükteleri vardı. Hiç kimse o zarif ve tatlı nükteler karşısında cevap yetiştiremezdi. İki dilde «Arapça, Farsça» onun derecesine ulaşmış bir edîp ve kâtip yer yüzünde yoktu. Yazılarındaki belâgat eşsiz, sözlerindeki ,mektuplarındaki, düzgünlük ve özlülük emsalsizdi. Vezirlikten düştüğü, devlet mansıplarında değişiklik başladığı zamanlarda herkes kendi dileğini büyük divan veziri (Şemsüddin Cüveynî) ye arzettiği halde (Mecdüddin Muhammed) bu önemli hâdiseler arasında bile ancak kısaca bir kaç kelimeden ibaret bir mektup yazmış, hiç bir surette halinden şikâyette bulunmamıştır. Arapça bir şiirinde:

Vezir hakkında uzun duâlara lüzum görmedim. Tanrı saadet içinde uzun ömürler versin dedim. Kısaca dilediğim şu dilekte düşünülecek olursa en geniş mânalar toplanmıştır. Tanrı, senin şahsında, dileği kabul olunan bütün duâcıların hayır duâlarını gerçekleştirsin.»

Sözleriyle pek beliğ bir «icaz» örneği göstermiş, fazla bir şey söylememiştir.

Fahrüddin Ali'nin ikinci vezirliği

Fahrüddin Ali, ikinci defa vezirlik makamına geçince, Pervane ile yeniden anlaşma ve andlaşma yolu ile iyi geçinmek tarafını tuttu. Aralarında tekrar dirlik ve düzen başladı.

Memleket idaresi yine eski âhengini buluyor, devlet büyükleri düşmanların sihirlerine karşı mûcizeli elini gösteren Musa Peygamber gibi hareket ediyorlardı. (Emînüddin Mikâil) Konya'da başlı başına saltanat naipliği yapıyordu. Bu adam vakar sahibi,

ağır başlı bütün hür ve hayırlı insanları sinesinde barındıran bereketli bir dağ gibi idi. Yaralı yürekler daima onun feyzinden merhem bulur, mihnetli gönüller onun cömert ruhundan şifa alırdı.

O sıralarda müstevfî (Celâlüddin Mahmud) maliye işlerinin düzenini son mertebesine çıkardı. Bu da, doğru sözlü, doğru özlü, insanlık örneği bir zat idi. Ayağının toprağı gûya erkeklikle yuğurulmuştu. Kerem ve kalem sahibi, yüksek seciyeli, bilgi ve fazilet alanında bir meş'ale gibi parlaktı. Müstevfilik makamı sanki onun için biçilmiş bir kaftandı.

Beylerbeyi (Hatîr oğlu Şerefüddin Mes'ûd) sayısız askeriyle memleket bayrağını yüceltmiş, yurdu, âsi ve bozguncu Türklerden (Karaman âsileri)temizlemiştir. Ordu merkezi (Niğde) idi. Şerefüddin'in kardeşi Zıyaüddin de pervanenin naibi ve müşaviri idi. Çetin memleket işlerinin idaresinde Muînüddin'e yardım ederdi.

Pervane (Muînüddin Süleyman) ın dergâhı bütün devlet erkânının müracaat kapısı idi.

Hulâsa devlet büyüklerinin hepsi de kendilerine düşen işlerde bilgi ve tecrübe sahibi idiler. Meclisleri büyük âlimlerin, şeyhlerin huzurlariyle şeref bulur, işler intizam içinde görülür, hiç kimsenin haklı dileği geri çevrilmezdi. Yerli yabancı her sınıf halk, huzur ve rahat buldu. Dünyanın dört bucağından bir çok ergin insanlar geldi. Memlekette nimet ve refah buldular. Hele şeyhlere, bilginlere karşı çok hürmet ve riayet gösterildi. Her arzuları yerine getirildi, her istekleri yapıldı.

Bu dürüst ve adâletli idare sayesinde müslümanların canları, malları, namusları, korunmakta, vilâyetlerde yerli ve yabancı her sınıf halk adâlet ve refah görmekte idi. Hudut serleşkerleri sınırların muhafazasına ait vazifelerini mükemmel bir surette yapmağa çalışıyorlardı. Bir feylozofun dediği gibi:

«Halka karşı muamelesinde zulüm etmeyenler, ona doğru söyleyenler, yalancılıktan kaçınanlar, verdikleri sözleri yerine getirenler, erkekliklerinin kemalini artırırlar; adâleti yükseltirler, halkın kardeşliğini ve gıyabî saygılarını kazanmış olurlar.»

Bahtiyar o kimsedir ki kendisine devlet ve saadet yüz gösterir, varlığa kavuşur, halkın elini tutmak imkânına erer; elinden geldiği kadar herkese yardım eder. Her kim müslümanlık şerefini kazanır, hükûmet rütbelerine erişir, yüksek mevki ve derecelere kavuşursa bu kazançların ancak muhtaçlara yardım için ele geçmiş bir fırsat olduğunu takdir etmelidir. İnsan eğer bir kaç gün için dünya varlıklarından faydalanmış ve mutlu bir hayata sahip olmuş ise o nimetlerin zevkini ebedî âleme de götürmelidir. Kur'ân'da «Âhiret için çalışanların, kazançlarını artırırız, dünya için çalışanlara da dünyalık veririz. Fakat onlar için âhirette nasip yoktur.» buyurulmuştur. (Ebu Hazım), (halife (Harunürreşid) e şöyle yazmıştı:

«Allah sana iki şey verdi. Biri servet, öteki kılıç (Kuvvet); servetle iyilik tohumu ekilebilir, kılıç ile de halk arasındaki düzensizlikler kaldırılabilir.»

Yine akıllı kimseler demişlerdir ki: iş bilmek, gelen tehlikeyi hiyle ile savmak değildir. Ancak tehlikenin bir daha gelmemesini temin etmektir.

Hulâsa sultan (Gıyasüddin Keyhusrev) gibi güneş yüzlü bir padişahın ve zamanın iftiharı olan devlet büyüklerinin düzgün idareleri sayesinde memleket işleri yoluna girmiş, bütün halk, rahata, güvene kavuşmuştur.

Devlet büyükleri, aynı zamanda İlhan'ın yüce veziri (Tacüddin Mûtez) in emniyetli dergâhında her tehlikeden uzak bir durumda idiler. Bu vezirin tasarrufu altındaki yerler ahalisi servete, zenginliğe kavuşmuş, o diyarlar cennet gibi rahat ve huzur dolu bir saadet yuvası olmuştur.

Bu dirlik ve düzenlik çağları nihayet 676 = 1277 yılına kadar sürdü. Bu sene içinde yine memleketin saadetine göz değdi. Kaza, perde arkasından kader okları attı. Zamane yine garip hâdiselere gebe kalmıştı. Bir çok vak'alar baş gösterdi.

Baycar Bahadır,ın ayaklanması ve yeni karışıklıklar

Pervane Muînüddin ile Sahip Fahrüddin ilhanlılar padişahına nişanlı bulunan sultan Rüknüddin'in kızını ordu tarafına götürmek vazifesiyle Konya'dan ayrıldılar. Sultan hatunun cihaz hazırlıklarını ve İlhana sunulacak armağanları tamamlamak için bir müddet (Sıvas) da eğleştiler. Bunlar Konya'dan ayrılırken memlekette bir fesat kopacağı ihtimalini gösteren bazı belirtiler sezilmekte idi. Bu ihtimali düşünerek biraz yolculuğu savsaklamak istediler. Zaten hazırlanmakta olan bu fesadın izleri bazı emîrlerin çehrelerinde ve gözlerinde açıkça okunuyordu. Henüz memleketten ayrılmamışlardı ki (Diyarbakır) çevresini idaresi altında bulunduran Kürt beylerinden (Baycar Bahadır) baş kaldırdı. Bu adam (Celâlüddin Harzemşah) ın (Alâüddin Keykubad I) ile harp ettiği Harzem ordusu ile gelip Anadolu'da kalmış olan büyük emîrlerdendi. Pervane ile Sahibin ordu tarafına gitmelerini fırsat bilerek bütün askeri davul, bayrak ve hazinesiyle (Şam) tarafına yollanmak suretiyle çıkacak fesadın elebaşısı oldu.

Bu hâdise üzerine daha bir müddet bekledikten sonra nihayet Pervane, yarlığ hükmünü yerine getirmek için, Ordu'ya gitmek kararını verdi. Atabek (Sahip Mecdüddin) ile Müstevfi (Celâlüddin ve Beylerbeyi (Şerefüddin) e karşı beslediği itimat dolayısiyle sultan (Gıyasüddin Keyhusrev) i onlara teslim etti. Memleket işleri hakkında kendilerine uzun bir talimat vererek sahip (Fahrüddin) ile birlikte yola çıktı. Devlet büyükleri sultanla beraber (Kayseri) ye gelmişlerdi. (Gıyasüddin) i orada saltanat tahtına oturttular. Kndileri de işleriyle meşgul olmağa başladılar.

Hatîr oğulloarının ayaklanması

Hatîr oğulları, memleketi boş bulunca ansızın muhalefet mevkiine geçmiş, isyan yoluna sapmışlardır. Aralarında gizlice kaynattıkları fesat kazanını henüz vakti gelmemiş olmasına rağmen kal-

dırmışlardır. «Karanlıklar arasında ışık gizlenemez, soğuk demiri dövmekten kıvılcım çıkmaz» derler. İnsan şeytanlarından olan bu asker sahibi beyler de kendi cinslerinden olan bir çok kimseleri isyan ateşine atmak için kışkırttılar. Tanrı yolunda savaşacakları yerde hiç bir sebep yok ien (Şam) askerinin yardımına güvenerek moğul ordusuna karşı harp etmek için ayaklandılar.

Hatîr oğlu (Şerefüddin) ilk önce kardeşi (Zıyaüddin) i (Şam) hükümdarı Melikürzzahir (Baybars) tan yardım istemek üzere yola çıkardı. Oradan gelecek imdadı beklemeden kendi askeriyle (Kayseri) de bulunan sultanın üzerine yürüdü. (Gıyasüddin) i cebren yerinden kaldırarak kendi tasarrufu altında olan (Niğde) kalesine götürdü. Saltanat erkânı ve emîrler de beraber gitmeğe mecbur kaldılar.

(Dânişmend) vilâyetleri serleşkeri olan Atabek Arslan doğmuş oğlu (Tacüddin), Pervanenin itimadını kazanmıştı. Bu anî hâdise karşısında hazırlıksız ve her şeyden habersiz bulunduğu için hayret içinde kalmıştı. Nihayet Şerefüddin ile yaptığı bir çarpışmada ölümün pençesinden yakayı kurtaramadı. Her ikisi de ilim ve kalem sahibi olan Atabek (Mecdüddin) ile emîrdad = Adliye nazırı (Emînüddin) kılıç kuvvetine de sahip olmadıkları için hiç bir varlık gösteremediler. Şairin dediği gibi:

«Akıl ve zekâ sahibi insanlar, her vakit kahramanlık gösteremezler. Ancak her tarafı harp âfeti kapladığı zaman ileri atılmak daha akıllı bir harekettir.»

Tacüddin Mûtez'in Anadolu'da vekili olan (Genceli Şemsüddin) in bir zaman devlet işlerinden çekilmiş, kendini tasavvufa, dervişliğe vermiş olmasına rağmen bu isyan dâvâsına karışması ve böyle tehlikeli bir işe atılması Hatîr oğullariyle arasında bir anlaşma olduğu şüphesini doğurmuştu.

Devlet erkânı Kayseri'den ayrıldıktan sonra sultanla beraber, ovaları dolduran davul sesleri arasında kalabalık bir askerle (Niğde) ye gelmişlerdi. Âsiler orada bir müddet Karaman Türkleriyle uç vilâyetleri askerlerini davet etmek ve Şam'dan gelecek imdat kuvvetlerini beklemkle vakit geçirdiler. Selçuk devletinin Pervane

Muînüddin ve Sahip Fahrüddin sayesinde semalara yükselmiş olan sancağını yerlere geçirdiler. Devletin sağlamlaşan temelleri, yerleşmiş nizamı bu mağrur zümrenin kötü hareketleri yüzünden tekrar sarsıldı.

«İş tamamlandığı zaman zevali de yaklaşır. Tamamlandığı anlaşıldığı vakit bozulacağını beklemelidir.» derler. İsyana Karaman oğullariyle uç Türkleri de katıldılar. Bunlar arka arkaya (Niğde) ye akın ediyorlardı. O sırada iki yüz kadar moğul askeriyle (Maden) taraflarındaki hududun muhafazasına gönderilmiş olan (Urla) yı maiyetindeki askerlerle birlikte öldürdüler. Bunların kesik başlariyle Niğde askerleri Cevgân meydanında top oynadılar. Henüz Şam askerinin yardım haberi gelmeden bu derece taşkınlık göstermek moğul çerilerinin katline başlamak çok cesaretli bir hareketti. «Vaktinden evvel öten horozun başını keserler» darbı meseli yerini bulacaktı.

(Niğde) de bu kargaşalıklar arasında günlerce Şam askerinin gelmesini bekleyen âsilerin ümitleri kararmağa, sabırları tükenmeğe başladı. Bu uzun intizar dakikaları içinde canları boğazlarına gelen âsiler (Niğde) den (Develü) ye yürüdüler. Hâlâ Şam'dan gelecek imdattan bir haber bekliyorlardı. Tam o sırada 6000 kişilik bir ordunun Elbistan'a doğru yola çıktığı haberini getiren bir elçi Niğde'ye yetişti. Şam sultanının da bu kuvvetlerin arkasını takip ettiğini bildirdi. Bu haberin doğruluğunu anlayıp dinlemeden gelecek askerin konup göçmesini temin için her tarafa emirler, fermanlar gönderdiler.

Yazılan bu fermanlarda: Mekke ve Medine'nin hâkimi, Şark ve garbın sultanı, din ve dünya işlerinde muzaffer - Tanrı ününü yüceltsin - Melik Zahir Baybars, şu kadar hazine ve askerle Anadolu'ya doğru yürümektedir, deniliyor ve gelen kuvvetlerin cinsi ve sayısı bile kalem kalem gösteriliyordu. Fermanlar ulaklarla her tarafta dağıtıldığı sıralarda idi ki öte taraftan Pervane (Muînüddin), Vezir (Fahrüddin) ve (Tacüddin Mûtez) de İlhanlılar şehzadesi (Konkurtay) ile birlikte Anadolu'ya yetişmiş ve (Sıvas) tarafından (Yapanlı) ya varmışlardı. Bunlar beş yüz kişilik bir süvari kuvveti ayırarak (Elbistan) taraflarını yoklamak ve oralarda bulunduğu söylenilen Şam askerlerinin ahvalinden malûmat almak üzere

yola çıkardılar. Elbistan'daki 6000 kişilik Şam ordusu tarafından da aynı veçhile Anadolu'daki moğul ve Tacik askerlerinin sayısını anlayıp haber ulaştırmak maksadiyle bir süvari kolu çıkarılmıştı. Her iki tarafın keşif kolları ansızın karşılaştılar. Moğullar, Şam'lılardan bir süvari yakaladılar. Şam ordusunun ahvalinden haber sordular. Bu süvari, Elbistan'a gelmiş olan ordunun ancak öncü bir kuvvet olup arkadan Melik Zahir'le birlikte 60,000 kişinin de yakın bir yere inmiş bulunduğunu söyledi. Bu suretle Şam askerinin sayısını on kat fazlasiyle göstermişti. Bu arada Şamlılar da tutsak ettikleri moğul süvarisinden işi tahkika giriştiler. Moğul süvarisi, her birinin kumandasında altmışar bin kişilik kuvvetler olduğu halde iki şehzadenin birlikte Şam üzerine yürümekte olduklarını haber verdi.

Bu yalan haberler üzerine Şam'lılar, memleketlerinin Moğul baskınına uğraması tehlikesini sezdiklerinden hemen geri döndüler. Moğullara gelince onlar da aldıkları haberin korkusu ile bir konak geri çekildiler.

Şehzade (Konkurtay) Pervane ile (Sahip Fahrüddin)ve (Tacüddin Mûtez) i Şam ordusunun bu kadar fazla olduğunu bildikleri halde işi gizlemiş oldukları suçu ile tevkif etti. Her iki taraf askerleri yayılan yalancı haberler üzerine geri çekildikleri sırada Melik (Baybars) ı teşvik ve acele Anadolu harbine davet vazifesiyle Niğde'den Şam'a gönderilmiş olan (Genceli Şems) de dönüşte Moğul askerinin eline düştü. Şehzadenin huzuruna götürdüler. Aynı günde şehit edildi. Bu adam seccadesi başından kalkmış, dünya işlerine karışmıştı. Nihayet dünyasından geçti. Fakat din işlerinden de bir nasip almadan gitti.

Het iki ordunun sözü geçen uydurma haberler dolayısiyle aldığı son durum sırasında (Saros) da (Zemendo) naipleri Moğul ordusunun bozulduğunu, Pervane ile Sahip Fahrüddin'in tevkif edildiğini haber almış, işin iç yüzünü anlamadan Melik (Baybars) ın moğul ordusunu perişan ettiğini Hatîr oğlu Şerefüddin'e bildirmişlerdi. Şerefüddin de bu havadisin doğruluğunu araştırmadan basiret gözleri kapanmış ve o sevinç ile vilâyetlere fetihnameler göndermiştir.

Aksaray'a gelmiş olan bu fetihname suretlerinden birinde şu sözler yazılı idi: «Besmele'den sonra kadılar ,imamlar, Aksaray'ın iş adamları: yardımcısı ve koruyucusu Tanrı olan sultanımızın ahvalinden haber soranlara malûm olsun ki; arka arkaya gelen ulaklar ve haberciler, Melik Zahir'in sayısız bir ordu ile harekete geçtiğini, askerinin öncü kuvvetleri memleketimizin hudutlarına varmış olduğunu müjdelediler. Saltanat alayı islâm padişahını karşılamak üzere Niğde'den yola çıktı. (Yavaş Karahisar) ına geldiğimizde ulaklar, devlete muhalif olanların mel'ûn Moğullarla birleşerek müslümanlığa ve müslümanlara kasdetmek üzere yürümekte olduklarını bildirdiler. Allah'ın Lûtfu ve yardımı; (Tanrı katında din ancak islâm dinidir) hikmeti gereğince müslümanların imdadına yetişti. Zafer yüz gösterdi. Ulu Peygamber'in, «Tanrı bu din için her asrın başında bir zafer ihsan eder.» müjdesiyle işaret buyurduğu veçhile muzaffer islâm askerleri, Elbistan'da mel'ûn kâfirlerin ordusu ile karşılaştılar. «Bizim yolumuzda savaşanlara biz de kurtuluş yolunu açarız.» Âyetinin müjdesine dayanarak o alçak ve mel'ûn kâfirlerin pek çoğunu kudretli kılıçlarından geçirdiler. Geri kalanlar da bozguna uğrayarak yüz geri ettiler. Müfsit Pervane ile hain Sahip ve Mûtez de tutsak oldular. Saltanat alayı, islâm padişahını karşılamak üzere yoldadır. Allah'ın inayetinden ümidimiz islâm bayraklarının günden güne yükselmesi, din âyetlerinin kuvvetlenmesi, küfür ve sapkınlık temellerinin yıkılması, kâfir mel'ûnların ateşlemiş olduğu fesat yangınının sönmesidir.

Size, müslüman dininin ilk kuruluşundaki kerametleri andıran büyük nimet ve lûtuf müjdelerini vermekle neticeyi güvenle beklemenizi ve bu haberin münadilerle bütün şehir ve vilâyetlere yayılmasını emrediyoruz. Taki, bütün halk güven ve inanla kendi işleriyle meşgul olsunlar ve zafer hakkındaki dualarına devam etsinler.»

Bu uydurma fetihnamenin vilâyetlere gönderildiği günün akşamı güneş gök kubbeden çekilirken şehzade (Konkurtay), (Tuku) ve (Tüdavn) ile birlikte sayısız askerle (Yavaş Karahisar) ı tarafında saltanat çadırının kurulu olduğu yere yanaşmışlar, Hatîr oğlu (Şeref) in çadırının etrafını çepeçevre sarmışlardı.

Vefasız devran, o harekette el birliği etmiş olan emîrlerin başlarına gelecek ilk felâketi Hatîr oğluna yöneltti. Her tedbiri bozan takdir, bu suretle arkadaşlarının selâmetini temin etti. Bazı akıllı kimseler demişlerdir ki:

İşlerinde zulüm yoluna sapan ve ayaklarını pergâr gibi doğruluk caddesinde sabit tutmayan padişahlar kendilerini felâkete sürüklerler. Padişahlar için adâlet ve doğruluk dairesinden ayrılmak gerekmez. Çünkü sonu kötülüğe varan hareketler, iyiliğe ve doğruluğa varan yolu şaşırtır.

İşte bu ânî baskın, Şerefüddin'in başına konan talih kuşunun kolunu kanadını kırmıştı. Bu aralık kendini toparlayarak dışarı fırladı, yakayı kurtarabileceğini zannetmişti. Onu arkasından kovalayan kaza, şimdilik elini eteğinden çekmişti. Bazı bilginler derlerki: Sen istediğin kadar tedbir al, kaza gelip çattığı zaman senin tedbirlerine yalnız gülmekle cevap verir. Şerefüddin de bir hisara sığınarak canını kurtaracağını umuyordu. (Lülve) kalesi dizdariyle önceden aralarında yapmış oldukları anlaşmaya güveniyordu. Bu kaleye, vaktiyle bir ihtiyat tedbiri olmak üzere hesapsız yiyecek ve mühimmat yerleştirmişlerdi. Artık kalede tam bir güven havası içinde uzun müddet dayanabileceğini uman Hatîr oğlu (Lülve) ye yöneldi. Dizdar kendisini içeriye aldı, saygı ve itibar gösterdi. Zavallı Şeref„ dizdarın samimiyetine inanmıştı. Belâya ve tuzağa düştüğünün farkında değildi. En büyük hatâsı orada barınabileceğine umutlanması idi. Güreş alanına kendi ayağıyla gitti. Ama Tanrı dilemedikçe kazanmanın imkânı yoktur.

Kalenin dizdarı (Sabikuddin) önce vermiş olduğu sözü bozdu, vefâsızlık yaptı. Zaten cihanda «Vefâ» dedikleri şeyin «Anka kuşu» gibi adı var kendi yoktur. Müellif (Aksarayî) bu münasebetle söylediği bir şiirde diyor ki:

«Vefâ bir kimya oldu. Şimdi değersiz adamlardan vefâ beklemek yılandan şeker ve şifa beklemek kadar boş bir temennidir.»

Şerefüddin'in arkasını kovalayan moğullar (Lülve) ye yetiştiler. Dizdar memleketine bir zarar gelmemesi ve işin uzamaması düşüncesiyle Hatîroğlu'nu bu kaza ve belâ leşkerine teslim etti. Şairin dediği gibi:

Başı belâsız iken ona saygı ve itibar gösterdi, belâyı sezince derhal düşmana teslim etti. İyi bil ki; kavga, gürültü kızıştığı zamanlarda kimsenin kimseye faydası yoktur.»

Yakayı ele veren Hatîroğlu Şehzade (Konkurtay) ile (Tukut) ve (Tudvan)'ın kışlak kurdukları (Delüce) ye götürüldü. Bir kaç gün yargu ve sorguya çektiler. Hatîroğlu, kendisiyle elbirliği etmiş olan diğer emîrlerin de birlikte yarguya çağırılmasını, onların da kendi âkıbetine uğramasını istiyordu. Aynı zamanda Pervane'nin o sıralarda aldığı vaziyetlerden kendisine yardım edeceğine umutlanıyor, fakat aldanıyordu. Halbuki bütün umutları seraptan başka bir şey değildi. Bu kararsız durum içinde bir kaç gün geçti. Memleketin her tarafından bir çok iş adamlarını da oraya çağırmışlardı. Her ne kadar o gürültüler arasında bunların mal ve servetleri yağmaya gitmiş, bir çok ziyan görmüşlerse de Pervane'nin isabetli tedbirleri sayesinde Hatîroğlu (Şerefüddin) den başka hiç bir kulun burnu kanamamıştır. Ancak Hatîroğlu bu felâket tufanının dalgaları arasına karıştı. Ölümle pençeleştiği günlerde yazıp ta bazı emîrlere gönderdiği şu rubaîde:

«Aşk geldi, hayatım üzerinde fitne tozu kptu. Gönül kanla doldu. Can gitti, aklım benden kaçtı. Bu hal içinde gözümden başka hiç bir dostum elimi tutmadı. Ancak o, içinde sakladığı bütün yaşları ayağıma boşalttı.» feryatlariyle teessürlerini haykırmıştır.

İkbal, karşısına çıkmış, saadet kendisine uygun düşmüş, devletinin bahtı yenilenmiş, haşmet ve saltanat döşeği ayaklarının altına serilmişti. Fakat zulüm ve cefa yoluna saptı, onun kemal meydanına zeval erişti. İkbali idbare döndü. Şam sultanından yardım dilemeğe gitmiş olan kardeşi (Zıyaüddin) in tedbirleri de takdire uymadı. Kader yerini bulur, dedikleri gibi Zıyaüddin'in Şam seyahatına giderken beslediği umutlar da boşa çıkmıştı. Çünkü Şam sultanı tam iş ve hareket sırasında ağır davrandı. Onunla el birliği yapmakta geç kaldı. İşte bu gecikme, son felâketlerin baş göstermesine sebep oldu. İş bu kerteye dayandıktan sonra da alınan yeni tedbirlerin hiç bir faydası görülmedi. Talii mukadderatın isteğine uygun düşmeyen zavallı âciz bir insan ne yapabilir? Şairin:

«Ben uğraşıp savaştıkça kaza, bu senin başarabileceğin bir iş değildir; başka kapıya bak; diyor.» sözlerindeki hikmet aşikârdır.

Şerefüddin, o şaşkınlık ve düşkünlük demlerinde kardeşi Zıya'ya gönderilmek üzere yazdığı farsça bir kasidenin ilk beytinde şu acı sözleri mırıldanmıştı;

«Ben gittim, gündüzüm karanlık geceye döndü. Şam'dan dönmeyen Zıya'yı sabahlara kadar bekledim.»

O yıl içinde baş gösteren başka hâdiseler

Tuku ve Tudavn, kışlakta oturdukları müddetçe Hatîr oğulları isyanına katılan büyük küçük her kimi haber aldılarsa yanlarına çağırdılar. Fitnenin araştırılması maksadiyle sorguya çektiler. Pervane, isyana karıştığını saklamayan yahut söylemekten çekinen suçsuz fukaranın, kurtarılması için çok uğraştı. İnat ve dik başlılık gösterenler ise lâyık oldukları belâya uğradılar.

Müellif diyor ki:

«O sıralarda ben de âsilerin divanında bir kalem ve vazife sahibi idim. Fakat bu kargaşalığa karışmaklığım kendi isteğimle değil zorla olmuştur. Bir takım mal ve mülke konmak isteyen harîs kimseler gibi hiç bir kulun hakkına el uzatmadım. Her yönden temiz kaldım. Bundan dolayı aleyhimdeki fesatlardan bir ziyan görmedim. Yağdan kıl çeker gibi kolayca yakayı kurtardım. Şairin dediği gibi: Sen kimsenin şarabını ağzına vurmadıktan sonra niçin ayyaşlar gibi baş ağrısı çekesin; Tanrı'nın lûtfu ile bu gürültüler arasında hiç bir dedi koduya uğramadan selâmete çıktım. Yine bir şairin şu sözleriyle belirtmek istediği nükteye bakın:

Halkın çiğnediğini gördüğün lokma ve onu meydana getiren buğday daneleri, çekirgenin, kurdun, kuşun ayakları altında idi. Sonra yağmurların, yakıcı sıcakların, ezici değirmen taşlarının altında kaldı. Bu nimeti, lokma haline getirinceye kadar koruyan Allah'tan başka kimdir?»

Karaman oğulları ile Uç Türklerinin ayaklanması

Yine bu yıl içinde Karaman oğullariyle uç Türkleri ayaklandılar. İsyan ve taşkınlık fikirleri bunlarn kafalarında yerleşmiş, moğul korkusu gönüllerine sinmişti. Hatîr oğlu Şerefüddin'in isyanı meydan alınca bunlar da ister istemez hükûmete itaattan ayrılmış, saltanat divanına göndermekte oldukları vergileri vermekten yüz çevirmişlerdir. (Ermenak) vilâyeti başbuğu olan (Huten'li Bedrüddin) Karaman Türklerine karşı mukavemet göstermek için intikam duygulariyle hareket ediyordu. Pervane bu hâle razı olmadı ise de Bedrüddin'in son derece inat ve ısrarlarına dayanamadı. (Tuku) ve (Tudavn) ın da söz birliğiyle moğul askerlerinden ve Taciklerden biner kişilik bir kuvvetle Karaman oğullarının üzerine yürüdü. (Larende) ye vardığı zaman Ermenak Türkleri istikbal için bir ulak gönderdiler. İsyan ve serkeşliklerinin diyeti olmak üzere saltanat hazinesine yüz bin altın göndermeyi taahhüt etmekle beraber serleşker Huten'li Bedrüddin'in aidatını da tamamiyle ödeyeceklerine söz verdiklerini bildirdiler. Fakat kibir ve gururu ile beraber yiğitliğine çok güvenen Bedrüddin daha kârlı çıkacağını sanarak âsilerin malına ve kanına susamış, onların namuslarını kirletmek sevdasına kapılmıştı. Sulh isteyenlere karşı cenge yürümek hatâların en büyüğüdür, kaidesince işi kolaylıkla yatıştırmak yolu dururken buna yanaşmadı. Saldırganlık yolunu tuttu. Neticede işi pek çetin bir kerteye getirdi. Bedrüddin, bu vilâyetleri yakıp yıkmağa, mallarını yağmalamağa niyetlenmişti. İhtiyatsız bir halde (Göksu) geçidine dayandı. Pervasız Türklerle karşılaşmıştı. Âsiler can ve başla döğüşerek yaman bir direnme gösterdiler. Bedrüddin daha fazla dayanamadı. Şuursuz sarhoşlar gibi öteye beriye baş vurdu. Ökseye tutulmuş güvercin gibi çaresiz bir duruma düşmüştü. Gösterdiği yersiz cesaretten tamamiyle pişman oldu. Fakat son pişmanlık da fayda vermedi. Umutları kırılınca (Ermenak) kalelerinden bir hisara canını attı, orada muhasara altında kaldı. Moğul ve tacik askerlerinin bütün para, mühimmat, erzak ve hayvanları âsilerin eline geçti. İki boynuz ararken ku-

lakları da üste vermişti. Sığındığı kaleden bir türlü çıkacak yol bulamadı. Bir müddet o taraflarda düşman korkusundan mahpus ve şaşkın bir halde gizlendi.

Bedrüddin'in bozgunluğu Türklerin, daha fazla kuvvetlenmesine, cesaretlerinin artmasına sebep oldu.

Şehzade ve Noyınların tavsiyeleri üzerine saltanat naibi (Emînüddin Mikâil) (Delüce) kışlağından (Larende) tarafına hareket etti. Bedrüddin her ne kadar naibin o tarafa gelmesi fırsatından faydalanarak kendisini kurtarabilmiş ise de âsilere karşı elden gelen her tedbir ve çareye baş vuran Emînüddin, bunları bir türlü itaat altına sokamamış, bütün emekleri boşa gitmiştir.

Henüz bu isyan bastırılamamış, Karaman oğulları fitnesi yatıştırılarak memlekette yeni bir nizam ve âhenk kurulamamıştı ki; Uç taraflarında başka âsiler zümresinin firenk kafilelerini vurdukları, bir çok mal ve paralarını talan ettikleri haberi geldi. O sırada Sahiller Emîri olan Pervane Muînüddin'in dayısı (Hoca Yunus) da firenklerin yağmaya uğrayan mal ve paralarını geri almak üzere bunların başına gönderildi. O da âsilerin dildiği sulha yanaşmadı. Bir çok gürültü ve patırdılardan sonra bozuldu. Bütün hayvanları, silâhları, mühimmatı, ordusunun davul ve bayrağı uç Türklerinin eline düştü. Bu hareketler sonunda Karaman oğullarının kudret ve şevketleri bir kat daha yükseldi. Her çevrede âsilerin şımarıklığı arttı. Sağa, sola saldırmağa, günden güne azgınlıkalrını ileriletmeğe başladılar. Dolap ve desiselerle gün geçtikçe kuvvetleri fazlalaşıyor, gittikleri vilâyetleri hemen tasarruflarına geçiriyorlar, serleşkerlerin bu yerleri bir daha geri almalarına imkân kalmıyordu.

Emînüddin Mikâil ile diğer başbuğlar fesadı yatıştırmaktan âciz kalınca Konya'ya döndüler. Orada kışlağa çekildiler. Soğuk günlerin geçmesini bekliyorlardı. Biraz sonra Pervane Muînüddin ve Noyınlar vaktiyle (Alıncak) ın geçmiş olduğu yoldan uç vilâyetlerine yürüdüler. Oraları âsilerden temizlediler. Fakat düşünce ve dilekleri tamamiyle gerçekleşmeden Tanrı'nın takdiri, bütün denizlerin söndüremiyeceği başka bir ateşi alevlendiriyordu. Allah'ın çıkardığı bir sele karşı kulun yapacağı tedbirlerin ne de-

ğeri olabilirdi? Halbuki yıllardanberi memleketin her tarafında karışıklıklar alabildiğine artıyor, bu hâdiselerin acı hâtıraları karşısında derdine şifa bekleyen halkın nasibi zehir oluyordu. Âsilerin kopardıkları kıyametten hiç bir tarafta güven ve rahat kalmamıştı.

Meliküzzahir Baybars'ın Anadolu'ya yürümesi

676 = 1277 yılı ilk baharında Şam hükümdarı Melik Zahir, yağmur taneleri gibi sayısız bir ordu ile o taraftan Selçuk diyarına yürüdü. (Kırşehir) kışlağında bulunan (Tuku) ve (Tudavn) Elbistan)a hareket ettiler. Pervane (Muînüddin) de Tacik ve başka yerli askeriyle aynı zamanda yola çıktı. Elbistan sahrasına vardıkları zaman (Bayço) henüz (Niğde) kışlağındaki askerle Tuku'ya yetişememişti. O sırada Melik Zahir Şam ordusu ile sınırı geçtiğinden her iki taraf askeri ansızın karşılaştı. Savaş alanında iki tarafın sağ ve sol kanatlariyle merkez kısımları tâbiye edilerek sert bir vuruşma başladı. Elbistan ovası dökülen kanlarla lâle rengine boyandı. Kılıçlardan kan buğuları yükseliyor, bulutlardan kan yağmurları yağıyordu. Şairin dediği gibi: «Cihanın kuvvet ve şiddetten sanki soluğu kesilmiş, ecelin ağzı intikam hırsiyle açılmıştır. Kahramanların saçılan kanlariyle sulanan cenk meydanında ölüm kuşu kınalı keklikler gibi kızıl gagasını açmış dolaşıyor.»

Keskin kılıç darbeleri, mızrak ve kalkan gürültüleri arasında moğul çerileri yüz geri ettiler. İkbal ve devletleri sona ermiş olan (Tuku) ve (Tudavn) bu kanlı çarpışmada dünyasından göçen moğullar arasına karıştılar. Vefasız dünya onların vücutlarını da toprağa serdi. Darma dağın edilen moğul sürüleri, zabitleriyle beraber kılıçtan geçirilerek kurtlara, kuşlara yem oldular.

Pervane Muînüddin, «Harp hiyledir» düsturu gereğince çevirdiği kurnazca bir plânla o büyük felâketten yakasını sıyırmağa muvaffak oldu. Takat getirilemiyecek durumlar karşısında geri dönmek Peygamber'in sünnetidir, diyerek bir gecede ilgarla (Kayseri) yi boyladı. Orada tutunamıyacağını anlayınca (Tokat) a savuştu.

Melik Zahir geride kalan, moğul çerilerini kovalıyarak (Kayseri) ye girdi. Şehirdeki Selçuk tahtına oturdu. Anadolu ülkesinin fethi haberini ilk önce Şam'a bildirdi. Bu hususta ki fetihnamede şu sözler vardı:

«Mel'ûn Moğul leşkerini kırdık. Rum diyarını bir günde ele geçirdik....»

Melik Zahir bütün Anadolu emîrleriyle Karaman ve Uç Türkleri Başbuğlarını Kayseri'ye çağırmak üzere elçi gönderdi. Kendi imzasiyle yazdığı fetihnameleri her tarafa dağıttırdı. Kayseri'de on gün kadar bekledi. Beraberinde kalabalık askeri vardı. Yolların kapanmasından ve erzak noksanından sıkıntı baş gösterdi. Bir ölçek ekin kırk dirheme çıktığı halde bulunamıyordu. Hayvanlar için yem tedariki de güçleşmişti. Kaledeki ambarların açılmasına müsaade etmedi. Halktan hiç kimsenin malına, davarına el uzatılmasına meydan bırakmadı. Nihayet bu ağır şartlar içinde kalan Şam ordusu ağırlıklarını Kayseri'de atarak geri dönmek zorunda kaldı. Fakat memleketin her tarafına gönderilmiş olan fermanlardan fetihnamelerden bir çok karışıklıklar yüz gösterdi. Âsilerin saldırganlıkları daha ziyade artmıştı. Devlet, Melik Zahir'in Anadolu'ya yürümesinden dolayı büyük zararlara, perişanlıklara uğradı. Memleketteki fesatçıların cür'etlerini artıran bu hâdise etrafta en büyük sarsıntılar doğurdu. Tesiri, uzun müddet sürdü.

Şam hükümdarı Keyseri'de kaldığı bir kaç gün içinde Pervane (Muînüddin) in (Tokat) tan ve saltanat naibi (Emînüddin) in Konya'dan gelerek memlekette barışı kurmak ve işleri yatıştırmak için baş vuracaklarını umuyordu. Halbuki Pervane ile beraber diğer beylerden de giden olmadı. En hayırlı çare geri dönmektir diyerek Şam sınırlarına yollandı.

(Abaka) hanın Anadoluya gelmesi

Cihan padişahı «İlhanlılar hükümdarı» Abaka Han, Şam'lıları memleketten çıkarmak üzere yıldızlar kadar sayısız ve güçlü bir askerle ve son sür'atle Anadolu'ya yetişmişti. Fakat Melik Zahir

bu sırada Suriye'ye dönmüş bulunuyordu. Abaka, vakit geçirmeden (Elbistan)sahrasına yöneldi. Tam Elbistan'a vardığı zaman Melik Zahir de (Haleb) e ulaşmıştı.

Abaka, Moğul ordusunun önce bozgun verdiği cenk alanını bizzat dolaştı. Acele ile Şam'lıların arkasına düşerek sınırlara kadar ulaşmak pek çetin bir iş olacaktı. «Tilki'nin kendi ininde gösterdiği yiğitliği arslan yabancı inde gösteremez.» derler. Abaka da bu noktayı düşünerek dizginini (Erzincan) tarafına çevirdi. Pervane Muînüddin'i de beraberinde götürdü.

676 yılı içinde ölen Devlet erkânı (1)

Pervane Muînüddin'e talih yardım etmemişti. Elbistan bozgununda parmağı olduğundan şüphe edildi. Pervane her ne kadar bir çok mazeretler gösterdi, kendini temiz çıkarmağa uğraştı ise de bir faydası görülmedi. Devlet ve ikbali son demine yaklaşmış, bahtının yıldızı kararmıştı. Takdirin pençesinden kendini kurtaramadı.

---

(1) 676 yılında Selçukîler ülkesinin ünlü vezirleri ebediyet âlemine göç ettiler.

Bunları, Sadri Mütetabbib adıyla ünlenen Ebubekr oğlu Konyalı Hekim Zeki 32 beyitlik mersiyesiyle taze bir matem gibi anlatmaktadır. İlk defa tarafımdan basılan Mevlâna'nın Mektupları kitabında metin ve türkçesi ortaya atılan Ağıdı buraya geçiriyorum:

" **Bu ağıd bilûmum Anadolu ülkesi beyleri hakkında 676 yılında onların devlet, günleri inkırazla sona erdiğinde kaleme alınmıştır.** ......

1 — Anadolu ülkesinin büyükleri aceba bu cihandan ne gördüler de nereye gittiler diye zamandan sordum.

2 — Geçen sene onları şanlı, şöhretli bırakmıştım; bu gün ne adları kalmış ne sanları.

3 — O azametli Pervane acaba nereye gitmiştir. O büyüklük o haşmet, kudret şimdi nerede?

4— O binicilik, o at koşturma ve büyüklerin kendi arzularıyla

Vezir (Isfahan) lı (Şemsüddin) öldürüleceği sırada yazdığı bir kasidede şu hakikatları ifade etmişti:

«Takdirin elinden fırlamış olan bir oka karşı tedbir almak kimin elinden gelir? Gerdun kim oluyor? Talih nedir? Güneş ne yapabilir? Bu Tanrı'nın yazısıdır. Kadere yormak gerektir.»

Pervane Muînüddin «Tanrı mülkü dilediğine verir» âyeti hükmünce devlet ve taliin yar olduğu, ikbal sarayının sağlam temellere dayandığı günlerde zamanenin her türlü yardımlarına, uygun tesadüflerine mazhar olmuş, isabetli tedbirleriyle Tanrı katında bütün dilekleri yerine gelmiş bir emîr idi. Saadet yıldızı kararmaya yüz tutunca onun yüksek meziyyetlerinden hiç birinin faydası olmadı. Bin bir belâ ve işkence arasında her teşebbüsü çözülmez bir kör düğümle bağlanıyordu. İsrail oğullarının (Tih) sahrasında gösterdikleri azgınlıklar yüzünden yollarını kaybetmeleri

---

arkasından, önünden gitmesi nerede?

5 — O beylik, o kumanda, o vakar nerede; o ucu bucağı bulunmıyan hazineler ne oldu?

6 — Pervane'nin o heybeti nerede ki bütün Anadolu ülkesindeki kurtların ağzı koyun etinden mahrum kalmış, zâlimler pusmuştu.

7 — O askere kumanda, o usul ve nizam ve intizam nerede, o fesahat ve elfaz, o dil - tatlı söz - nerede?

8 — Erkenden konağının kapısında dizilen beylerden şimdi hiç kimse görülmeyor.

9 — Nerede bir müfsid, bir yolkesen, bir uğru «hırsız» varsa anın (Pervane'nin) kılıcı korkusundan zebun kalmıştı.

10 — Anadolu ülkesi hariciler, fesad, fitnecilerle dolmuş iken onun kılıcı gölgesinde cennet bağçesine dönmüştü.

11 — Şimdi onun nazlı vücudunun yokluğundan istifade ederek yurt, yılan ve akreplerle dolu olan tamuya «cehennem» e dönmüştür.

12 — Asrın güzide ve benzersiz Naibi olan o kişi, nasıl oldu da gözlerden yok oldu? (Eminüddin Mikâil'den bahsediyor, **Uzluk**).

13 — Nerede o rezanet, nerede o sebat ve kumanda, nerede o

gibi Parvane de kurtuluş çarelerini elden kaçırmıştı. Çünkü Şam ordularının Anadolu'ya yürümesi onun devletinin gündüzünü geceye çevirmişti. Nihayet (Aladağ) da şehitlik mertebesine erişti. Allah, kabrini cennet bahçeleri gibi serin ve safalı kılsın. Ölümü için söylenilen manzum bir tarihte:

«Cömertlik ve yücelik âleminin bir tanesi olan Pervane şehit oldu. Cihanın gönlüne bir dağ vuruldu. 676 yılı Rabiül'evvel ayının ilk gecesinde, yatsı sularında (Aladağ) da Allah'ına kavuştu.»

Pervane'nin yoldaşlarından bulunan bazı faziletli kimseler demişlerdir ki:

(Erzincan) dan (Aladağ) a giderken kendisiyle vedalaştığımız sıralarda teselli verdik. Hayırlı yolculuklar dileyerek sefer duası ettik. Tanrı'dan dileriz ki bütün istekleriniz yerine gelir, tekrar esenlikle dönersiniz dedik. O cevap verdi ve dedi ki: Bundan son-

---

büyüklük ve o kavim ve kabile?

14 — Yıllarca toplayıp bitiktirdiği mallar, nerede o etrafını alan kölelerle o tertip, o hânedanlık nerede?

15 — Zavallı Yunus hoca «Pervane'nin dayısı idi, **Uzluk**» acaba nereye gitmiştir, o benzersiz server, o taze yiğit bey ne oldu?

16 — Nerede o büyüklük, nerede o saltanat, izzet ve naz, nerede o kaza gibi yalı boylarına buyurut ediş «Yunus Hoca Emîr-al-Savahil idi, **Uzluk**».

17 — Makbul bir delikanlı olan talihsiz Bâhâüddin nasıl oldu da işleri bırakıp ansızın aralıkta kayboldu. (Bahâüddin de Emîr-al-Savahil idi, aynı zamanda Mevlevî, yazısı da güzeldi, İbrahim adında bir oğlunu bu Ağıt yazan Sadrin Münşaatından öğreniyoruz. **Uzluk**).

18 — Nerede o fesahat, o yazılar, o sözler, nerede o kifayetler ve o mansıb, o makam

19 — O bando muzika ile bayraklar nereye gitti ve üzerlerinde ejderha resimleri olan kumaşlar acaba ne oldu?

20 — Sahib'in «Sahib Ata Fahrüddin Ali'nin» iki oğlu neden yüz çevirdiler, cana kıyan felekte her ikisinden de eser yok.

21 — O harb, darb, o işret meclisleriyle ay gibi güzel yüzlü

ra memleket (Horasan) lılar elinde kalmıştır. Onlar bu diyarda durdukça bizim için yaşamanın ne değeri olacaktır? Pervane'nin yüksek iman ve yurt severliğinin bir örneği daha:

Adamlarından birisinin dört tane arap atı vardı ki tam bir yıldan beri idman yaptırılmış, on gün geceli gündüzlü yürüyebilecek derecede mükemmel yetiştirilmişti. Moğulların durumlarında kötü alâmetler belirmeğe başlayınca böyle sonu belli olmayan bir yolculuğa çıkmaktansa bu atlara binerek kaçmayı ve zafer vaktına kadar bir yerde gizlenip beklemeyi teklif ettiler. Pervane verdiği cevapta:

Evet kaçmak kolaydır. Buna fırsat ve imkân da vardır. Ancak bizim yüzümüzden moğullar arkadan bir çok vilâyetlere baskınlar yapacak, suçsuz müslümanlara işkence ve zarar yapacaklardır. Birkaç gün daha yaşamak kaygusu ile benim kaçmklığım yüzünden halkın bu zahmetlere uğramasına nasıl razı olabilirim? demiştir.

---

köleler nerede, o kıymetli elbiseler ve o zengin hazineler acaba ne oldu?

22 — Güçte ve kuvvette kükriyen arslana benzeyen o tâcigir «Sahib'in büyük oğlunun adı Tacüddin Hüseyin beydi, Uzluk» dostları tarafından bile anılmaz oldu.

23 — O askercesine hareketler, o bıyık burmaları acaba nerede, o turna kırı güzel atlar, o doğan kuşlarıyla o tantana, o debdebe, o gürz, o ok atışlar ne oldu?

24 — Nerede o Hâtir oğlu Şerefüddin ki rifatta ferkadan yıldızının üstüne çıkmış ve hattâ geçmişti bile.

25 — Büyüklükte bir mertebeye erişmişti ki yedi kat gök anın derecesi altında sanılırdı.

26 — Zamanın Beylerbeyi, Anadolu ülkesinin sahib kıranı idi ki diğer beyler onun huzurunda çocuk kalırdı.

27 — Sorularıma zamane karşılık vererek: onların hepsi ecel içkisiyle serhoş olduğundan hayat meclisinden çekilip gittiler.

28 — Onlar bir müddet âmali cihanı kucaklamışlarken nihayet inliyerek göç edip aradan kayboldular.

29 — Cihanda kimsenin daimî olarak kalmasına imkân yok-

Hulâsa Pervane'nin öldürülmesi üzerine şeytan kılıklı âsiler büsbütün çileden çıktılar. Uç taraflarındaki azgın Türklerin fitne yangını daha ziyade alevlendi. Bu facialar dolayısiyle Büyük Divan Veziri (Şemsüddin Cüveynî) nin yazdığı arapça bir kıt'ada şöyle diyor:

«Türklerin (Seba) diyarından baş kaldırdıklarını gördüğüm zaman bu aklı ve dini olmayan şuursuzlar hakkında teessürlerle önce söylenilmiş olan şu nükteyi inşat ettim. Süleyman geçip gitti. Şeytanlar çözülüp dağıldı.» Atabek (Mecdüddin Muhammed) (2) padişah (Abaka) ya kulluk vazifesini arzettikten sonra geri dönerken Sivas'ta ağır bir hastalığa tutuldu. Orada dünyasından göçtü. Baka diyarına gönderdiler. Ecel habercileri onun da ömür defterinin yapraklarını kapamış, dünya, o fazilet cihanı vezirin de varlığından mahrum kalmıştır. Tanrı Rahmet etsin (3).

---

tur. Çünkü dünyanın temelini kuran böyle kurmuştur.

30 — Onlardan önce de muratlarına ermiş nice Beyler ve ordulara sahip ne azametli padişahlar vardı.

31 — Onlar ki yer yüzünü tutmuş, zengine, yoksula, kocamışa, yiğite karşı tahakküm sürmüşlerdi.

32 — Lâkin o saltanatlar, o servet, o azametler kuru şeylerdir, ölüm kapısı kendilerine açılınca hepsi saltanat tahtından baş aşağı geldi.

33 — Ölüm okuna karşı hiç bir kalkanın yardımı olamaz, ölüm kılıcına karşı gelecek zırh ve kaftan bile hasara uğrar.

Bu ağıdın aslı Ankara Maarif Vekilliği kütüphanesinde Edebiyat bölümünde saklı Nr. 126 da yazılı Ravzat-al-küttab va Hadikat-al-bab adlı Münşaatın sonunda bulunmaktadır. Bu Münşaat kitabı 4 yazma ile karşılaştırılark kütüphnem için Kilisli Rifat yönünden kopya edilmiştir. **Uzluk.**

NOTA :
Muînüddin'in oğullarından Aksaraylı bahseylemektedir. Eflâki Kastamonu beyi Süleymanşah I den söz açtığı halde Pervane oğullarından bir şey söylemez.

Eminüddin Mikâil, Naibessaltana idi. Karısı da ârif bir hatun imiş, Mevlâna buna Hatunların Şeyhi demektedir. Sivrihisar'da

(Tacüddin Mûtez), (4), İlhan'ın bayrağı altında (Erzincan) a giden ordunun gereçlerini hazırlamak üzere orada bulunuyordu. İşlerini bitirdikten sonra, yakasına yapışan bir hastalıktan kurtulamadı. Onun devletine de zeval erişti. Emîrlik mesnedi o ihsan kaynağından halî kaldı. Memleketin bir çok değerli âlim ve dahîleri de bu ölüm dolayısiyle gördükleri nimet ve himayelerden geri kaldılar. Tacüddin, yaptığı iyiliklerin güzel hâtıraları arasında Tanrı'sına kavuştu. Anadolu işleri, bu değerli varlıkların birer birer hayattan çekilmeleri dolayısiyle yine bozulmağa yüz tuttu. İlim ve ibadet âleminde olgunlaşmış ve derinleşmiş olan büyük bilginlerin, şeyhlerin himmetleriyle bir zaman en yüce mertebelere erişmiş olan Selçuk oğulları devleti şimdi onların yokluğu ile pek düşkün bir duruma girmişti.

---

camisi vardır, ben Mektubatı Mevlâna'da yanlışlıkla (türbesi orada) demiştim.

Hâtireddin oğlu Şerefüddin ve kardeşi Ziyaüddin hakkında Eflâkî'de malûmat vardır. Sultan Veled, Şeref için uzun bir kaside yazmıştır. Oğlu Evhad ise Şeyh Sadrüddin-i Kunevi'nin hadis derslerine devam edenler arasındadır. Mektubatı Mevlânâ Mukaddimesi, S.00 **Uzluk.**

Yunus Hoca için Eflâki'de bir kayda rastlamadım.

Bahâüddin Bahri için hayli malûmat vardır. Eflâki, t. I, p. 143, 194, 201, 285, 348, 359; II, p. 2, 12, 77, 78, 101. Bahâüddin'in İbrahim adında oğlu olduğunu Sadri Mütetabbibi'nin mektuplarından anlıyoruz. Orada Emirüssevahil'e karşı yazılmış mektuplar vardır.

(2) Muinüddin'in damadı, Erzincanlıdır, kâtip, edip nezih Mevlânâ bendesi bir zat idi.

Uzluk

(3) Müînüddin Süleyman veya Pervane bey, Deylimli vezir Mühezzibüddin Ali'nin oğludur. Karısı, sultan Alâüddin II nin kız kardeşi Gürcühatun'dur. Mevlânâ'nın meclislerine gelir, Şeyh Sadrüddin Kunevi'nin hadis derslerini dinlerdi, eli açık, verimli, zeki her nedense bâzı tarihî kusurları olan bir zattır. Mevlânâ, Fihi-

O çoğlarda dünyadan göçen büyük ilim ve hakikat erenleri

672 = 1273 yılında başlayan uğursuz hâdiselerden sonra Pervane Muînüddin'in derneğinde bulunan din ve devlet büyükleri de birer birer Pervane'nin ardından göçüp gitmişlerdir. Zaten Şam askeri Anadolu'ya girdikten sonra hepsinin de zevk ve neş'ei kaçmıştı. (5)

Belh'li (Mevlâna Celâlüddin Muhammed) zamanın kutbu, cihanın bir tanesiydi. (Sutanül'ulema, Sultanül'ârifîn) Yâni bilginlerin, erenlerin sultanı diye anılan (Belh) li (Muhammed oğlu Muhammed Behâüddin) in oğlu idi. - Tanrı onun aziz olan sırlarını kutlasın - fena diyarından ebediyet âlemine erişti. Büyük Mevlâna, Ulu Tanrı'sına yürekten bir münacatta bulunmuş «Yarabbi; benimle ölüm arasında bir barış yap! Ey sevgili Allahım!» diye

---

mafihi isimli eserini ekseriya onun bulunduğu meclislerde ve ona karşı söylemiştir. Mevlevî menkıbelerinde adı saygı ile anılır. Karısı Gürcü Hatun da Mevlevî oymağının muhiplerinden idi. Aynüddevle ismindeki Anadolulu bir ressama Mevlânâ'nın resmini yaptırmıştır. Eflâki C. S.

Muînüddin, Sultan Veled tarafından da saygı görmüş ve Divanında uzun bir kaside ile öğülmüştür. Baybars'ın Anadolu'ya gelmesinde, el birliği yapması affedilmiyecek en büyük kusurudur.

Uzluk

(4) Aslen Harzemli olup Selçukîlerle Harzemşah tarafından elçi olarak gelen Mücirüddin Tahir'in oğludur. Mevlânâ kendisine hemşeri diye çağırır ve diğer vezirlerden daha çok severdi. En çok Aksaray'da oturmuştur. Darüşşifa, Rübatı olduğunu yazıyor.

Uzluk

(5) Mevlânâ Celâlüddin, Sultanülülemâ adı ile ün salan Belhli Muhammed Bahâüddin'in oğludur. 604 te Belh'de doğmuş sonra babası, annesi, kardeşi ile birlikte Nişabur, Bağdad, Mekke, Medine, Şam, Halep, Malatya, Erzincan, Suşehri, Larende'yi ziyaretle uzun bir seyahattan sonra Konya'ya 625 de gelmişlerdir. Tahsili babasından, Halep, Şam'dadır. Mânevî terbiyesi babası ve babasının müridi Seyit Burhanüddin'dendir: Önceleri dört mühim medre-

yalvarmıştı. Bu niyazı kabul edildi. Tanrı'sının rahmetine kavuştu. Aşağıda sözü geçecek olan Şeyhül'islâm (Sadrüddin) cenaze namazını kldırdıktan sonra ona da bir hastalık geldi. Şeyhlerin kolları arasında tekkesine götürdüler. Sekiz ay sonra o da Tanrı'ya kavuştu.

Büyük Şeyh (Sadrüddin Muhammed), Selçuk ülkesi Şeyhül'islâmı idi. Bütün zamane şeyhlerinin, bilginlerinin en seçkini, devranın ikinci İmamı âzamı sayılırdı. Hadis ilimnde manevî bilgilerde eşsizdi. Kendisine sultanlar divanında arap ve acem diyarı (*) halifesi diye hitap ederlerdi. Şeyh (Sadrüddin) (6) 605 = 1207 yılında doğmuş, 673 = 1274 yılında onun, irfan güneşi irşat semasında batmıştır. Şeyh ve âlimlerin onun varlığından ışık alan gözleri ölümünden sonra büsbütün kararmış, günün neş'esi bozulan çehresi, sararmıştır. Daima ders meclisini dolduran faziletli

---

sede ders okutmuş, 643 de Şemsin gelmesinden sonra şiirle uğraşmıştır. Aziz dostunun ebediyen kaybolmasından sonra bir çok lirik gazeller yazmıştır. 93000 beyit gibi muazzam bir yekûn tutan bu divanın doğru bir nüshası basılmamıştır. 26000 beyitten ibaret ve didaktik bir eser olan mesnevî yazılmaya başladığı 659 tarihinden beri Anadolu'da İran, İrak, Hind ve Buhara'da, Rumeli'de büyük alâka ve saygı uyandırmıştır. İlk gününden itibaren farsça olan metnini okuyup bu dinî ve rabbanî mârifeti bilmeyenlere anlatmak üzere mesnevi okuyanlar Mesnevihanlar yetişmiştir. Sultan Veled ve Eflâki Dede en güzel örnektir. Bir çok türkçe, farsça, arapça, ingilizce, almanca şerh ve tercümeleri vardır. Mesnevinin tam metin ve tercümesi Mısır'da 1268 tariihnde nefis tâlik harfle basılmıştır. Son senelerde İngiltere'de Mister Gibb vakfı tarafından metin ve tercümesi, müşkülâtlı kelime ve beyitleri açan şerhleri basılmıştır. Dünyada en eski mesnevi 676 tarihinde yazılmış olup Konya Mevlevî dergâhında saklı durmaktadır. Molla Cami'nin İran dilinde Kur'an dediği mesnevi son yıllarda Veled Çelebi Hazretleri tarafından yeniden dilimize çevrilmiş, Maarif Vekilliği tarafından Şark klâsikleri serisinin ilk numarası olarak basılmıştır. Selçukî padişahlarına, vezirlerine, büyüklerine yazdığı 144 adet farsça mektup izahları ile beraber benim tarafımdan bastırıldı. 7 mevizesini havi bir diğer mensur eseri Mecalis Sebai Mevlânâ yine tarafımdan tercümesi, metni Mevlânâ'nın geniş hal tercümesi ile birlikte bastırılmıştır. Son yıllarda İran'da mesnevi metin olarak basıldığı gibi Mevlânâ hakkında da

insanların, şeyhlerin, âlimlerin feyizli dernekleri kendisinden sonra darma dağın olmuştur. Büyük şairlerden biri yazdığı bir mersiyede şöyle ağlıyor:

«Dünyanın halifesi ve dünya ehlinin ziyneti Sadrüddin ile onun mânalar denizi ve incelikler hazinesi olan varlığı geçti. Bu islâmlar şeyhinin göçmesinden sonra artık müslümanlar arasında kemâl ve nur da kalmadı. Bundan böyle çetin meselelerin düğümünü çözecek, bundan geri hakikatları aydınlatacak kim var? Artık zamanenin yol göstericileri, önlerindeki kuyuları ancak onu şahikalar üstünde parlayan ateşinin ışığı ile görebileceklerdir.

Ey asrımızın şeyhi, ey karanlık ve dar günlerimizde doğru yolu gösteren büyük mürşid; Tanrı'nın selâmı senin üzerine olsun; Allah seni mezarında mağfiret ve rahmetinin kevseriyle sulasın.»

Tus'lu (Nasirüddin Muhammed) geçmiş dünya âlimlerinin son

---

iki tane mühim eser neşredilmiştir. **Uzluk.**

(*) Kur'ân ve Hadiste geçen (Acem) sözünden (Arab) milliyeti dışında kalan müslümanlar kasdedilir. **Mütercim.**

(6) Sadrüddini Kunevi, Gıyasüddin Keyhusrev I in sevgili dostu büyük âlim Mecdüddin İshak'ın oğludur. 605 de Malatya'da doğmuştur. Babası, sonraları Selçuk tahtına İzzüddin Keykâvus I diye oturan şehzadenin mürebbisi olarak Malatya'da bulunmuştur. Sadrüddin, babasının arkadaşı Şeyhi Ekber Muhiddin tarafından büyütülmüştür. Tasavvuf ve bilhassa hadis ilminde büyük behresi vardı. Konya'da hoca Cihan'ın kendisine hediye ettiği evde otururdu. Bu ev çeşme kapısı denilen Konya sur kapılarının birisinin dışarısında ve şimdiki türbesinin olduğu yerde idi. Sadrüddin çok zengin bir kişi idi. Evi âdetâ bir konaktı. Hizmetçileri, uşakları, ahçıları vardı. Tâtil günleri nefîs yemekler pişer ve Konya'nın yüze gelen sayılı şahsiyetleri ziyaretine gelirdi. Mevlânâ'nın cenaze namazını kıldıktan sonra hastalanmış ve sekiz ay sonra 16 Muharrem 673 Pazar günü kuşluk vakti ölmüştür. Bu son tarihi, vasiyetnamesi ile birlikte ilk defa üstadımız Ahmet Remzi Akyürek bulmuştur. Buluş tarafımdan Babalık gazetesinde bir makale olarak meraklılarına bildirilmiştir. Sadrüddin, Muhiddin'in fikirlerini yayma noktai nazarından incelenmesi gereken bir konudur. Onunla hiç kimse meşgul olmamıştır. Eserlerinden Fatiha tefsiri 1310 da Haydarabad'da basılmıştır. Kütüphanede bir nüshası vardır. Diğeri İran'da litografya ile basılmıştır. **Uzluk.**

nesli ve bu asrın âlimleri arasında en ileri gelen felekiyat bilgini, feylezofu idi. Nasirüddin, gerçi (Meraga) da otururdu. Fakat onun yüksek bilgisinden bütün cihan âlimleri, fâzılları faydalanmakta idi. Eserlerinin, risale ve mektuplarının ünlü yankıları Anadolu'dan başka bütün dünya ülkelerine de dağılmıştı. Zamanın saldırgan pençesi o faziletler cihanının da yakasına yapıştı. O sıralarda - Bağdad'da - hayata vedâ etti. Ölümü için söylenilen farsça manzum tarihin türkçesi şöyledir:

«Millet ve devletin yardımcısı Tus'lu Nasirüddin Muhammed öyle eşsiz bir sima idi ki zamanenin anası onun gibi bir evlât doğurmamıştı. 672 yılı Zilhicce ayının 18 inci günü (Bağdad) da ebediyet diyarına gitti.»

İkinci bir tarih kıt'asında da:

«Zilhicce ayının 18 inci Perşembe günü akşam üzere 680 yılından tam dokuz yıl eksik bulunduğu bir tarihte cihanın üstadı Tus'lu Nasirüddin ezkaza (Bağdad) diyarından (Darüsselâm = Selâmet diyarı) na göçtü denilmektedir. (Şu hale göre her iki tarih arasında bir yıl fark vardır.)

Memleket kadıları arasında ölenler

Kaza ve kader, arka arkaya kadıların kaza dairelerine de uğramağa başladı. Hâdiselerin yürüyüşü perişanlık elini onların kutlu alınları üzerinde de dolaştırdı. Her ne kadar bunlardan her birinin dergâhı, nizam ve şeriatın kalesi; İskender seddi gibi sağlam idi. Fakat az günler içinde hepsi de sarsıldı.

Urumiyeli kadı (Siracüddin) (*) : İlimde, fazilette engın bir deniz gibi idi. Şeriat semasının güneşi, hakikat ve tarikat alanının merkez noktası sayılırdı. Akıl ve nakle ait bilgilerde bütün cihan âlimlerinin en üstünü olan bu zatın yüksek ilminden faydalanmak için dünyanın her bucağından bir çok kimseler akın eder, Konya'da Ülker yıldızları gibi bir bilginler cemaatı toplanırdı.

(*) Siracüddin Urmevî, İslâm âleminde büyük bir şöhret ve kıymete sahip olan (Metaliül'envar) adındaki tefsirin müellifidir.

Siracüddin'in ölümünden sonra bunlar da darma dağın oldular.

Urumiye'li Kadı (İzzüddin) : Sivas kadısı idi. Ululukta felekler derecesine varmıştır. Meclisinde su ile ateş birbirinden ayırt edilmezdi. Şeriat ve hikmet ilimlerinde, diğer faziletlerde eşsizdi. (Celâlüddin Habib) (**) : Kayseri kadısı âlim ve edîb bir zat idi.

Hoy'lu (Tacüddin) : Derneğinin dehşesinden güneş dördüncü kat gökte ter dökerdi. Bu değerli zatlardan sonra bir çok imamlar ve müderrisler de vardı ki her biri kendi alanında birer irfan ve fazilet yıldızı gibi etrafı aydınlatır, hakikat yollarına ışık saçardı. Bunlar da ecelin pençesinden aman bulamayarak ebedî âleme yolcu olmuşlardır.

Kadı asker (Hüsamüddin) gibi azim ve iradelerinin kuvvetiyle tanınmış bazı kimseler de Anadolu'yu bırakarak (Şam)a göçtüler. Huzur ve rahattan eser kalmayan baba yurtlarından gurbet diyarına yüz çevirdiler.

Hâdiselerin acı darbeleri karşısında artık ne Kayserin sarayından, ne de İskender'in surundan bir fayda kalmıştı.. Şairin dediği gibi:

«Yılanın sür'ati önünde yengeç ve karıncanın ne değeri olabilir? Tufan sellerine karşı sert kayalarla cılız otların ne farkı vardır?»

Yukarıda sözleri geçen memleket büyüklerinin sağlıklarında, düzenine girmiş olan nizam ve idare, onların ölümünden sonra büsbütün çığırından çıkmış, âhenk bozulmuştur. Yine bir şair:

«Büyük keramet sahipleri, memleket uluları göçüp gittiler. Onların armağanı olan kerametler de kendileriyle beraber göçtü. Dikkat edilirse gidenlerin yerine geçen bayağı insanlar, bugün ölü bir hayalden başka bir şey değildirler.» diyor.

İsyanların devamı memlekette huzur ve rahatı tamamiyle kaçırmış, bu fitnenin yatışması için alınan tedbirler boşa çıkmıştı.

(**) Meşhur Kayseri ve Sivas sultanı olup, Millî Türk edebiyatının nefis örneklerini veren Kadı Burhanüddin'in dedesinin dedesidir.

Her gün yurduna bağlı, hamiyyetli emîrlerden birinin başı tehlikeye giriyordu. Karamanlıların Konya'ya yürüdükleri ilk günlerde Sahip Fahrüddin oğullarından (Tacüddin Hüseyin) ve (Nusratüddin Hasan) bunları (Konya Akşehiri) ovasında karşıladılar. İş çarpışmaya vardı. Sahip oğullarının her biri askerlikte, cesarette sayılı kumandanlardandı. Fakat talihleri yardım etmedi. Genç emîrler bu çetin savaşta tatlı canlarını feda ettiler. (Hoca Yunus) ve Sahiller Emîri (Behâüddin) de uç taraflarında aynı âkıbete uğramışlardı. Her biri memleket semasının parlak birer güneşi olan daha bir çok emîrlerin de bu arada saadet yıldızları sönmüş, hayatları buz üstünde yazıya dönmüştü.

Asîler, sanki Süleyman Peygamber'in ölümü ile zincirlerini koparmış şeytan sürüleri gibi çözülmüş, gergin bir yaydan çıkan fesat okları gibi dışarı fırlamışlardı. Bunlar, geçtikleri yerlerde rastladıkları emîrleri belâya uğrattılar. Gûya ki dünyanın bütün ağırlıkları o başbuğlar tarafına basıyor, onların devletlerini zevale eriştiriyordu. Gün geçtikçe zamanenin gidişi fenalaştı. Nizam ve intizam ortadan kalktı.

Cimri'nin baş kaldırması

Bu hâdiselerin devam ettiği sıralarda ayak takımı arasından (Cimri) meydana çıktı. Uç taraflarında âsilerle buluştu. Sultan İzzüddin Keykâvus II) un oğlu olduğunu iddia ediyordu. Selçuk oğulları hanedaniyle hiç bir münasebeti olmadığı halde bir takım fitneci müfsitler yalancı şahit dinlettiler. O soyu belirsiz adam hakknda türlü deliller uydurdular. Bu suretle Anadolu sultanlığı sevdası kafasında yerleşmiş, âsilerin de sırf şekavetlerini yürütmek düşüncesiyle gözleri kararmıştı.

Bir şeytan, Sultan Süleyman'ın mührünü kapmak arzusuna tutulmuş, bir kuzgun, kartala saldırmak düşüncesine kapılmış, bir fare, arslan yatağına göz dikmişti. Âsiler ise tef çalmadan oynuyor, içmeden sarhoşluk ediyorlardı. Bu fitne âletini elde ettikten sonra ayaklarına tılısımlı pabuçları geçirdiler. Kısa görüşlü, aşağılık tabaka Cimri'nin başına toplandı. Bu soysuz adamın meydana

çıkmasiyle asîlerin yaktığı fesat ateşi daha ziyade alevlendi. Memlekette yeni bir düşkünlük, ölçüsüz bir kargaşalık baş gösterdi. Her tarafa saldırmağa, her gün bir emîri ortadan kaldırmağa, memleket saraylarından birini harap etmeğe koyuldular. Kenarda, köşede rastladıkları herkese sarkıntılık yaptılar. Devlet ve ülkenin nizamını tamamiyle bozdular. Bu fitne ve fesat sıralarında kalabalık bir halk kümesi de nankörlük yoluna saptı. Konya'da bulunan devlet büyüklerinden (Eminüddin Mikâil) gibi bazı kimseler her ne kadar bu ateşi söndürmeğe çabaladılarsa da bir şey yapamadılar. Bilâkis karışıklık günden güne arttı ve nihayet gittikçe kuvvetlenen bir sürü (Konya) ya yürüdü.

Cimri'nin Konya'yı ele geçirmeğe niyyet ettiği sırada bu felâketin önüne geçmek isteyen Emînüddin hiç bir şey yapamamış, nihayet felek onun da devletinin son nöbetini çalmış, pek fena bir durum içinde dayak ve hakaret altında can vermiştir.

Cimri taraftarları Konya'da saltanat sarayının bütün mal ve hazinelerini yağmaladılar. Selçuk devletinin bu eski başşehri şimdi de Cimri'nin saltanatına boyun eğmişti.

Alçak bir şeytan Süleyman tahtına oturdu. Cimri'nin adına hutbe okundu. Para kesildi. Beraberinde getirdiği çapulcular her tarafta talana, yağmacılığa koyuldular. Bu Selçuk kalesinde Ülker yıldızları gibi toplanmış olan seçkin insanların saadet kandilleri fitne taşlariyle parçalandı. (Benatünnâs) yıldızları gibi darma dağın oldular.

Konya şehri, sanki bu fitne denizinde âsilerin kopardığı fırtınanın karanlık dalgaları arasında kazaya uğramış bir gemi gibiydi. Anadolu'nun her bucağı devlet büyüklerinden bom boş kalmış, kubbeleri yıldızlara dokunan bir çok azametli binalar harap olmuştu. Emîrlerin, sultanların hazinelerinden, definelerinden bir çoğu soyulmuş, devran sanki memleket büyüklerine ait muhteşem konakların kapı duvarları üzerinde Gence'li (Hakanî) nin:

O memleket (Mısır) in harap olduğunu gördük.

O cömertlik (Nil) inin serap olduğunu işittik.

mânasındaki mısrâlariyle tasvir ettiği acıklı manzara canlanıyordu.

Vezirlik semasından doğmuş güneşler, emîrlik burcundan yükselmiş yıldızlar sönmüş ve kararmıştı.

Kızıl Hamid'in Aksaray'a gelişi

Yine o sıralarda Anadolu mültezimlerinden olup (Aksaray) ın bir kaç yıllık vergi ve kesimlerini iltizam etmiş olan (Kızıl Hamid) Türk ve araplardan topladığı 4000 kişilik bir süvari ile bu şehre geldi. Uğursuz bir tesadüf gibi halka musallat oldu. Üç gün oturdu. Bu müddet içinde cebren o kadar ağır vergiler yükletti ve o kadar soygunculuk yaptı ki bu hainin zulüm ve işkencelerinin korkusundan ahalinin gündüzü gecye döndü. Şehzade (Kunkurtay)-dan ve Moğul beylerinden henüz bir haber çıkmadığı, âsilerin istedikleri gibi vurup kırmakla meşgul bulundukları bir sırada (Eyüphisar) vilâyetinde bir Moğul müfrezesinin ileri karakolu (Hoca Mes'ûd hanı) çevrelerinde görülmüş, Kızıl Hamid'in adamları tarafından soyulmuş olan bir kaç kişi bunu haber vermişlerdi. Kızıl Hamid bu adamların sözlerine inanmadı.

(Aksaray) lı (Şenkit) adında bir yorgancı Kızıl Hamid'in hizmetine girmiş, ona kabzımal ve mutemet olmuştu. Şu mütalâayı ileri sürdü:

Moğullardan şimdi cihanda eser kalmamıştır. Bunlar, ancak Av emîri (Garsüddin) in (Eyüphisar) ve (Salime) taraflarından başına topladığı adamlardır ki Moğul kılığına girmiş, mültezimi Aksaray'dan çıkarmak için harekete geçmişlrdir. Bu hain ve uğursuz yorgancının sözleri üzerine Moğulların göründüklerini haber verenzavallılara, sopa ve çomak altında öldürülünceye kadar işkence yaptılar.

Kızıl Hamid, maiyetinde buluan askeri şehir dışına çıkardı. Ahaliden de bütün esnaf ve sanat sahiplerinin şehirden dışarı çıkmalarını, her kim içeride kalırsa ev ve dükkânlarının yağma edileceğini ilân ettirdi. Asker ve halk, şehir kıyısında (Tuğracı Hüsamüddin çeşmesi) yöresinde toplandı. (Hoca Mes'ûd hanı) taraflarında görüldüğü haber verilen askerlerin sayısını ve kuvvetlerinin derecesini anlamak istiyorlardı. Halk ve esnaf takımı da Av emîri

(Garsüddin) in hakikaten o tarafa gelmiş olduğunu zannederek orada bir pazar yeri kurdular. Sabahın ilk saatlarından akşama kadar hiç bir işkil ve korkuya düşmeden neticeyi beklediler. Zavallı insanlar başlarına gelecek felâketten habersizdi. Zaten kaza geldiği zaman göz kör olur.

(Şehzade Konkurtay) ın Aksaray'a baskın yapması

Kızıl Hamid'in Aksaray taraflarında vurup kestiği sıralarda şehzade (Konkurtay) da (Eyüphisar) a yetişmiş, (Pervane Kârvansaray) ına inmişti. Kızıl Hamid'e haber verilen Moğul çerileri şehzadenin göndermiş olduğu keşif karakolu neferleri idi. İşin bir gün gecikmesi de bu keşif kolunun Aksaray dışında gördükleri kalabalığı (Cimri) ve Türk askeri sanarak şehzadeye haber vermek üzere geri dönmelerinden ileri gelmişti.

Şehzade meseleyi haber alır almaz yanındaki kuvvetleriyle hemen Aksaray'a baskın yapmış, öğlene doğru Kızıl Hamid askerini ve şehrin dört tarafını çepe çevre sarmıştır. İşte bu vak'a kızıl kıyamet günlerinden bir gün oldu. Öldürücü bir çarpışmada Kızıl Hamid'in canı keskin bir kılıç darbesiyle Cehennem'e gönderildi. Uğursuz tehakküm sevdaları besleyen bu hainin önce gösterdiği inatçılık ve direnme yüzünden zavallı şehir halkının da başı nâra yandı. Büyük, küçük, âlim, cahil fark gözetilmeksizin aynı âkıbete uğratıldı. Fakir, zengin, zayıf, kuvvetli ayırt edilmedi. Kimi öldürüldü kimi, esir edildi. Bu sıralarda Sahip Fahrüddin, büyük Moğul beylerinden biriyle Aksaray kasrına inmiş, şehrin talan edilmesine meydan verilmemek için Kızıl Hamid'in mutemedi yorgancı (Şenkit) in yakalanmasını ve mallarının zaptedilmesini emretmişti.

Halbuki o şeytan ruhlu alçak saklanmış, izini kaybetmişti. Onun yüzünden şehir Moğullar tarafından yağmalandı. Zavallı Aksaray'ın hali öyle bir kerteye geldi ki içinde bulunan âlim ve şeyhler bile esir edildi. Müderris (Burhânüddin) gibi en büyük müftüler, (Nasirüddin Abdülcebbar) gibi en yüce takva sahibi edipler ki meleklerle baş başa Ruhülkudüs'le yan yana yürüyen fazilet

erbabından idiler. Onbeşer kuruşa satıldılar. Müellif (Aksaray'lı Kerimüddin Mahmud) diyor ki:

Şehzade (Konkurtay) askeriyle Konya'ya dönerken şehir halkından ölenlerin kaleme vurulmasını bana emretmiş ve sağ kalanların esir edilmeleri için de emîrlerden bir elçi bırakmıştı. Şehirdeki zayiatı kaleme vurdum. Büyük, küçük, âlim, cahil, yerli, yabancı, kadın, erkek 6000 kişi kısmen ölmüş, kısmen de esir edilmişti. Bu hâdiselerden sonra yorgancı yakalandı. Kızıl Hamid'in mallariyle beraber kendisine ait olan 15000 altını vererek canını kurtardı. Fitne ve isyana ön ayak olan o hain kurtuldu. Fakat ölüm ve yağma felâketi binlerce günahsız halkın nasibi oldu.

Keseyi yan kesiciler kapar, belâyı zavallılar çeker!

Bu acıklı vak'a sanki Aksaray'ı felâkete sürükleyen müthiş bir sel veya bir ölüm kasırgası idi ki te'siri bir türlü unutulamadı. Bu hâdisenin Aksaray'daki memleket emîrleriyle saltanat yârânının başlarına getirdiği belâlar, onların saadet saraylarının kapı ve duvarları üzerine sanki sultan (İzzüddin Keykâvus I) un şu mealdeki beyitlerini nakşetmişti:

Biz şu dünyayı terkedip göçtük,
Gönülde derd ektik, matemler biçtik.
Şimdiden sonra da nöbet sizindir.
Biz sıramızı savdık ve geçtik.

Şu arapça şiir de buna benzer bir ibret levhasıdır:

«Bundan sonraki yıllar ve insanlar da geçip gideceklerdir. O yıllar ve insanlar da birer rüya olacaklardır.

Şu mesnevî'deki nükteler de birer ibret ve hikmet dersidir:

«Rum diyarında (Anadolu'da) bir bülbül ile bir karga vardı. Her ikisi de bir bağda yuva kurmuşlardı. Karga, daima bağın dört bucağını dönüp dolaşıyor, bahtiyar bülbül de gülistanda destanlar besteliyordu. Bir gün bülbül, kargaya dedi ki: Sana çok doğru ve samimî söylüyorum. Sen çirkin yüzlüsün, ben güzel çehreliyim. Karga bu sözden içlenerek bülbülden uzaklaştı. Bülbül zevk ve safa içinde onun yerini de benimsedi. Karga artık tasalı, bülbül şendi.

Fakat günün birinde bir çocuk gidip yuvaya ökse kodu. Kuşların ikisi de öksedeki tanelere tamâ ederek birlikte tuzağa düştüler. Karga, bülbüle:

Ey bülbül, dedi. Artık ikimiz de gürültüden kurtulduk. Bu felâket tuzağında bülbül ile karga arasında bir ayrılık kalmadı. Feleğin darbesi karşısında parlak meş'ale ile fersiz bir çıranın ne farkı var? İlk günlerimizde güzel sesle sükût arasında bir imtiyaz olmadığı gibi son günümüzde de padişahla dilenci arasında bir imtiyaz yoktur.»

Müellif der ki:

Hayır ve şer, kâr ve zarar, Tanrı'nın takdirine, kaza ve kadere bağlıdır. İrade ve ihtiyarın dizgini insan oğlunun elinde değildir. Eşyanın kemâli zevâle dönecektir! Her işin sonucu yokluğa varacaktır.

Kadeh dolu olunca dökülür. Her işin bir sevabı, her âkıbetin bir zamanı vardır. Doğruyu ancak Allah bilir.

Şehzade (Konkurtay) (Aksaray) dönüşünden sonra (Konya) ya yüürdü. (Cimri) ile Türk askerleri meseleyi haber alınca Uç taraflarına yollandılar. Moğul askerleri (Konya), (Ermenak) ve (Lârende) vilâyetlerinin dış kısımlarını yağmaladılar. Sayısız çapul, esir ve davar ele geçirdikten sonar yaylaklarına çekildiler.

Sultan Gıyasüddin Keyhusrev'in Cimri ile muharebesi

Şehzade (Konkurtay) Konya'dan ayrılınca Cimri mel'ûnu Uç vilâyetlerindeki Türk beyleriyle öteye beriye saldırmaya ve o taraflarda saltanat sürmeğe başladı. Etrafa uydurma fermanlar gönderdiler. Beş nöbet vurdular. İsyan ve serkeşliği öyle bir kerteye getirdiler ki zamanenin hâdiselere gebe olan gecesi böyle bir fitne doğurmamıştı. Nihayet şehzade (Konkurtay) kendi askeriyle Cimri'nin üzerine yürümek istedi. Fakat Sahip Fahrüddin Tanrı'nın yardımına sığınarak bu işi kendi üzerine aldı. Şehzadenin bu sefer hakkındaki teşebbüsünü geri bıraktırdı. Sahip, Moğul askerlerinin vilâyetlerde yapacakları sarkıntılıklardan çekindiği için biz-

zat Sultan Gıyasüddin ile birlikte Cimri'ye karşı durmayı uygun buldu.

Sultan ve maiyetiyle birlikte (Danişmendiye) vilâyetine uğradıktan sonra (Ankara) ya geldiler. Orada bir ay kadar asker toplamakla vakit geçirdiler. Ankara'dan büyük bir müslüman ordusu ile Uç taraflarına yollandılar. Şeytanları kovalayan yıldızlar gibi Cimri'nin arkasına düştüler. Tâ (Diyarbakır) sınırlarından (Ankara) çevrelerine kadar her yerden toplanıp gelmiş olan memleket emîrleri, asker başbuğları sultanın buyruğu altında Cimri'nin o sırada hükûmet merkezi olan (Devle Karahisarı = Afyon) a kadar hiç bir yerde eğleşmeden yürüdüler. Karahisar yakınlarında âsilerle karşılaşan sultan askerleri keskin kılıçlarını sıyırdılar. Şairin:

«Ecel kasırgası düşmanın hayat yapraklarını dökmek hususunda nevruzu hazane çevirdi. Savaş meydanının her tarafı keskin kılıçlar altında can verenlerin kanlı cesetleriyle gül ve erguvan rengine boyandı.» Sözleriyle tasvir ettiği gibi bir çok halk, her cinsten sayısız insan cenk alanında kurtlara, kuşlara yem oldular. Uzun zaman vahşî kurtlar, köpekler bu ziyafetin safasını sürdüler. Yine bir şairin dediği gibi: kılıçların gülümseyen parıltıları, toprağı bedahşan mercanı gibi kıp kızıl etti.»

Dostlukları bozan, dostları birbirinden ayıran felek kılıç ve teber darbeleriyle o cemiyetin de andlarını bozmuş, bütün varlıklarını alt üst etmiştir. Bir şair diyor ki:

Cenk meydanının havası kılıçların parıltısından tutuştu,

Savaş ateşinden harp alanında coşkun bir hava esti.

Cesaretsizler, ölüm korkusunda, kahramanlar ün almak sevdasında.

Kaçanlar fare gibi sıvışıyor, kovalayanlar yılan gibi saldırıyorlar.

Hulâsa, o şeytan sürülerinden ölenler öldü. Kalanlar, çil yavrusu gibi dağıldılar. Cimri'nin safası kedere döndü. Yaptığı kötülükler, urgan düğümleri gibi dört yanına düğümlenmişti. Yalancı dünya menfaatlerine aldanan bu adam âhiret sermayesini de ebediyyen kaybetti. O çarpışmalar sonunda yakayı ele verdi. Diri diri

postunu yüzdüler. Mânasız iddialara ve yersiz dâvâlara kalkışan o kabuklu soğan, gül gibi yaprakları arasında gülümsemek isterken nihayet cas cavlak derisi soyularak âleme kepaze oldu. Postuna ot tıkandı, canlı bir insan gibi eşeğe ters bindirilerek Anadolu şehirlerinde yer yer dolaştırıldı. Yalancı yoldaşlarına ibret olmak üzere her tarafta teşhir edildi. «Zulüm eden kavm belâsını buldu, âlemin besleyicisi olan Tanrı'ya şükür olsun» meâlindeki âyetin müjdesi yerini buldu.

Bu zafer üzerine etraf memleketlere yazılan fetihnamelerde: «Hazreti (Hüseyin) in öcü uğursuz (Yezid) den alındı.» sözleri yazılı idi. Cimri isyanı bastırılınca Sahip Fahrüddin, Sultan (Gıyasüddin) le birlikte (Burgulu), (Tagarlu ? = Sandıklı olsa gerek) ve başka bazı vilâyetleri dolaştı. Uç beylerinden olup Cimri'ye karşı yapılan harekette hazır bulunmamış olan (Ali bey) ile adamlarını öldürdüler. Cimri'ye uyan ayak takımları için kurtuluş yolları kapanmıştı. Bunlar birer birer yakalanarak temizlendiler.

Bu fesat kapısının bu suretle kapanması uzun zamandanberi rahat ve refah yüzü görmemiş olan halkın güvenini tekrar yerine getirmiş, Selçuk oğulları dergâhında yeniden sükûn ve huzur başlamıştır.

Hiç bir şey kırılmadan onarılmaz. Hiç bir yapı harap olmadan tamir edilmez. Mânanın kuvveti sözün inceliğindedir. Berrak ve tatlı suların yatağı karanlık mağaralardır. Aydınlık zulmette, sağlamlık hastalık anlarında belli olur derler.

Karışıklıkların yatışması ve (Cimri) gailesinin sona ermesi dolayısiyle memleket, bir derece belâdan kurtulmuş ise de âsilerin fitne ateşi henüz tamamiyle sönmemiş, ektikleri fesat tohumlarının ayıklanması mümkün olamamıştır. Âsiler, ötede beride yine sarkıntılıklar yapmak, yol kesmek suretiyle yer yer eşkıyalığa devam ettiler. Fakat ayaklarını kendi dairelerinin dışına çıkaramadılar. Kazayı takdir edenler, şiddet ile sükûneti aynı derecede görürler.

Derler ki: su, yolcuların gemilerini batırır. Fakat bağrı yanıkların da ciğerlerine tazelik verir. Rüzgâr güzellerin kâküllerini dağıtır ama gönüllere de serinlik kokusu getirir. Şu ölümlü, dirimli

dünyada acı ile tatlı birbirinin eşidir. Lûtuf ve şiddet, hayır ve şer, kâr ve zarar yan yana yürür. Fakat her işin münasip bir zamanı vardır. Zamane her şeyi kendi isteğine göre imkân sahasına çıkarır.

Sultan Gıyasüddin Mes'ûd II nin Kırımdan Sinop'a geçerek İlhanlık dergâhına gitmesi

Bu hâdiselerin cereyan ettiği sıralarda (Sultan Gıyasüddin Mes'ûd II) daha önce sözü geçen babası (Sultan İzzüddin Keykâvus III) ile beraber (Kırım) da mahpus bulunuyordu.

«Geniş günlere kavuşmak için sabretmek ibadettir.» kaidesine uyarak gelecek fırsatı gözetlemekte idi. O sırada (İzzüddin) öldü. Zalim felek ona vefasızlık göstermiş, umut goncaları açılmadan solmuş, gurbet diyarında acı günler geçirdikten sonra muradına ermeden saltanat hulyaları içinde gözlerini kapamıştı. (Sultan Mes'ûd) babasının ölümü üzerine Kırım'dan kaçmak için fırsat buldu. Yanındaki adamlariyle birlikte sağ salim (Sinop) a geçti. Oradan (Samsun) yolu ile (Erzincan) a yollandı. Orada cihan padişahı (Abaka) Han'ın elini öpmekle şeref buldu. Han'ın iltifat ve sevgilerini kazandı. Şahane vaidlerle karşılanarak hâdiselerin alacağı yeni cereyanları bekledi.

Cimri isyanı yatıştıktan sonra 679 = 1280 yılında (Tacüddin Mûtez) in oğlu (Mücirüddin Muhammed) (7), İlhanın yarlığı ve fermanlariyle Anadolu vezirliğiyle babasının yerine geldi. Rum diyarı (İnci = Malikâne vergisi) leriyle ilhanlık hazinesine ayrılmış olan memleket (Mukataa = kesim) lerini toplamağa koyuldu. Mücirüddin'in zamanında memlekette parlak bir devir başladı. Devlet büyükleri, saltanat erkânı arasında onun himmet ve yardımı ile dirlik ve düzenlik arttı.

---

(7) Mücirüddin Emîrşah yukarıda adı geçen Tacüddin Mûtez'in oğludur. Amasya Müverrihi Hüsemüddin Efendi, Şemsüddin Mahmud Babaturaî'nin torunu diyorsa da yanlıştır. Ondan bu malûmatı alan Kırşehir tarihindeki bilgi de yanlıştır. **Uzluk.**

Şehzade (Mengütimur) un Şam seferi

681 = 1282 yılında şehzade (Mengütimur)ovaları doldurup taşan kuvvetli bir ordu ve büyük mühimmat ile (Şam) ve (Mısır) diyarlarının fethine yürüdü. 50,000 kişilik tam teçhizatlı Moğul askerine Anadolu ve diğer vilâyetlerden katılan kuvvetlerle birlikte (Humus) taraflarına yöneldi. Şehzade ile (Melik Elfi) arasındaki karşılaşma neticesinde iş muharebeye vardı. Bu çarpışmanın hikâyesi uzundur. Sözü kısa kesmek için şunu söyliyelim ki neticede (Melik Elfi) zafer kazandı. Allah'ın iradesi karşısında hiç bir engel olmadığı gibi kazasından da kaçmak mümkün değildir. Şehzade Mengütimur da mağlûp bir halde geri dönerek (Diyarbakır) sınırlarına çekildi. Oralarda yeniden toplayacağı kuvvetlerle tekrar düşmanı karşılamak üzere tertibat almakla meşgul oluyordu. Fakat umutları, dilekleri boşa çıktı. Ecel onun için doldurduğu kâseyi hazırlamıştı. (Diyarbakır) da müdafaadan âciz kalarak orada can verdi. Ölümü için yazılmış olan farsça manzum tarihin türkçesi şudur:

«Hicretin 681 yılı Muharrem ayının 16 ıncı salı günü öğle sularında Mengütimur'un hayatının son demleri Anadolu ve Diyarbakır sınırlarında akşama erdi.»

Mengütimur'un Şam topraklarından yüz geri ettiği, (Abaka Han) kuvvetlerinin yetişerek ikinci bir savaşa hazırlandığı sıralarda ecel, onun da devletini sona erdirmiş 680 senesi Zilhicce ayının yirminci günü dünyaya gözlerini kapamıştır.

Ecel gelip çatınca hiç bir şey fayda vermez. «Her ümmet için bir ecel vardır, ölümleri yaklaşanlar ne bir ân geç kalırlar, ne de erken giderler. Âyet» Padişahlar sırasında bulunanlar için de bu âkıbetten can kurtarmak imkânı yoktur. Çok koşanlar çabuk yorulurlar. Nice devran sürenler bir gün ölümün pençesine düşerler.

Abakahan'ın ölümü için söylenilmiş olan farsça kıt'anın türkçesi:

«Hiç kimse için ipka fırsatı vermeyen feleğin bir dönüşü ile,

680 yılı Zilhicce ayının yirminci Çarşamba günü sabah üzeri (Abaka) dünyadan göçtü.» (*).

Ahmed Han'ın padişahlığı

Ahmed Han, padişah ve şehzadeler içinde yaş ve olgunluk bakımından en ilerisi idi· Şehzadeler, hatunlar, tümen beyleri kendisine biat ettiler 680 = 1282 yılında saltanat tahtına oturdu. Memleket onun ilhanlık makamına geçmesiyle parlak bir devre kavuş-

---

(*)

. Gülistan sahibi Şeyh Sâdî'nin İran'daki Moğul Hanı Abaka ile görüşmesi.

Şeyh Sâdî «rahmet onun üstüne olsun» buyurdu ki: Kâbe ziyaretinden dönüşümde Tebriz şehrine geldim. Bu şehrin fâzıl, âlim, sâlihlerini aradım, buldum, azizlerin fariza olan, huzuru sohbetiyle müşerref oldum. Sahibi divan Alâüddin ve sahibi divan Hoca Şemsüddin «bastığımız bu tarih kitabında adları bir çok gez dile getirilen Coyni oğlu kardeşler. **Uzluk.**» ile aramızda bir çok hukuk mevcut olduğundan görüşmek istedim. Bir gün onların ziyareti için gidiyordum. Ansızın onları, yer yüzünün padişahı Abaka Han'la birlikte atlara binmiş olarak gördüm. Onları böyle görünce istedim ki bir sokağa sapayım, lâkin bu halde dahi kabil olmadı. Onlara kavuşmak niyetiyle yürüdüm. Her ikisi atlarından aşağı indiler, benim tarafıma doğru geldiler. Yanıma geldiklerinde lûtuf göstererek hizmeti yerine getirdiler ve elimi, ayağımı öptüler, sevinç gösterdiler. «Şeyhin buraya gelişinden haberimiz yoktu, bu hesapta değildi» dediler. Sultan, bu hâli gördü, dedi, «kaç yıllar var ki Şemsüddin benim huzurumda bulunmaktadır ve biliyor ki ben dünya yüzünün padişahıyım, şimdi bu ere ettiği hizmet ve telâttufu bir lâhza olsun bana etmedi.».

Her iki kardeş tekrar sıçrayıp atlarına bindiler. Sultan, Şemsüddin'e dönerek: «Bu nasıl kimsedir ki siz ona bu kadar nezaketle muamele ettiniz?». Cevap verdi: «Ey hudavend «ey padişah» bu, bizim babamızdır». Sultan, buyurdu ki «ben pederinizin hâlinden kaç defa sormuştum, sağ olmadığını söylemiştiniz». Dediler ki: «Ey padişah, o bizim şeyhimizdir, padişahın kutlu kulağına adı ve sanı elbette erişmiştir, o, Şeyh Sâdî'dir ve cihanda sözleri şöhret almış, ün salmıştır.».

Abaka buyurdu: «Onu benim huzuruma getiriniz». Bir kaç gün geçince, onlar, türlü türlü hizmetlerle şeyhe bu teklifi arzet-

tu. Bütün gayret ve himmetini müslümanlık şartlarını yerine getirmeğe, müslümanların işlerini yoluna koymağa sarfetti. Müslümanlığa karşı beslediği sağlam ve temiz inanı dolayısiyle memleket hudutlarına yürümüş olan Şam'lıların yaptığı karışıklıkları sulh yolu ile yatıştırmak için vaktın büyük âlimlerinden Şiraz'lı (Kutbuddin) ve (Rudek) li (Bahâüddin) i elçilikle Şam hükümdarının yanına gönderdi. Bu hususta yazdığı mektupta şu cümleler vardı:

«Biz, müslümanlığı gönül hoşluğu ile kabul ettik. Himmetimizi, şehirlerin onarılmasına, müslümanların korunmasına sarfeyledik! Memleket halkına buyurduk ki: Vakıfların gelirlerini tah-

---

tiler. Şeyh dedi: «Onların hatırı için gittim ve padişahın sohbetine eriştim, ve döneceğim vakit padişah emretti ki «bana bir öğüt ver.» Dedim: «Dünyadan âhirete bir kaç şeyden başka bir şey götüremezsin. O da: Sevap «iyilik», ıkab «günah» dır, şimdi sen muhayyersin (yâni bunlardan birisini götürmekte muhayyersin). Abaka Han buyurdu ki: Bu mânayı şiirle söyle! Derhal bu adâlet ve insaf kıt'asını söyledim:

«Tebaasını görüp gözetleyen bir padişah için, çoban hakkı olarak aldığı para helâl olsun. Eğer halkın çobanı değilse, müslümanlardan aldığı cizye «vergi» ona yılanın zehri olsun.»

Abaka, ağladı. Bir kaç defa buyurdu ki ben çoban mıyım yoksa değil mi? Her nöbette şeyh cevap verdi ki: «Eğer çoban isen birinci beyit sana kifayet eyler, değilsen ikinci beyit». ve dedi ki onun huzurundan döneceğim vakit bu bir kaç beyiti ona okudum: «Bir padişah, Allah gölgesidir ve gölgenin zatiyle münasebeti fazladır (yâni Allahın ihlâsiyle halkolur). Padişah kılıcı olmadıkça halkın nefsi feyiz kabul edemez. Dünyada görülen salâh, padişahın lûtfu eseridir, eğer padişahın re'yi bütün hatâ olursa memleket nasıl salâh, «düzenlik» bulabilir?»

Abaka Han'a bu beyitler pek hoş geldi ve zamanımızın şeyh ve âlimleri bu nasihatı bakkala ve kasaba bile yapamıyorlar, zaman böyledir ki görüyorsun.»

Külliyatı Şeyh Sâdî, sahife 312, Bombay tab'ı 1301. Ziya Paşa Harabat'ta şu beyitlerle Sâdî'nin kadrini yüceltir: Nazmettiği nüshai feride - hep mev'izedir, değil kaside * Memduhunu hayra sevkeder hep - her bir sözü bu yola gider hep * Söyler adlin sevâbı üzre - söyler zulmün ıkabı üzre * Ol asra göre zehi cesaret - derviş ede şaha nasihat * İnsan budur işte bî muhabâ - hak söyleyüp eylemez müdârâ, Sâdî doğru sözüyle gününün en ceberut hükümdarına acı hakikatı söyleyebilmiş adını doğu ve batının büyükleri arasına koyanlara kuvvet vermiştir. **Uzluk.**

sis edildikleri yerlere versinler; evkaf iratlarını, hayır sahiplerinin koştukları şartlar gereğince müstahak olanlara dağıtsınlar. Bundan böyle mesçitler, medreseler, tekkeler ve hayrat binalarla kârvansaraylar tam bir parlaklığa erişecektir.» İşte bu gibi sözlerle dolu olan mektubu kısa kesiyoruz.

Şam sultanı, İlhan'ın barış isteklerine karşı yumuşak ve tatlı bir dille cevap verecek yerde tabiatındaki sertlik dolayısiyle ona iltifat göstermemekle beraber elçilere de soğuk davrandı. Ahmed Hana yazdığı yazdığı karşılıkta:

«... evkaftan söz açmışsınız; vakıfların gelirleri ölülerin malıdır. Ölülere ait malların müstahaklarına verilmesinde, hayratın yerlerine sarfedilmesinde iftihar edilecek bir hal yoktur. Bu padişahların yapmaları gerekli olan bir şeriat icabıdır. Müslümanlık dairesine ayak basmış olduğunuzu bildiriyorsunuz. Bunun için de kimseye minnet etmek gerekmez. Minnet Tanrı'ya mahsustur. Çünkü sizi bu mazhariyete eriştiren odur...» gibi sözlerle halk ve memleketin muhtaç bulunduğu barışa yanaşmadı. Bu yüzden fesat ve nifakın da arkası alınamadı. O yıl bu tereddütler içinde sona erdi. Yalnız bazı yerlerde bir dereceye kadar emniyet baş göstermeğe başladı.

Sultan Gıyasüddin Mes'ûd'un ilk günleri (8)

Sultan Gıyasüddin Mes'ûd, kısa bir müddet Ahmed Han'ın yanında kalmıştı. (Hülâgû) nun vaktiyle sultan (İzzüddin Keykâvus II) ile sultan (Rüknüddin Kılıç Arslan IV) arasında yaptığı gibi Selçuk diyarının iki parçaya ayrılarak yarısının Gıyasüddin Keyhusrev'e öteki yarısının da Gıyasüddin Mes'ûd'a bırakılması kararlaştırıldı.

(8) Sultan Gıyasüddin Mes'ûd II, 680 yılı Rebiülâhirinin 25 inci salı günü Konya'da atalarının tahtına oturmuştu. Bu bilgiyi Sultan Veled Divanındaki bir kasideden aldım, Bk. Divanı Sultan Veled s. 224. Divan benim tarafımdan 728 büyük sayfa olarak bastırılmıştır. Müşterisiz kalan bu matâ, evimizin izbesinde çürümeğe mahkwmdur. Divanda, Sultan Mes'ûd için daha üç tane kaside vardır. Fazla tafsilât için oraya bakılabilir. **Uzluk.**

Bu paylaşma kararından sonra Anadolu'nun yarısını kaybedeceğini anlayan (Gıyasüddin Keyhusrev) gençlik gururu ile orduda daha fazla eğleşmeyi onuruna yediremediğinden küskün bir halde ayrıldı. (Erzincan) a döndü. Halbuki Sultan Mes'ûd, İlhan'dan almış olduğu yarlığ gereğince doğruca Konya tarafına yollandı.

Vezir (Mücirüddin Muhammed) Erzincan sınırlarına kadar yeni sultanın istikbaline gitti. Mes'ûd'd da gösterilen nezakete karşılı kolarak vaktiyle bu vezirin babası (Tacüddin Mûtez) üzerinde bulunan saltanat naipliğini oğluna tevcih etti. Bu hususta yazdığı menşurun yürürlüğe girmesi için İlhan'ın tasdikine arzeyledi.

Sahip Fahrüddin Ali, yine Selçuk Devleti vezirliğinde alıkonuldu. Yüksek itibara sahip oldu. Mücirüddin Muhammed ile Sultan Mes'ûd ve Fahrüddin Ali aralarında yapılan andlaşma ile yeni sultanın mevkii sağlamlaştı. Mücirüddin Emîr Şah, bunun üzerine acele İlhan katına giderek Anadolu saltanatının yalnız Gıyasüddin Mes'ûd'da kalması için yarlığ getirdi.

Gıyasüddin Keyhusrev, Erzincan'da ne kadar çabaladıysa hiç bir faydası olmadı. Artık kaybettiği sultanlığı bir daha eline geçirmek imkânından mahrum kalmıştı.

İnsan oğullarının tedbirlerinin dizgini takdirin elindedir. Takdirin müsaadesi olmadan hiç bir şey yapılamaz. Gıyasüddin Keyhusrev'in talih yıldızı, saadet burcundan düşmüş, uğursuzluk tarafına dönmüştü. İster istemez saltanattan umudunu kesti. Erzincan'da kaldığı müddetçe devlet büyükleri hep birden Sultan Mes'ûd tarafına geçtiler. Eski sultanın Erzincan'da fazla oturması da bunları kuşkulandırmakta idi. Onu ortadan kaldırmanın çaresini düşündüler. İlhan'dan katline ferman çıkarttılar. Halbuki zavallı Keyhusrev, o sırada vücuduna yapışan ağır bir hastalıktan ıztırap içinde umutsuz bir halde yatıyordu. Eceliyle ölmesini bile beklemeden beylerden birini yanına gönderdiler. O acıklı durum içinde ölüm döşeğinde canına kıydılar. Feleğin cefası, düşmanların kurnazlığı bu suretle (Gıyasüddin Keyhusrev) in de devletinin sarayını yıkmış, saltanat sergisini düşürmüştür. Şairin dediği gibi:

«İsterse önünde felekler bile sana kalkan olsun, emrinde devlet ve ikbal kemer kuşatsın, akıllı adam daima başına gelecek âkı-

betten sakınan kimsedir. Çünkü, feleğin bugünü başka ,yarını başkadır.

Şu kaside de Sultan Keyhusrev'in haline uygun düşmüştür:

«Ey asrın uluları, zamanenin iyi temiz yürekli, dürüst imanlı büyükleri; sizler ki, her birinizin kalpleriniz adâlet ve bilgi durağıdır. İnsan oğullarından hiç kimsenin cihanda dilediği gibi hür ve serbest olmadıkları sizden gizli değildir. Hususiyle insanların boyunda, bosunda, aklında ve ruhunda tam bir benzerlik yoktur. İnsan bir şahıs, belki bir âlemdir. Fakat o, temeli ölüm üzerine kurulmuş bir cihandır. Kâinatta gördüğün her şey emir ve nehiy sahibidir. Fakat adam oğulları bütün mahlûklar üzerinde fermanlar yürütürler. Başka mahlûklar birbirleriyle güzel bir düzen içinde geçinirler. Her cins kendi cinsinden emniyettedir. Aslan aslana, kurt kurda saldırmaz. Bu hayvanlar, sizin köleleriniz gibi görünürler, lâkin aslâ kendi cinslerini öldürmek sevdasında değildirler. Halbuki insan denilen mahlûkun daima tirkeşinde oklar saklıdır. Kurt kendinden büyük atlara saldırır. Fakat hiç kimse kurdun elinde kılıç kalkan, aslanın elinde ok ve keman görmemiştir. O halde insan oğluna, kendi cinsinden olanlara kasdetmek nasıl yaraşır?

Biribrinin yerine göz dikenler, birbirinin kanını dökenler ancak insan oğullarıdır. Öteki berikinin ikbal ve devletine karşı kıskanç, beriki ötekinin aczinden, düşkünlüğünden hoşnuttur. Bir insan, o birinin ayağını baltalamağa, o biri bir kaşkasına mızrak sallamağa çalışır. Bütün bu çekişmeler beş günlük ömür içindir. Şu hal bundan böyle de yıllarca devam edecektir. Bugünün insanlarını her zaman bir hâl üzere göremiyeceksin. Yarınkilerden de cihanda bir eser kalmıyacaktır. Her iki nesilden de keri kalacak hâtıra nihayet topraklar arasında çıplak kemiklerden başka nedir?

Ey devlet büyükleri, bu sergüzeştlerin destanı size gizli değildir. Gidenler, bizim için birer destan oldular. Bizde yarın gelecekler için destan olacağız....»

Sultan Keyhusrev öldükten sonra, Mes'ûd Sahip Fahrüddin'in vezirliği ve Mücirüddin Emîrşah'ın naipliği ile ve dürüst bir gidişle saltanat sürmeğe başladı. Memleket işlerini bir zaman el birliğiyle bu yolda yürüttüler.

Sahip Şemsüddin'in oğlu ile Zincan'lı İmadüddin'in Anadolu'ya gelişleri

680 = 1281 yılı nevruzunda İlhanlıkça Muînüddin Pervane'den boş kalan emîrlik ve pervanelik makamına divan veziri (Sahip Şemsüddin Cüveynî) nin oğlu ve evkaf mütevelliliğiyle Müşriflik mevkiine de Zincan'lı (İmadüddin) tayin edilerek Anadolu'ya gönderildiler. Üç yıl memlekette tam bir huzur ve sükûn devam etti. Değersiz kimselerin memleket fazıllarına üstün bir mertebeye geçmesine, küçüklerin büyüklerden yüksek mevki tutmasına meydan bırakılmadan din ve dünya hizmetleri herkesin bilgisine ve değerine göre ayrıldı. Ahali kararsızlıktan kurtuldu. Bir zaman için güvenli ve düzenli bir hayat başladı. Memlekette kopmuş olan fitne tozları adâlet nurlariyle yatıştırıldı.

681 = 1283 yılında divan veziri (Şemsüddin) in kardeşi ve Anadolu'nun büyük dostu (Alâüddin Ata Melik) (9) öldü. Memleketin hr tarafını bir çok hayır müesseseleriyle süslemiş, bol ihsanlariyle herkesin sevgisini kazanmış olan bu vezirin ölümü büyük acılarla karşılandı. Ölümüne tarih olarak yazılan mısrâlarda şöyle denilmektedir:

«Din ve devletin yücesi, millet ve memleketin önderi Ata Me-

---

(9) Alâüddini Ata Meliki Cüveyni, Bahâüddini Cüveyni'nin oğludur. 623 yılında doğmuş yirmi yaşına kadar Emîr Argun'un hususî kâtipliğinde bulunmuştur. İran'dan Moğulistan'a kadar gidip gelmiş, Türklerin oturduğu yerleri gezip görmüştür. Hicrî 645 de Hülâgû'nun maiyetinde bulunmuş, İsmailîlerin öldürülmesinde hele onların Lemesser'deki kitap ve rasat âletlerinin ayrılmasında büyük hizmeti dokunmuştur.

Bağdad'ın Moğullar tarafından elde edilmesinden sonra 657 de oraya vali olmuştur. Mezopotamya topraklarını bir çok kanallarla şenlendirmiş, Moğulların ören kılığına soktuğu Bağdad'ı onarmış, ağır vergileri kaldırmış, yeni bir kanal etrafında 150 köy kurmuştur. Bağdad'da acı ve tatlı günler geçirerek nihayet 4 Zilhicce 681 de ölmüştür. Onun ölümünde Anadolu'da büyük yas tutulduğunu yukarıdaki satır göstermektedir. Alâüddin, Cihanküşa adlı üç mühim cilt tarihin müellifi ve Şirazlı Şeyh Sâdî'nin öğdüğü bir zattır. Cihanküşa Mister Gibb vakfında basılmıştır.

Uzluk.

lik ki; cihanda bir eşi gelmemişti. Yazık, yüzbinlerce yazık ki o mağrıp ve maşrık diyarının ünlü veziri 681 yılı Zilhicce ayının dördüncü Pazar gecesi (Erran) da Tanrı'sına kavuştu.»

683 = 1284 yılında (Horasan) taraflarında istiklâlini ilân etmiş olan (Argun) elindeki memleket parçasiyle kanaat etmeyerek babası (Abaka) nın bıraktığı mirası kapmak için ayaklandı.

Herkesçe malûmdur ki, iki kılıç bir kına girmez. İki padişahın bir ülkede bulunması da daima kavga çıkmasına sebep olur. (Ahmet Şah) da kardeşi (Argun) a karşı (Horasan) taraflarına yürüdü. Beraberinde kuvvetli bir ordu götürmüştü. Her iki kardeş arasında bir uzlaşma çaresi araştırmak için elçiler gidip geldiler. Fakat bir anlaşmaya varmak mümkün olmadı. Nihayet işi kılıca bıraktılar.

Arap şairi (İbni Temmam) ın dediği gibi; kılıç, haber getirmek hususunda yazıdan daha gerçek sözdür. İşte elçilerin yapamadığı bu vazife de kılıçların himmetine kaldı. Barış yolu savaş çığırına sapmıştı. İki kardeş orduları arasında büyük çarpışmalar oldu. İki taraftan da nice emîrler, kumandanlar öldü. Sayısız insan telef oldu. Zafer önce (Ahmed Han) tarafına yüz tutmuştu. İlk çarpışma gününde (Argun) esir edilmişti. Fakat Ahmed Han ihtiyatlı davranmadı. İşi pek sağlam bir duruma getirmişken gaflet gösterdi. İhtiyat zamanında gaflet gösterenler, sonra pişmanlıkla ellerini ısırmağa mecbur kalırlar. Fırsatı kaçırdıktan sonra bir daha elde etmek çok zor bir iştir. Ahmet Han, zaferi kazandığı zaman her şeyin olup bittiğini sanmıştı. Fakat Noyınlar ve asker başbuğları ona aykırı bir durum aldılar.

Talih yıldızı her vakit saadet burcunda beklemez. Zamanenin garip cilveleri vardır. Noyınlar ve emîrler (Argun) tarafını tuttular. Onu esir etmiş olan Noyın (Alyanak) ı öldürerek elinden kurtardılar. Devlet postuna oturttular. Hiç bir zamanda eşine tesadüf edilmeyen şu garip oyun (Ahmed Han) a partiyi kaybettirdi. Âlem daima ıztırap ve tehlike dünyasıdır. Her gün başka bir cilve gösterir. Talihin, sana gülümsediğine bel bağlama! Çünkü en hoş göründüğü zamanlarda en kötü niyyetlerle doludur. Vefasız talih, işte bu suretle galip mevkiinde bulunan Ahmed'i saltanat

tahtından indirmiş, onun devlet ve memleketini mağlûplar sırasında kalan (Argun) a kaptırmıştır.

Düşman üzerine saldıran ne atlar vardır ki, binicileri onların atılışlarını bir zafer kazancı sayarlar. Halbuki dizginlerini iyi kullanamayanları uçuruma götürürler, dedikleri gibi (Ahmed Han) da bu âkıbete düştü. Harp ve zafer talihinin birdenbire değişmesi karşısında (Horasan) sınırından (Erran) a kaçmağa mecbur oldu. Orada başka vilâyetler halkından topladığı askerle düştüğü yenilgiyi gidermeğe uğraştı ise de ne çareki kırılan çanak yerini doldurmadı. Hangi tarafa baş vurdu ise eli boş çıktı. Devletinin bedir haline gelen ayı tam olgunluk çağında düşkünlüğe yüz tuttu. Kardeşine karşı duramayacağını anlayınca ilhanlık sevdasından vazgeçti. Şairin:

«Umduğun devlete kavuşmak için uzun sıkıntılara katlanmaktan, ötekine berikine yüz suyu dökmekten ne çıkar? Şu düzeni bozulmuş âleme nasıl güvenebilirsin ki bir soluk alıp verinceye kadar işi başka kalıplara döküyor.» dediği gibi (Ahmed Han) da memleket tahtını boş bıraktı. Ölüm tarihini gösteren bir rubâide şu sözler vardır:

«683 yılına varan tarih, zamane hâdiselerinin tesirlerini devam ettirdi. Argun, memleketler fethi için kılıcını sıyırırken Ahmed gitti. Şahlık kılıcını kınına yerleştirdi.»

Argun'un ilhanlık çağları

Ahmed Han'ın nöbeti sona erince vaktın padişahlık tahtı 683 yılında (Argun Han) ın vücudiyle süslenmiştir. Devlet ve saltanat onda karar kıldı. Cihangirlik âdet ve an'aneleri tazelendi. Memleketin korunmasına, işlerin düzeninde yürümesine dikkat gösterildi. Her taraf muhaliflerden temizlendi. Cihan hükümdarları ona saygı gösterdiler. Şehzadelerden Argun'un buyruğuna baş eğenler yine serdarlıklarda kaldılar. Serkeşlik ve muhalefet yoluna sapanlar ziyanlı çıktılar. Öldürülen şehzadelerin ve başkaca

yapılan acıklı işkencelerin macerası uzundur. Bunların hikâyesi, sözü uzatmaktan başka bir fayda vermiyeceğinden vaz geçilmiştir.

Divan veziri Şemsüddin Cüveynî'nin son günleri

«Sahib-i Divan» Şemsüddin, Ahmed Han'a tarafçılıktan ve onu kardeşi üzerine yürümeğe kışkırtmak suçundan töhmetli sayıldı. Bu isnadın doğru veya yalan olduğunu araştırmadan büyük vezirin günahına girdiler. Başa gelecek âkibetin korkusu ile memlekette güvenli bir yer bulamayınca (Geylan) tarafına kaçtı. Halbuki fırsat bekleyen kaza ve kader, onun yolunu kesmiş bütün umut kapılarını kapamıştı. Tedbirleri kaderin isteğine uygun düşmedi. Ermek istediği esenlik diyarına yetişemeden ecel yakasına yapıştı. Ölüm denilen arslanın pençesinden canını kurtaramadı. O kadar bilgisine, faziletlerine rağmen kendi ayağiyle gittiği felâket uçurumundan geri dönemedi. Nihayet kazaya baş eğdi. «Rabbımız Allah'tır. diyenlere ve doğruluk yolunda yürüyenlere meleklerden yardımcı göndeririz; onlar ölürken korku ve acı duymazlar. O kullarımızı kendilerine vâdettiğimiz Cennetle müjdeleriz.» Âyetinin vâdı ve müjdesi ile Tanrı'sına kavuştu.

Tebriz kadısı (Mücirüddin) ile (Şeyh Hümamüddin) ve başkaca değerli başlar da bu sonuca uğradılar. Bunlar «Dünya» denilen aldatıcı ve geçici âlemden Cennet müjdesi ve rahmet umudu ile «Âhiret» diyarına göç ettiler. Şehitlik mertebesine yükseldiler.

Büyük vezirin ölümü için yazılan farsça manzum tarihte:

«Başı semalara erişen otuz yıllık yüce divan veziri Şemsüddin ki, cihanı bir çok âfetlerden korumuş, bir zat idi. 683 Hicret yılı Şaban ayının dördüncü Pazartesi günü şahadet mertebesine erişti. Feleği gör ki öyle bir şahsiyete zulüm etti. Cihana bak ki, öyle bir er oğlu ere kıydı.» Başka bir tarihte:

«Ufuklar alanına düzen veren zamanın biricik divan veziri Muhammed oğlu Muhammed Şemsüddin, 683 yılı Şaban ayının dördüncü Pazartesi ikindi sularında siyaset kılıcının sunduğu ecel şerbetini kendi isteğiyle içti.» sözleriyle teessür gösterilmektedir.

Şemsüddin, şehit olduktan ve memleket onun uygun tedbirlerinden mahrum kaldıktan sonra Maliye ve Divan işlerinde aksaklıklar başladı. Memleketin her tarafında karışıklıklar baş gösterdi. Devlet hizmetlerinde vergilerin tahsil ve sarfındaki intizam kayboldu. Onun kurmuş olduğu malî ve idarî düzen bozuldu (10).

Argun, bundan sonra saltanat işleri için gerekli olan her şeyi yerine getirdi. Padişahlık günlerinde memleket, zamanenin her türlü hâdiselerine karşı güven içinde yaşadı. Halkın huzur ve rahatını kaçırmak için uzanan eller kesildi. Ötede beride mütegallibelikle geçinen bazı soygunculara imkân ve fırsat vermedi. Saltanat ve halk severlik âdetlerini yeniden diriltti. Adâlet temellerini kurmak, milletin refah ve güvenini korumak yolunda einden gelen gayreti esirgemedi. Bu suretle her tarafta sükûn ve intizam yerleşti. Saltanata mahsus olan türeler en parlak şekilde yapılmakta idi.

Şehzade (Hölaçu) ile (Keygato) nun Anadolu'ya gelmeleri

684 = 1285 yılında şehzade(Hölâçu) ile (Keygato) Anadoluya geldiler. Kışlak ve yaylak mevsimlerini (Erzincan) da geçiriyorlardı. Sahip Fahrüddin bunların ihtiyaçlarını temin edecek tedbirleri almağa uğraştı. Vaktiyle bir tedarikte bulunulmamış olduğundan ihtiyaç zamanında yetmiş dirhem bile bulmak imkânı yoktu. Saltanat naibi (Mücirüddin Emîrşah) ile beylerbeyi (İzzüddin), (Sahip Fahrüddin) ile anlaşamamışlardı. Hazinenin elli yıl-

---

(10) Şemsüddini Cüveyni. 658 den 683 yılına kadar 22 yıl vezirlik etti. Sivas'ta Çifteminare denilen medresesi 760 de yapılmıştır. Konyalı Sadri Mütetabbib adıyla anılan Zeki oğlu Ebubekr'in Rauzaat al küttab va Hadikat al albab isimli mektuplarında Şemsüddin'i öğen kasideler vardır. Sâdî, divanında bu iki kardeşe en yüksek yeri vermektedir. Kâfir Moğullar yanında vezir olan iki Cüveyni oğlu, bütün islâmlara kol kanat germişler, ağır vergilerden Anadolu halkını korumuşlardır. Her iki zatı saygı ve rahmetle analım. «Mevlevî kaynaklarında malûmata rastlayamadım. **Uzluk.**

danberi birikmiş bütün altın, gümüş nakit paraları bu ağır masraf yüzünden yağmaya gitti. Bir gün içinde Sahib'in (Devle Karahisar) ındaki hazinesinden dörtyüz bin dirhemlik bir para (Erzincan) a gönderildiği halde şehzade ve asker başbuğlarının istedikleri masraflara, havale ettikleri işlere yetişmiyordu. Tatar ordularının gereçleri için sayısız paralar verilmekte olmasına mukabil baharda yakacak mum bile kalmamıştı. Ödünç para bulmağa mecbur oldular.

Şahzadeler naip (Mücirüddin Emîrşah) ile beylerbeyi (İzzüddin) i yarguya çektiler. Asker ihtiyaçları için neden dolayı Sahip (Fahrüddin) e yardım etmediklerini sordular. Bunlar, verdikleri cevapta:

Ferman ve menşurlara yalnız o imzasını koyar. Ordu masraflarını da yalnızca temin etmesi gerektir, dediler.

O yıl bu çetin meselelerle sona ermiş 685 yılı girmişti. Şehzade (Hölâçu) İlhan'dan aldığı yarlığ üzerine (Erzincan) dan geri döndü. (Keygato) oradan garbe doğru hareketle göçe göçe (Sıvas) ve (Kayseri) üzerinden yağmurlu ve tipili bir zemheri mevsiminde 20,000 kişilik bir zırhlı süvari kuvvetiyle (Aksaray) a yetişti. Şehir halkından bir çoğu korkularından evlerini, ocaklarını bırakarak mağaralara çekildiler. Sapa yerlerde yurt kurdular. Şehzadenin adâletli, temiz yürekli bir adam olduğu sonradan anlaşılınca halk arasında tekrar güven başladı. Sahip Fahrüddin bu defa da ordunun ihtiyaçlarını temin etmiş olduğundan halka sarkıntılık yapılmadı. Esnaf ve sanat sahipleri askerlerle başbuğların, hatunların alış veriş etmelerinden o kadar kazanç elde ettiler ki Aksaray vilâyetinin ikiyüz bin dirhem olan yıllık geliri bu yüzden dörtyüz bin dirheme yükseldi. Halk refah ve rahata kavuştu.

Mücirüddin Emîrşah'ın İlhan katına gitmesi

Saltanat naibi (Mücirüddin Emîrşah) ordu katına gitmeğe karar vermişti. Maiyetindeki adamlardan arzu edenlerin de kendisiyle birlikte yola çıkmalarını teklif etti. Bu kitabın müellifi olan ben de gidecek kafile arasına karışmak için meşverete koyuldum.

«Tanrı'dan hayır dileyen mahrum kalmaz, meşveretle işe başlayan pişman olmaz.» diyerek bu seyahata karar verdim.

Arslan kendi yatağında avlanamaz. Kılıç kınında bekledikçe kesmez. Atalar sözüne uyarak iradem'i Tanrı'nın iktidarına terk ettim. O istediği gibi yapar dedim.

Uzun sözlerden sonra naip Mücirüddin'in hizmetinde orduya vardık. Emîrşah, türlü ikramlarla, iltifatlarla karşılandı. İstekleri yerine getirildi. Vezirlik ve emîrlik (Kazvin'li Fahrüddin) (11) ile kendi üzerinde karar kıldı. Bu yolda yazılan yarlığ yürürlüğe girdi. Vezirlerin dilekleri gereğince ferman çıktı. Her arzuları yerine getirildi. Her ikisine de gönül hoşluğu ile geçinmeleri için Anadolu vilâyetlerinden birer bölgenin gelirleri tahsis edilerek geri döndüler. Bu eserin müellifi, vezirlerin yeni mansıplarını tebrik için yazdığı bir kasidede şöyle diyor:

---

(11) Fahrüddini Kavzinî. Fahrüddin Ali'nin sağlığında Anadolu'ya gelmekle adları birbirine karıştırılmıştır.

Konya Mevlevî dergâhının bahçesindeki Gera hatun adındaki kabri Konyalı Fahrüddin'in kızı sananlar varsa da biz o fikirde değiliz.

Gera adını Cl: Huart «Kira» diye okumakda ve Rumca olduğunu ileri sürmektedir. Bilindiği üzere Mevlâna'nın ilk karısı Gevher hatun 625 de ölünce Konya'da tekrar evlenmiştir. İkinci zevcesinin adı Gera idi. Huart, bu hatunun aslen rum olmasını, Mevlânâ ile oğlu S. Veled'in bundan Rumca öğrendiklerini ileri sürmekte, onun sözünü sened tutan bâzı kimseler de bunu kabul eylemektedirler. Halbuki tamamiyle yanlıştır:

1 — Mevlânâ'nın ilk hareminin anası olup aslen Semerkand'lı olan ve Şerefüddini Lalayi Semerkandî'nin karısının adı Gera'dır. Menkıbenüvisler Konyalı Gera hatundan ayırmak için Semerkand'lı hatuna Gerayı Büzürk yâni Büyük Gera demektedirler. Murad II. vaktında dilimize çevrilen Eflâki'de bu söz Ulu Gera diye anılmaktadır. Semerkandlı bir kadının adı nasıl rumca olabilir.

2 — Konyalı Şeyh Salâüddini Zerküb'ün kızı olup S. Veled'in refikası olan Fâtıma hatuna dahi Gerakâ denilmektedir. Aynı ismi Geraçe şeklinde dahi bulmaktayız, Rıfkı Melûl, Türkiyat Mecmuası 1936 (V), S. 187.

3 — Bu bildiğimiz Geray'dır. Paşa hatun, Efendi hatun, Efendi zâde Hatun gibi, bunun Rumca Kira olduğunu iddia edenler isbat etsinler. **Uzluk.**

«Uğurlu eliyle vezirlik makamına şeref ve değer veren o şah kılıklı Sahib'in mesnedi kutlu olsun. Sultanların ülkesine düzen veren zafer bayraklariyle o diyar üzerine gölge salan vezirin ayağı uğurlu olsun. Yer yüzü padişahının bir kerameti eseri olarak o zata bağışladığı bu mesnet daima mutlu olsun. Devletin ve milletin bekası için söz birliği eden vezirlerin her ikisi de felekteki çifte yıldızlar gibi bahtiyar olsunlar. Devletin ve dinin yardımcısı olan Mücirüddin'in kutlu çehresi, isabetli tedbirleri bütün insanlar ve melekler katında mubarek olsun. Rum diyarında onların fermanlarına baş eğenlerin talihleri ebediyyen açık olsun...»

Kazvin'li Sahip (Fahrüddin) in künyesi (Nizamülmülk) idi. Memlekete gelir gelmez işin iç yüzünü anlamadan vergileri artırmak istedi. Boş hayallere kapılarak lüzumsuz işlere girişti. Bu siyaseti çok hatâlı idi. Tatbikına başlayınca hoşnutsuzluk arttı. Halk her taraftan bu haksızlıklara karşı dil uzatıyordu. Kazvin'li vezir bilmiyordu ki, ateş, birdenbire parlar ve etrafı sararsa su, kolay kolay tesir etmez.

Bundan başka Kazvin'li Anadolu'ya gelirken beraberinde birçok Tebriz'li, Hemedan'lı, Irak'lı, Isfahan'lı, Haşkân'lı, Horasan'lı, Kerç'li, Elan'lı, Merend'li Nahcıvan'lı, Tiflis'li, Erran'lı yabancılar getirmiş, bu tayfalardan kimisini kendisine mültezim, kimisini naip ve hacip tayin etmişti.

Müstevfîlik vazifesini kardeşi (Cemalüddin) e pervaneliği de öteki kardeşine pişkeş çekti.

Saltanat naibi (Mücirüddin) e gelince o da, eski uşak ve hizmetçileriyle babasının adamlarından bir çoğunu yanında bulunduruyor, bunlar memleket idaresinde kendisine ortaklık yapıyorlardı.

Vezirler 687 = 1288 yılında (Erzurum) a gelmişlerdi. Kazvin'li solda sıfır kalıyor, bütün işlerin dümeni (Mücirüddin) in elinde bulunuyor, her türlü emir ve nehiy onun dergâhından çıkıyordu. Halk da onun güzel huylarına karşı saygı gösterdiğinden Kazvin'li ile aralarındaki fark yerle gök arasındaki mesafe kadar büyüktü.

Sahip Fahrüddin Ali'nin ölümü

O yüce mertebeli vezir ki, ömrünü yıllardanberi memleket işleri içinde didişmekle geçirmiş, dünya vezirleri arasında eşsiz bir devlet adamı idi. O sıralarda (Akşehir) de bulunuyordu.

Sırf kendi dalaveresini çevirmekte ve hasmını alt etmekteki istîdadiyle elinden geleni geri bırakmayan - Kazvin'li'nin ötedenberi kötü niyyetlerle diş bilemekte olduğunun farkında idi. Nefsine bile hayrı olmayan bir adamın kime faydası olabilirdi? Nihayet ecel (Fahrüddin Ali) nin göç nöbetini çaldı. Muhaliflerine karşı tertibat almasına meydan kalmadan, tirkeşinde sakladığı tedbir oklarını amacına ulaştırmadan vezirlik makamını boş bırakarak dünyadan göçtü.

Halk, cihanda birer vasıtadır. Gördüğün insanların hepsi yürüyen bir gemide uyuyanlar gibidir, derler. Sahip Fahrüddin Ali de ölüm kâsesinin acılarını içerek nihayet geçici dünyadan ebediyet âlemine yüz çevirdi. Bir şair diyor ki:

«Dünya varlıklarını birer toprak parçası farzet; kimseye yar olmayan servet toprağa da beraber girmiyor.. Bugün dallarını yükseklerde gördüğün ağaçlar, sudan meydana gelmiş, toprağa karışacaktır.»

Fahrüddin Ali'nin ölümü için söylenilen tarih kıt'asında şu sözler vardır:

«Hicretin 687 inci yılı Şavval ayının yirmi beşinci Pazartesi günü (Akhisar) vilâyetinin (Nadir) köyünde Sahib'in ölümü hakkın kazasından sadır oldu.»

Kazvin'li Fahrüddin'in ilimden nasibi yoktu. Konuşması da çok hatâlı idi. Bir gün kendi (hâfız) ına Kur'ân'dan bir (aşir) oku; diyecek yerde bir (Ariş) oku; demişti. Bu adam (Aşir) ile (Ariş) arasındaki mâna farkını bile ayıracak kabiliyette değildi. Fakat (siyakat) tarzında yazı yazmakta çok meharetli idi. Hattatlık sanatında eşsizdi. Cömertlikte de çok geri bir adamdı. Etrafındaki türedilerin, insan kılıklı şeytanların, kötü yürekli kardeş-

lerinin telkinleri altında vezirlik işlerini çığırından çıkarmış, hak ve adâlet yolundan ayrılmıştır.

Memleket idaresini eline alan devlet erkânı için dürüst fikirli, temiz insanlarla düşüp kalkmak çok önemli bir meseledir. Dostlarını, yakınlarını iyi seçemeyenler sonuna kadar salâh yüzü göremezler. Bir arap şairi:

«Eğer temiz yürekli, fazilet sahibi kalmak istersen yakınlarını dürüst kimselerden seçmeğe çalış» diyor. Kazvin'li pek de himmetsiz ve mürüvvetsiz bir adam değildi. Fakat serveti ve iktidarı halkın isteklerini karşılamağa, şahsî borçlarını ödemeğe yetişecek derecede olmadığından alacaklılarının tehakkümü altında kalıyor, para biriktirmek için bir takım uygunsuz çarelere, yolsuz tedbirlere baş vuruyor, âdet dışında yeni yeni usuller çıkarıyor, yeni kanunlar, uygunsuz nizamlarla tatbikına imkân olmayan vergiler çıkarıyor, bu suretle de halkın hoşnutsuzluğunu artırıyordu. Memlekete yükletilen bu ağır tekliflerin, günün birinde ülkenin yıkılmasına sebep olacak pek yanlış bir tedbir olduğunu bilmez değildi. «Tebaasının malından sermaye bitirktirmek isteyen padişah, kendi saltanatının temellerini yıkar» derler. Kazvin'linin tatbikına çalıştığı bu yolsuz idareye halk, isteğiyle değil korku belâsiyle boyun eğmekte idi. Onun bütün uygunsuz hallerine karşı hain kardeşleri kendisine nasihat yollu bir ihtarda bile bulunmadılar. Halbuki, savaşların en büyüğü, haksız insanları yola getirmek için sarfedilen gayrettir. Hırs ve tamâ bunların da ruhlarını sarmış, garaz perdeleri gözlerini bürümüştü. Hiç bir şikâyetin sesi kulaklarına erişmiyordu. Ahlâkın, dinin nehiy ettiği şeyler bunlara daha cazip görünüyordu. Ot bitirmeğe elverişli olmayan bir toprağa suyun ne faydası olur?

Kazvin'li, vergi toplattırmak bahanesiyle vilâyetlerin baç ve haraçlarını yağmaya verdi. Beş (Toğar) a dayanışlı olmayan yerler elli toğar yazılıyor, beşbin altın vergisi olan bir vilâyete ellibin altın yükletiliyordu. Bu yüzden eski vergi usullerinde de karışıklık başladı. Anadolu'nun malî durumu sarsıldı. İş öyle bir kerteye dayandı ki (Öşür) den önce tayin edilmiş olan miktara da razi oldukları halde tahsilât yapılamaz oldu. Nihayet beşte bir

ölçüsünde vergi usulü tekrar tatbika başlandı ise de bundan da bir fayda görülmedi. Önceden artırılmış olan iltizamlar sonra daha kötü neticeler verdi. Memleketteki muhalif zümreler bu ağır vergiler karşısında yer yer homurdanmağa, dil uzatmağa, feryada başladılar.

Her hangi bir iktidar mevkiini ele geçiren devletliler için her işte kolaylık göstermek gerektir. Halka karşı hiyleye, yalancılığa sapmayanlar, onu ağır yükler altında ezmeyenler hem iyiliklerinin maddî mükâfatını görür, hem de ebediyete kadar yaşayacak güzel bir ün bırakmış olurlar. Ulu Peygamber: (Halka kolaylık gösterin, çetinlikler çıkarmayın!» buyurmuştur. Bu münasebetle bir şairin şu sözlerini de nakledelim:

«Ey âlemde ay gibi parlayan ve yüce mertebelere yükselen talihli! Her kesin boynuna minnet ve şükran yükü yükle! Yarın mevkiinden düştüğün vakit halk, senin için Allah'a şükür, defolup gitti demesin.«

Nitekim Anadolu'nun öz evlâdı vezir (Fahrüddin Ali) nin üstün meziyyetlerine karşı Kazvin'li (Fahrüddin) in kötü idaresi «Hayırdan sonra şer» nüktesiyle halkın ağzına düşmüştü. Bu nükteden ilham alan faziletli şairlerden biri de şu mealdeki farsça rubâiyi söylemiştir:

«Ben, vezir Fahrüddin Ali'den sonra memlekete daha kutlu bir kimsenin vezir olacağını sanmıştım. Halbuki aynı törenle, Kazvin'li Fahrüddin vezir olunca; hatırıma «gelen gideni arattırır» nüktesi geldi.»

Bir vezire yaraşan meziyyet geceleri halkın işlerini düşünmek, gündüzleri de bu düşünceleri tatbika çalışmaktır. Halbuki Kazvin'li, gündüzleri menfaat peşinde, haksız ve bozuk yollarla soygunculuk düşüncesinde, geceleri de başından aşkın borçlarını ödeyebilmek için çareler araştırmak zorunda idi. Bu düşüncelerle hareket eden bir adamdan memleketin geçimini sağlamak, bayındırlığını artırmak, halkın güvenini korumak gibi bir teşebbüs beklenemezdi. Bu kitabın müellifi diyor ki:

Vergi tahsili için vilâyetlere gönderilen memurların bir çoğu,

divan işlerinden, bu husustaki usul ve nizamlardan habersizdi. Hiç bir şey yapamadan geri dönüyorlardı. Ellerindeki defterlerde yazılı olan (Cizye) kelimesinin ne demek olduğunu bile anlayamamışlardı. Halbuki cizye, Anadolu'nun en büyük gelir kaynağıdır. Bunlar bir kalem bile tahsil edemediler. Bazı tahsildarlardan sorulduğu zaman cizye ne oluyor? diye cevap verdiler. Şüphe yok ki bu gidişle hiç bir divan muamelesi yolunda yürüyemezdi.

Mücirüddin Emîrşah, işlerin çığırından çıktığını, maliye düzeninin büsbütün bozulduğunu görünce, Anadolu idaresinin iki iltizam bölgesine ayrılmasını, her vezirin kendi payına düşen parçanın idare ve bayındırlaşması işiyle meşgul ve ondan mes'ul olması daha uygun düşeceğini düşündü. Moğul beyleri de bu düşünceyi beğendiler. Kazvin'li, (Kayseri) den Üç vilâyetleri sınırlarına kadar olan parçayı yani vaktiyle (Sultan İzzüddin) e ait bölgeyi seçti; büyük moğul beylerinden Rum diyarı emîrliği rütbesini taşıyan (Baykavul) ile birlikte o tarafa gittiler. Mücirüddin de (Sıvas) ve (Tokat) dan (Kastamonu, Sıvas, Samsun) kıyılarına kadar uzayan ve evvelce (Sultan Rüknüddin) e ayrılmış olan (Danişmendiye) vilâyetlerini kabul etti. Ordunun büyük yargucusu olan (Tolatay) ile beraber oraya yollandı.

Mücirüddin Emîrşah'ın bölgesinde kısa bir zamanda adâlet ve nizam tekrar kurulmuş olduğundan gelirler artmış, memleket bayındır ve zengin olmuştur. O taraflarda hiç kimsenin mal ve mülküne ziyan verilmemiştir.

Kardeşleriyle yoldaşlarının fikir ve tedbirlerine göre hareket eden Kazvin'li vezire gelince; kendisine düşen vilâyetlerde meydanı boş buldu. Daha cesaretli davranmağa başladı. Etrafında çavuşluktan, asker başbuğluğundan yetişmiş, emîrliğe kadar yükselmiş olan bir takım maiyeti onu bu yanlış hareketlerden vaz geçirmeğe uğraşacakları yerde bilâkis kendi hava ve heveslerine daldılar. İnsan oğlu veliyünnimetine karşı nankördür, dedikleri doğrudur. Bunların her birinin kafasında başka sevdalar vardı. Kendi arzularına erişmek için efendilerini kötü yola sürüklediler; etrafa sarkıntılık yaptılar. Hiç kimse bu türedilerden hakkını isteyemiyor, halk, huzur ve rahat yüzü görmüyordu. Bu acı günlerin devam ettiği müddetçe herkes zamanın ne gibi hâdiseler doğuraca-

ğını, kaza ve kader dergâhından bu zalimlerin devletini sona erdirecek bir fermanın yazılacağı günü bekledi. Halbuki bunlardan bir kaçının hesabını ecel gördü. Fakat her iki vezir, görünmeyen perdenin arkasından kaza ve kaderin kendileri için hazırladığı âkıbetten gafil idiler. Şair diyor ki:

«Felek, bir iş çıkarmak isterse her taraftan bir bir vesile yaratır, bir işin yolunu açmak dilerse bin türlü tedbirler bulur.»

Kazvin'li (Sahip Fahrüddin) (12) ile (Mücirüddin Emîrşah) ın da her vakit açık duracağına güvendikleri saadet kapıları günün birinde kaza ve kaderin eliyle kapanmış, ikisi de birbiri ardınca azledilmişlerdir. Bir arap şairi, bu ibretli hâdiseyi ne güzel canlandırıyor:

«Allah, bir kulunun zevalini dilerse - o kimse isterse ne kadar akıllı, yüksek görüşlü ve kudretli olursa olsun - yaptığı kötülükleri kendisine güzel gösterir. Onu cehaletle aldatır, gözlerini kör eder, aklını başından alır; iradesi yerini bulduktan sonra da ibret alması için aklını iade eder.»

Fırsat elde iken iyilik yapmak hususunda gaflet gösterenlerin hali nihayet zarûrete, düşkünlüğe varır. Dünyada hangi rahat vardır ki arkasında bir mihnet olmasın, hangi izzet vardır ki sonu zillete ermesin?

---

(12) Fahrüddin Ali, Konyalı Hacı Ekber oğlu Hüseyin'in oğludur. Çok zengin, hayır ve iyilik etmesini bilir, sever bir zattı. Anadolu'da türbeler, hanikahlar, mescitler, medreseler, kervansaraylar, hanlar, çeşmeler, kaplıcalar, darülhadisler, ılıcalar yaptırmıştır. Bu mimarî âbidelerin Mimarı Kelük bin Abdullah ve Üstad Kâlüyanel Kunevi'dir. Kâluyan Eflâki'de geçer, T. II, P. 69. Sultan Veled divanında hakkında uzun bir kaside vardır. Oğulları Tacüddin Hüseyin bey ile Nusratüddin Hasan bey'dir. Tacüddin Hüseyin bey çok cesur, yiğit bir zattı. İzzüddin Keykâvus II. nin dayısı Rum Kirha'nın kızı müşarünileyhin karısı idi. S. Veled divanında Hüseyin beyi öğen iki kaside vardır. Hattâ borçlu kalan S. Veled hazretleri borcunun Hüseyin bey tarafından ödenmesini rica etmektedir, bu da aralarındaki samimîliği gösterir. Hasan beyle Hü/seyin bey Cimri hâdisesinde Akşehir yakınında şehit düşmüşlerdir. Şimdi Konya'da bulunan Sahip Ata çocukları Hasan beyden gelmedir. Dayımın ailesi bunlardandır.

Uzluk.

Yahudi Madüddevle'nin vezirlik günleri

Kazvin'li Fahrüddin ile Mücirüddin Emîrşah 688 = 1289 yılı iptidasından, 690 = 1291 yılına kadar iki sene müddetle Anadoluda hüküm sürdükten sonra vazifeleri sona ermiş ve 690 yılında yahudi (Sadüddevle) divan veziri olmuştur.

O kedi'ye benzeyen yahudinin elinde vezirlik mührü, sanki köpeğin boynuna vurulmuş altın bir boyunduruk, o alçağın hükmünde emîrlik mesnedi sanki eşeğin ayağına takılmış bir halhal idi. Vezirlik ve emîrlik yarlığı mutlak olarak onun hükmüne geçtikten sonra (Yahudi) milletinin yüreğinde gizli olan müslüman düşmanlığı duygusu ile taassup yolunu tuttu. İslâmlara karşı şiddet göstermeğe, zulüm yapmağa başladı; Anadolu halkının fikirlerini bozmak için her tarafa elçiler, ulaklar gönderdi. Vezirliğe lâyık olan emîrlerin kökünü kazımağa uğraşıyordu. Bu arada Kazvin'li (Fahrüddin) i de bir tehlikeye sürüklemeğe çalıştı. Onun kendi aleyhinde bazı sözler sarfettiğini haber vermişlerdi. (Kılavuz oğulları) (13) ile Sahip (Şemsüddin Ahmed) i Anadolu hâkimliğine intihap etti. Bu uygunsuz adamları, İlhan'dan aldığı yarlığ gereğince iş başına getirdi. Yargucu (Buğdi) yi de maiyetlerine kattı. Kazvin'li (Fahrüddin) ile (Mücirüddin Emîrşah) ı yakalatmak üzere (Göçebe elçi) nin tayin edilmesine yarlığ kopardı. Dinsiz yahudi (Batınî) zındıkları gibi müslüman Kazvin'linin canına kasdetmişti. Onu tuzağa düşürmek için tedbirler aldı. Vezirler de yanlış hareketleri yüzünden yahudinin keyfine kurban gideceklerdi.

Kılavuz oğullarının tahakkümü çekilmez bir hal aldı. Reziller hâkim olunca faziletli insanlar için yaşamak imkânı kalmaz derler. Namus ve şeref sahipleri, bunların elinden feryat ediyordu. Şairin:

«İyi kalpli insanlar, kulaklarını gam ve hasret içinde inleyen

---

(13) Kılavuz Oğulları. Eflâki Dede'de Tuman bey adında birisinden bahis var ki Gazan Mahmud vakıtnda Kuşcular başı imiş, Ulu Arif Çelebi «Mevlânâ'nın Torunu» den gördüğü keramet üstüne bende ve mürid olmuştur. Bk. Eflâki, Fransızca T. 2, p.

Uzluk.

başka insanlara çevirirler. Hüner ve insanlığın arkası; bu hünersizlerin sırtlarını yastığa dayadıkları gün kesildi.»

Dediği gibi bu alçakların istibdadı da memlekette fazilet duygularını söndürmek emelini güdüyordu. Büyük feylezoflar demişlerdir ki:

Rezilleıin devlete konması, âfetlerin en büyüğüdür. Bin adamın mevkiden düşmesi bir alçağın yükselmesinden daha hayırlıdır.»

Yahudi vezir, vazifesinin yalnız insan avlamaktan ibaret olmadığını, memleketi tekrar felâkete sürüklemenin, devlet ve divan işlerini çığırından çıkaracağını bilmez değildi. Fakat kötü niyyetli idi. Milletin namuslu, ergin simalarını birer birer yok etmekle muradına ermek istiyordu.

Bir memleketi harap etmek kasdını güdenlerin elbette mühendise ihtiyaçları yoktur. Mülkü yıkmak işinde duygusuz insanlar daha elverişlidir. Çünkü beklenen neticenin bir an evvel meydana gelmesi bu gibi yıkıcıların gayretlerine bağlıdır. Bunların bin bir sevda kaynatan kafalarına şeytan bir ihtiras yumurtası koymuştu. Ayak takımı derecesinden servet ve iktidar mevkiine yükselince hayalhanelerinde emîrlik ve vezirlik sevdası belirdi. Şair diyor ki:

«Fare, bir gün tarladan kurtulup da rastladığı bir dükkâna girer, yahut bahçevanın elinden oraya kaçarsa kendini bir Tanrı gibi, dayı ve amcalarını da birer dilenci gibi görür. Lâyık olmadıkları mertebeler yükselen cahiller de ihtiyar babalarını kapıcı yerine koyarlar.»

Bu türediler hayvan avcılığını iyi biliyorlardı ama insan kalplerini avlamak sanatına âşina değillerdi. Bu sebepten dolayı insanlık pazarının parlaıklığı bozuldu. Fazilet sahiplerinin hatırlarını keder tozları kapladı. Şairin biri:

«Bu alçak ve soysuz millet, mansıba geçince eşekler hâkim, hür insanlar mahkûm oldu. Felek bu kavmin devletini kabul ettikten sonra akıl; ukalâlık, hat, hâtâ; fazilet, fuzulluk oldu.» diyor.

Bu kutsuz adamlar, memleketin başına musallat olduktan sonra (Sivas) sahrasında uğursuz yıldızların bir burçta toplandığı görüldü. Yargu meclisi kuruldu. Devlet ve memleket büyüklerinden yakaladıklarını oraya götürdüler. Azledilen vezirler aleyhinde her türlü iftiralar tertip ettiler. Bir çok günahsızları, onlarla el birliği yapmak suçu ile lekelediler. Sonra Kazvin'li (Fahrüddin) ile naip (Mücirüddin) i bağlı olarak getirdiler. Kazvin'li vezirin ecel kâsesi doldurulmuştu. Onun suçları ölümüne sebep oldu. Mücirüddin Emîrşah'ı tanrı koruduğu için bir şey yapamadılar. «Size ağır gelen şeyler hakkınızda hayırlıdır» Âyetiyle müjdelenen Mücirüddin beraet etti, rahat ve âfiyete kavuştu. Bir arap şairi diyor ki:

«Haps olduk. Fakat bize bir zarar erişmedi. Hangi keskin kılıç vardır ki bir gün kınına girmesin?» Bu kitabın müellifi der ki:

O şiddet ve perişanlık günlerinde bir mesele dolayısiyle yazmış olduğum şu beyti bu münasebetle dercettim:

«Diyorsun ki onun ellerini bağladılar. Evet zamanenin eli bir yerde demetler bağlamışsa orası gülşendir.» Büyük şeyhlerden biri de Mücirüddin'in kalbini teselli için şu beyitleri yazmıştı:

«Mushafı bağlamak onun şanına saygı göstermek içindir. Harfler üzerine (Şedde) koymak onları yumuşatmak için değildir, elbette şiddetlendirmek içindir. Demetlenmiş olan güller, dilberlerden buse toplar. Halbuki bostandaki yabanî çiçekler dikenlerle karışıktır. Demirin altın ile yan yana gelmesi ona son günlerin verdiği bir şereftir. Demirin kıymet ve kudreti, büyük vezirin ayağını öpmedikçe nasıl yükselebilir?..»

Zamanın bu gibi hâdiselerine, alçakların yüksek insanlara tahakküm etmesi felâketine karşı hiç bir şair (Emîr Kabus) un şu mealdeki arapça şiiri kadar parlak bir nükteyi ifade edememiştir:

«Zamanenin işkenceleriyle bizi incitenlere söyle ki; günün birinde felâkete uğramıyacak hangi mağrur vardır? Dehrin elinden çıkan okların amacı bize çevrilmiş ve bayağı insanlardan bize bir zarar korkusu erişmişse ne çıkar? Görmüyor musun ki deniz, daima pislikleri üstünde, değerli incileri de bağrında saklar. Sema-

da sayısız yıldızlar vardır. Fakat güneş ile aydan başka hiç biri tutulmaz.»

Soysuz ve bozuk fikirli Kılavuz oğulları (Buğdi) elçinin de yardımiyle gaddarlığa başladılar. Bunlar niyyetlerindeki bozukluk ve gidişlerindeki fesatçılıkla hükûmet memurlarından veya mâzul emîrlerden suçlu, suçsuz, zengin, fakir ayırmadan hepsini aynı isnatlarla lekelemek; dalaverelerini çevirmek için onları hırpalamak istiyorlardı.

Moğul yargucularından cidden kemâl sahibi ve âdil bir adam olan (Samakar) (14) bu zümrenin niyyetlerindeki kötülüğü anlayınca elinden geldiği kadar fenalıkları önlemeğe çalıştı.

Yargucuların Anadolu emlâkini geri almak için ferman getirmiş olmaları, halkın bunlar hakkındaki hoşnutsuzluğunu son derece artırmıştı. (Samakar) ın bu meselede haksızlığa meydan vermemek hususundaki gayret ve himmeti halk arasında büyük bir sevgi kazanmasına sebep oldu. Emlâk sahipleri o irtikâpçıların köklerini kazımak, haksızlıkları ortadan kaldırmak, kendilerini buğday gibi göstermeğe yeltenen o arpa yüzlü hainleri darma dağın etmek istiyorlardı. Yargucular, göstermekte oldukları zulüm ve istibdadı daha ileri götüremediler. Kısa bir müddet sonra yaptıkları gaddarlıklardan bir fayda çıkmayacağını anladılar. Kılavuz oğulları, karın sahrada oturması, rüzgârın ovalardan geçmesi gibi bir kaç gün kaldıktan sonra savuşup gittiler. Zamane, onların da ikballerinin defterini dürmüştü. Şairin:

«Ömrü, servet arkasından koşmakla telef edersin, bin bir hiyle ile hazine biriktirirsin; halbuki sen o hazinenin başında sahraya yağan karlar gibisin, bir kaç gün oturur, sonra erir gidersin!» dediği gibi bu zalimler de aynı âkıbete uğradılar.

---

(14) Samakar Ağa. Moğulların Anadolu'da valisi idi. Aksarayh'nın da yazdığı gibi âdil, mütedeyyin bir zattır. Sultan Veled hazretleri onu «beyimiz bizi unutma» türkçe nakaratlı bir manzume ile öğmektedir. O kasidede Samakar Ağa'nın oğlu Arab «Arabistan seferinde doğduğu için bu ismi almıştır» kızı, karısının adlarını da saydığına göre araları çok iyi imiş. Huart'ın bunu Samgan okuması büyük hatâdır, T. II, p. 319. Sultan Veled divanı S.00. **Uzluk.**

Eski vezir Kazvin'li (Fahrüddin) ile (Mücirüddin Emîrşah) maiyetleriyle birlikte (Göçebe elçi) ve diğer ulakların muhafazası altında Anadolu'dan Ordu tarafına yollanmışlardı. Bunların muhafaza ve sevklerine memur olan (Göçebe) her ne kadar müslüman değildiyse de temiz ahlâklı bir adamdı. Suçluları götürürken yollarda fazla aceleye lüzum görmeyerek işi savsaklamağa çalıştı. Konak yerlerinde ağır davranıyor, her şehirde bir kaç gün dinlenme behanesiyle eğleşiyorlardı. İşte bu şekilde vakit geçirmelerle belki bir kurtuluş çaresinin yüz göstereceğine, bir müjde haberinin yetişeceğine umutlanıyorlardı. Bu ağır yürüyüşle nihayet gönüller için dert ve dağ yurdu olan (Aladağ) yaylâsına geldiler.

Yüce talihli (Mücirüddin) ve maiyeti ile mânasız bir duvar nakşını andıran Kazvin'li (Fahrüddin) ve etrafında vaktiyle ay ağılı gibi toplanmış olan menfaat düşkünü yoldaşları hep bir arada sorguya çekileceklerdi. İkbali zevale yüz tutan Kazvin'linin adamları birer behane ile efendilerinden ayrılıyorlar, onu bu uğursuz günde yalnız bırakmak istiyorlardı. Şu mesnevî bunların haline pek uygundur:

«Güvendiğin kimseler birer çürük bağdan, bayağı iplikten başka bir şey değildir. Tecrübe ettim ki hepsinin de özü yoktur. Bilir misin ki o çetin ve felâketli günlerde hiç kimseden kimseye fayda yoktur.»

Bir çok sıkıntılar içinde ilk bahara doğru (Aladağ) da bulunan ordu katına varmışlardı. Anadolu'daki divan veziri yahudinin Kazvin'li hakkında önüne geçilmesi mümkün olmayan isnat ve iftiraları onu çetin bir duruma düşürmüştü. Kazvin'li, o kadar cömertliğine ve bol ihsanlarına rağmen kardeşleri ve yoldaşlariyle beraber kışın baskınına uğramış çam ağaçları gibi çırıl çıplak kaldı. Adamlarından bir çokları kendisinden uzaklaşmış, ötede beride gizlenmişlerdi. Hepsi de yaptıkları kötülüklerin cezasını buldular. Her suçu ortadan kaldıran ceza kılıcı nihayet onların da başlarını toprağa düşürdü. Cesetleri bile gömülmedi. Sahrada kurtlara, kuşlara yem oldular.

Bu hâdise seyircilere bir ibret dersi bile vermedi. Tanrı'nın

adâleti nihayet galip gelmiş, yükseldikleri yüce makamlardan yerin dibine geçmişlerdi. Müellif bu vak'aya tarih olarak şu mealdeki beyitleri söylemiştir:

«Kaza, Tanrı'nın takdirine uygun olarak, zamanın devrimleri ardından cihanı feleklerden ayıracak kadar kuvvetli bir ok atmak isterse öyle müstesna bir gönüle fırlatır ki o zavallı için cannıı karşı tutmaktan başka çare kalmaz. 690 yılı Şaban ayının yirmi beşinci pazar günü, Kazvin'li Fahrüddin, felâket kılıcının bir darbesiyle cihandan göçtü; cihan da onun elinden kurtuldu. Tanrı suçlarını bağışlasın.»

Naip (Mücirüddin Emîrşah) ile bütün maiyetini teşkil eden büyük küçük herkes ve hepimiz yağdan çıkan kıl gibi ter temiz çıktık. Allah'ın yardımı elimizden tutmuştur.

Artık Mücirüddin, bir zaman «Geceler gebedir, bakalım ne doğuracaktır?» diyerek yahudi vezirin yanında gâh korku, gâh umut içinde vakit geçirmeğe başladı. Bu temiz yürekli ve sağlam imanlı vezir, o fesat âlemi içinde «Mihnete sabır etmek ibadettir» tesellisiyle neticeyi bekledi. O sene cereyan eden hâdiselerin şiddet ve ıztırabı, artık geniş günlerin pek yakın olduğunu müjdeliyordu. Gçen günler, beklenilen neticeyi kendiliğinden yaklaştırdı. İlhan, yakalandığı bir hastalıktan ölünce yahudinin de yıldızı söndü Her taraftan kıvılcımlanmağa başlıyan fitne ateşleri kutsuz yahudinin etrafını sarmakta, Peygamber'in mucizesi, onun varlığını ortadan kaldırmak için her gün biraz daha belirmekte idi. Nihayet, günün birinde yahudinin devlet ve saltanatı sarsıldı. Bütün hayatı, varlığı sona erdi.

Doğan ve Tuğaçar'ın ayaklanması

Ötedenberi İlhan (Argun) u pusuya düşürmek için fırsat gözetleyen tümen beyleri, onun ölümü üzerine baş kaldırdılar. İsyan kılıçlarını kınından çekmiş olan bu (Musa) lar (Fir'avn) ın büyülerini bozmak için bir sabah üzeri harekete geçtiler. Kohistan'lı (Doğan)ve (Tuğaçar) adında iki ünlü başbuğun kumandası altında

elli bin kişilik bir ordu, yıldırım gibi yürüyerek akıllara şaşkınlık veren bir sür'atle ortalığı bir fitne denizi haline getirdi. Şairin:

Felek belâ yollarını açmış, ecel hançerini eline almış

dediği dehşetli dakikaları andıran bir ayaklanma oldu. Müslümanlara karşı gösterdiği Firavn'ca gururu ve (Karun) un hazinesine benzeyen büyük serveti ile kabına sığamayan mel'ûn yahudinin haşmeti, nihayet bu isyan selinin dalgaları arasında boğuldu. Bir çok zulüm ve hakaretlerle topladığı hesaba, kitaba sığmayan servet ve hazineleri yağmalandı. Siyaset meydanına götürülürken seyrine koşan kalabalık bir halk kümesi, onun murdar canı cehenneme gönderilmezden önce kirli suratına tükürdüler. Dünyada yaptığı zulümlerden, kötülüklerden, kazandığı lânet ve nefret yükünden başka âhirete bir şey götüremedi.

Yahudi geberdikten sonra onun birer vesiyle ile darbesine uğramış olan bir çok namuslu adamlar tekrar eski mevkilerine yükseldiler. Ona yardakçılık yapan bir takım alçaklar da yerlerde sürünmeğe mahkûm kaldılar. Bir şairin dediği gibi:

»Nice hastalar vardır ki umutsuz durumlardan sonra şifa bulmuşlardır; belki hekimleri, ziyaretçileri ölmüş, fakat onlar âfiyete kavuşmuşlardır.»

İsa Peygamber, bir gün yol üzerinde öldürülmüş bir adam görmüş ve demiş ki:

«Öldürdün, öldürüldün, seni öldürenler de senin gibi olacaklardır!»

Bu karışıklıkların devam ettiği sıralarda (Guşi), (Kocan), (Ordu), (Kaya), (Aydacı Sultan) gibi ileri gelen ve her biri bir oymak beyi ve bir memleket büyüğü olan Noyınlardan bazısı o yahudi köpeğinin tarafını tuttuklarından perişan oldular. Bir kısmı Yusuf Peygamber'in kurdu gibi günahsız oldukları halde felâkete uğradılar.

Derler ki: Sultan bir dağa benzer. Üzeri her türlü çiçekler, ağaçlar ve meyvalarla süslenmiştir. Fakat onda yırtıcı canavarlar, kurtlar, kuşlar da yaşar. İnsan için böyle bir yerden ayrılmak ne

kadar çetin görünürse orada mekân tutmak da o derece korkuludur.

Yine derler ki: Talih okunu güneşin yakınına ulaştırmak istemezsen ateşe girmekten ve yanmaktan kurtulursun; Süheyl yıldızı ve başka seyyareler güneşten uzak bulundukları için onun ateşiyle yanmak tehlikesinden de uzaktırlar.

Hulâsa bu kargaşalık o gün sabahtan akşama kadar devam etti. Moğul asker başbuğları, yahudi taraftarlarını kırıp geçirmekte, onlara karşı yağmacılıkta o kadar ileri gittikleri çapul ettikleri malların cinsini ve sayısını anlamak imkânsızdı. Bu hainlerin altını üstüne çevirmek, köklerini kazımak hususunda her ne lâzımsa yaptılar. Aynı zamanda memleketi de bu soygunculardan temizlediler. (Mücirüddin) ile adamları, uğradıkları korkunç durumdan yakayı sıyırmış, Tanrı'nın bir lûtfu eseri olarak yine eski mevkilerini muhafaza edebilmişlerdir. Yahudi vezirin âkıbeti hakkında söylenilen bir tarih kasidesinde:

«Allah'ın kazasının yerine gelmesi ve müslüman dininin revnak bulması için mukadderat kılıcını sıyırdı. Gasp ateşi içinde kahredici bir kasırga (Hayber) yahudisinin külünü göğe savurdu.» deniyor.

İlhan'ın ölümü dolayısiyle boş kalan padişahlık tahtına ve sona eren o devlet ve şevkete karşı bir şair şu hikmetleri terennüm ediyor:

«Ne (sam), ne (neriman), ne de (Afrasiyap) kaldı. (Kisra), (Dârâ), (Cimşid) hep göçtüler. Ey memlekette hüküm sürenler; hayata gönül bağlamayın; çünkü, dünyada ebediyyete ermiş kimse yoktur. Gençlikte taşıdığın bu hayallerden ihtiyarlığın sonunda ne umut beklersin?»

Yine diğer bir şiirde şu ibretli sözler vardır:

«Onun umudu (Hızır) gibi (Âbı hayat) a kavuşmaktı. Halbuki (İskender) gibi toprağın altına girdi. (Ey idrâk sahipleri, onlardan ibret alın!) hitabı perişan gönüllerden yükseldi.»

Kaygatu'nun ilhanlık çağları

690 = 1291 yılında (Argun) un ölümü dolayısiyle İlhanlık sırası baba mirası olarak (Ketgatu) ya geçti. Baharın ilk günlerinde yeni gelini andıran çimenlerin yedi renkli ipeklerle süslendiği, ağaçların türlü çiçeklerle bezendiği çağlarda (Ketgatu) Anadolu'dan Azerbaycan'da (Erran) a yollandı. Sultan (Gıyasüddin Mes'ûd), naip (Mücirüddin Emîrşah) ile birlikte tâ (Aladağ) yaylâğına kadar yeni İlhanı uğurladılar.

O günlerde şehzade (Baydo) (15) padişahlık sevdasiyle baş kaldırdı. (Bağdad) sınırlarından İlhanlık tahtını ele geçirmek üzere yürüdü. Tümen beylerinden (Tuğaçar), (Konckayal) Kohistan'lı (Doğan) ve (Tukâl) da Baydo'nun tarafına geçtiler. Baydo, başlangıçta işi biraz gevşek tuttu. Sonunda fırsatı kaçırdığını anlayınca umutsuzluğa düştâ Emîrleri arasına düzensizlik girdi. Hatunlar her taraftan (Keygatu) nun hizmetine koştular. Tabur beyleri de Baydo'nun muvaffakiyetine güvenemediklerinden birer ikişer hatunları takip ettiler. Emîrler içinde Baydo'ya uymuş olanların tılsımları bozuldu. Çünkü Baydo, (Bağdad) dan (Erbil) e geldiği zaman bir şey yapamayacağını anlamış umutları kırılmıştı. Emîrlerle hatunlar ve asker başbuğları arasındaki görüş ayrılıkları üzerine başının çaresini arayarak memleketten uzaklaştı.

Keygatu, (16) Aladağ yaylâğında İlhanlık tahtına oturdu. Padişahlık makamı, onun cülûsiyle şereflendi. Öyle bir padişah oldu ki, cömertliğinin karşısında bütün dünya servetleri sivri sinek gibi görünür; cihan hazineleri, onun bol bağışları yanında hiç kalırdı. Padişahlık törelerini yeniden diriltmek hususunda

---

(15) Baydu, Sultan Veled divanında adı geçmektedir.

(16) Keygatu, yahut Keyhatu, 691 de Aksaray'a gelmiş, Konya'ya gönderdiği elçileri Konyalıların öldürmesi üzerine kızmış, şehri muhasara etmiştir. Rüyasında gördüğü bir zatın kendi boğazını sıkmasından ürkerek, bu düşüncesinden vaz geçmiş, Konya'ya sulhan girerek şehrin hâkimi olan Ahi Ahmed Şahi Kazaz ile görüşerek yanında oturan zatın kim olduğunu sorması üzerine, Ahi, yalnız olduğunu söylemesi üstüne hayır, o yanında oturan zat dün gece benim boğazımı sıktı, bu şehir bizimdir, eğer buraya fenalık edersen seni perişan ederiz dediğini naklederek o zatın

pek ileri gitmişti. Bütün ülke halkı onun itaâtına baş eğmiş, devlet büyükleri, her taraftan onun buyruğu altında vilâyetlerin idaresine çalışmak yolunu tutmuşlardır. Vaktiyle (Baydo) ya kapılmış olan bazı emîrler, zaferin (Keygatu) tarafında kaldığını görünce korkularından birer birer savuşmuşlardı. Bu arada Kohistan'lı (Doğan), (Erdebil) yolu ile eli boş bir halde dönerken arkasını kovalayan bir kol askerle bir kaç defa çarpışmıştı. Doğan, yiğit ve cenkçi bir kahramandı. O çarpışma sıralarında tek başına üç dört yüz kişilik bir kuvveti yararak etrafındaki muhasara çemberini kırıyor, fakat her taraftan kendisini kuşatan üstün kuvvetler tarafından tekrar çevriliyordu. Nihayet kazanın çemberinden kendini kurtaramadı. Çetin ve uzun direnmelerden sonra takatı kesildi; felâket tuzağına düştü. Diğer emîrlerle birlikte esir edilerek (Aladağ) a gönderildi. Bütün hatunlar, (Baydo) ve eski, yeni emîrler yarguya çekildiler. Bir yanı yarlığandı. Bir kaç tanesi yerlerinden azledildi. Bazılarının dünyalıkları yağmalandı. Bu arada ömürden nasibi kalanlar kurtuldu. Hayâtı sona ermiş olanlar da ecel sâkisinin elinden ölüm şerbetini içtiler. Kohistan'lı (Doğan) da ölenler arasında idi.

Allah, kaza ve kaderinin hükmünü yerine getirmek dilerse akıllı insanların akıllarını alır, sonra mukadder olan âkıbeti hazırlar. Derler. Zavallı Kohistan'lı da böyle oldu.

O yıl (Aladağ) da memleket işleriyle vakit geçirildi. 691 = 1292 yılı girince (Keygatu) nun saltanat alayı yaylâktan Anadolu tarafına yöneldi. Buralarda sarsılan düzeni yerine getirmek istiyordu. İlhan, daha önce Anadolu'da sekiz yıl kalmış, havası-

---

çehresini, elbisesini, başına giydiğini söyleyerek Mevlânâ'nın nişanını anlatmıştır. Bk. Mealisi Sebai Mevlânâ mukaddimesi.
Uzluk.

Keygatu'nun karısı Paşa hatun isminde imiş Ulu Arif Çelebi'nin bendelerinden imiş, Eflâki bu hatunun Erzurum'da oturduğunu, Arif Çelebi'yi - babasından dâvet mektupları geldiği halde bırakmadığını, sonra bir hatâsından kızarak Arif Çelebi'nin Bayburt'a geldiğini, Paşa hatunun bu ayrılık sırasında öldüğünü haber verir. T. II, p. **Uzluk.**

nı suyunu beğenmişti. Bozulan nizamı düzeltmek düşüncesiyle ilk baharda memlekete ulaştı.

Karaman Türklerinin uzun zamandanberi isyanları her tarafa yayılmış olduğundan her şeyden evvel bunların terbiyesini vermek üzere Uç vilâyetlerine yürüdü.

Şehzade (Rüknüddin Kılıç Arslan) ın baş kaldırması

Sultan (Gıyasüddin Mes'ûd) un kardeşi (Rüknüddin Kılıç Arslan) cihangirlik sevdasiyle kafasına istiklâl fikrini yerleştirmiş ve bu yıl içinde Uç taraflarından harekete geçmiştir. (Keygatu) nun saltanat alayı o çevrelere yetişir yetişmez (Rüknüddin) (Kastamonu) bölgesine geldi. Vilâyet Türkleri de ona boyun eğdiklerinden bütün o çevreyi eline geçirdi. Kastamonu'nun büyük emîrlerinden ve asker başbuğlarından (Muzafferüddin Alp Yörük) bu gürültüler sırasında öldü. Pervasız Türkler, asî şehzadeye uyarak etrafa sarkmağa başladılar. Şehzade Keygatu, Sultan Mes'ûd'u kardeşi Rüknüddin'in isyanını bastırmağa memur etti.

Sultan Mes'ûd, (Mücirüddin Emîrşah) ve Sahip (Necmüddin) (17) ile birlikte yanlarına kattıkları tacik askeriyle (Kastamonu) tarafına yollandılar. Keygatu, ayrıca kol başbuğlarından (Anıt), (Göktay) ve (Giray) ın kumandasında üç bin kişilik Moğul kuvvetlerini de sultana yardımcı vererek yola çıkarmıştı. (Derbend = Geçit) ler mevkiine geldikleri vakit orada konakladılar. Asîlerin kuvvetlerinin derecesini anlamak üzere keşif kolları çıkardılar. Yaptıkları tahkikatta âsî şehzadenin kalabalık bir kuvvet toplamış olduğu anlaşıldı. Keygatu'dan ayrıca imdat istediler. İlhan yeni kuvvet göndermeğe yanaşmamakla beraber âsîlerin fazla kuvvetlerine de ehemmiyet vermedi.

Sultan Mes'ûd'la emîrler (Derbend) mevkiinde kaldıkları bir

---

(17) Sahib Necmüddin Ferruh, S. Gıyasüddin Mes'ûd'un cülûsu sıralarında Emir Ahur imiş, Bk. Divanı Sultan Veled mukaddimesi. **Uzluk.**

kaç gün içinde asker başbuğları, Türklerin ansızın gece baskınları yapmalarından korkuyor, bütün gec atlı ve yaya devriyeler dolaştırarak sabahlıyorlardı. Nihayet bu korku ve tereddütler içinde iken İlhan'dan gelen yeni bir ferman gereğince her tehlikeyi göze alarak geçitlerden aşmağa karar verdiler.

Âsîler, her gün sabaha karşı pusularından meydana çıkıyorlar, gece basınca yine kayboluyorlardı. Moğul ve tacik askerleri, sultanın yanında ve kumandanlariyle birlikte silâhlarını kuşanmış, atlarına binmiş geçitler tarafına doğru yola düzülmüşlerdi. Yürüyüş sıralarında âsîler bin türlü hokkabazlıklar ve harp oyunlariyle bunların yollarını kesmek, üzerlerine ansızın baskınlar yapmak suretiyle şaşırtıyor, türlü hiyleler el çabuklukları gösteriyorlardı. Sultan Mes'ûd Moğul askeriyle geçit noktasına vardığı zaman (Giray) daha önce dört yüz kişilik bir kuvvetle ilerlemiş gerideki kuvvetlerin de geçmelerini sağlamak için öncülük vazifesini üzerine almıştı. Burası cimri insanların elleri gibi o derece daralmış; kayalar ve ağaçlar arasında o kadar sıkışmış bir yer idi ki; takdirin müsaadesi olmadan bu sarp geçitlerden tedbir kuvvetiyle aşmak imkânsızdı. Artık içine düşmüş oldukları bu tuzaktan kurtulmanın çaresi olmadığını anlayınca kalplerini kaza ve kadere bağladılar. Bu felâket ağının düğümlerini çözebilmenin imkânsızlığı içinde pek şaşkın bir duruma uğradılar.

Giray, önce keşif kolu ile bu dar geçitten geçerken her tarafı boş ve ıssız bulmuştu. Halbuki geçidin başka bir dolambacında pusuya yatmış olan âsîler, onun bütün hareketlerini mükemmel bir surette gözetledikleri gibi arkadan gelmekte olan sultan alayının da yaklaşmakta olduğunu görüyorlardı. Moğullar ve sultan askerleri tam tuzağın ortasına ayak basınca geçidin iki tarafındaki ormanlarda pusuya yatmış olan atlı, yaya binlerce âsî, ellerinde dvullar, bayraklar, olduğu halde Deccâl tâifesi gibi bunların üzerlerine atılmış ve müthiş bir baskına uğratmışlardır.

Bu zaferi elde ettikten sonra daha ziyade ayranı kabaran, memleket idaresinin dizginlerini ellerine alan çapulcular, tamâkâr ihtiraslarla dişlerini bileyerek acele (Kastamonu) tarafına yollan-

dılar. Davul, dömbelek sesleri, piyade ve süvarilerin kopardığı nâra gürültüleri dağları çınlatıyor, yeri temelinden oynatıyordu. Moğul ve Tacik askerleri üzerine yaptıkları bu ânî baskında her iki taraftan bir çok insan ok ve kılıç darbeleriyle yerlere serildi. İlk hamlede dağılan moğullar, kendilerini toparlamak imkânını bulamadıklarından bu çarpışmada daha fazla dayanamadılar. Daima toplu hücumlarla düşmanlarını kırmağa alışmış olan bu askerler parçalanınca birer birer kırıldılar. Darma dağın bir halde bozguna uğradılar. Bâzıları kurtuluş yolunu kaçmakta buldular.

(Anıt) ile alayı tamamiyle dağıldı. Kaçanların geride kalanlardan, geride kalanların bozguna uğrayanlardan haberleri olmadı. (Göktay) henüz oraya yetişememişti. Fakat bozulan ve dağılan Moğul sürülerini görünce çarpışmaya meydan bulmadan geri döndü. Bir köşeye çekilerek saklandı. İşin sonunu beklemek zorunda kaldı. Geçidin öyle sarp ve engin noktaları vardı ki buralardan savuşabilmek imkânı da yoktu. Dağ tepelerinden eteklere inen süvariler, artık büsbütün umutsuz kaldılar. İşte bu çetin durum içinde çaresiz kalan Sultan Mes'ûd ve emîrler, âsîler tarafından yakalandılar. Bir an içinde emîrler esir, esirler emîr olmuştu. Âsîlerin esaslı kuvvetleri, bozulan Moğulları kovalamağa başlamış, bu arada (Anıt) bir kılıç darbesi ile ölmüştü. Beşyüz kişiye yakın bir süvari ve piyade kafilesi sultan ve emîrleri esir ettikten sonra (Kastamonu) ya yöneldiler. Şu acı durum içinde alın yazısına boyun eğmekten başka bir kurtuluş yolu bulamayan (Gıyasüddin Mes'ûd) ile emîrler, şaşkın ve bitkin bir halde bu âsî sürüsüne katıldılar. Yolda sultan ve devlet büyükleri dürüst ve temiz kalpleri sayesinde hiç umulmadık bir zamanda Tanrı'nın sonsuz lûtuflarından birine uğramış, şimdiye kadar eşi görülmemiş ve işitilmemiş bir zafere konmuşlardır. Bu zafer şu suretle baş göstermiştir:

Yukarıda söylediğimiz gibi yanındaki dörtyüz kişilik bir süvari öncü müfrezesiyle önceden geçidi aşmış olan (Giray), (Anıt)ın bozulduğunu haber alınca geçidin aynı noktasına dönmüş, o daracık yerden bir çıkış hareketi yapabilmek imkânını araştırmış, kurtuluş gayretiyle her taraftaki derelere, tepelere baş vurmuştu.

Tam o sıralarda sultan ve emîrleri yakalıyarak götürmekte olan âsi kuvvetleriyle ansızın karşılaştı. Gerek kendi kuvvetlerini, gerekse sultanla emîrleri kurtarmak gayretiyle hemen bunların üzerine atıldı. Her iki taraftan oklar yağdırdılar. Zafer, sultan tarafından yüz çevirmek üzere idi. Fakat tekrar onun tarafına döndü. Moğul askerleri, dağınık harp ettikleri zaman nasıl bozulmuşlarsa âsiler de öteye beriye dağılmış bulunduklarından mağlûp oldular. Sultan ve emîrler kurtuldular. (Giray) ile birlikte geri döndüler.

Mağlûp Moğulların arkasını kovalayan âsi Türk askerleri bu vak'adan habersiz dağınık bir halde idiler. (Giray) bunlarla karşılaşınca beraberinde bulunan Moğul ve Tacik askerleriyle birer ikişer avlamağa başladı. Gence'li büyük şair (Nizamî) nin:

«Yolda bir kuşcağızın zayıf bir karıncayı yakaladığını, fakat bu av, henüz gagasının ucunda iken başka bir kuşun yetişerek her ikisini birden hakladığını gördüm.» dediği gibi bir an içinde mağlûp ve perişan bir durumdan zafere kavuşan sultanın bayrağı da bu suretle tekrar yücelmiş oldu. Bu beklenilmeyen muvaffakiyetten sonra âsiler, (Davud) Peygamber'in askeri karşısında bozulan (Calut) un sürüleri gibi dağıldılar. Galip iken mağlûp oldular. Sultan ve emîrler umutsuz ve düşkün bir durum içinde uğradıkları bozgunluğu bile bir kazanç sayarken bu sefer dik başlı çapulcular, zaferden mağlûbiyete yüz çevirmiş kaçmağa başlamışlardı.

Giray'ın, karanlık gecelerde parlıyan bir yıldız ışığını andıran askeri, şimdi her tarafa baskınlar yapıyor, gece karanlığında perişan bir halde kaçışan sürüleri avlıyordu. Bu yeni vaziyet karşısında esirler tekrar emîr oldu. Esir edilen (Gıyasüddin Mes'ûd) tekrar taç ve tahtına kavuştu. Hulâsa bu kargaşalıklar arasında büyük küçük bir çok âsi telef oldu. Sahrala rüst üste yığılan cesetlerle doldu. Bir çokları kurtlara, kuşlara yem oldu. İçlerinde (Elbürz) dağı gibi Külnük darbesi yememiş olan mağrur başlar da tatar kılıçlarının korkusundan gizlendiler. Kaçanların arkasına düşen sultan askerleri, şeytanları kovalayan yıldızlar gibi baskınlar yaptılar. Aynı günde yenilgiye uğramış olan Moğulların biraz sonra âsi sürülerini darma dağın etmesi ölümle hayatın bir

ân içinde yer değiştirmesi gibi garip bir netice doğurmuştu. Güneşin doğmasiyle batması arasında geçen müddet içinde savaş alanı her iki taraftan dökülen bol kanlarla ıslanmış, artık siyah kanatlarını ufuklara geren gecenin bastırması ile harp ateşi sönmeğe yüz tutmuş, kat'î zafer de kendini göstermişti. Ancak Moğul kuvvetleri, âsilerin çokluğunu ve kendi mevcutlarının azlığını düşünerek daima uyanık bulundular. Mağlûpların kendilerini toparlıyarak sultanla emîrlerin bulundukları mevkie yeni bir baskın yapmaları ihtimalini de göz önünden uzak tutmadılar. Işte bu düşüncelerle gecenin başladığı dakikadan tâ sabah aydınlığı belirinceye kadar her tarafta sık sık devriyeler dolaştırmak suretiyle binbir tereddüt ve korku içinde hiç uyumadan (Osmancık) kalesine kadar yürüdüler. Bir gün burada yorgunluklarını çıkardıktan sonra ertesi sabah güneş doğarken tekrar yola çıktılar. Saltanat alayı, âsilerden ele geçirilmiş olan davullar, bayarklar ve sancaklarla Konya yolunu tuttu.

İşte bu büyük tehlike de bu suretle atlatılmış, canlarını kurtaran emîrler, tekrar eski mevkilerine kavuşmuşlardır. Müellif diyor ki:

O şaşkınlık ve felâket hâtıralariyle dolu çöllerden nasıl kurtulduğumuzu düşündükçe hâlâ hayretle parmağımı ısırıyor ve şu beyti tekrar ediyorum:

«Yarabbi; korkak güvercinler gibi darma dağın olduktan sonra tekrar bu devletin eşiğine kavuşan ben miyim?»

Bu çetin ve belâlı günler geçmiş, biraz ferahlık yüz göstermişti ki tekrar gaflet perdeleri gözleri kaplamağa başladı. Geçen korkunç maceralardan ibret almak, biraz din ve fazilet yolunu tutmak düşüncesi kimsenin hatırından geçmedi. Bu senenin işleri de böylece sona erdi.

691 yılı ilk baharında (Keygatu) Anadolu'dan (Azerbaycan) a yollandı. Selçuk ülkesi saltanatı yine (Sultan Mes'ûd) da, naiplik (Mücirüddin Emîrşah) da, vezirlik de Sahip (Necmüddin) de karar kıldı. Vilâyetlerin muhafazası Hatay'lı (Taştimur) a havâle edildi. Artık sultan ve emîrlerin buyrukları Erzurum'dan Antalya kıyılarına kadar yürürlüğe girmişti. Tam gönüllerin ferah ve

sükûna kavuştuğu; memleket işlerinin biraz iyiliğe yüz tuttuğu bir sırada devlet büyükleriyle Moğul ve müslüman beyleri arasındaki birlik bozulmağa başladı. Her biri bir köşeden bir yurt parçasının gelirlerini iltizam etmek dâvâsına kalkıştılar. Herkes kendi çıkarına bakıyor, ötekilerden daha ileri geçmek istiyordu. Mahkûm hâkimin, efendi hizmetçinin yanında oldukları halde hep birlikte kulluk vazifelerini yerine getirmek üzere Ordu tarafına, İlhan'ın katına yollandılar. 692 yılında orduya yetiştiler. Bu seneye kadar (Dolay) vergileri (Hasan bey) in, (İncu) iltizamları da (Bayço) nun üzerinde idi. Emîrlik ve naiplik eskisi gibi Mücirüddin Emîrşah) da bırakılmakla beraber (Dolay) ve (İncu) de ona havale edildi.

Mücirüddin'e, Anadolu saltanat naipliği ile beraber (İlhan naipliği) de ilâve edildi. Kardeşi (Rüknüddin Muhammed) de ona ortakçı ve yardımcı tayin edildi. İlhan'ın yarlığı gereğince memleketin muhafaza işleri (İsfendiyar) ile (İlbasar) a bırakıldı. İncu ve dolay gelirlerinin tahsili için müstevfîler tâyin olundu. Anadolu'ya dönüşlerinde herkes kendisine verilen vazife ile uğraşmaya koyuldu.

Şimdi bir hâkim yerine iki hâkim, bir yargucu yerine iki yargucu, hattâ bir müstevfî yerine dört müstevfî, bir yazıcı yerine sekiz yazıcı, bir kâtip yerine on kâtip meydan almıştı. Her biri ötkinin işine karışıyor, bir kısmı kâtiplik hükmü ile, bir kısmı naiplik kuvvetiyle, ötekiler de onların adamları olmak münasebetiyle hükûmet işlerini ellerine aldılar. Fakat bunların hepsi de kendi çıkarına bakıyor, ötekilerden ileri geçmek sevdasını güdüyorlardı. Divan işleri; bu kuru kalabalıklar arasında karma karışık bir hale varmıştı. Bunların alay ve dernekleri sanki bir camide bin hatip, bir handa bin kapıcı sözünü hatırlattırıyordu.

Müstevfîlik divanı memurları kendi âidatlarına yetişecek paraları eksiksiz tahsil ve sarfediyorlardı. Hiç kimse bu tahsilâtın hesaplarını düzenine koyamıyordu. Yargu emîrleri, ilk günlerde vilâyet mutasarrıflarına büyük bir sertlik gösterdiler. İşin kolay tarafını araştıracak yerde çetin tarafını tuttular, sonra gevşettiler. Önce gösterilen o keskin ve şiddetli tavırlar birden bire değişti. Her iki şekildeki muameleleri de yersizdi. Bütün işlerde düzen-

sizlik baş göstermişti. Herkes kendi efendisinin veya maiyetinin yükselmesine çalışıyor, divan erkânı arasında anlaşamamazlıklar, uygunsuzluklar eksik olmuyor, cahil müstevfîlerden her biri bir garaz besliyor, münakaşaların sonu çekişmeye, muamelelerin sonu gürültüye varıyordu.

Ben, bu kitabın müellifi derim ki: Her kimin bileği kuvvetli ise o itibar buldu, işini yoluna koydu; halk bir hırsızdan öteki hırsıza düştü. Kâtipler, günlük geçimlerine kanaat ediyorlardı. Hâkimler ise «köpeğini aç bırak ki arkandan gelsin» kaidesine uydular. Halbuki acıkan köpeğin günün birinde kendisini doyurmayan sahibini terk edeceğini düşünmediler. Divan büyüklerinin çanaklarında bir nimet artığı bulamıyan kâtipler de ister istemez vazifelerinin icaplarını yüz üstü bıraktılar. Cömert ve yüce himmetli olmıyan bu devlet büyükleri maiyetlerinin gönüllerini avlayamadılar. Hâkimler ise adâlet işlerinde istediklerini cennete, istemediklerini cehenneme attılar. Şairin:

«Ben bir gül gibiyim. Dilediğime güzel kokular, istediğime nezle getiririm.» dediği gibi bu adamlar da böyle yaptılar. Bununla beraber aralarında bir anlaşma ve uyuşma da yer bulmadı.

Derler ki: Horasan'lı (Ebu Müslim) (Semerkand) şehrini feth ettiği sıralarda Süleyman peygamber zamanından kalma yer altında saklı bir taş parçası bulunmuştu. Üzerinde şu cümleler yazılı idi:

«Başbuğluk, siyaseti korumakla olur. Her iş, vakti geçmeden görülmelidir.» Yukarıda bahsettiğimiz emîrler de ellerine geçen fırsatı ganimet saymadılar. Kaybettiler. İtidal dairesinden ayrıldılar. Halbuki zaman ansızın değişti. Hiç bir şey yapmağa vakit kalmadan, uzaktan yakından beliren felâket rüzgârları yavaş yavaş kımıldanmağa, pişmanlık ateşini alevlendirmeğe başladı. Fitne yangını tekrar baş gösterdi. «Karışık haberlerle elçilerin fazla gidip gelmeleri yolların kapanmasına sebep olur.» derler.

Baydo'nun ayaklanması

Moğul beylerinin teşviki neticesinde hükümdarlık sevdasiyle ayaklanan (Baydo) Bağdad'dan harekete geçti. Bu isyan her ta-

rafta yankılar uyandırdı. Ötede beride istiklâl gayreti güden emîrler de bu fırsattan faydalanmak istediler. Vilâyetlerdeki hâkimler, fikirlerindeki bozukluğu açığa vurdular.

Baydo, kalabalık bir çeri ile (Azerbaycan) a yürürken (Cimşid) e kasdeden kan dökücü (Dahhâk) yahut (müşteri) yıldızına saldırmak isteyen (Mirrih) seyyaresi gibi hareket ediyor, fırsattan istifade için her türlü fenalığı geri bırakmıyordu. Tümen beyleri de tegallüp ve zulümden geri kalmadılar.

İki taraf büyük kuvvetlerle karşılaştı. (Keygatu) nun devlet gemisi tehlikeli bir durumda bocalamakta, kurtuluş umutlarından uzak bulunmakta idi. Ordu başbuğları arasında geçimsizlikler, düzensizlikler baş göstermişti. Bu çarpışmada bir çok insan ölmüş, karışıklıklar her tarafa yayılmıştı. Harbin tehlikeli neticeleri memleketin her bucağında asırlardanberi meydana gelmiş olan bütün bir nesli ve kültürü yok etmek, yurdu yeniden harabeye çevirmek istidadını göstermekte idi. Bu harpde şu (ağa) nın yahut bu (boğa) nın başından geçen macerayı anlatmağa kalkışırsak bahsi çok uzatmış oluruz. Artık ipin ucu elden çıkmış, hiç kimse istemeyerek düştüğü bu belâdan yakasını kurtarmağa çare bulamıyordu. Her biri vaktiyle birer ünlü emîr ve kahraman olan (Akboğa) ile (Tayço) nun bu kanlı çarpışmada defterleri dürüldü. Devletlerinin gündüzü geceye döndü. Kaza ve kader bir çok insanın kanını boş yere akıttı.

Mukadderatın hükümlerine akıl erdirmek, yüce âlemin doğurduğu hâdiseleri tedbirle karşılamak insanların gücü ve takatı dışındadır. Takdirden sakınmayan kimse isterse güne gibi bütün âlemi pervasızca dolaşsın. Günün birinde arkasını kovalayan kazanın teşirinden kurtulamaz. «Takdirin bağı çözülünce tedbir bozulur« derler. İşte bu hâdiseler de (Keygatu) nun ikbalini sona erdirdi. Hiç bir tedbir bu yangını söndüremedi. İlhanlılar memleketi tam bir bozguna uğradı. O kadar kudret ve şevketin, o derece büyük varlıkların hiç bir faydası olmadı. O çetin günlerde her taraftan hücum eden felâket selleri, devlet sınırlarını aşmış her yönden esmeğe başlıyan fitne fırtınaları o devletin ikbal ışığını söndürmüş, (Keygatu) nun padişahlık nöbeti de son demlerine erişmiştir.

Baydo, memleket tahtında yerleştikten sonra etraftaki hükûmetlere elçiler gönderdi. Elçiler, gittikleri vilâyetlere öyle ağır teklifler götürdüler ki halk artık bu hallerden bıktı. Yurtlar, yuvalar, dağıldı. Memleket harâbeye döndü. Ahali, mağaralara, kaya kovuklarına çekildi. Medreselerin, dergâhların, tekkelerin, câmi ve mesçitlerin revnakı kaçtı. Kutsal ilim ve ibâdet yuvaları kâfirlerle Patrik ve Bahşinlerin eline düştü, birer şarap meclisi hâline geldi. Din uluları Moğul rahiplerinin ayakları altında ezildi. Mesçitleri yıkmak hususunda gösterilen gayretler öyle bir dereceye vardı ki az daha ezan seslerinden, namaz ve niyazdan eser kalmıyacak, câmiler puthaneye dönecekti.

Memleketin müslüman ve imanlı halkı, zalimlerin bu hakaretleri karşısında Tanrı'dan kurtuluş niyazında bulundular. Gizli, âşikâr toplantılar yaparak duâalar ettiler. Kısa bir zaman içinde bu zulüm ve işkence binalarının temelleri yavaş yavaş sarsılmaya başladı. «Dine ihanet edenlerin zevâli yakındır.»

Memleket (küfür) ile beka bulur ama (zulüm) ile yaşamaz, derler. Sapkınlığın mayası olan küfür ile kıyamet gününün karanlıklarını andıra nzulüm el ele verince bir devletin yıkılmasından, bir memleketin parçalanmasından başka bir netice doğmaz. Fakirin yüreğini kebap edip yiyen zalim - dikkat edilirse - kendi vücudunun bir tarafını yemiş olur. Dünya bir (bal) dır. Ondan fazla yeyip de semirmek isteyenler, sonunda ıztırap ve sancı çekerler. İşte bu yıl da böyle kargaşalıklar içinde sona erdi.

Kazan Han'ın ilhanlığı (18)

Tanrı'nın büyük bir lûtfu eseri olarak bu karanlık gecelerin kâbusları arkasından kutlu bir sabah güneşi doğdu. Saadet ufuk-

---

(18) Gazan Han'ın padişahlığı vaktında Ulu Arif Çelebi Tebriz'e gitmiş, yolda Kılavuz oğlu Tuman beyle görüşmüş, Kuşçu başı olan Tuman beyin Sulhat vilâyetinden tutup getirdiği beyaz doğan kuşunu Arif Çelebi eline alarak kuşun ayağını çözerek uçurmuş, Tuman bey bundan çok müteessir olmuş, padişaha haber yollamış, değerli bir av kuşu tuttuğumu bildirmiştim, şimdi ben ona ne cevap vereyim diye söylenmeğe başlamış. Arif Çelebi kuşu dâvet etmiş, kuş havadan inerek Çelebinin külâhına konmuş. Tu-

larından bir zafer ve sevinç rüzgârı esmeğe başladı. Büyük Hakan, yüce (Kazan Sultan Mahmud) ki, yüz bin yıllık sema hiç bir zaman onun gibi adâletli bir padişah görmemiş, cihanın hiç bir köşesinde zamanenin kulağı, böyle bahtiyar bir padişahın ününü işitmemiştir. Şairin dediği gibi:

«Tanrı'dan o şaha binlerce âferin olsun ki yanında tahtın, tacın, saltanat mührünün hiç bir değeri yoktur. Kendi meclisinde vefâkârlığın seması cenk meydanında ejderhaların savaş oku gibidir.»

Kazan Han, semadaki arabasına kurulan güneş gibi atına binerek (Baydo) nun üzerine yürüdü. Yıldızlar kadar sayısız, yardımcı melekler kadar hesapsız bir ordu toplamıştı ki çokluğu akıllara durgunluk veriyordu. Her neferi kaçmağa değil ölüme koşan bu ordu ile (Horasan) dan (Azerbaycan) a geldi. Baydo'nun askeriyle karşılaştı. Götkleri çınlatan davul ve boru sesleri, birbirine karışan süvarilerin kopardığı toz bulutları arasında sanki semanın başı dönüyor, yeryüzü, gürz ve kalkan şakırtılariyle atılmış pamuk manzarasını andırıyordu. Keskin kılıç ve mızrak darbelerinin yerlere serdiği cesetler cenk meydanında döşenmiş döşekler gibiydi. Sayısız askerin ölümü ile sona eren bu çarpışmada (Baydo) nun talihi tersine dönmüş zafer (Kazan Han) a yüz çevirmiştir.

Çaresiz kalan Baydo, kendisini isyana teşvik etmiş olan tümen beylerinden bir imdat bulamayınca savaş meydanında can verdi. Tatar leşkerinden kendisine katılmış olanlar da bu âkıbete uğradılar. Artık fitne tozları yatışmaya başladı. Câmiler, şehitlikler, kabristanlar bu kâfirlerin pisliklerinden temizlendi. Mesçitlerin, ibâdet ve hayır müesseselerinin yeniden onarılmasına başlandı.

---

man bey vak'ayı Kazan'a anlatınca Han, Arif Çelebi'yi görmek istemiş, fakat Çelebi, biz uzaktan onlara dua edelim, bu kâfi demiş, nihayet padişahın karısı İlturmuş hatun dâvet etmiş, Çelebi semâ etmiş, Kazan Han da uzaktan seyretmiş. Mevlânâ hakkında Kutbeddini Şirazî'den malûmat etde etmiş, ve Divanı Kebir'de bulunan bir gazeli öğrenerek onu elbisesine altınla işletmiş, resmî günlerde onu giyermiş. Bk. Eflâki, T. II., P. 310/312. Mecalis mukaddimesi. **Uzluk.**

Hulâsa hiç bir fitne ve fesat ehli bu yüksek adâletin pençesinden yakasını kurtaramadı. Şairin dediği gibi:

«Cihan padişahı kan dökmezse cihanda çok kanlar dökülür. Bir kaç kurdun canına kıyılmazsa kurt sürülerini dağıtmak mümkün değildir.»

Baydo'nun ikbal yıldızı sönünce onun gayretini güden şehzade ve emîrlerden canlarını kurtaranların her biri bir bucakta gizlendi. Neticede İlhanlık tahtı büyük Kaan Kazan Han'a kaldı.

Bu yeni değişiklikten müslümanların gözlerinde sevinç, yüreklerinde huzur belirdi. Memleketin yeniden imarına hız verildi. Adâlet ve kanun tekrar yerleşti.

Tuğaçar'ın isyanı

O yıl içinde ordunun tümen beylerinden olup bin bir desise ve dolaplarla Anadolu'yu eline geçirmek sevdasını güden (Tuğaçar) da ayaklandı. (Baydo) nun hükmü zevâle erince onun da yıldızı kararmıştı. Anadolu'da kendisini bekleyen âkıbete bir an evvel kavuşmak ve kendisi için hazırlanan felâket tuzağına biraz daha yaklaşmak istiyordu. Ölüm habercileri, Tanrı'nın isteğini yerine getirmek için ayaklariyle mezarına doğru gitmekte olduğunu kulağına fısıldadılarsa da onda bunu anlıyacak akıl ve kafa yoktu. Derler ki:

Aandolu ötedenberi garipler sığınağı, rahat yuvası, kimsesizlerin ,zavallıların sevgilisi olan bir diyardır. Irak'ta, Azerbaycan'da, Horasan'da halka tehakküm sevdası besleyen, fakat kendi yurtlarında bu arzularını yerine getiremeyen zâlimler, hırslarını Anadolu'dan almağa çalışırlar. İşlerinin çıkarı için bu ülkede fitne ve fesat koparak külâh kapmak isterler. Bu umutlarla uzun ve çetin mesafelerin yorgunluklarına katlanırlar.

Tuğaçar da son hızla (Erran) ve (Azerbaycan) dan geçerek (Danişmendiye) vilâyetinin baş şehri olan (Tokat) a geldi. O Tokat ki kendisine felâket tokatını hazırlamış, uğursuz tesadüfleri

toplamıştı. Kazâ ve kaderin hükmü, onun basiret gözüne perde çekmişti. Başına gelecek belâlardan habersizdi.

Tuğaçar, her ne kadar iyi kötü günler görmüş, uzun zamanlar askerlikte yuğurulmuş bir adamdı. Fakat (Su destisi su yolunda kırılır) dedikleri gibi mukadderat onun gözünü bağlamış olduğundan sonu çıkmayan hatâlı yolu üzerinde kanat germiş olan tehlikeyi göremedi. Çürük temeller üzerine kurmak istediği devletine güveniyordu. Bu kaplan tabiatlı, kurt gibi kuvvetli askerin gururu, kendisini birer tilki kurnazlığı ile takip eden düşmanlarının tuzağına attı; pek çabuk belâ çukuruna yuvarlandı. Güvendiği hükûmet ve devlete engelsizce kavuşacağını sanmıştı. Halbuki talihin uygunsuzluğu onu mihnet cehennemine sürüklemiş, umutsuz ve düşkün bir hale koymuştu. İsabetine inandığı tedbirleriyle selâmete kavuşacağını sanırken felâketi boyladığının farkında olmadı. Firdevsî'nin şu sözleri pek doğrudur:

«Cihanı yakıp yandıran kartallar, erkek ejderhalar gibi kahramanlar bile kaza tuzağından kurtulamazlar. Tehliklerden uzak kalmak isteyenlere ona atılmaktan son derece sakınmak gerektir! Kendisi bir düzenden ibaret olan dünyaya karşı ne düzen kurabilirsin? Cihangirler bu düzenden yakasını sıyıran talihlilerdir.»

Tuğaçar, bir müddet Tokat'da halkı ağır vergiler altında ezdi. Ecel, onun varlığının temelini yıkmakta acele ettikçe o da halkı, zulüm ve işkencelerle kıvrandırıyor, memleketin aşına zehir katıyordu. Tokat taraflarında asker başbuğlarından (Samakar oğlu Arab) (19) bir kaç gün bu zalimle görüştü. İleride çıkacağı

(19) Samakar Ağa'nın oğlu hakkında Eflâki'deki bilgiye göre, Arif Çelebi Sivas'ta birisini çarşıda görmüş ki yere oturmuş, saçları uzamış, dumandan rengi değişmiş, tırnakları uzamış, kızıl gözlü, pis suratlı birisi. Ufak taşlarla ermenice mühmelât söylüyor. Bu kimdir diye sorunca etrafındakiler buna Şeyhi Erzurumî derler, kutbu âlemdir, demişler, Arif Çelebi attan aşağı inmiş, dükkân kaldır diye bağırarak herife iki tokat vurmuş. Orada Sivas rünüdü Erzurumlu şeyh tarafını, Konya ve Kayseri rünüdü dahi Çelebi tarafını tutmuş munazaa büyümüş, nihayet Arab yeni Sivas valisi imiş, asker çekerek gürültüyü bastırmış. Eflâki T. II, P. 319. **Uzluk.**

şüphesiz bulunan tehlikenin kokusunu sezmekte olan Arap, ilk görüşmede onunla birlik gibi davrandı. Fakat hakikatta kuyusunu kazmak üzere geri döndü. Yaylâğında hiyle kapanını kurmak, pusular hazırlamakla meşgul oldu. Tuğaçar, bu sırada çevrilen dolaplardan habersiz bir halde (Delüce) kışlağına, yollandı. O taraftan (Demirli Karahisar) ına indi. Gayet zeyrek ve tedbirli bir adam olan beylerbeyi (Azizüddin) ki yiğitlikte, himmette zamanının bir tanesi idi. Memleket işlerini, vilâyet idaresini kanun ve nizamlar çerçevesi içinde yürüten bir emîr olmasına rağmen işinin çıkarı için Tuğaçar'ın devletine boyun eğdi. Onun şevketine güvenerek buyruğu altına girdi. Halbuki Allah'tan başka kimseden bir şey bekleyenlerin yardımcısı düşkünlük ve mahrumiyettir, derler.

Yusuf Peygamber, hapisten çıkan arkadaşının kendisine yardım etmesi için efendisinden ricada bulunmasını dilemişti. Bir mahkûmun himmetine sığınmak suretiyle işlediği günahın cezası olarak yedi yıl zindanda bekledi. Kardeşlerinin hiylesiyle içine düştüğü karanlık kuyudan onu başka bir kuvvet kurtarmamıştı. Zindanda şarap sakîsinin tâbir edeceği rüyaya güvenmemesi gerekti.

Beylerbeyi (Azizüddin) in (Balto) ile eski düşmanlığı vardı. Bir çok defa onunla mücadelelerde bulunmuştu. Halbuki o sıralarda Balto'nun mevkii kuvvetli idi. Onu devirmeğe çalışıyordu. O zamanlarda Balto ile atışmak dağ ile döğüşmek, fil ile güreşmek ve bayrağa yumruk sallamak kadar çetin ve neticesiz bir işti. Tuğaçar'ın kuvvetinden faydalanarak düşmanı ezmek çaresini düşünürken kendi durumunu hesaba katmamış, gafil davranmıştı. Balto bir sabah zırhlarını giyinmiş, ve kin kadehlerini içmiş olduğu halde (Tuğaçar) ı daire içinde bir nokta gibi yakaladı, asker ve çadırlarının bulunduğu mevkiin dört tarafını sardı. Kazânın hükmü gibi Tuğaçar üzerine baskın yaptı. Bu çarpışmada (Azizüddin) de yakayı ele verdi. Tuğaçar'ın çadırından zorla dışarı çıkardılar. O âsi ile el birliği yapmaktan hiç bir fayda görmedi. Tuğaçar, dolapçı düşmanının hiylesiyle karşılaşınca artık kurtuluş kalkanını yüzüne tuttu. Sabır ve sebattan başka bir çare bulamadı.

Pervane (Muhammed bey) o arada çabucak kendisini kurtararak Sinop tarafına savuştu. Dostları dağıtmağa, dostlukları bozmağa pek düşkün olan zamane, bu ahbap çavuşları da darma dağın etti. Talihi yâr olmıyanlar kazâya kurban gittiler. Âsi Tuğaçar'ın tarafını güdenlerin her biri bir felâkete uğradı. Kazâ, yol üzerinde bekler, kader de arkadan kovalarsa tedbir ne işe yarar? Şair diyor ki:

«Evet her zaman şeker yenmez. Çok defa da felâket üzerine zehir yenir. Biz, nice sineleri, gerdenleri beğenmedik. Fakat şimdi kısmetimize ciğer yemek düşüyor.»

Yine bir arap şairi şu hikmetleri terennüm etmiştir:

«Arkası gelmeyen zaman çabuk geçici ve dönektir. Onda göz ağrıları, gizli korkular vardır. Bütün cilveleriyle beraber musibetler ,güçlükler, kolaylıklar, tatlılar ve acılarla doludur. Dönek zamanenin ahvalini bilenler ne yazık ki gördükleri şeylerden ibret almazlar. Günlerin ortaya attığı bu hâdiseler anlıyanlar için hakikatte sağırdır, çabuk geçicidir.»

Tuğaçar, zemherinin en soğuk günlerinde dağların karla örtülü bulunduğu tipili bir mevsimde. (Delüce) kışlağına yürüdü. Orada bir nokta gibi yalnız ve perişan bir halde kaldı. Balto, askerinin kuvvetiyle dünyanın dört tarafını ona dar getirdi. Zavallı âsi, sağa, sola, öne, arkaya, hulâsa her tarafa elçiler, haberciler uçurdu. Fakat Balto'nun müdafaa okları her defasında onun umut kandilini kırıyordu. Tuğaçar'ın her bucağa baş vuran atı nihayet menziline yetişemeden topal kaldı. İstiyordu ki buyrukları bir körük hırıltısı gibi her tarafa yayılsın. Halbuki vefasız devran, onun hüküm ve emirlerini, soğuk nefesleriyle buz gibi donduruyordu. Düşmanlar, can alıcı kılıçlariyle kendisini sımsıkı yakalamak istedikçe o canını atacak bir yer, bir delik arıyor, içine düştüğü çetin tuzaktan sıyrılmağa çabalıyordu. Moğul ve Tacik askerleriyle, uzaktan yakından gelen elçilerin yardımiyle, fırtınalı ve karlı bir havada; pek şaşkın ve perişan halde kışlaktan (Sivas) tarafına kapağı atmak çaresine baş vurdu.

Balto, kırların türlü çiçeklerle bezenmeğe başladığı bir mev-

simde sağdan, soldan her tarafı çevirmiş, kaçmak ihtimali olan her köşeyi tutmuş, tam bir ihtiyat ile (Sıvas) a yetişmişti. Tuğaçar, hangi tarafa başını vursa kazânın hükmü arkasından kovalıyor, gölge gibi yanından ayrılmıyordu. Bu çetin durum içinde her iki tarafı yokladı. Karşısına çıkacak hâdiseleri bekledi. Deve gönüllü Tuğaçar hayalinde yaşattığı hükümdarlık hulyasının yüklerini bağlıyan tilki ve çakal yapılı yoldaşlarının yaldızlı sözlerine, sahte hareketlerine aldanmıştı. O hayaller ve teşvikler arasında gaflet perdeleri gözlerini, bürümüş, yüz çevirdiği her bucaktan felâket baş göstermiştir.

Bir gün sabahın yaldızlı kılıcı, gecenin karanlık perdesini parçalarken Balto da keskin kılıcını sıyırdı. Tertibatını aldı. Tuğaçar, tane hırsiyle düştüğü tuzaktan gafil, hükûmet ve emîrlik sevdasiyle memleket işlerini yoluna koymak hulyasını kurduğu sırada; Balto, Samakar oğlu Arap ve başka müttefiklerden bir cemaat da onun pususunu kuruyorlardı. Bunlar çetin bir saldırışla baskına geçtiler. Yeşil bir deniz gibi köprümüş, şiddetli bir şimşek gibi çakmış, şeytanları kovalıyan yıldızlar gibi atılmışlardı. Tuğaçar'ın gündüzünü geceye döndürdüler. Derneğini dağıttılar. Divanından aşağı indirdiler. Onu daire içinde bir nokta gibi bıraktılar. Nihayet intikam kılıçları kınlarından sıyrıldı. Artık o korkunç durum içinde hiç bir harekete cesaret edemeden bir müdafaaya bile davranmadan korkusundan canı çıktı.

Tuğaçar, her ne kadar çetin bir dağ gibi yıllarca bir çok darbelere göğüs germiş, nice şimşeklere, yıldırımlara karşı pervasızca sebat göstermiş bir adamdı. Fakat kurumağa yüz tutmuş bir ağaç gibi devrildi. Devletinin çehresine zevâl tozu kondu. Şevket ve heybetinin fidanı yapraksız ve meyvasız kaldı. Yanında kendisiyle beraber, her tarafa at süren yüzbin süvari onu bir gölge gibi takip ederken devlet, kendisinden yüz çevirince hiç birinin ufacık bir yardımı bile dokunmadı. Derler ki:

Bir kula devlet gelmek isterse bütün yabancılar onun akrabası olur. Bir kimseden de talih yüz çevirirse kapılar, duvarlar ona iğne saçar.

Balto ile arkadaşları da intikam ateşiyle o muratsız insanın

temelinden öyle bir duman çıkardılar ki kazânın kapanına tutulmuş bir rüzgâr gibi nefes almak imkânını bile bulamadı.

Hiç kimse kazâ denilen hâdisenin sırlarını anlıyamaz. Kazâ pazarının işleri çok acaiptir. Hakikat alanında herkes mâzurdur. Kazâya yakalanmıyan insan hangi insandır?.

İşte Tuğaçar da bu suretle ayağını ölüm toprağına bastı. Bir nefeste sona eren bir uykunun rüyası, yahut bir an içinde dağılan bir bulutun gölgesi gibi geçip gitti. Yanındaki askerlerinin her biri bir köşeden feryada başladılar. Bunlar da birer birer temizlendiler. Bu yıl bu vak'aların gürültüsü içinde sona erdi. (Tuğaçar) ın başına gelen âkıbet ertesi sene Balto'ya da çattı.

Balto isyanı ve neticesi

Balto, her ne kadar gün görmüş, asker ve orduların sevk ve idaresinde tecrübe kazanmış, saltanat törelerini kavramış, Anadolu çevresinin ve sınırlarının korunmasında önemli bir mevki tutmuş kumandanlardandı. Fakat düşkünlük ve talihsizlik onun da eteğine yapıştı, ikbal kendisine arkasını çevirdi. Nihayet o da İlhan'a itâat yolundan saparak isyan bayrağını kaldırdı. Halbuki bir takım bozuk fikirler ve dipsiz hayaller üzerine kurmak istediği saltanat sarayının temelleri çöktü.

Balto, İlhan'a itâattan ayrılmakla beraber Kazan Han katına gitmek üzere hazırlıkta bulunan sultan ve emîrleri de geri bıraktı. Sultan Mes'ûd da istemiyerek Balto'nun kurduğu tehlikeli tuzağın içinde kaldı. «Kıramadığın eli öp, başına koy!» sözü gereğince ona kavuk sallamağa mecbur oldu.

Balto'yu geri çağırmak için İlhan katından elçiler gidip geliyordu. Bu hususta ne kadar ısrar gösterdilerse o da o kadar ağır davrandı. İşi savsakladı. Gitmemekte inat ediyor, kendisini o sevdadan vaz geçirmek için yazılan yarlığlara da aldırmıyordu. Hâdiseler onun varlığını ortadan kaldırmak için fitneler tertip ettikçe o da bir takım soysuz maiyetinin teşviklerine kapılarak yolsuz çarelere baş vurmakla vakit geçiriyor, zaman kazanarak kazânın çemberinden sıyrılmak yolunu araştırıyordu. Garibeler do-

ğuran felek Balto'nun canına kasdedeceği zamanı beklerken akıl denilen (Hatif) de kulaklarına şairin şu nüktelerini fısıldıyordu:

«Kendini verdiğin iş ne iştir ki; kendi elinle canına kıymak istiyorsun?»

Fakat hiç bir öğüt ona kâr etmedi. Önceden ayaklanma sevdası ile fikrini bozmuş, pek şaşkın bir durumda kalmıştı. Nihayet orduya gitmek kararından büsbütün vaz geçti. İnat ve ısrarında sebat gösterdi. Fakat alnında perişanlık izleri, gözlerinde korkulu düşünceler belirmişti. Yüz kalbin aynasıdır, derler. Neş'esi kaçmış olan Balto'nun yüzünde de bu ifade okunuyordu. Bu adam örümcek ağıyla kuş tutmak, güneş ışığının teline asılarak semalara yükselmek istemişti. Müellif şöyle anlatıyor:

Tanrı'nın sonsuz lûtfunun yardımiyle (Mücirüddin Emîrşah) bu husustaki isabetli düşüncelere ve meşveretlere uyarak Balto'nun fikrine yanaşmadı. Mücirüddin ile birlikte bizim gibi bütün yoldaşları da bu isyan çevresinin dışında kaldık. O belâ tufanının sellerinden kendimizi kurtardık ve yaradanın inayetine sığınarak İlhan'a kulluğumuzu arzetmek yolunu tuttuk. Bu hareket ve düşüncelerimiz bizim için hayırlı bir fal oldu. Biz, o kutsuz yıldızların toplandığı felâket burcundan yüz çevirdikten sonra şeref ve saadet seması olan İlhanlık makamına gitmeğe karar verdik.

Us emîrleri demişlerdir ki; yıkılmaya yüz tutmuş olan bir duvarı tek başına, bileğinin gücü ile düzeltmeğe yeltenen kimse kendi ölümüne çalışmış olur.

Bu yolculuk, o sıralarda her ne kadar korkulu bir seyahat gibi görünmekte ise de bir yönden de sevinç müjdesi taşıyordu. Yolculuk yapmadığı zamanlar, insana istirahat gibi gelirse de zamanenin bin bir türlü tehlike gösteren hâdiseleri karşısında söz birliğiyle bu sıkıntılara katlanmağa karar verdik ve hep beraber yola çıktık. Bahtın, feleğin işlediği şeylere karşı elden ne gelir? derler. Yine bazı ergin adamlar diyorlar ki:

«Korkulacak kimseler, görüşme sırasında güvenilecek adamlar alış verişte, gerçek arkadaşlar darlık ve sıkıntı zamanlarında belli olur.»

Hulâsa, Balto, yersiz gururu ve yolsuz düşünceleriyle gönlünü bu sevdalara kaptırmış, elde etmiş olduğu bütün nimet ve servetlerini, şeytanın teşvikiyle ayaklar altına almış; İlhan'a karşı baş kaldırmak nankörlüğünü göstermişti. Şeytanın kafasına yerleştirdiği hveslerle artık itâattan yüz çevirdi. Yalnız kendi kudret ve şevketine güvenerek kör körüne felâket çukuruna sürüklendi. Şair diyor ki:

İnsanın gözü dumanlanır ve talihi tersine dönerse kendisine hiç yarayışlı olmıyan işlerle uğraşır.»

Sultanlık sevdasını güdenler, maksatlarına ermek için kendilerine yardakçı kazanmağa çalışırlar. Bundan dolayı (Balto) da (Sultan Mes'ûd) u orduya gitmekten geri bıraktı. Onu, isteğine bakmadan, zorla kendi tarafına çekti. Sultan, bu işe yanaşmak istemiyordu. Sırf korku belâsiyle boyun eğmeğe mecbur kalmıştı. Hattâ etrafındaki uygunsuz adamlar, teş rifatçılar, onu İlhan katına göndermenin çaresini araştıracakları ve öğüt verecekleri yerde bilâkis âsilerle uyuşup anlaşmasına razı oldular. Padişahların bir çok hatâları, kötü düşünceleri maiyetleri yüzündendir. Şairin:

«Akılsızlarla dostluk etme; çünkü iyi iş kötüler yüzünden kötü neticeye varır.»

Dediği gibi Sultan Gıyasüddin Mes'ûd da bu kötü adamların yanlış düşüncelerine uydu. Meşveret edilen kimselerin güvenilir insanlardan olması Ulu Peygamber'in öğütlerindendir. Meşveret edilen kimse; eğer fare gibi oynak, tilki gibi kurnaz, yılan gibi hain ise kendisine akıl danışan arslan bile olsa onu bin türlü çakallıkla felâket çukuruna düşürür.

Sultan, gerçi arslan huylu bir adamdı. Fakat çakal tabiatlı bir kaç hokkabazın gürültülerine kulak vermiyecek kadar deve gönüllü ve ağır başlı olmadığından Balto ile el birliği yapmağa karar verdi.

Balto'nun düşüncelerinde ve tedbirlerinde isabet yoktu. Kuruntuları zamane uygun değildi. Boş yere inat etmekten bir netice çıkmıyacağını anlıyarak ileride uğrayacağı zorlukları hesaba kat-

madı. İtâattan baş çevirince durumu kötüleşti. Saadet güneşi gaflet perdeleri arkasına gizlenince yolunu büsbütün şaşırdı.

Feylezoflar, padişahı vücutta başa, tebaayı da âzâya benzetmişlerdir. Âzânın hayatı mutlaka başın varlığına bağlıdır. Halk, başını padişahın itâat halkasından dışarı çıkarırsa hastalık âfeti büsbütün âzâya bulaşır, vücudun düzeni bozulur ve hiç bir âzânın rahatı kalmaz.

Balto'nun ayaklanması macerasiyle sultanın ona uyması hikâyesini olduğu gibi İlhan'a anlatmışlardı. Cihan padişahı, bu harekete karşı, verilecek cevabı kılıca havale etti. Çünkü; «Kılıç haber getirmekte yazıdan daha gerçektir.» (*). Elçi yerine yay ve ok gönderdi. Memlekete musallat olan isyan belâsını ancak ok ve kılıçtan başka bir şey temizleyemezdi.

Kutluğ Şah'ın Anadolu'ya gönderilmesi

Büyük ordu emîri Kutluğ Şah yıldızlar kadar sayısız ve yavuz bir ordu ile Anadolu işlerinin onarılmasına ve Balto isyanının yatıştırılmasına memur edilerek gönderildi. Kutluğ Şah çok kuvvetli bir ordu ile yola çıktı. Askeri ılgarla yürüterek kısa bir müddet içinde Saba rüzgârı gibi ilerlemeğe başladı. Hiç bir elçi ve ulak gndermeden âsiler için pek çetin olan bir gecenin sabahına karşı ânî bir sel baskını gibi yetişti.

Her iki taraf (Kırşehir) in (Malya) ovasında karşılaştı. (Danişmendiye) vilâyetinden Kutluğ Şah'ın ordusuna katılan (Samakar oğlu Arap) öncü kuvvetlere kumanda ediyordu. Balto'nun karargâhına bir kaç fersah kadar yaklaşınca bir keşif kolu gönderdi. Bunlar, aynı maksatla karşı taraftan çıkarılmış olan keşif koluna rastladılar ve hemen birbirine atıldılar. Sabahın ilk saatlarından akşama kadar çarpıştılar. Karanlık bastıktan sonra âsiler üzerine gece baskınları yapıldı. Bunlardan bir kısmı öldürüldü, bâzıları da yenilgiye uğrıyarak (Delice çayı) bataklıklarına atıldılar. O gün

(*) Arap şairi İbni Tammam'ın bir mısraından alınmıştır. **Mütercim.**

de tâ geceye kadar bu çarpışmalarla sona erdi. Arap, âsileri temizledikten sonra ordugâhın bulunduğu yere döndü. Ertesi gün güneş doğarken her iki taraf kuvvetleri arasında savaş başladı. Netice kılıçların himmtine kaldı. Binlerce insan öldü. Kutluğ Şah ordusu çetin bir atılışla düşmanın talihini tersine çevirdi. Koyunlara saldıran yırtıcı kurtlar, ehlî hayvanlara hücum eden aç arslanlar gibi bir hamlede düşman sıralarını darma dağın etti. Şu mesnevî sanki o kanlı sahneyi canlandıran bir toblodur:

«Kılıç, mızrak, topuz darbelerinden savaş meydanında kan ırmakları yürüdü. Toprak, kahramanların kaniyle sulandı. Cihana, arslan öldürmekten usanç geldi. Yerler, rüzgâr yürüyüşlü atların tırnak darbeleriyle hastalandı. Dünya, yağan okların sademeleriyle yaralandı.» Cenk meydanı ölen askerlerin cesetleriyle dolmuştu. Savaş günü, Balto'nun henüz harbe girmemiş olan bâzı kol kumandanları, Kutluğ Şah askerinin kudretini ve Balto'nun âkıbetini grünce ondan yüz çevirmiş, karşı tarafa geçerek itâat göstermişlerdir. Bunlar zafer belirtilerinin Kutluğ Şah tarafında olduğunu anlayınca ona sığınmak zorunda kaldılar. Talihi yardım etmeyen bir kısım âsiler de doğan pençesine düşmüş zavallı serçeler gibi mukavemetten umut kestiler, arslanın hamlesine takat getiremeyen tilkiler gibi dağılarak her biri bir köşeye, bir mağaraya çekildiler. Kimisi bataklıklarda ve sularda boğuldular, kimisi tuzaktan kurtulmuş kuşlar gibi bilinmeyen bucaklara savuştular. Ötede beride gizlendiler. Ecelleri âman vermeyenler de bu kasırgalar arasında ölüme kavuştular. Bu perişanlık, Balto'ya ve askerlerine ansızın gelip çatmış, sayıca çok üstün kuvvetlerin baskınına daha fazla dayanamıyacaklarını anlamışlardı. Sabah olurken talihlerinin tersine döndüğünü gören bu zavallılar, kartaldan ürkmüş tavşanları ve arslan önünden kaçan tilkileri andırıyorlardı. Nihayet yüz geri ettiler. Kaçmaktan başka çare kalmadığını anlayan Balto ile bir kısım devlet büyükleri bir an önce selâmete kavuşmak umudu ile sabah üzeri bitkin bir halde ötedenberi âsiler yatağı olan Uç vilâyetleri yolunu tuttular. Fakat o belâ çukurunda da talih kendilerine gülmedi. Şairin:

«Keskin kılıçların korkusundan hazan rüzgârı altında titreyen bahar yaprağı gibi sararmış çehresiyle sıçradı.»

Dediği gibi, Balto da büyük ordunun korkusundan gûya bir yardım görebilmek düşüncesiyle (Gurgurum) vilâyetine geldi. Askeri, maiyeti, bütün nakit, ecnas ve değerli eşyalariyle karga sürüleri gibi o çevrelere dağıldılar. Karamanlılarla aralarındaki sözleşmeye güvenerek gelmiş olan binlerce âile, nihayet Ermenistan taraflarına yöneldi. Zavallılar başlarını kasaphaneye, buğdaylarını el değirmenlerine atmış olduklarının farkında değillerdi. Yaralı bir yılanın yuvasına sığınıyorlardı.

Karaman beyleri sözlerinde durmadılar. Anlaşmayı bozdular. Dünya menfaatini âhiret sevabından üstün gördüler. Ansızın üzerlerine saldırdılar. Büyük, küçük hiç kimseye aman vermediler. Kimisini soydular, kimisini darma dağın ettiler. İçlerinde güzellikçe güneşle yarışacak kadar eşsiz nice ay yüzlü gönül kapıcı dilberleri esir ettiler. Bazıları, rüzgârın önüne katılan tozlar gibi öteye beriye dağıldılar.

Balto, maiyetindeki bir kısım adamı ve askeriyle Uç taraflarında bir kaç ay dolaştı. Türk askerlerinden bir yardım görmediği halde fuzulluktan da vaz geçmiyorlardı. Başı kesik bir koyunun çırpınması gibi iki tarafa bocaladı. Bir kaç defa (Bayço) nun torunu (Sülemiş) le karşılaştı. Aralarında kanlı çarpışmalar oldu. Nihayet Sülemiş bu savaşta zafer kazandı.

Balto, Uç taraflarında bir kuvvet ve şevket elde edemeyince artık başında esen gurur havası kesildi. Her tarafa elçiler göndererek barış istedi. Fakat hiç bir yerden uygun bir cevap alamadı. Türklerden de bir imdat görmemişti. Tuzağa düşmüş bir kurt gibi tatlı canını kurtarmağa çalışıyordu. Artık hiç bir taraftan çare kalmadığını sezince Karamanlılar diyarından savuşraka (Sis) kâfirlerine = Ermenilere sığınmk zorunda kaldı.

Müslümanların aldatıcı vaidlerine güven beslemiyen Balto şaşkınlıkla kâfirlerin kucağına atıldı. Onların sözlerine bel bağladı. Bu yanlış düşünceleri başına belâ getirdi. Yağmurdan kaçmış fakat oluğun altına düşmüş, kuyudan kurtulayım derken çirkâba gömülmüştü.

Sis tekfuru, verdiği sözde durmadı. Memleketinde yer vermediği gibi (Şam) tarafına savuşmasına da razı olmadı. Nihayet onu

yakalattırarak muhafızlarla orduya gönderdi. Memleketi saran fitne ateşi de bu suretle sönmüş oldu.

Saadet, Balto'dan yüz çevirmiş, arzuları yerini bulmamış, ömrünün son günleri yaklaşmıştı. (Tebriz) meydanında umut çiçeklerini ecel fırtınası yerlere serdi, intikam kılıcı başını bedeninden ayırdı. Biriktirmiş olduğu sayısız paralar, mal, süs ve saltanat eşyası ile bütün varlıkları darma dağın oldu. Şair diyor ki:

«Ne hazineler toplanmıştır ki bunlardan başkaları faydalanmıtır. Ne zahmetler çekilmiştir ki neticesinden başkaları rahat etmiştir. Başkalarını kamçılamak sevdasını güdenlerin bu dileklerini ölüm kamçısı başlarından söküp atmıştır. İnsanın güvendiği nefes bir rüzgârdır. Yaşamanın bu rüzgârı alıp vermekten başka bir şey olmadığı ancak ölüm gününde anlaşılır.»

Gıyasüddin Mes'ûd'un son günleri

Sultanın Balto'ya uyması uygunsuz bir hareketti. Yaptığı yanlışlığı ancak bu muharebelerin sonunda anladı. O kargaşalıklar arasında cenkleşenlerin talihi kılıçların hükmü altında idi. Sultan, her şeyden habersiz bir kuş gibi tuzağı beğenmiş, balık gibi tavaya âşık olmuştu. Henüz eceli yaklaşmamış olduğu için o kara günlerde nakit, hazine ve sürülerden nesi varsa hepsini kaybetmiş, bu ziyanlar pahasına yalnız canını kurtarabilmiştir. Ecel, bir adamın yakasına yapışmak isterse boynunu kazâ hançerine uzatır derler. Sultan da maiyetinden bir kaç kişi ile birlikte önce sabır yolunu tuttu. O belâ tufanından yakayı sıyırdıktan sonra da içinde bulunduğu çetin durumdan kuraulmtğa çalıştı. Korku ve ümit ile karışık bir çok tereddütler geçirdikten sonra kendini mâzur gösterebilmek düşüncesiyle Kutluğ Şah'ın katına yollandı. Suçlarını affettirmek için bir çok sebepler gösterdi. Balto'ya boyun eğmesinin zarûretten ileri geldiğini, bu hususta iradesinin kendi elinde olmadığını uzun uzadıya anlattı. Mâzeretlerini arzetti. Sultanın gösterdiği bu mâzeretler kabul edilerek suçları bağışlandı. Derler ki: Emir ve kumanda mevkiinde bulunanların, suçluları yola getirmek hususunda gösterecekleri en büyük meziyyet müsamaha yoluna git-

mektir. Müsamaha, devletin bekası için birinci şarttır. Bu nükteyi arap şairi (Mahmud Verrak) kadar hiç kimse güzel ve tatlı bir dille ifade edememiştir:

«Hakkımda işlediği kötülükleri ne karar artırırsa artırsın kendimi her suçluya karşı af ile muameleye alıştırırım. Halk şu üç zümreden birine mensuptur. Aslında şerefli olanlar, sonradan şeref bulanlar, bayağı insanlar.

Karşımdaki adam kendimden yüksek ise değerini bilir ve onun yanında hakka boyun eğerim. Çünkü hak gerekli bir şeydir. Suçlu benden aşağı ise ondan namusumu saklamayı lüzumlu görürüm. İsterse bu hâlimden dolayı beni tenkit etsinler. Kendi derecemde olanlara gelince, bunların hatâlarına karşı faziletli davranırım. Çünkü fazilet duygusu ile verilen hüküm, gösterilen soğuk kanlılık, hükümlerin en isabetlisidir.»

Hulâsa Tanrı'nın yardımı ve Kutluğ Şah'ın himmetiyle sultanın korkusu umuda döndü. O tehlikelerden canını kurtarmış olması nimetlerin en büyüğü idi. Kutluğ Şah, bu zaferden sonra orduya döndü. İlhan'a kulluğunu arzetmek üzere sutanı da birlikte götürdü. Hâdisenin sebeplerini ve sultanın Balto tarafına geçmesindeki zarûret ve mâzereti uzun uzadıya anlattı. Neticede bu mâzaretler her ne kadar İlhan katında kabul edilmiş, yaptığı hatâlar, Âdem Peygamber'in suçlarının bağışlanması gibi affa uğramış, yalvarmalarına karşı merhamet gösterilerek bütün kusurları yarlaganmış ise de tekrar Anadolu'ya dönmesine müsaade edilmemiştir. Sultan bu acı durum içinde (Hemedan) şehrinde imtihan hapsine konuldu. Bütün ömrünce etrafında dolaşan ve sayesinde huzur ve rahat gören devlet ve saltanat erkânından hiçbir yardım ve dostluk eseri görmedi. Eşsiz, yoldaşsız, perişan bir halde hayatın acılarını çekmeğe mahkûm oldu; zamanenin doğuracağı âkıbetleri bekledi. Bir kaç sene kendisine tâyin edilmiş olan pek az bir tahsisat ile geçinmek zorunda kaldı. Lûtuf ve ihsanlarının tohumunu çorak ve vefasız topraklara saçmış, yaptığı iyilikler boşa gitmişti. Yapmış olduğu o kadar fedakârlıklar, tam sırası gelince yemiş

vermedi. Şen ve bahtiyar günlerinde nimetini gören kimseler, devlet ondan yüz çevirince hep birden kendi çıkarlarını düşündüler. Gördükleri iyiliklerin hakkını ödemekten kaçındılar. Şairin:

«Başı belâsız olduğu günlerde onu nâzenin bildiler, belâyı görünce yanından ayrıldılar; bilmez misin ki felâket zamanlarında kimsenin kimseye faydası yoktur.» dediği gibi maiyeti de (Sultan Mes'ûd) a aynı nankörlüğü yaptılar.

Veşemgir padişahlarından (Emîr Kabus) un memleket tahtından ayrı düştüğü, (Cürcan) ve (Nişabur) da mahpus bulunduğu sıralarda inşad etmiş olduğu meşhur bir şiiri hatırlarsınız. (Tercümesi 000 inci sahifededir).

Mücirüddin Emîrşah'ın durumu

Mücirüddin Emîrşah'a gelince; o, yüksek tedbiri ve isabetli görüşleriyle bahsi geçen ayaklanmalar sırasında Balto'dan yüz çevirmiş, bütün maiyeti ve adamlariyle birlikte memleketi terkederek ordu tarafına yollanmıştı. Geçtiği yerlerde isyan belâsının baş göstermediği hiç bir nokta yoktu. Yollarda korkusuz geçilebilecek hiç bir konak kalmamıştı. Her adımda bir tehlike beliriyor, her mesafede önüne bir engel çıkıyordu. Rahat bir nefes almadan, bir gün bile uyku ve istirahat yüzü görmeden bütün gece yola devam etmek suretiyle birlikte yürüdük. Dağ tepeleri gözlerimizin önünden birer hayal gibi geçiyor, evhamımızdan iki konaklık mesafe bir konak gibi geliyordu. Zâlim feleğin önümüze çıkardığı hâdiselerden şaşkın, kararsız bir halde Tanrı'nın açacağı selâmet kapısını aradık. Bu sıralarda devlet mansıplarının değiştiğine dair bir takım can sıkıcı haberler de ağızlarda dolaşmağa başlamıştı.

Bu yıl içinde divan vezirliğinin (Deskerdan'lı Cemalüddin) de karar kıldığı anlaşıldı. Devlet mansıpları da şu suretle paylaşılmıştı:

Mutlak emîrlikle beraber pervaneliğe (Muînüddin Muhammed bey), vezirliğe; (Cemalüddin Muhammed), Saltanat naipliğine (Tiflis'li Kemalüddin), Müstevfîliğe (Şerefüddin Osman).

Bu mansıplar dolayısiyle altmış tümen mal Mücirüddin Emîrşah ile diğer Anadolu mutasarrıflarına ayrıldı. Anadolu'da ötedenberi tatbik edilmekte olan dört türlü verginin tahakkuk ve tahsili bu dört kişinin tasarrufuna bırakıldı. Yeni devlet büyükleri, bu vergilerden başka altı yüz bin dirhem tutan on tümenlik bir paranın da zevâid olarak toplanmasını üzerlerine aldılar. Bu cihetlere dair yarlığlar çıkarttılar. Mevkilerini kuvvetlendirmek üzere (Horasan) ileri gelenlerinden yiğitlikle tanınmış (Melik Pehlivan) ın eyalet valisi tâyin edilmesini iltimas ederek Anadolu'ya yöneldiler.

Kaderin hükmü Mücirüddin'in arzularına uygun gelmedi. Kendilerini buğdaycı gibi göstermek isteyen bir takım arpacılar ki; içlerinde iğneler gizlenmiş fakat dışarıları pek tatlı görünüyordu. Bunlar, ortada hiç bir sebep yokken dostluğu düşmanlığa çevirdiler. Mücirüddin Emîrşah da bu suretle düşüncelerini tatbika imkân bulamadı. Tirkeşine yerleştirdiği tedbir okları takdir kemanından hedefine yetişemiyordu.

Ordu yolculuğunda gece gündüz gayret göstererek düşmanlara rastlamadan önce maksada ulaşmak niyyetinde idi. Nihayet (Hoy) şehri yörelerinde - Balto isyanını yatıştırmak için Anadolu'ya gitmekte olan - (Kutluğ Şah) ile buluştu. Bu tesadüften çok sevindi. Çünkü Kutluğ Şah Mücirüddin'e yardım hususunda ne yapmak mümkünse hepsini yaptı. Ordu katına mektuplar yazdı. Gerekli emirler verdi. Ordu, o sıralarda (Irak) ta idi.

Mücirüddin, yolda düşmanlarla karşılaşmamak için ana caddeden ayrılarak (Hemedan) yolunu tuttu. Halbuki talih yıldızı uğursuz bir burca girmişti. Hangi tarafa yöneldiyse Tanrı'nın kazâsı bir gölge gibi arkasını kovaladı. Kurtuluş çarelerini araştırdığı bu yol üzerinde ansızın (Melik Pehlivan) hain bir düşman sürüsü ile birlikte yol kesen pervasız haydutlar gibi karşımıza çıktı. Kafilemize hücum etti. Mücirüddin, bu ânî baskından yakasını kurtarmak için bütün yük ve bacını bırakarak bâzı maiyetiyle birlikte bu mevkiden uzaklaştı. Bilmediği bir yoldan Orduya yetişmek, ondan sonra da gerekli çarelere baş vurmak istiyordu.

Melik Pehlivan kafilesi, ağırlıkları sahipsiz, uşakları efendisiz ve hayvanları başı boş bir halde buldu. Çapulcu alayı, İlhan'a

sunulmak üzere götürülmekte olan atlara binerek yayından fırlamış oklar gibi Mücirüddin'in arkasını kovalamağa başladılar. Her tedbiri bozan ve her himmet ve gayreti neticesiz bırakan takdir, kaçanlarla kovalayanlara öyle garip bir cilve gösterdi ki şimdiye kadar görülmüş şeylerden değildi.

Mücirüddin, yürüdüğü meçhul yoldan bütün gece semada koşan yıldızlar gibi mesafeleri aşarken artık düşmanın bozulduğu mevkiden tamamiyle uzaklaşmış olduğunu sanmıştı. Karanlık bir gecenin uzun yorgunluklariyle geçen bu tehlikeli yolculuktan sonra sabah aydınlığı belirirken bir de ne görsün; bir merkez etrafında dönen pergâr gibi dönmüş, dolaşmış, yine eski yerine gelmişti.

Mücirüddin'in arkasını takip eden (Melik Pehlivan) a gelince; o, fer'i bırakmış, aslın arkasından gitmişti. Gece sabaha kadar her tarafı alt üst etmiş fakat kaçanlardan bir iz bulamamıştı. Bir müddet dha dolaştıktan sonra kârvanın bulunduğu yere dönmek istedi. Fakat bu dönüş sırasında kaderin eli onun dizginine yapışmış, yine eski istikamete çevirmiştir. Hulâsa, kaçanlarla kovalayanların bu şaşkın hareketleri yüzünden her iki kafile güneşle ay gibi birbiri ardından geceyi gündüze katıp koştukları halde yetişememişlerdi. Halbuki sabah olduğu zaman kaçanlar eski merkezlerinden bir adım bile ayrılmamış olduklarını, kovalayanlar da pergâr gibi yine kendi merkezlerine döndüklerini anlamışlardı.

Hâdiseleri iyi görenler bilirler ki; şu düzelip bozulma âleminde her şeyin yürüyüşü Tanrı'nın takdirine bağlıdır. Olacak olur, olmayacak şeyin de olmasına imkân yoktur. Her ne kadar bu yapılıp yıkılma cihanın temeli şuursuz sarhoşların hareketini andırırsa da görünüşe aldanmamalıdır. İnsanın yapacağı her tedbir mutlaka takdire uygun düşmez, aslı toprak olan âciz mahlûklar kendi kuvvet ve kudretleriyle, eksik düşünceleriyle mukadderatın yürüyüşünü diledikleri gibi değiştiremezler. Nasıl ki şair:

«Aklın düşünebileceği her kuvveti sarfettim. Fakat kazânın isteğine uygun gelmedi.» demiştir.

Denizde inci avlamak isteyenler bir defasında muratlarına ererlerse de bin defa da eli boş çıkarlar. Hattâ parlak inciler top-

lamak hayaliyle çok kerre denizin karanlıklarına karışırlar. Bir çok insanlar kazanç sevdasiyle ziyan eder, hayatlarını üste verirler.

Hulâsa bu iki kafile nihayet birbirleriyle karşılaştılar. Önce müslümanlık âdeti gereğince selâmlaştılar. Mücirüddin bunun üzerine yüce fikir ve tedbir sahibi insanlara yaraşan bir şekilde bir ziyafet tertip etti. Uzun konuşma ve münakaşalardan sonra aralarındaki fikir ayrılığı samimiyet ve uyuşma yoluna girdi. Artık her türlü uygunsuzluğu, fitne ve fesadı kaldırarak hep birlikte Anadolu'ya gitmek için sözleştiler. Herkes yine kendi işine gücüne bakacak, Mücirüddin naipleriyle birlikte eskisi gibi saltanat naipliğinde müstakil kalacak, dedikoduların arkası kesilecek, herkes iltizam ettiği vilâyetlerin vergilerini toplayacak, İlhan'ın, emîrlerin, hatunların paylarını ayıracaktı.

İşte bu esaslar üzerindeki anlaşmayı sağlam andlarla pekittiler. Birbirleriyle düzenli bir geçim kuracaklarını pekiştirdiler. Melik Pehlivan bu suretle işin başına geçti.

İki hasım taraf arasındaki bu uyuşmadan sonra Mücirüddin, bir zaman mağrur pehlivan'ın her isteğini hoş gördü, onun verdiği sözleri doğru sandı. Melik Pehlivan ise bu sükûtu, gevşekliği görünce hem kesesini doldurdu, hem kâsesini yağladı, hem de atılmış pamuğa benzeyen eski çulunu, param parça sergilerini renkli ipek atlaslara çevirdi. Bunlar, birbirlerine karşı dostluk, vefakârlık dairesinde muamele etmeğe, kin duyguları beslememeğe söz vermişlerdi. Halbuki, bu sözleşme ve andlaşmalar Pehlivan için düşmanın yolu üzerine konulmuş bir kapan idi. Çünkü kavgasız, gürültüsüz kendi çıkarına bakacaktı.

Âdem babamıza sormuşlar; Şeytanın sözüne uyarak niçin Tanrı'nın buyryğunu yerine getirmedin? Sana bu ağaca yaklaşma; diye emredildiği halde neden dinlemedin? Âdem babamız cevap vermiş:

İblis, sözünün doğruluğunu Tanrı'ya and içerek iddia etti. Ben ne bileyim ki bir mahlûk h:likın huzurunda yalan yere yemin eder; hangi gönül kuşu vardırki, tane sevdasiyle heves tuzağına düşmemiştir? Dünya zevkleri için tamâ ve niyaz besleyenlerin oyluklarını dağlamamış hangi hırs ateşi vardır?

Azerbaycan sınıtlarından uzaklaştıktan ve düşmanın tedbir okunun artık tesir edemiyeceği anlaşıldıktan sonra bu andlaşma da yavaş yavaş suya düştü. Hükûmet merkezi olan (Erzurum) sınırlarına vardıklarında her ikisi de aradaki sözleşmeyi bozmak için bahane arıyorlardı. Nihayet daha fazla sebat gösteremediler. Altmış tümenlik iltizamın bölüşmesinde sarhoşlar gibi kavgaya başladılar. Dostluk ve ittifak kadehine nifak zehiri karıştırdılar. Şairin :

«Ben senin sözlerini çok sağlam bilmiş onu bozmayacağına güvenmiştim. Ey dost; senin bana son yaptığın düşmanlığı ilk düşmanlık sanmıştım.» dediği gibi Mücirüddin Emîrşah ile maiyeti de o çetin vartaları atlattıktan sonra da yine isteklerine kavuşamamış, bu sahte uyuşma ve andlaşmaların aldatıcı bir tuzaktan başka bir şey olmadığını anlayınca şaşırmışlardı. Nihayet namus ve şereflerini kurtarmak için «Malın hayırlısı nefsi koruyacak kadar olanıdır.» diyerek elinde avucunda kalan her şeyi onların çanağına boşalttı. Bütün hayatında elde etmiş olduğu dünyalıkları onların önüne fırlattı. Yine midelerini dolduramadı. Hatta önlerine atacak bir şey kalmayınca borçlanmak suretiyle paralar tedarik etti. Fakat yine gözlerini doyurmak mümkün olmuyordu.

Melik Pehlivan, bir takım yersiz mazeretler bulmak veya andlaşmayı bozmak fikirleri arasında tereddüt göstermekte idi. İki şıktan birini tercih edemiyordu. İki yüzlü bir siyasetle riyalı bir dil kullanıyor, kâh o tarafa, kâh bu tarafa yalpalıyor, bu hareketlerin halk için hiç bir faydası görülmüyordu. Akıllı ve tecrübeli kimseler demişlerdir ki:

«Yiğitlik türesinde, erkeklik âdetinde sözleşmeleri bozmak haramdır. Cihanın yürüyüşü ve düzeni, verilen sözü yerine getirmek temeli üzerine kurulmuştur. Hele büyükler ve başbuğlar, bütün hazinelerini maiyetlerine saçmalıdır ki düşman baş kaldırdığı zaman muhitlerinden vefa görsünler. «Bunlar her bahane ile bozgunculuk yoluna saparken Mücirüddin Emîr Şah'da içinde bulunduğu o çetin durumdan yakasını kurtarmak için, siz döneklik yaparsanız ben de dönmesini bilirim diyerek işin içinden sıyrıldı.

Sözleşmeler, andlaşmalar bozulunca işlerde de düzen kalmadı.

Netice kötü oldu. Cihanda vefa kalmayınca ne rahattan, ne de huzurdan eser kaldı. Şair :

«Erkeklik bozuldu, vefakârlık denilen meziyyetöldü; her ikisinin de (Simürğ) ve (kimya) gibi sadece adı kaldı» diyor.

Vezir Tiflis'li Kemalüddin'e gelince : O, (Tuğaçar) ın ayaklanması sıralarında yağmalanan defterleri buldurmak için kâtipleri sıkıştırmaktan başka bir şey yapamıyor. Aklını yalnız bu işe bağlamış çekişip duruyordu. Bu vezir ve kâtip çekişmeleri dolayısiyle o zaman yazmış olduğum uzun bir kasideden şu parçları naklediyorum :

«O defterlerin cihana saldığı fitneleri kaydetmek için zamane sanki defter açtı. Toplanan paraların yüzü görünmez, sarf olunanlardan ses çıkmaz oldu. Ah bu defterler; gönlümdeki derdi canıma getirecekler. Korku zamanında atılan bir ok kemanı nasıl sersem ederse bu defterler de öylece beni şaşkına çevirdi. İki cildi bir dirhem değerine (Sivas) a yollandı. Defter kârvanı cihan pazarlarını dolaştı. Boş kafalı evrak hırsızları bunları kalem gibi elden ele armağan ettiler. Kaza, muhasip, kader kâtip oldu; can alıcı defterleri yaprak yaprak paraladılar. Bir çok kimseler şimdi ruznamesiz kaldı. Ey defter, onlara bari ecel kitabını göster, hayat, namus ve şeref rüznamesini doldurmak içindir. Yoksa falan nüshanın vebalini veya filân defterin günahını yüklenmek için değildir.

Kendi çıkarları için devlet işlerine karışıklık bırakanlar, bir menfaat elde etmek için Tanrı kullarının ekmeğine göz dikenler, sonunda bütün umudlarından mahrum ve eli boş kalmaya mahkûmdurlar. Şair, şu hakikatları ne güzel ifade etmiştir :

«Çağı pek çabuk geçecek olan hayat tarlasına kötü tohumlar ekme; çünkü zamanenin orağı senin yetiştireceğin fenalık mahsullerini bir gün kökünden biçecektir.»

Yukarıda sözü geçen hâkimler Anadolu'nun malûm olan işlerine başladıkları zaman Melik Pehlivan, (Erzurum) gelirlerini hesapsız, kitapsız, israf etmeğe; azdan, çoktan eline geçen vergileri telef etmeğe koyuldu. Bu hal, Maliye işlerinin bozulmasına sebep oldu. Bundan başka mülk sahiplerinin tasarruflarında bulunan em-

lâkin geri alınacağı hakkında etrafa yazdıkları mektuplar üzerine ortada dolaşan heyecanlı haberler, büyük, küçük bütün halk arasında nefret ve hoşnutsuzluk uyandırdı.

Derlerki; Yılan, bir adamın canına kıymak isterse onu yaralamadıkça zehirini dökmez. Kurt, bir avı yakalamak isterse önce parçalar, sonra yer. Hazreti Peygamber, (Muaz-ibni-Cebel) i (Yemen) valiliğine gönderdiği zaman ona şu öğütleri vermişti :

«Ey Muaz; halka kolaylık göster, çetinlik yoluna gitme, halkın nefretini kazanma!»

Bunlar da halka karşı müşkülât yolunu açtılar. İlk önce kolaylık yerine çetinlik gösterdiler. Şu hal, sonunda cemiyetlerinin dağıtılmasına ve halkın şikâyetine sebep oldu.

Bu dört ortak, vilâyetleri dört parçaya ayırdılar. Her biri kura ile kendisine düşen parçayı kullanarak sultanların töresi gereğince bölgesinin başına gitti.

Pervane Muhammed bey, kendisine düşen Kastamonu'ya giderken yenına bir çok kalabalık topladı. Babası (Muînüddin Süleyman) ın eski adamları ondan hizmet istediler. Bu suretle kudret ve şevketi arttı. Muhammed bey, her nekadar soyu sopu temiz ve ahlakı yüksek bir devlet adamı ise de, leş kargaları gibi etrafını saran fitneciler, insan şeytanları onun bu güzel huyunu değiştirdiler, mayasındaki asaleti bozmaya muvaffak oldular. Müellif bu münasebetle yazdığı bir rubaîde şunları söylemiştir :

«Halk işlerinde doğruluk göstermek eğeri yüzlü insanlar arasında nasıl mümkün olabilir? O insanlarki, (Elif) harfi gibi düm düz yürür, fakat (Lâm) harfine yakın gelince eğri dururlar.»

Hulâsa, Muhammed bey, bu vilâyet çevresinde geçmiş ve gelecek varidat durumunu anlayıp dinledikten sonra tatbik edilecek yeni teklifler ve harçlar için kanunlar, nizamlar yapmak icap ederken leşkerinin ihtiyaçlarını sağlamak düşüncesiyle halkı ağır teklifler altında ezmeğe, mümkün olan her bahane ile yüklettiği haksız vergileri kat kat fazlasiyle toplamağa çalıştı. Bu gelirlerin hepsini askerinin ihtiyaçlarına sarfetti. (Çankırı) ya geldiği zaman

müslüman mallarını yağmalattı, bu şehir ve vilâyet içindeki zenginlerin paralarını, gizli servetlerini, sürülerini, o taraftaki Türk askerlerinin masraflarına tahsis etti. Oradan (Konya) ya yürüdü. İleri gelen eşrafın, zenginlerin mallarını maiyetindeki adamlariyle kendi masrafları karşılığı olarak talan ettirdi. Bazı Konya büyükleri bu mal istekleri ve yağmalar yüzünden işkenceler altında can verdiler. Müstevfî (Asîlüddin) ile tuğracı (Muzafferüddin) bunlar arasındadır. Yaptığı zulümlerden dolayı verilen öğütler gaflet pamuğu ile tıkalı olan kulaklarına girmiyordu. Şairin :

«Kötülükler yapıyorsun, fakat bunları kendine yapıyorsun vazgeç; iyi düşünkü işlediğin fenalıktan başka bir şey değildir yapma! dini dünyayı düşmanlara veriyorsun, yaptığın işler kendi zararınadır. Etme! gittiğin bu yol hiç bir konağa çıkmaz beyhude yorulma; yaptığın bu hakaretleri hiç kimse işlemedi sen de vazgeç!..»

Mısralariyle haykırdığı öğütler, kafası yanlış düşüncelere saplanan Muhammed beye hoş görünmüyordu. Denilebilir ki hiç bir çağda Anadolu işlerinin bu kadar çirkin bir şiddetle düzenine konulması mümkün olmamış, fakir halkın gönlüne, mazlûmların yanık bağrına el uzatmak isteyen hiç bir zalim muradına ermemiştir. Meşhur sözdür :

«Bir kaç gün için gölgesinde ikbal gizlenen hangi Devlet vardır ki, adalet ve ihsan yolundan ayrılınca taliin dolun ayı gibi bir gün kararmasın? Kokusu burunlarda tüten hangi rahat ve huzur havası vardır ki arkasından iztırap fırtınası kopmasın? Kötü tedbirlerin âfetiyle bulanmayan hangi devlet; zulüm ateşinin alevleriyle yanıp kül olmayan hangi hükûmet vardır?»

Muhammed bey, işlediği zulümlerle halkı aç bırakacaktı. Adalet ışıklarını parlatmadan zulüm kapılarını açmıştı. Fakat umduğu menfaatlara kavuşamadı. Başında dönen sevdalar boşa çıktı. Nihayet ağır ve uzun süren bir hastalığa tutuldu. Muradı göğsünde kalan bu adam şundan bundan cebir ve kahir ile topladığı servetleri başkalarına bırakarak dünyadan göçtü. Hayata hiç doğmamış gibi adı sanı belirsiz oldu.

Tiflis'li Kemalüddin; görünüşte güzel huylu, fakat içyüzü fitne ile dolu idi.(Amasya) dan (Samsun) a kadar uzayan bölge onun payına düştü. Ölçüsüz bir tamtrakla, büyük ihtişamla dairesine yollandı. Meşhur kâtiplerden, naiplerden yanına kattığı kafile tam bir gurur ve azamet saçıyordu. Savletinden korkan büyüklü küçüklü kalabalık bir halk kümesi davullar ve nakkarelerle istikbaline koştular. Beraberinde getirdiği atlı, yaya maiyet kefilesinin bağ yollarından geçerek kendilerine tahsis edilmiş olan saraya ulaşmaları sabahtan ikindi sularına kadar devam ettiği halde arkası kesilmemişti. Bir taraftan akıp gelen misafirlerle istikbalcilerin mahşeri andıran kalabalığı arasında sokaklarda ayak basacak yer bile kalmamıştı. Bu izdiham arasında, esasen hiç bir yerde huzur ve rahattan nasibi kamamış olan kalem sahipleriyle fazilet erbabı görünmez olmuştu. Kemalüddin, büyük bir debdebe ile hükûmet konağına indi. Makamına oturduğu zaman kendisini (Firâvun) dan daha yüksek, eşsiz bir hükümdar sandı. Teklif ve musadere kalemini vilâyetler üzerine yürütmğe başladı. «Tanrı, kullarına ancak katlanabilecekleri kadar teklifte bulunur.» mealindeki âyeti kerime hükmüne aykırı olarak ahaliyi taşınması mümkün olmayan ağır yükler altında bıraktı.

Koyduğu iltizamlardan biri, ekinlerden alınacak (öşür = ondabir) hisselerin ölçülüp yükletilerek her cins mahsul için ayrılmış olan ambarlara götürülmesiydi. Bunların naklinde bir çok israflar, yolsuzluklar yapıldı. Bu israflar neticede memleket gelirlerinin azalmasına ve kıtlığına sebep oldu. Toplanan öşürler yeni hasad vaktinden evvel telef oldu. Çiftçiler, yükletilen angariyelerin, vergilerin ağırlığından yurdlarını bırakıp kaçmağa mecbur oldular. Bu sebeple ambarlara doldurmak istedikleri erzakı da bulamadılar.

Tiflis'li, aynı zamanda (Amasya) ya geldi. Başında öyle bir gurur havası esiyorduki görenler, Tiflis'li sultanın makamını (Belkis) tahtından daha yüce sanırlardı. Amasya'da oturduğu günler içinde zevk ve eğlenceye daldı. Kafası, bozuk düşüncelerle dolu idi. Memleket halkını, ileri gelenleri kendisinden nefret ettirdi. Hiç bir gönül kuşunu ihsan taneleriyle avlayamadı. Şehirden ayrıldığı vakit şeref ve haysiyeti o dereceye inmişti ki yol gösterecek bir kaç kla-

vuz bile bulamadılar. Yoldaşlarından hiç biri geçecekleri caddenin emniyette olup olmadığını bilmiyordu. Aşura gününde semizleyen alçaklara, camia saldıran kuduz köpeklere benzeyen bu adam iflâsa yüz tutmuş eli ve gönlü gibi dar ve loş bir patikaya saparak şehirden uzklaştı. Sapkın yoldaşlarının klavuzluğu ile (Turhal) yolu üzerindeki Meşe ormanlarından birine düştüler. Burası sık ağaçlarla örtülmüş öyle bir geçit idi ki içerisine güneş işlemez, yukarıdan iğne atılsa yere düşmezdi. Pervasız bir eşkiya çetesinin bu geçidin iki tarafındaki tepeler üzerinde pusu kurduğu anlaşıldı. Yolda bu hali haber alan Tiflis'li ile arkadaşları kafilelerinin sayıca çok üstün olmasına rağmen geri kaçmayı ganimet saydılar. Son süratle ve perişan bir halde tekrar şehre döndüler. Eşkiya çeteleri bunların arkasını kovalarken bir tüccar kervanına rastlıyarak hazır ellerine düşmüş olan bu kafileyi vurdular. Fırsattan faydalanan hain Tiflis'li alayının yerine bu kervan kurban gitti. Hırsızlar, eldeki serçe, havadaki turnadan iyidir diyerek ötekilerin peşini bırakmışlardı. «Keseyi yankesiciler çalar, belâyı zavallılar çeker» derler. Bu iş de böyle oldu. Bu hadiseleri nakleden kalem sahiplerinden ben (Aksaray'lı Kerimüddin Mahmud) da o kargaşaeıklar arasında zararsız çıkmadım. Fakat henüz ecel gelmediği için canımı kurtarabildim. Bu kadar az bir ziyanla kurtulduğum için Ulu Tanrı'ya şükür ettim. Şairin dediği gibi : «Belâya razı olmalıdır. Çünkü, belânın daha belâsı vardır.» Hırsızlar bu vakayı şöyle anlattılar :

Biz, intikam oklarını Tiflis'linin göğsüne saplamak için yaylarımıza yerleştirmiştik. Ne yapalım ki Allah'ın takdiri karşımıza Tiflis'li yerine Sivas'lı çıkardı. Bu işte bizim ne günahımız var?. Tiflis'li bu vartadan kurtulunca (Samsun) yolunu tuttu. Orada Karadeniz kıyılarında istediği gibi kol atmak sevdasını güdüyor, kesesini doldurmak, yeni yeni iltizamlarla zengin olmak istiyordu. Halbuki Samsun'da işi Tacik ve Frenk askerleriyle muharebeye vardı. Hayalinde yaşattığı o denizin servetlerinden kenara hiç birşey sıçramadı. Nihayet rüşvet ve zulüm kuyusuna daldı. Darphanecilerle uyuşarak ayarı düşük gümüş paralar bastırılmasına müsaade etti. Bu yolda menfaat teminine kalkıştı. Her nekadar memlekette hükmü yürümediyse de yaptığı kalpazanlık her tarafa yayıldı. Kötü âdetler

kuran kimselerin bu hareketlerinden doğan günah kendilerine aittir; o âdetlere uyanlar ise kıyamete kadar günahta kalırlar. Tiflis'li Samsun'dan sonra (Aksaraya) a gitti. Gösterdiği cebir ve şiddetle ora ahalisinin de hayatına zehir kattı. Orada da bir takım yolsuz vergiler ve kesimler yükletmeğe başladı. Vilâyet halkı, ileri gelenler, yırtıcı hayvanlardan kaçar gibi gizlendiler, memleketi terk edip gittiler, bir duvar hasırı bile bırakmadan bütün mal ve servetlerini beraber götürdüler. Şu hal karşısında şaşıran Tiflis'li, halkın ekinlerini yağma ettirmek istedi. Fakat henüz biçim zamanı gelmediğinden eli boş geri döndü. Yerine kardeşi Cemalüddin'i vekil bıraktı.

Cemalüddin'in cemali, kemalsiz çehresini kaplayan noksan tozları altında açıkça görünüyordu. Bir kaç gün o da müslümanların kanını içmek için diş biledi, Kemal'in tuzağından kaçanlar Cemal'in kapanına tutuldular. O da kendi geçimi için hazır bulduğu şeylerle kanaat etmek zorunda kaldı. Hiç bir eğriyi doğrultamadı. Cemalüddin'in de dilekleri yerini bulmadı. Her tedbirinde hataya düştü. Tabiatındaki gurur ve cimriliği yüzünden en yakın kâtiplerine ve kalem sahiplerine bile ufacık bir ihsanı olmadı. Yaptığı reislik müddetince hiç kimse ne gece, ne gündüz onun sofrasına oturmamıştır. Bir arap şairi derki :

«Öyle bir kafaya rastladım ki; ona Musa Peygamber'in mûcizeli sopasiyle de vursan aslındaki bozukluk dolayısiyle bir damla su çıkaramamış; gûyaki yalnız yalandan ve cimrilikten yuğurulmuştur. Sadece canı ve nefesi var.»

Derler ki, horozun meziyetlerinden biri de yem toplarken tavukları yanına çağırması, ondan sonra da kendi alacağını almasıdır. Halbuki o insan çehreli horoz, bu faziletten de mahrum idi. Tabiatındaki bayağılık ve pintilik o derecede idi ki arkadaşlarından hiç kimseye sofarasından bir kırıntı bile nasip olmadığı halde kendisi sıkılmadan düğün yemeğiyle geçinen köpekler gibi daima ötekinin berikinin sofrasına koşar, başkalrının ziyafetlerinde kendini öğdürmek isterdi. Utanmazlığı o kerteye vardırmıştı ki yoldaşlarının ekmeğiyle geçindiği halde bunlardan hizmet beklerdi, mayasındaki bozukluk icabı olarak her zaman dalaveresini çevirmek için il kesesinden cömertlik yapmayı severdi. Bir arap şairi :

«Ebû Halid, kendini öğdürmeyi çok sever. Fakat öğenler tarafından rahatsız edilmeyi de istemez. Öğülmek isteyen taze gelinler koltuklanmadan çok hoşlanırlarsa da güveğinin savletinden feryad ederler..» diyor.

Cemalüddin, hükûmetinin temelini adalet ve ihsan üzerine kurmamıştı. Hareketleri dürüstlüğe, doğruluğa dayanmıyordu. Bundan dolayı onun günlerinde memlekette bir gelişme ve kalkınma olmadı. Ne kalem sahipleri, ne de ıztırap çeken kalpler kendidisinden bir şifa görmediği gibi kendisi de huzur ve rahat yüzü görmedi.

Müstevfî Şerefüddin Osman : Hissesine ayrılan yerlerin iltizamlarını toplamak için bin bir desise ile (Niğde) tarafına gitti. Bölgesindeki vergileri, kanun ve nizamları dairesinde tahsil edecek yerde halkın mahsullerini yağmalamak yolunu tuttu. Bu tamâ dolayısiyle içinde gizlediği bayağı düşünceleri açığa vurdu. Ahalinin huzurunu, güvenini bozdu. O vilâyetler çevresine öyle ateş saldı ki dumanı pençereleri sardı. Bir zaman kendi karnını doyurmak için binlerce toku aç bıraktı. Kendi çulunu düzeltmek için binlerce halkı çıplak koydu. Kırşehir'e geldiğinde zulüm, iftira ve düşmanlık duygulariyle o tarafları da soyup soğana çevirdi. Vilâyetteki tekke şeyhleri, yükletilen vergileri ödeyebilmek için zaviyelerini rehine koydular. Vilâyet naipleri onun arzuhallarının, havalelerinin, beratlarının çokluğundan şaşırdılar. Ardı, arkası kesilmeyen angaryalara, tekliflere hiç bir mülk ve servet sahibi takat getiremedi. İnsafsızlığının şiddetinden halkın damarlarındaki kana varıncaya kadar emmek istiyordu. Bu adamın hükûmeti günlerinde hiç bir dilek sahibine bir faydası dokunmadı. Hayasızlığından bütün meziyetleri menfaatine feda etti. Bu uğurda su gibi her renge girdi. Cimriliğinden rüzgâr gibi her kapıyı dolaştı. Kötü ve sert muameleleriyle herkesi gücendirdi. Ahaliye karşı gösterdiği şiddet öyle bir dereceye varmıştı ki onun tasarrufu altında bulunmayan vilâyetlerde bile yoksul bir zavallı görülse veya bir felâket haberi duyulsa ona isnat edilirdi.

Yalancılık, pintilik ruhunu öyle kaplamıştı ki dışı miskinlikle, içi haset ve kıskançlıkla dolu idi. Kolunu destere ile kesseler

avucundan bir hardal tanesi yere düşmez dedikleri gibi sıkılıkta eşsiz bir adam idi. Büyük şair ve hakîm Şiraz'lı Sâdi'nin:

«Güneş onun sofrasında ekmek olsaydı hiç kimse kıyamete kadar aydın bir gün göremiyecekti.» mânasındaki beyti sanki bu adamı tasvir ediyordu. Kesesini yoksulların rızkıyla doldurdu. Evindeki kedisi bile açlıktan, takatsızlıktan dayanamıyarak kaçmıştı. Sofrasında sinekler bile uçamazdı. Müellif diyor ki: Büyük kâtiplerinden birisi bir adam hakkında iltimasta bulundu. Dileği kabul edilmedi. Bu hâdiseden ilham alarak şu rubâiyi söyledim:

«Efendimiz öyle pintidir ki hiç kimseye aslâ bir şey veremez. Bu tabiatından dolayı onun vasfında; kulunçtan ölecek olsa bile canını çabuk vermez, desem yanlış söylemiş olmam..»

Vergisinin azlığı ile beraber yalancılığı o kadar bol idi ki şu beyitler onu tasvir için bir fikir verebilir:

«Susuzluktan ölecek olsa, su da elinde hazır bulunsa doğrulukla karışmış ise kat'iyyen içmez. Babası ona ağaç yontmayı vasiyyet etmişti. Halbuki o, babasının öğüdünü tutmayarak yalan yontmayı öğrenmiştir. Kendisinden önce gelip geçmiş olan hâkimlerin kadir ve kıymetleri ancak onun günlerinde belli oldu. (Musa) nın buyruğuna razı olmayan (Firâvn) ın hükmüne boyun eğer» derler.

Menfaatlarını güden hâkimlerin, halka kolaylık kapılarını da açmaları lâzımgelirken bu adam bütün iyilik kapılarını kapamış, ancak çekicilik kapısını arkasına kadar dayalı bırakmıştır. İşte bu çirkin hareketleri bir çok fenalıklara yol açtı. Nihayet bulunduğu mansıpta şaşkınlık ve perişanlıktan başka bir netice elde edemedi.

Sahip Cemalüddin

Cemalüddin vezirlik hükmü ile öteki mansıp sahiplerinden daha ileri bir mevkide bulunduğundan bölgesine en sonra gitti. Fırsatı kaçırmak istemiyordu. Her ne kadar öteki hainlerin teşkil ettikleri dairenin merkezine bir nokta gibi düşmüşse de vurgun sıra-

larında kötülük yapmağa imkân bulamadı. Solda sıfır kaldı ve eli boş çıktı. Kendi tasarrufundaki yerlerin fermanına bâzı imtiyazlar ilâve ettirmek için çok çabalamış, fitne dolu yüzünü kurnazlık perdeleri arkasında saklamak istemişse de bir şey koparamamıştır. Cemalüddin, maiyetindeki âmilleri hoş tutmasını bilirdi. Hareket defterinin bâzı sahifelerinde iyilikler de yazılıdır. Hattâ halka yaptığı bazı fenalıkları da iyilik sırasında sayılabilir.

Saba rüzgârı gönüllere bir ferahlık kokusu getirir ama dilberlerin de kâküllerini dağıtır, güller açtırır, fakat dikenler de bitirir, derler.

Vezir Cemalüddin'in iltizam bölgesi de (Diyarbakır) çevresi idi. İşleri bir kaç düzenci âmilin eline bıraktı. Bunlardan biri Isfahan'lı idi ki binbir behane ve efsanelerle bir çok vergiler tarhetti. İkincisi Hemedan'lı idi. Kendisini her şeyi bilir zannederdi. Yirtıcı bir kurt gibi halkın postunu yüzmeğe başladı. Vilâyetin vergi ve salmalarını o kadar artırdı ki ahalinin elinde avucunda bir şey kalmadı. Her şeyi bilmek iddiasında bulunan Hemedan'lının bu hareketleriyle memlekette hiç bir kalkınma eseri görülmedi.

Üçüncüsü Huten'li idi. Vilâyet maliyesinin kapılarına bir baskıncı gibi saldırdı. Soysuzluğu ve ahlâksızlığı ile muhitteki vergi kaynaklarını kuruttu.

Sahip Cemalüddin bunları büyük vaitlerle ve iltifatlarla elde etti. Tasarrufu altına aldıktan sonra kendilerinden çetin hesaplar sormak, sıkıştırmak istedi. Âmiller, vezire rüşvetler vâdederek kendilerini başka taraflara naklettirmeğe muvaffak oldular. Vezire kendi tahsisatından başka yüzbin dirhem göndereceklerini vâdederek ağzını kapadılar. O da akılsız sarhoşlar gibi bu tatlı vaitlere aldandı. Hırs ve tamaı yüzünden eline düşmüş olan peşin menfaatı ileride elde edeceğini umduğu daha büyük kârlarla feda etti. Kurnaz âmiller, vezirin çengelinden yakayı kurtardıktan sonra dirsek gösterdiler. Bir daha da yanına uğramadılar. Cemalüddin, bu hayal sukutu karşısında bir kaç gün coşup köpürmekten başka bir şey yapamadı. Burnuna hiç bir rahat ve refah kokusu değmedi. Su üzerinde nakışlara benzeyen o rüşvet ve zenginlik hulyaları da suya düştü. Müellif bir rubâisinde diyor ki:

Memleket idaresinde hırs ve cimrilik temelsiz bir yapı, boş vaitler ve umutlar ise elde çabucak sönen bir ışıktır. Gönül gerektir ki tamâ denilen âfetin elinden canını kurtarsın. Fakat bu hastalık bir kerre baş gösterirse temelleşir.»

Cemalüddin, bir müddet de (Sıvas) da vergi işleriyle uğraştı. Orada bir kaç gün insaflı davranmayı lüzumlu gördü. Fakat geliri masraflarını karşılamayınca doğruluk caddesinden saptı. Salma usulüne el uzattı. Bu sefer bütün şehir halkı dil uzatmağa, gürültü çıkarmağa başladılar. İkindi gölgesi gibi artık haşmet ve gururunun tesiri kalmamış, himmet ışığı, batmak üzere olan bir güneşin son hüzmeleri gibi sönmeğe yüz tutmuştu. Nihayet halkın yakasından el çekmeğe mecbur kaldı. Kurduğu tedbirlerin hiç bir faydası olmadı. Eski mürettebattan fazla bir şey koparamadı. Müellif bir şiirinde diyor ki:

«Hesapsız defterleri yüklenip gelen vezir, gizlice eşeğinin başını bostana çevirdi. Bir kaç gün burada otladıktan sonra ansızın azil fırtınasından ürkerek geri durdu. Yeni bir yıl girdiği halde o hâlâ geçen yılın (Kânun) nu nisan ayında kurduğu (kanun) ile geri çevirmek istiyor.»

Bir kaç gün de bu suretle iğreti vezirlik mesnedinde kuru bir ad ile kaldı. Devlet büyükleri arasına kargaşalık düşünce sonunda kopacak fesadı düşünerek hemen oradan savuşmak, canını o tehlikeler diyarından kurtarmak çarelerine baş vurdu.

Divanda dört müstevfî, kalem işlerinin düzenine konulması için gayret gösteriyorlardı. İkisi (Dolay) vergileri, öteki iki kişi de (incu) gelirleri divanında çalışıyorlardı. Bunların aczi, beceriksizlikleri son kerteye varmıştı. Esasen kâselerini başkalarının kesesinden yağlamaya, mumlarını, zavallıların ışığından yakmağa; çorbalarını, dervişlerin çömleğinden içmeğe alışmış olduklarından işe başlarken de bin bir hiyle ile her günkü masraflarını çıkarmak yolunu düşünüyorlardı. Günün birinde bu gibi hiyle kapıları kapanırsa artık aç kalacaklardı. Hâkimlere gelince; bunlar zevk ve eğlencelerinin havasına dalmış, hesap ve kitaptan pervaları yoktu. O gürültüler baş gösterince Nilüfer çiçeği gibi su üzerine kalkan açtılar. Kâra ortak fakat zararda hisseleri yoktu. Kaplumbağa

gibi başlarını yakalarına gizleyerek bir kaç hokkabazlık çıkardıktan ve burada iplerini boyadıktan sonra kaçtılar. Her biri bir zem ve şikâyet sebebi uydurarak bir vilâyet valisinin yanına sığındılar. Bunların kötü ve berbad gidişleri, bozuk usulleri bütün halkın ağzında dolaşıyor «öldürdü ve gitti» nükteleriyle anılıyordu. Ben de bu münasebetle uzun bir kaside yazmıştım ki, müstevfîlere ait olan şu beyitler, o kasidedendir:

«Çarhın dönüşü beni arguvan çehreliler = Müstevfîler yüzünden âciz mangalına attı. Gönlümü, tab'ımın kaniyle lâle renkli kebaba döndürdü. Bunların en faziletlisi bile mansıp meclisinde kalan son şarabı da içtikten sonra sandığını, dağarcığını doldurup savuştu. Divan meydanında ellerine geçen her şeyi çomaklayan bu adamlar, çarpık bellerini çöğen gibi eğerek gittiler. Öteki sersem müstevfî ise hesap belâsından çehresi öfkeli, alnı örs gibi katı olduğu halde uzaklaştı. O müstevfîlerin hükmü feleğin kör gününe rastladığı için geri kalan bu uğursuz ve soysuzların da rahatlarını bozarak gittiler. Memlekette kalan öteki başbuğların da her biri bir bölgede bu kör deve yürüyüşü ile bir iki şehri harabeye çevirdikten sonra savuştular.»

Divan erkânı birer birer çekilip gittikten sonra ortada kimseler görünmez oldu. Zavallı ben = müellif, her taraftan tecavüz oklarına uğradığım halde o sıkıntılı günlerde yine usulü dairesinde muhasebe ve yazı işlerinde sebat gösteriyordum. Pek çetin anlar içinde beni avutacak sevinçli bir haber bile alamıyordum. Müstevfîler arasında çekişmeler devam ettiği sıralarda, bu dedi dokuları benimsememek benim için başlıca teselli oluyordu.

Anadolu hesaplarının teftişi sıralarında yüz gösteren garip vak'alar

Bu sıralarda Moğul beylerinden (Ayacı) ve (Baytimur) ile (Samakar oğlu Arap), (Kâvle) kalesini kurtarmak üzere (Konya) ya yollandılar. Eyalet mesnedine tâyin edilmiş olan (Melik Pehlivan)ı da birlikte götürdüler. Hâkimler de acele arkalarından yola çıktılar. Tâ Konya ovasına kadar bir yerde konaklamadan bir düzüye

yürüdüler. Anlatılması pek uzun sürecek bir çok hâdiselerden sonra (Avcıkaya) mevkiine vardılar. Orada çadırlarını kurarak bir hükûmet meclisi yaptılar. Benden hazineye ait evrak ve defterleri istediler. Sert ve şiddetli gürültüler kopardılar. Maksatları «Büzürk» ve (Altın damga) divanları beratları gibi bütün vergilerin değiştirilmesi ve bunların masraflara mahsup edilmesi suretiyle fitne koparmak, beni ve halkı zarara sokmak idi. İstedikleri evrakı göstermek, fesat çıkmasına sebep olacaktı. Düşmanların inadı karşısında bunları göstermemek ise tehlikeli idi. Ben, bu korkulu ve telâşlı dakikalarda lisanımı değiştirerek lüzumsuz yazıp çizmelerle vakit geçiriyor, bir taraftan da bir kurtuluş kerameti göstermesi için can ve gönülden Tanrı'ya yalvarıyordum. Tam bu sırada hiç hatır ve hayale gelmeyen bir hâdise oldu:

Müthiş bir fırtına koptu. Bu âfet, sanki (Âd) ve (Semud) kavimlerini helâk eden kasırgadan daha korkunç ve şiddetli idi. Bütün çadırların iplerini kopardı. Çadırlar yere serildi. Semada beliren ufacık bir buluttan dolu yağmağa başladı. Çakan şimşek ve yıldırımların heybetinden semanın yere düşeceği sanılıyordu. Ortalığı öyle koyu bir karanlık kapladı ki kimse birbirini göremiyor, ancak Tanrı'dan yardım yalvaran sesler işitiliyordu. Tam bu kasırganın başladığı bir zamanda bütün hazineye ait vergilerin evrak ve dosyaları defterlerle birlikte havaya uçtu. Bir an içinde öyle sır oldu ki bir daha eseri meydana çıkmadı.

Kazâ ve kaderin bu cilvesi, defterlerin nakşini yer yüzünden kaldırdı. Hâkim ile mahkûm, çağıran ile çağırılan, kederli ile sevinçli hep beraber oldu. Hiç bir sorgucuya sual ve cevap yolu kalmadı. Deftersizlik yüzünden borçlular ile alacaklılar arasındaki itiraz ve ısrar kapıları da kapandı. Vergilerin tahakkuk ve tahsilât kayıtları öyle mahvolmuştu ki ortada hiç bir şey kalmamıştı. Herkes elindekini sakladı. Ağzını kapadı. Hiç kimse bildiğini açığa vurmadı. Âmillerin ellerinde kalan paraların da kerpeten ile çıkarılması mümkün olmadı. Müstevfîlerin her işleri gibi karışık olan bu defterlerin ortadan kalkmasından hayret ve sıkıntı içinde kalan Moğul beyleri göç ettiler. Kasırgadan sonra yağmur yağmur üstüne boşandı. Bu karışıklıklar arasında eli boş dönmüşlerdi.

Bir zümrenin başına gelen belâ başka bir zümre için faydalıdır, derler. Görünmeyen perdenin arkasından baş gösteren bu hâdise de benim içimdeki üzüntüleri temizledi. O bir kaç günlük sıkıntılı hayattan sonra artık rahata kavuşmuş oldum. Tanrı dilerse neler yapmaz!

İkinci bir vak'a da şu idi: Müstevfîler tayfasının iltiması üzerine yargucu (Kör Timur) mülk sahipleri elinde bulunan emlâki geri almak için Anadolu'ya gelmişti. Bu teklif, mülk sahiplerinin bağrına ateş saldı. Kıvılcımları bütün memlekete yayıldı. Bir çok yerlerde isyan belirtileri başladı. Meseleyi İlhanlık makamına arzettiler. Gelen ferman gereğince yine eskisi gibi altmış tümenlik bir kesime bağlandı. Mülk sahipleri, bu vergileri gönderecek ve malları yine kendilerinde kalacaktı. Altmış tümenden ibaret olan bu vergi vilâyetler üzerine salma yapılarak taksim edildi. Vilâyetlerin bir kısım mahsulleri hazineye, bir kısmı da mutasarrıfların geçimine ayrıldı. (Kör Timur) geri döndü. O fesat ateşi de bu suretle söndü. Halk, yeniden huzur ve rahata kavuştu. Bununla beraber memleket işlerinde ötedenberi devam edip gelmekte olan ihmallere karşı esaslı bir tedbir alınmadı. Her şey yüz üstü bırakıldı. Artık iş işten geçtikten sonra alınacak tedbirlerin de değeri olamazdı. Hulâsa bu yıl da böylelikle sona erdi.

Yukarıda sözü geçen zümrenin elebaşılarından olan vezir (Des-tgerdanlı Cemalüddin) in dolun ay gibi kemâlini bulan devleti, mehtabın son gecesine kalan hilâlâ dönmüştü. İlhanlık katındaki itibarı sarsıldı. Memleket işlerinin düzenini bozmak suçu ile töhmet altına girdi. Bir takım karanlık isnatlarla azledildi. Kazâ döşemecileri onun gidişi üzerindeki esrar örtüsünü yırtmış, kader terzilerinin makası onun dileklerinin kumaşını doğramıştı. Bir kaç gün (Kazan Han) ın gölgesinde iktidar mevkiinde bulunmuş ise de hâdiselerin pençesi yakasına yapışmış, onu doğru yoldan saptırarak ayaklar altına atmıştır.

Semnan'lı Şerefüddin'in vezirliği

Cemalüddin'den sonra vezirlik makamına geçen (Semanlı Şerefüddin) de yerinde tutunamadı. Hâdiselerin sillesi onu da de-

virdi. Vezirlik semasının çifte yıldızları olan bu iki devlet adamı uğradıkları düşkün durum içinde bir daha bellerini doğrultamadılar. Her ikisi de azlolunarak bir tarafa çekildikten sonra da yaraları sağalmadı. Şair demiştir ki:

«Hiç kimse, çabuk geçici olan zamanın gösterdiği alacalıklardan dolayı işini tamamiyle yoluna koyamamıştır. Dünyada bir gül koparırken yüz binlerce dikeni de beraber almayan kim vardır?»

Destgerdan'lı ile Seman'lı uğradıkları perişanlıklar içinde başlarının selâmetine razi olarak birer köşeye çekilmiş, kaderin hükmüne boyun eğmişlerdi. Dünya malı güzel bir sevgili, mülk ise vefasız bir dosttur. Bunlar, bir zaman için gölge gibi insanın arkasından yürürlerse de zevalleri pek yakındır. Bin bir engel karşısında tutunmalarına imkân yoktur. Müellif diyor ki:

«Cihanın yürüyüşünde varlık iğreti bir süstür! Kadehin içindeki şarabın aksiyle gül renkli görünmesi gibidir. Mansıp ve mesnedin verdiği ziynet gölge gibi daima değişir. Nasıl ki gölgenin kemalini bulması tamamiyle kaybolması demektir.»

Akıllı kimseler, başlarına konan devlete güvenmiyerek daima sonunu düşünürler. Gafiller ise belâ çukurunun tam ortasına düşmedikçe akılları başlarına gelmez. Uyanık insanlar, çelik ile taşın sürtünmesinden kıvılcım çıkacağını düşünür, tam tehlikeli anlarda üzerlerine sıçrayacak ateşten kendilerini korumağa çalışırlar. Fakat gaflet havası içinde yaşayanlar yangının ortasına düşmedikçe yanacaklarının farkına varmazlar.

Bu yıl içinde vezirlik mesnedi, nihayet (Sadrüddin Halidî) de karar kıldı. O da eksik akıllı, kötü tedbirli, cimri huylu bir adamdı. Ne işlerinde, ne sözlerinde isabetli bir fikir ve karar eseri yoktu. Koyduğu vergilerin hepsi de halkın kafasına velvele saldı. Her teklifinde bir ukalâlık sevdası güdüyordu. Yolsuz tehakkümlerle memleketi hırpaladı. Borçların tahsil ve istirdadır gibi behanelerle kendi masraflarını kapamak için usulsüz vergiler uydurdu. Bu yolsuz ve yersiz icatlardan birincisi (Çave) denilen altın damgalı kâğıt parçaları idi. Bu al renkli kâğıtları hiyle ile para yerine sarfetmek, alım satımda, mal ve ecnas mübadelesinde

hulâsa her türlü ticaret işlerinde bunları tıpkı nakit gibi kullanmak arzusunu gütmekte idi. Bunlardan etrafa gönderilenlere hiç bir akıl sahibi kıymet ve itibar göstermedi. Memlekette alış verişe, muamele ve mübadeleye birden bir durgunluk geldi. Bu uğursuz icat yüzünden tâ (Horasan) sınırlarından (Karadeniz kıyıları) na kadar yerli, yabancı bütün halk arasında hoşnutsuzluk baş gösterdi. Tüccar kârvanları o diyarlardan Şam taraflarına yüz çevirdiler. Mallarını bu yıkıcı ve mahvedici selin önünden kaçırdılar. Bir zaman bu karışıklıklar, halkın, sanat ve ticaret sahiplerinin içine ateş saldı. Etrafa dağılan bu kâğıt parçaları ahalinin yüzünü kâğıda, dilini kaleme çevirdi.

Büyük bir fesatlık başlamak üzere idi ki; henüz meyva çağına gelmeden iğreti dalları ve yaprakları dökülmeğe başlayan düzmece ağacın kökü kurumağa yüz tuttu. Kabul olmayan duâlar gibi yükselmeden yere düşmeğe mahkûm kaldı. Şu mealdeki rubâide güzel bir ibret payı vardır.

«Başkalarına zulüm etmek isteğini güdenler, fedakârlık yapmadıkça geldikleri gibi giderler. Emir ve nehyin ne kadar devam edeceği âşikârdır. Zamane, er geç verdiğinin karşılığını alır.»

Vezir Sadrüddin Halidî'nin ikinci bir ukalâlığı da (Erran) kışlağında - ilk baharda bir mızrak boyu yükselen ve haziran, temmuz aylarında etrafı yılanlarla dolu olan (Gür) çayı kıyılarında - yeni bir şehir kurmak ve bu şehri Bağdad gibi sağlam ve kuvvetli bir merkez hâline getirmek istemesi idi. Nasıl ki; «(Bağdad) ı görmeyen dünyayı görmemiş sayılır» derler. O da bu Bağdad modeli şehrin temellerini attırdı. Sayısız paralar sarfetti. Her gün bin işçi çalışıyordu. Evler, dükkânlar, hamamlar, hanlar bir adam boyu yükselmiş, ırmağın yatağı şehrin ortasına getirilmişti. Gür çayının suları bu suretle şehre dağılacak, kanallarla her tarafı dolaştıktan sonra ırmağa akacaktı. Bu büyük inşaat yaz, güz ve kış mevsimleri boyunca devam etti. Bahar gelince sular yükselmeğe başladı. (Elbürz) ve (Abhaz) dağlarının karları eridikçe sular coştu. Şehrin temelleri seller altında kaldı. Bir yıldanberi meydana getirilmiş olan bütün yapılar, tesisler bir saat içinde yerle beraber oldu. Şehrin yerinde suların sürükleyip getirdiği toprak yığınlarından başka bir şey kalmadı.

Alâüddin Keykubad III. ın sultanlık günleri

Bu yıl içinde (Hemedan) da kalmış olan (Sultan Mes'ûd II) un geri dönmesine İlhanlıkça müsaade edilmediği için Anadolu sultanlığı vezir Sadrüddin Halidî'nin tavsiyesiyle Mes'ûd'un kardeşi (Feramerz) in oğlu Alâüddin Keykubad III) e verildi. Bu hususta yazılan yarlığ hükmü yürürlüğe girdi.

Sahip Şemsüddin Ahmed Lâgüşî Anadolu vezirliğine gönderildi. (Tebriz) valiliğinde uğramış olduğu ziyanları Anadolu malından çıkarmak sevdasında idi. Müstevfîlik, (Abdülâziz) adında bilgisiz, beceriksiz, okuyup yazmayı hattâ dosdoğru konuşmayı bile bilmeyen bir adama verildi. Şairin:

«Zamanenin rengine uy! Sakın bayağılardan, hünersizlerden başka kimseyi yanına uğratma!» dediği gibi devlet işleri de böyle ellere düşmüştü.

Emîrliğe (Byaıncar) eyâlet makamına (Bahcur) tâyin edilerek Sultan Alâüddin ile birlikte yola çıkarıldılar.

Pervane Muhammed bey, Sahip Cemalâddin, Tiflis'li Kemalüddin, Şerefüddin Osman henüz Anadolu mallarını istedikleri gibi alıp satmakta, diledikleri gibi esip savurmakta devam ediyorlardı. İş işten geçtikten sonra biraz yola gelmeğe yüz tutarak (Mücirüddin Emîrşah) a özür dilediler. Yersiz şiddetlerle halkın gönlünde açtıkları yaralar üzerine vurmak istedikleri merhemler de yerini bulmadı. Ancak fırsatı elden kaçırdıktan sonra yaptıkları kötülükleri anladılar. Şairin:

«Bana yaptıklarını zaman bir gün de sana yapacaktır.» dediği gibi bunlar da aynı âkıbete uğradılar. Bir zaman hükûmet tarlasında cirid oynayan, her yerde el çabukluğu yapan, her tarafta gürültüler koparan bu adamlar; talihleri tersine dönünce yavaşça soldan geri etmiş, mal, mülk sevdasından vaz geçmiş; düştükleri çetin durumdan gürültüsüzce sıyrılmanın çaresini arıyorlardı. Kör develerini gütmek için düşmanlık yoluna sapmaktansa yavaşça aradan sıvışmayı düşündüler.

Mücirüddin Emîrşah, güzel ahlâkı dolayısiyle bunlardan öc al-

mak sevdasına düşmeğe tenezzül göstermedi. Bu bayağı zümre ile uğraşmağa lüzum görmeyerek hepsini de Tanrı'ya havale etti. Bunlar da iktidarı ellerinde bulundurdukları zamanlarda gösterdikleri şiddet ve tehakkümü terkederek ondan ileri geçmek hevesini kafalarından çıkardılar. Bir arap şairi diyor ki:

«Dünya ve onun varlıkları, kirli bir adamın elinden, başka bir kirliye devir edip gelen hamam tasına benzer.»

Bu murdar zümre de kurdukları tuzaklara kendileri düştüler. Cefa tohumu ekenler vefa harmanı ölçemezler. Fesat fidanı dikenler barış meyvası toplayamazlar. Gördükleri zulümlere karşı daima sabır yolunu tutup da işini zamanenin yürüyüşüne terkedenler, yakın vakitlerde hiç bir kuvvet ve kudrete baş vurmadan kurtuluş gününe kavuşurlar.

Şairin sevgilisine:

«Daha ne vakte kadar naz edeceksin? Daha ne kadar yüzünü benden saklayacaksın? Artık ne senin güzelliğinden, ne de benim vefakârlığımdan eser kaldı!» dediği gibi bunların zulmü, cefası da artık son kertesine dayanmıştı. Dünyada ne ekersen onu biçersin, ne sorarsan onun cevabını alırsın, derler.

Vezir (Sadrüddin Halidî), bir kaç defa başını zamanenin çemberinden dışarı çıkarmış, canını bir çok tehlikelerden kurtarmış olduğu halde ibret gözünü açmamıştı. Köpek, köpekliğiyle beraber bıçak yarası aldığı kasap dükkânından yüz çevirir. Halbuki her gün bir yara yiyen, her gün feleğin yeni bir darbesine uğrayan Sadrüddin hâlâ uslanmamıştı. Şair diyor ki:

«Sinekler gibi kasap dükkânının kapısında ne dolaşıyorsun? Orada yiyeceğin şey bir kaç defa sınamış olduğun satır darbesidir.»

Sadrüddin hakkında söylenen farsça bir şiirde şu sözler vardır:

«İşittim ki yüksek ahlâklı (Keygatu şah) tebaası hakkındaki şefkati dolayısiyle bir gün (veziri Ahmed) e emretti: İstiyorum ki, dedi, harabe yüz tutmuş olan (Zengan) şehrini (Tebriz) gibi mâmur ve güzel bir şehir haline koyasın! Vezir yer öptü ve cevap verdi:

Buna imkân göremiyorum. Eğer emir buyurursan şen ve mâ-

mur (Tebriz) şehrini bir saat içinde (Zengan) dan daha harap bir hale gtireyim..»

Dönek dünyanın değişmesi Sadrüddin Halidî'nin hayal perdelerini alt üst etti; kendisini ve yoldaşlarını felâket meydanına sürükledi. Ölümü için yazılan farsça bir tarih kıt'asında:

697 yılı Recep ayının yirmi birinci Pazar günü sabahı kazâ kılıcı uğursuz Çaveci'nin adını vezirlik defterinin başından kazıdı.» Başka bir tarih şiirinde de:

«Hicretin 697 = 1298 yılı Recep ayından iki on ile bir gün geçmiştiki Pazar sabahı Tanrı'nın sonsuz kudreti (Ahmed Halidî)-nin gönül kanını (Candar) ırmağının sularına akıttı..» denilmektedir.

Sadrüddin Ahmed Halidî, ölüm cezasına çarptırıldıktan sonra Anadolu vezirliği (Hoca Sadüddin) de karar kıldı. Onun günlerine ait vak'alar, sırası gelince hikâye edilecektir. 697 = 1298 yılı da bu suretle sona erdi.

698 = 1299 yılı girdiği sıralarda (Bayıncar) la (Bahcur) sahip (Şemsüddin Lâgüşî) ile birlikte Anadolu'ya geldiler. Mücirüddin Emîrşah, son değişiklikler dolayısiyle azledilmiş olan bâzı büyük âmil ve naiplerle ordu yolunu tuttu. Azerbaycan'a vardıktan sonra uzun müddet ahvali tahkik ve hesapları tetkik edildi. Nihayet bu tahkikatın arkası alındı ve mesele bütün iddia kapılarının kapanmasiyle neticelendi. Mücirüddin, İlhanlık bayrağının Irak'ta (Vasıt) kışlağına doğru harekete geçtiği ve yolda bir çok gecikmelerden sonra oraya vardığı müddet zarfında İlhanla beraber bulunduğu gibi (Vasıt) kışlağına gittikten sonra da geri dönmesine müsaade edilmedi. Her şeyin bir vakti vardır. Bu vakit gelmedikçe boş yere çabalamanın bir faydası yoktur. Şair:

«Her işin muayyen olan zamanı gelip çatmadıkça sana dost olanların dostluklarından da bir fayda göremezsin.» demiştir.

Sülemiş isyanı

Vasıt kışlağında (Cuki) mevkiine varıldığı sırada (Sülemiş) isyanının başladığı haberi yayıldı.

Sülemiş, isyan kemerini beline bağlamış, emîrlik vazifesini sui istimâl ederek serkeşlik ve inat yoluna sapmış, saltanat dâvâsına kalkışmıştı. Kırlangıçlarla birlikte uçmağa yeltenen uğursuz deve kuşu, yahut doğan yuvasını zaptetmek isteyen cılız serçe gibi yükselmek istiyor, keten teli ile aya çıkmak hayalini kuruyordu. Bu türlü karanlık düşüncelerle Ceyhun gibi akan devlet ırmağının önüne çamurdan duvar çekmeğe uğraştı. Tanrı, karıncanın ölümünü yaklaştırdığı zaman kanatlanır, derler. Sülemiş de bir takım beyinsiz ve kısa görüşlü yoldaşlarının fitneci telkinlerine, teşviklerine kapıldı. Bu arada Aksaray kadısı ile kardeşi (Mümin) de onun tarafını tuttular. Memleketi parçalamak kasdiyle asker topladılar. Kuyuya taş atan deliler gibi bu işe ön ayak oldular. Bir arap şairi diyor ki:

«Ey ateşi körükleyenler; biliniz ki onun ışığı başkaları içindir! Ey atlariyle odun taşıyanlar; taşıdığınız şeyden ancak başkaları faydalanacaktır.»

Bayıncar'la Bahcur maiyetlerindeki askerle Sülemiş isyanını bastırmaya kalkıştılar. Bu işte talihleri yardım etmedi. Fazla dayanamıyarak bin türlü işkenceler altında kılıçtan geçirildiler. Bu iki adamın öldürülmesinden sonra Sülemiş artık galip gelmişti. Her tarafa saldırmaya başladı. Vilâyetlere bir takım yalan ve uydurma mektuplar gönderdi. Teklifler, salmalar, tarhetti, fermanlar çıkardı. Her bucağa yolladığı elçiler, buldukları her şeyi tasarruflar altına aldılar. Bu işler kış mevsiminde başlamıştı. Vaktin padişahı (Kazan Han) güzel tedbiri ve isabetli düşüncesiyle böyle bir mevsimde Anadolu'da bir seferin doğuracağı çetinlikleri, asker ve hayvanların yiyecek tedariki cihetinden uğrayacağı sıkıntıyı göz önüne getirdiği ve halkın bu yüzden göreceği ziyanları hesaba kattığı için yasa hükmüne göre yapılacak hareketin ilk bahara bırakılmasını uygun gördü. Ayrıca verdiği bir takım yarlığlarla Anadolu ahvalinin gizliden gizliye tahkiki için casuslar gönderilmesini,

Sülemiş hakkında dolaşan haberlerin ne dereceye kadar doğru olduğunun tesbitini istedi. Asîlerin bu temelsiz ve uygunsuz hareketlerine akıl ve idrâk sahibi memleket büyüklerinden hiç kimse tarafçılık yapmadı. Ancak yukarıda sözü geçen Aksaray kadısı ile kardeşi Mümin, başlarına gelecek kazâyı karşılamış ve bu selin önüne durmuşlardır. Etraftaki emîrlerle halkın isyana dâvetleri için yazılan mektupların tesiri su üzerindeki nakışlar gibi oldu. Fakat bu arada vergi ve resimlerin tahsilât işleri; asker ve elçilerin gidip gelmeleri sırasında çıkan karışıklıklar yüzünden alt üst oldu. Sultan Alâüddin Keykubad ile vezir Şemsüddin Lagüşî ve öteki Anadolu emîrleri çember içinde kaldılar. Sultanın maiyeti halkı zamanın tâbirince ayakları su içinde veya zindanda oynayan insanlar vaziyetinde idiler.

Âsiler, (Sivas) ı muhasara ettiler. Şehir halkı, büyük küçük hep birde nçetin bir mukavemet gösterdi. Muhasara ve muharebe bir ay sürdü. Eşek çamura saplanmış güvercin tuzağa düşmüştü. Akıl ve idrâk, Sülemiş'e bu işten geri durmasını fısıldadıkça kulağına girmez olmuş, basîret gözünü dumanlar bürümüştü. O taraflarda her ne kadar bozgunculuk çıkaramaya uğraştı ise de bir şey yapamadı. Aynı zamanda düştüğü çetin durum içinden sıyrılmağa da imkân yoktu.

Şimdi biraz da Mücirüddin Emîrşah ile İlhanlık katına gitmiş olan öteki Anadolu emîrlerinin durumuna gelelim;

Bunların ister istemez (Vasıt) kışlağında bekletilmeleri gerekli görülüyordu. Tehlikeli bir deniz kenarında gemisiz kalmış yolcular gibi beklemekten, sabır etmekten başka çareleri yoktu. Şair diyor ki:

«İş başa düşünce yiğidin ilâcı sabırdır. Sabırsız hiç kimseye murat kapısı açılmaz.»

Halbuki o perişanlık ve umutsuzluk günlerinde murat kapısı her taraftan kapalı idi. Emîrlerin her biri hâlâ birer mansıp ve mevki sevdasiyle uğraşıyor, vakitlerini bu düşüncelerle geçiriyor; belki bundan sonra Tanrı işimizi onaracaktır diyerek olmayacak hayaller peşinde koşuyorlardı. Anadolu işlerinin düzelmesine, memleketteki karışıklıkların yatıştırılmasına imkân elverdiği tak-

dirde bunlar da hazırlanmış olan mansıplara konacaklardı. Nihayet mansıplar şöyle kararlaştırıldı:

Emîrşah; İlhan ve sultan naipliği ile eski yerinde kalacak.

Tebriz'li Şerefüddin Osman: Müstevfîliğe getirilecek.

Müînüddin Muhammed bey: Emîrlikle Pervanelikte kalacak.

Sahip Cemalüddin: Yine vezir olacaktı.

Her birinin mertebesine göre yarlığ ve payzeler yazıldı. Bununla beraber üzerlerine pek ağır iltizamlar yükletildi. Bu iltizamların en önemlisi Müstevfî Şerefüddin Osman'a ayrılmış olan kısmı idi. Bu adam Anadolu'daki mülk sahiplerinin gasp suretiyle elde etmiş oldukları akarları geri alacak, üç bin çift öküz ile idare edileceği tahmin olunan araziden ordu ve hassa ihtiyacı için üçyüz bin ölçek ekin temin edilecek başkaca mevcut vergi ve resimler de aynen alıkonacaktı. Fakat böyle tehlikeli bir iltizamın idaresini yalnız ona itimat etmediklerinden zorla diğer mansıp sahiplerine de havale ettiler. Şerefüddin Osman, bu arada bir şehir veya vilâyet bölgesini eline geçirmek ve oradaki mülk sahiplerinden geri alacağı yerleri meydana çıkarmak umudu ile öteki devlet büyüklerine ön ayak olmak istemişti. Karga bir milletin kılavuzu olursa işin sonu neye varacağı anlaşılır.

Geri alınacak arazinin her çiftliğinin Anadolu parasiyle yüz dinar itibar edilmesi hakkında altın damgalı beratlar yazıldı. Devlet büyükleri memlekete gelir gelmez bu mallara el koydular. (Samiri) gibi her tarafa baş vurdular. Fakat üçbin çift öküzden bir kösele bile çıkaramadılar. Bundan başka elli bin kişilik bir süvari kuvvetinin yem ve erzak ihtiyacını mevhûm gelirlere güvenerek üzerlerine almışlardı. Bu yüzden ellerinde avuçlarında olan bütün servetlerini yok ettikleri gibi vakti geçmiş olan eski vergilerden de bir şey koparamadılar. Şairin:

«Bir garazkârın arkasından gittiğim için yoldan saptım. İşitmedim ki karga bir milletin kılavuzu olursa...»

dediği gibi bu adamların da mevki hırsı ile gözlerini perdeler kaplamıştı. Sülemiş isyanı sıralarında ayaklar altında kalan bir

memlekette üçbin çift öküzün nasıl bulunabileceğini düşünmüyorlardı. Mahvolmuş maldan, ekilmemiş tohumdan ne alınabilirdi? Gelecek askerin erzakını ne suretle ve nereden temin edeceklerdi?

Pervane Muhammed bey bu durum karşısında muhalif kaldı. bir daha orduya gitmemeğe, hiç bir yarlığ hükmüne baş eğmemeğe karar verdi. Nefsini kurtarmak için Ordu tarafından yükletilen hiç bir taahhüdü kabul etmemek suretiyle bu teklif çemberinin dışında kalmak istedi. İşi isyan ve hiyle yoluna döktü.

Hepsi de kötü birer borçlu olan emîrler, artık işi savsamakla vakit kazanmağa çalışıyorlardı. Vergi mükelleflerinden her kim sermaye veya menfaat bakımından bir itirazda bulunursa dinliyorlar, bu suretle vakit geçirmek fırsatını elde eden mükellefler ise ödeme vakti gelince «müflisin malı Tanrı'nın muhafazası altındadır.» diyerek dirsek gösteriyorlardı. Zaten harap köyden nasıl haraç alınabilirdi? Nihayet giriştikleri taahhütleri yerine getirmek umutları kesilince memleket ileri gelenlerinin bütün müdafaalarını ellerini göğüslerine, parmaklarını gözlerine götürerek kabul etmeğe mecbur kaldılar. Artık «bugün hamir, yarın emir» diyerek işi savsaklamağa başladılar. Neticede ne gidenden bir haber, ne de kalandan bir eser vardı. Şerefüddin Osman nihayet yakalandığı çemberden kendini kurtardı. Fakat işlediği kötülüklerin manevî yükünden başka bir şey götüremedi. İnsanları azdırıp da sonunda yan çizen Şeytan gibi işin içinden sıyrılıp çıktı.

Devlet büyükleri, önce gönüllerinde yaşattıkları dünya muradına ermiş, İlhanın iltifat ve teveccühlerine uğramışlardı. Fakat her iki tarafın rızasiyle üzerlerine aldıkları iltizamların kalburla su taşımak kabilinden boş bir şey olduğunu anlayınca başlarına gelecek âkıbeti gözlemek üzere umut gözlerini açmış, askerin yetişmesini, Tanrı'nın göndereceği zafer müjdesini bekliyorlardı.

Sülemiş üzerine hareket

Artık kış bitmiş, soğuk kırılmış; cihan bir bahar neş'esiyle tekrar tazelenmiş; güneş kartalının yuvası (balık) burcundan (kuzu) burcuna geçmişti. İlk baharın bu yeşil günlerinde İlhanlık ka-

tından verilen ferman gereğince büyük ordu harekete geçti. Yüce kumandan (Çoban) noyın ile tümen kumandanlarından (Sutay), (Molay) ve binbaşılardan (Başkırd) ve daha önce ileri gelen mansıp sahipleri ordu ile birlikte idi.

Âsileri yola getirmek üzere kutlu talihleriyle Anadolu'ya yöneldiler. Issız yabanları, engin ovaları arkada bırakarak hâdiselerin karşılarına çıkardığı bir çok tereddüt içinde yürürken geçtikleri yerlerde sık sık Anadolu ahvalini soruşturuyor; geride kalanların kaygusunu çekiyor, gönülleri umutsuz bir halde konup göçerek ilerliyorlardı.

698 = 1299 yılı Şaban ayında (Erzincan) ovasına geldikleri zaman Sülemiş askeriyle büyük ordunun karşısına çıktı. Moğul ordusunun öncü kuvvetlerinin başında (Çoban) bulunuyordu. (Molay) ve (Sutay) ın yetişmesinden önce (Sülemiş) kuvvetleriyle harbe tutuşmak zorunda kaldı. Gündüz sona ermiş, gece bastırmıştı. Yıldızlar, semada bütün gece casuslar gibi gözlerini açmış, orduya bekçilik ediyorlardı. Seyyareler padişahının atı doğu ufuklarından cihanı kaplayan yeşil alana ayak basarken fırsat gözetleyen öncü kuvvetler intikam kılıçlarını kınlarından sıyırdılar. Âsilerin henüz uykuda bulunan askerleri üzerine öyle bir saldırış saldırdılar ki, düşman kelleleri, sabah rüzgâriyle dökülmeğe başlayan yıldızlar gibi yerlere saçıldı. İlk atılışta âsilerin bütün mukavemetlerini kırdılar. Öfke ateşleriyle o fitne kütüklerinin temellerinden dumanlar çıkardılar. İsyan bayrağı devrildi. Âsi elebaşılarının başları bedenlerinden ayrıldı. Cesetlerden fırlayan canlar, yuvalarını yitirmiş kuşları andırıyordu. Bu büyük zafer (Musa) nın sihirbazları alt etmesi gibi âsilerin fitne ve fesat oyunlarını alt üst etmişti. Mağlûp (Sülemiş) in umut ağacı, bu fırtına karşısında yapraksız ve meyvasız kaldı. Canını tam ecel çengeline kaptıracağı sırada harp meydanından sıyrılmağa muvaffak olarak (Şam) tarafına savuştu. Ona ayak uydurmuş olan (Tay Buğa) nın kardeşi (Akbal) yakayı ele verdi. Anadolu hâkimi olan Hatay'lı (Taştimur) esir edildi. İlhan'ın şevket ve kudreti, büyük noyın (Çoban) ın güzel tedbirleri ve yiğitliği sayesinde Anadolu, uğursuz âsilerin elinden kurtuldu. Fitnecilerin ayakları felâket çamuruna saplandı. Memleket Mısır gibi Firâvn'lardan temizlendi. Âdem babamızı

günaha sokan yılan ve şeytandan uzak kalmış bir cennet bahçesine döndü.

Fitne hareketleri yatışmış, işler yoluna girmişti. Bozguna uğrayan hainlerin bütün malları, ağırlıkları, silâh ve hayvanları muzaffer orduya kısmet oldu. Büyükten, küçükten, âmirden, memurdan hiç kimse bu ganimetlerden mahrum bırakılmadı. Belki kurtlar, kuşlar bile bu kanlı savaş alanında uzun müddet safalı bir bayram yaptılar. Tanrı'nın «ganimet olarak elde ettiğiniz düşman mallarını helâlca yeyiniz; eğer iman edenlerden iseniz Allah'tan korkunuz!» yolundaki buyruğu yerine geldi.

İsyandan sonra

Durum düzenine girdikten sonra hâkimlerle mansıp sahipleri tekrar bölgelerine ayrıldılar. Sutay, yanındaki askerle Anadolu'nun muhafazası için geri kaldı. Çoban bey (Halep) sınırlarının korunması için o tarafa yollandı. Mücirüddin Emîrşah, (Kayseri-ye) bölgesinde Sutay ile beraber kalmıştı. Mansıp sahiplerinin başbuğu, memleket büyüklerinin en ileri geleni olması yönünden ordu gerçeklerinin yerine getirilmesi işi de ona bırakıldı.

Pervane Muînüddin Muhammed bey

İsyan blögesi olan Uç taraflarından (Kastamonu) ya geçti. (Çankırı) ya vardığı sıralarda o taraflardaki bütün mülk ve servet sahiplerinin mallarını yağmaladı. Bir çok memleket eşrafı bu halden sıkılarak yurtlarını yuvalarını terkettiler. Pervane bundan sonra Anadolu büyüklerinin en değerlilerinden olup o bölgelerde cömertliği, merhameti ve halka karşı yaptığı kerem ve ihsanlariyle ün salmış; her ilim ve fende yüksek mertebelere ermiş bulunan sayılı zenginlerden (Nusratüddin Çelebi) ye musallat oldu. 700 baş at, 10,000 koyun ve başkaca ekin ve mahsulleriyle 100,000 altına varan servetini zaptetti. Bu mubarek zat hiç suçu ve günahı olmadığı halde köşeden köşeye gizlenmek suretiyle kendi yurdundan ayrılarak (Aksaray) da (Sutay) ın yanına sığındı. Mücirüddin

Emîrşah'ın tavsiyesiyle küçük bir yardım olmak üzere Aksaray hâkimliğine tâyin edildiyse de kaybettiği büyük servetin acısına dayanamıyarak Tanrı'nın rahmetine kavuştu.

Pervane gaspetmiş olduğu bu mallarla kuvvet ve şevketini artırdı. Kalabalık bir cemiyetle geri dönerek (Konya) ya geldi. Orada bir çok isyan belirtileri gösterdi. Şehrin ileri gelenlerini ağır teklifler altında ezmeğe başladı. Zengin ve eşraf takımları onun yağmacılığından, zulümlerinden artık bıkmış, usanmışlardı.

Bu zulümler cümlesinden olarak, eski müstevfîlerin en sayılılarından (Asîlüddin) i haps ile mal ve mülkünü zaptetmek için bin belâya uğrattı. Bütün ömrünce biriktirmiş olduğu varını yoğunu dayak ve tehdit ile elinden aldı. Zavallı adam yediği dayak yaralariyle bir ay sonra hastalıktan öldü. Sonra, Konya valisi (Kâmil oğlu Mahmud) a çattı. Altından kalkamıyacağı ağır teklifler yükledi. Takatı kesilen bu zavallının da kemâli zevâle yüz tuttu. Pervanenin havalelerinden, tâcizlerinden hiç bir akçası kalmadı. Iztıraplar içinde öldü. Vali Mahmud'un ölümü dolayısiyle Rıza Baba şöyle demiştir:

«Senin yüzünden cihanda bir kimsenin kılına zarar gelmedi. Gittiğin gün başlar üzerinde yolcu edildin.»

Devlet büyüklerinden tuğracı (Muzafferüddin) yiğitliği ve bilgisiyle tanınmıştı. Her ne kadar su gibi daima dalgalı görünür, gurur havasiyle çetin işlere baş vurur bir adamı. Fakat bütün bu istibdat ve kabiliyetleriyle beraber ona baş eğmek istemeyince kaçacak bir yol bulamadı. Konya şifa yurduna sığındı. Nihayet, o zalimin satvet ateşi karşısında tatlı canını fırtınaya kaptırdı. Pervane Muhammed bey, Konya'da bu şekilde haksız tasarruflar ve zulümlerle işleri berbat ettikten sonra (Kastamonu) ya yöneldi. Uç taraflarından geçerken yolda Türkler, üzerine atıldılar. Aralarında yaptıkları bir çarpışma ve vuruşma sonunda Türklere galip geldi. Onları da yağmaladı. Daha sonra (Seferihisar) a vardı. O bölge, Mücirüddin Emîrşah'ın iltizamında bulunuyordu. Geçmiş ve gelecek vergilerini tasarrufuna aldı. Mücirüddin'in artık o çevrelerden bir şey istemesine imkân kalmamıştı.

Pervane, elde ettiği büyük vurgunlar sayesinde etrafına bir çok adamlar topladı. Bütün Kastamonu ve komşu vilâyetlerdeki asker başbuğlarını elde etti. Kuvvet ve şevketi artınca başını büsbütün itâat halkasından çıkardı. Üzerine almış olduğu iltizamlara dirsek gösterdi. Taahhüt ettiği ekinleri kendisinden istedikleri zaman alay yolu ile; eşeğe bak ki bir öküze razı olmuyor, cevâbını verdi. Yapılan her teklife karşı; Uç vilâyetlerini askersiz elde tutmak imkânsızdır. Moğulların havalesini düşünecek zaman değildir, diyordu. Müellifin bu münasebetle yazdığı bir rubâide şu sözler vardır:

«Hükümdarlık töresini bilmez, memleket mahsulünü emir ve ferman tanımadan mahveder. Allah kahretsin. Zulmü büyük şiddet peyda etti. Hâdiselerin yürüyüşü tufanın kopacağı saatı yaklaştırıyor.»

Devlet ve memleket büyükleri, pervanenin isyanını olduğu gibi İlhan'a ulaştırdılar. Yola getirilmesi için gönderilecek askerin o vilâyetleri yine harabeye çevireceği anlaşıldığı için onun bölgesine ait maldan ve taahhütlerden vaz geçtiler. Onu, iyilik yolu ile, güzel vaitlerle tuzağa düşürmeğe çabaladılar. Fakat bu teşebbüslere kat'iyyen iltifat etmedi. Nihayet bu isyan ve karışıklıklar sırasında Tanrı'nın yardımı yetişti. Hiç bir ordu ve asker çekmeğe, tedbir almağa meydan kalmadan öldürücü bir hastalığa tutuldu. O hastalık arasında hayat sahifesine ölüm rakamı yazıldı. Ötekinden berikinden zorla, zulüm ile topladığı dünyalıkları ecelin kahir ve satveti önünde başkalarına bırakarak geçip gitti. Yaptığı kötülüklerin günahlarından başka bir şey götüremedi.

Rüknüddin Pervane

(Aksaray) ve (Eyüphisar) tarafları pervane (Rüknüddin) de idi. O da bütün gayretini yağmacılığa, vurgunculuğa sarfetti. Yaptığı haksız müsaderelere karşı ufacık bir itiraz sesi yükselse derhal zulüm ile susturur, vilâyetlerin birinde her hangi bir kâtip kâğıt üzerinde bir kalem oynatsa hiç bir suçu yokken malını zapteder, her hangi bir müslüman gözüne batsa suçsuz yere zavallının canını bir cinayete kurban eder, temelinden duman çıkarırdı. Tanrı

emaneti olan halkın sırtına o kadar ağır teklifler yükletti ki, bu hakaretleri belki ateş pamuğa, fırtına otlara karşı reva görmezdi. Zengin, fakir bütün halk onun zulüm çengelinden yakayı kurtarmak için ellerinde avuçlarında olan her şeylerini verdiler, ev ve barklarını tam takır bırakarak yalnız canlarını kurtarabildiler.

Müellif diyor ki; o günlerde kendisine göndermiş olduğum uzun bir kasideden şu parçaları buraya geçiriyorum:

«Eğer hâdiseler doğruan feleğin pergârı senin muradına döner ve mihver gibi ayağını bastığın yerde sebat göstermek istersen sakın iyilik dairesinden dışarı çıkmamağa gayret et; dünya tahtının altında, felek sarayının içinde kötülükten daha uğursuz hiç bir manzara yoktur. Akbaba kuşları kimseyi incitmedikleri için ömürleri çok uzun olduğu halde halkı ısıran sineklerin hayatları pek kısadır. O diri gönüllü ve temiz görüşlü ergin şair, ne güzel söylemiştir:

«Dünya emellriyle sarhoş olanlar, bir gün şuurlarına kavuşurlarsa gül renkli şaraptan bir an için boş kalan kadehlerini bir kuyu gibi çirkin bulurlar.»

Pervane Rüknüddin'in bozuk fikirleri nihayet eteğine dolaştı. Haksız haraçlar ve havaleler yüzünden elçiler tarafından sorguya çekildi. Cevap bulamayınca şaşkın ve âciz bir durumda kaldı. Bütün ömrünce elde ettiği varlıklarını, paradan, maldan, emlâk ve akardan nesi varsa hepsini hava ve heves rüzgârına kaptırdı. Kendisi de hâdiselerin gürültüleri arasında sersemledi. Dini sağlam olmayanın hayatı da düzgün gitmez, derler. Pervane de bu yüzden canını ve malını yağmaya verdi. Sefil ve perişan bir durum içinde dünyadan göçtü.

Şerefüddin Osman

Kendisine ayrılmış olan (Niğde) ve çevresi iltizamlarını idare etmek üzere yanındaki adamlariyle o tarafa yollanmıştı. Gittiği yerlerde zulüm elini uzattı. Teklif kalemini yürüttü. Vaktiyle (Buhtunnasır) ın Şam'lılara yapmadığı hakaretleri, Oğuz Türklerinin (Horasan) halkına revâ görmediği tazyiki o memleketler hal-

kına tatbik ediyordu. O çevrelerde yapılan kötülüklerin, halka revâ görülen zahmet ve meşakkatlerin tasviri ne kaleme gelir, ne de söze sığar. Eğer bu zulümlerin hikâyesini dağa anlatsalar yankı vermeğe utanır.

Müstevfî Şerefüddin hakkında söylenilen bir şiirde şu sözler vardır:

«O rüzgâr yürüyüşlü hırsız ki, koşan atların tırnaklarından nallarını söker, çetin günlerde, kıtlık senelerde (Mısır) ın ekin ambarlarından (Kenan) diyarına buğday aşırır. Çift öküzü toplamak behanesiyle eşekliğinden ekim zamanında köylünün evini yıkar, ölülerin kefenini soyar, cenaze tabutlarının yakasına yapışır.»

Sahip Cemalüddin

Bu kargaşalıklar sırasında, bu, kör develerin yürüdüğü günlerde işleri düzenine koymak, iltizam bölgelerini tertip etmek maksadiyle tam bir sene Irak'ta kalmıştı. Sülemiş isyanı sona erdiği 699 = 1300 senesi vergilerini avlamak istiyordu. Rüknüddin Pervanenin bölgesine ortak idi. Meşakkat ve zahmet yükünü onun sırtına vurdu. Menfaat yemişlerini kendisi topladı. Müellif bu adam hakkında yazdığı bir hicviyede diyor ki:

«Günahkâr bir el ona vezirlik getirdiği gün o cinayetleriyle bütün halkın günahlarını suya düşürdü. Gelir gelmez nisan ayında fitne ocağını yakmak için kanun çıkardı. Kutup yıldızlarının seyyarelerden döşediği seccade onun tesbihinin fırıldakları gibi aşağıya düştü. Ahmaklığının fazlalığından iki üç gün kadar baş kaldırdı ise de ansızın azil fırtınasına çarparak korkusundan yuvarlanıp gitti.»

Müciruddin Emirşah

Maliye işlerinde müşaviri olan (Şerefüddin Abdürrahman) ile birlikte eskidenberi uhdesinde bulunan bölgeye gitmişti. Önce (Kayseriye) ile çevrelerini dolaşarak o tarafın tahsilâtını işten ar-

layan adamlara havale etti. Sonra (Sutay) ile beraber (Niğde) ye gitti. Bir kaç yıldanberi Niğde kalelerinden (Anduğu) kalesine sığınmış olan (Konkurtürk) o taraflarda fitneler çıkarmakta idi. Naibin oraya gitmesi dolayısiyle yakayı ele verdi. Mücirüddin, Konkur'u bir müddet hapsetti isè de kendisine bir zarar gelmesine ve kanının dökülmesine müsaade etmedi. Nihayet Moğul beylerine karşı yaptığı hizmetler sayesinde hayatını kurtardı.

Sabikuddin'in isyanı

(Lülve) kalesi Kütvalı (Sabıkuddin) isyan bayrağını kaldırmıştı. Mücirüddin kendi naiplerinden itibarlı bir adamla küçük oğlunu, kaleye gönderdi. Bunlar hisarda rehine kalacak ve Sabıkuddin de Mücirüddin Emîrşah'ın yanına gidecekti. Sabıkuddin bu dâvet üzerine naibin yanına gelerek itaat etti. İtibar ve iltifat gördü. Kaleye döndükten sonra Mücirüddin'in adamiyle oğlunu ağır armağanlarla yolcu etti.

Seferihisar kalesinin fethi

(Seferihisar), (Eyüphisar) ile (Niğde) arasında büyük bir kale idi. Bir çok âsî Türk kuvvetleri oraya sığınmıştı. Mücirüddin bu kale üzerine yürüdü. İki yıldanberi yağma ve çapullarla vilâyet halkını perişan bir hale koyan bu aşkıyayı da yola getirmek istiyordu. Âsiler, naip ile (Sutay) için atlar gönderdiler. Fakat Mücirüddin, aldanmadı. Vilâyet halkının hayat ve emniyetini korumak cihetini düşündüğü için Tanrı da kendisine yardım etti. Bu kaleyi zapt ile aşkıyadan temizlediler. Hisarı harap bir hale getirdikten sonra Aksaray'a geçtiler.

Buğdin oğlu Bedrüddin ve kardeşinin öldürülmesi

Buğdin oğlu (Hacı) üçyüz kadar aşkıya ile (Hilize) köyünün sarp kayalara oyulmuş mağaralarına çekilerek iki yıldanberi tâ

(Niğde) sınırlarından (Sıvas ırmağı) kıyılarına kadar uzayan bölgelere baskınlar yapıyordu. Köylerde kimsenin emniyeti kalmamıştı. Hiç bir davar sürüsü otlaklarda bekçisiz dolaşamıyor, uzun zamandanberi halk sıkıntı içinde yaşıyor, sık sık tecavüzden yakasını kurtaramıyordu.

Mücirüddin, Aksaray imam ve şeyhleriyle meşveret etti. Bu meşveret gereğince istihareye yattı. «İstihareye yatan mahrum kalmaz, istişare eden pişman olmaz» derler. Aşkıyanın, asker kuvvetiyle sarp mağaralardan çıkarılması haylice çetin bir işti. Ordunun o tarafa gönderilmesi belki o taraflarda karışıklık çıkmasına sebep olacaktı. Mücirüddin imam ve şeyhlere dedi ki:

Ben, bu aşkıyaya, hükûmete itâat gösterdikleri ve teslim oldukları takdirde kendilerini cezalandırmayacağıma yemin ile söz verir ve sonra - bu fitneyi yatıştırmak için - sözümü ve yemini bozarsam günaha girer miyim?

Cemaat hep bir ağızdan cevap verdiler ve yazdıkları bir hüccetle temin ettiler ki, eğer o yüzden size bir günah gelirse bizim boynumuza olsun.

Bu meşveretten sonra bir elçi derneği bir kaç defa aşkıya elebaşılarının yanına gidip geldi. Onlara and vermek ve (Salime) köyü tımarları vâdedilmek suretiyle kandırıldılar. Bu yalancı sözleşme üzerine huzura gelen (Hacı) ile kardeşini ve adamlarını hemen öldürdüler. Müslüman kanı dökerek biriktirmiş oldukları bütün mal ve servetlerini ele geçirmekle beraber vilâyet halkını da bunların zulümlerinden kurtarmış oldular. Bu tedbir dolayısiyle (Mücirüddin) hem dünya menfaatlerine hem de âhiret sevabına kavuştu. Kazandığı zafer üzerine memleket büyükleri kendisine yazdıkları bir mektupta; «Padişahlar, bir maslahat uğrunda yüz kan dökerler» diyorlardı. Müellif de bunun altına şu sözleri ekledim. «Ey padişah; sen yüz maslahat uğrunda ancak bir kan döktün.» Müellif Aksaraylı, bu münasebetle yine şu siyasî mülâhazaları ilâve ediyor: Malûmdur ki memleket bakımsız kaldıkça mülk sayılamaz. Yurdun onarılması da ahalinin varlığına bağlıdır. Halkın varlığı ise adâletsiz korunamaz. Bir hükûmet adamı eğer zulüm yolu ile mal biriktirmek hevesine kapılır ve bu yolda tamâ

beslerse dünyada zillet ve mahrumiyetten, âhirette iflâstan başka bir meyva toplayamaz.

Öteki devlet uluları, Mücirüddin Emîrşah'ın buyruğu altında bulunan vilâyetlerde din ve dünya işlerinin düzenine girmiş olduğunu ve İlhanlık makamından (Sutay) ile kendisine verilmiş olan yarlığ ve fermanlar hükümlerinin tamamiyle yerlerine getirilmekte bulunduğunu görünce kıskandılar. Her taraftan dil uzatmağa, fırsat düştükçe taş atmağa çalıştılar. Mücirüddin bunlara karşı eskisi gibi müdârâ yolunu tuttu ve kendi işine devam etti. Şair diyor ki:

«Tay, annesine sormuş. Biz su içiyoruz, başkaları niçin ıslık çalıyorlar? Kısrak cevap vermiş: Suyunu içmeğe bak, beyhude yorulma; onlar ancak kendi kendilerini üzerler.»

Mücirüddin Emîrşah'ın Samsun seferi

Aksaray'dan dönen Mücirüddin Samsun'a yollandı. Samsun kıyılarını (Bafra) vilâyetiyle birlikte Muînüddin Süleyman pervanenin torunu (Mühezzibüddin Mes'ûd bey) zaptetmiş, şehir ve vilâyet çevresini yağmalamış, oradaki darphanenin bütün mevcudunu talan etmişti. O vilâyeti de Mühezzibüddin'in elinden kurtardı. O yıl içinde Samsun mutasarrıfı Anadolu'nun sayılı büyüklerinden Sıvas'lı (Rüknüddin Rahat) idi. Mühezzibüddin Mes'ûd bey kuvvetlerinin baskınlarına dayanamıyarak nihayet aciz kilimini suya atmış ve bir gemiye binerek sahilden deniz yolu ile (Canik) vilâyetine kaçmıştı. Mücirüddin Emîrşah, Rüknüddin'i tekrar Samsun'daki vazifesinin başına gönderdi. Mes'ûd beyin uzaklaştırılması için başka çare bulamayınca Rüknüddin ile aralarında dünürlük yapmak suretiyle bir anlaşma yolu buldu.

O günlerde bin kişi kadar zırhlı bir (Firenk) süvarisi, gemilerle (Sinop) kıyılarına gelmişti. Şehirde alış veriş bahanesiyle bunlardan bir kol gemilerden dışarı çıkmış erzak almakla meşgul bulunuyorlardı. Sinop ahalisi, bunların yaptıkları alış verişe aldanarak gafil bulundukları bir sırada süvariler ansızın şehre baskın yaptılar. Mes'ûd beyi yakalıyarak gemilerine götürdüler. Öldür-

mek istediler. Eceli henüz gelmediğinden neticede dokuz yüz bin dirhem mukabilinde onu tekrar sattılar. Bu suretle canını kurtardı. Bu felâket üzerine Mücirüddin Emîrşah'ın kızını alarak ona damad olmak istedi. Bu hısımlık temeli kuvvetlendi. İmamlar, şeyhler bir kaç defa gidip geldiler. Armağanlar taşıdılar. İşler yoluna girdikten sonra da şehir ve vilâyet muhasebeleriyle Samsun darphanesine sikke malzemesi tedarik etmek için uğraştılar.

(Şerefüddin Abdurrahman) maliye işlerinde bilgili bir müstevfî idi. Bütün bölgelerin maliyesi üzerinde teftiş hakkı vardı. Fakat İlhan'ın buyruğu gereğince Mücirüddin Emîrşah'ın yanından ayrılmıyor, bu arada diğer bölgelerin muamelelerini de kaydediyor, hesapların tetkikatında pek ileri varıyordu. 698 = 1298 yılı da bu işlerle sona erdi.

699 = 1299 yılı girerken (Horasan) vezir ve vezir oğullarından (Hoca Vecih) diye anılan (Nizamüddin Yahya) vilâyet maliye ve vergi işlerinin tatbikatını düzenine koymak ve bu hususta gerekli kanunları yapmak vazifesiyle ve İlhan yarlığı ile Anadolu'ya geldi. Elindeki yarlığ hükmüne göre bu adam kendi masrafları karşılığı olarak çiftçilerle tebaa ellerinde bulunan her çiftlik arazi için geçer akça ile birer gümüş dinar alacak ve başkaca bir şey istemiyecekti. Memleket vezirlerinin zenginlerinden (Reşidüddin) ile (Sadüddin) de Horasan'lı Nizamüddin Yahya'nın Divan vezirliğine getirildiler. Bunlar beher çiftlik başına alınacak birer dinar verginin ehemmiyetsiz ve tahsili kolay bir teklif olduğunu sanmış ve bu esas üzerine yarlığ almışlardı. Bu önemli işleri başarmak üzere (Irak) dan yola çıktılar. Yanlarında Horasan'lı, Nişabur'lu kâtiplerden, Azerbaycan'lı haciplerden, Kohistan'lı tahsildarlardan, Save'li, Kirmanlı âmillerden, Mazandıran'lı, Isfahan'lı asker başbuğlarından kalabalık bir alay vardı.

Vezir Nizamüddin Yahya her ne kadar soyu sopu temiz ve cömert bir adamsa da çok müsrif ve hoyrat tabiatlı idi. Keskin bir kalemi vardı. Fakat daha ziyade kan dökmeğe yaraşıyordu. Sonsuz lûtuf ve ihsanlarına karşı ölçüsüz zulümleri vardı. Vakarlı ve sakin zamanlarında (Elvend) dağları gibi ağır başlı, neş'eli demlerinde rüzgârdan daha hafif görünürdü. Hükümlerinde şiddetli, fakat

fikirlerinde çok defa isabetsizdi. Hulâsa hayrı şer ile karışık zararı faydasına üstündü. Yanındaki adamları da kendi huyunda insanlardı. Zaten «Kurt ulusundan gördüğünü işler» derler.

Bu kafile hükûmet merkezine gelince alçak mayalı âmiller fesatçılığa başladılar. Birer acılı çıban ve göz ağrısiyle karışık bir nezle salgını gibi onu haksız tasarruflara teşvik ettiler. Bu adamlar kendilerini mücevher gibi gösteridlerse de hepsi de ateş tabiatlı birer köz gibi müslümanların temellerinden duman çıkardılar. Memleketteki iş adamlarından Nizamüddin Yahya'ya hizmet edip de hayır gören hattâ ziyana uğramıyan hiç kimse yoktu. Onların nimetleri, tıpkı susamış insanları aldatan çöl serapları gibi yalancı bir gösterişten ibaretti.

İlk önce (Erzincan) a vardıklarında İlhan katına kulluk vazifesini arzetmek üzere (Diyarbakır) ve (Rabia) yolu ile seyahat etmekte olan (Feramerz oğlu Alâüddin Keykubad) a rastlamışlardı. Zavallı sultan, tuzaktan fırlamış bir kuş gibi (Sülemiş) isyanından canını kurtarmıştı. Erzincan çevrelerinde her iki taraf karşılaşınca hiyle oklarını sultanla maiyetindeki adamlara çevirdiler. İlhana sunulmak üzere götürülmekte olan armağanları zorla ellerinden aldılar. Erzincan şehrine varınca vergi mükelleflerinin borçlarını meydana çıkarmak bahanesiyle tahkikata giriştiler. İsrâil oğullarına yapılan zulümlerden daha şiddetli davranan bu adamlar, (Azrail) gibi her tarafa saldırdılar. Önce verilmiş olan karar gereğince her çiftlik araziden alınması lâzımgelen bir dinara mukabil on dinara bile razı olmadılar. Anadolu hâkimlerinin tasarrufu altında bulunmayan ve vergisi ancak iki üç bin dinar tutan yerlerden hassa masrafı için elli bin dinara yakın bir para toplattırdı.

Sıvas'a geldiklerinde karışık gümüş akça ile alış veriş etmek bahanesiyle (Kızıl) adında bir sarrafa 15,000 dinar ceza yüklettiler.

Amasya'ya geldikleri zaman (Tacüddin Pervane) oğullarının hiç bir vergi ilişikleri olmadığı halde dayak atmak, asıp kesmek ve işkencelerle 8,000 dniar aldılar. Tokat'da (maktul kadı Sadrüddin) in kadınları, gözden sürmeyi kapan bu zalimler tarafından soyuldu.

Yaptıkları bin bir kötülükle beraber, zamanenin (Bestam'lı

Bayezid) i veya (Bağdad'lı Cüneyd) i derecesinde olan bir çok erenlere bile angariye yüklettiler. Kadı Sadrüddin'in iki yüz cilt nefis kitaplarını yağmaladılar. Mal ve terekesinden haksız yere yirmi bin dinar aldılar. Yine aynı suretle memleket emîrlerinden, mutasarrıflarından, hattâ Mücirüddin Emîrşah, Rüknüddin pervane ve kardeşi de dahil olmak üzere daha bir çok kimselere karşı şiddet kullanarak yüz bin dinar para kopardılar.

Nizamüddin, (Muînüddin Süleyman) pervanenin oğlu (Rüknüddin) i mağlûp ettikten sonra onun hemşiresine yani Muînüddin Süleyman'ın kızına çattı. Rüknüddin'in gûya genç kız kardeşini kendisine nikâhlamış olduğunu behane ederek sık sık kızcağızın konağına saldırdı. O zamana kadar penceresinden içeriye güneş bile girmemiş olan zavallı kız kendisinin ve şerefli ailesinin namusunu kurtarmak zarûreti karşısında bu uydurma nikâhtan sıyrılmak için 70,000 dirhem boşanma tazminatı ödedi. Nizamüddin'in yaptığı haksızlıkları olduğu gibi anlatmak şu muhtasar kitabın hacmine sığmayacak kadar uzun sürer. Bu sebeple kısaca hikâye ettik. Hulâsa her şehire ait verginin tevzi ve tahsilini bir müteahhide verdi. (Ebu Leheb) e rahmet okutan bu adamların her birini bir vilâyete gönderdi. Vilâyetler maliyesini tasarruflarına alan bu müteahhitler bir dinar yerine on hattâ yüz dinar topladılar. (Elemut) mülhitlerine benzeyen hain müteahhitler zulüm kılıçlarını öyle çaldılar, halka öyle tehammül edilmez ağır teklifler yüklettiler ve işkenceler yaptılar ki anlatılmakla bitmez. Değersiz bir çok adamlar, âmil, muhasip, tahsildar gibi unvarlarla her tarafa saldırdılar. Her biri kesesini rüşvetlerle doldurdu. Her rastgelen memleketin bir tarafını yakıp yıktı. Su, her ne kadar eşyaya hayat verirse de ifratı felâket getirir, derler. Bunlar da su gibi her tarafa baskın yaptılar, servi gibi başlarını itidalden ayırdılar.

Vilâyetlerden dönen tahsildarların getirmiş oldukları defterler, verdikleri hesaplar yüzlerinden daha kara çıktı. Halkı bu kadar ezdikten sonra gösterdikleri hesap defterleri içinden çıkılmaz bir halde idi. Atılmış pamuğa benziyordu. Bunların işlerinden ilk tecrübede bir fayda çıkmadığı, ipsiz, sapsız hesaplarından bir şey

anlaşılmadığı görülünce bu sefer daha sert ve şiddetli davrandılar. Bir takım insafsız âmiller, muhassıllar, çavuşlar, naipler tâyini ile tekrar bütün vilâyetlere musallat ettiler. Bu adamlar, gûya önce yazılmış olan berbat defterleri mahallerinde mükelleflerle müzakere etmek suretiyle düzeltecek ve bu bahane ile de vergileri artıracaklardı. Bu yüzden ikinci bir işkence daha başladı. Halk iki defa vergi vermekle mükellef tutuldu. Ardı arkası kesilmeyen tekliflerle ezilmekte olan bazı iş adamları bu hale mecbûrî bir şekilde katlanıyorlardı. Kışın en şiddetli günlerinde uzak yerlerden gelmiş olan heyetlerin dertlerini, bazı fesatçıların teşvikine kapılarak dinlemedikleri gibi getirmiş oldukları değerli hediye ve armağanları da ellerinden aldıktan sonra yersiz behanelerle memleketlerine dönmelerine müsaade etmediler. Bu adamlar böyle bir mevsimde yersiz, yurtsuz kaldılar. Vahşî hayvanlar gibi mağaralarda, toprak çukurlarında barınmağa mecbur oldular. Her vilâyet naibi bir hacibin himayesinde günlerce toprak altında yatıp kalktı.. Çektikleri zahmet ve meşakkatler son derecesine varmış, yapılan ağır tekliflerden, ardı arkası kesilmeyen angariyelerden feryat etmeğe başlamışlardı. Belânın şiddetini artırmasını bir kurtuluş müjdesi sayarak sabır ediyorlardı. Nihayet uzun müzakere ve münakaşalarla, sorgu ve cevaplarla geçen bu gürültülü günlerde ellerinde, avuçlarında olanı tükettiler. Memleketlerine dönmelerine izin verildiği zaman bağlarından çözülmüş devler ve kafeslerinden sıçramış kuşlar gibi kışlakta şaşkın bir halde kaldılar. Doğan pençesinden kurtulmuş kırlangıçlara, tavşancıl gagasından kaçmış güvercinlere döndüler. Artık canları boğazlarına gelmiş, bıçak kemiğe dayanmıştı. Yakayı kurtarabilen bu zavallıların her biri bir tarafa savuştu. Memleketlerine kavuşup da henüz ayaklarının tozunu silmeden, rahat bir nefes almadan ve gördükleri belâların korkusu geçmeden muhassıllar, şeytanların arkasını kovalayan yıldızlar yahut koyunların peşini takip eden yırtıcı kurtlar gibi tekrar her tarafa saldırdılar. Şehirlerdeki eşraftan rast geldiklerine yine gece baskınları yaptılar. Pek çok mal yağmaladılar. Gittleri yerlerdeki fakir halkı ezdiler.

Vezir Nizamüddin, daima kendi çıkarını düşüdüğü için öteki iş adamlarını sık sık tenkit ediyor, kendi payına yüz bin dirhemi

az görürken başkalarının yüz dirhem almasına dil uzatıyordu. Arabın, «Kendi boğazındaki çöpe bakmıyor da kardeşinin gözündeki kılı görüytor» dediği gibi bu adam da kendi gözündeki yumruyu aldırmıyor fakat başkalarının gözündeki saman çöpünü görüyordu. Gece gündüz vakitlerini başkalarnın hatâlarını araştırmak, öteki mansıp sahiplerinin muamelelerini tahkik ve teftiş etmekle geçiriyor, halbuki sui istimâller, hiyanetler ölçüsüz bir surette devam edip gidiyordu. Bir arap şairi:

«Başkalarına iyilik ile emreden kötü insanlar, halkı tedaviye uğraşan hasta doktorlara benzerler.» diyor.

Müelli fAksaray'lı Mahmud diyor ki; Hoca Nizamüddin Yahya Aksaray'a gelir gelmez derhal halka zulüm etmeğe başladı. Bu münasebetle kendisine uzun bir kaside gönderdim. Şu sözler o kaside arasındadır:

«Cefa dumanlariyle gözlerimiz bulandı, hâdiselerin ateşi memleketi sardı; şu hâlin tesiriyle cihanın zevki bozuldu. Misk kokan yurttan fesat kokuları geliyor. Anla ki; bir gün kazanın iradesiyle halkın dili dâvâya uzanacaktır. Bu memleket öyle bir devletlinin hükmü altındadır ki onun nazarında şan ve şeref destanı ancak mülk kazanmak destanı olmuştu. Güneş, her gün bir yuvadan yüzbin meş'ale ile yükselir, karanlık sis perdelerini yırtarken o gafiller hâlâ vatanı mihnetlerle imtihana çekiyorlar. Kendi çağımda gelip geçtiklerini gördüğüm bu mağrur insanlar daha ne zamana kadar hüküm sürecekler? Dünyada değişmeyen bir hakikat varsa o da din ile adâlettir. Ancak bu ikiz müessese aslındaki şan ve şerefle yaşayacaktır. Padişahların bırakacakları yadigâr ancak iyiliktir. Cihanda iyi nam bırakmak töresini gütmeyenler memleketten nam ve nişan bulamazlar. Memleket kârvanı yürürken zamanenin iyi kötü hâtıraları da beraber yürür.»

Müstevfî Şerefüddin Abdurrahman, vezir Nizamüddin Yahya ile bir müddet görüşüp anlaşmış, onun yolsuz ve uygunsuz hareketlerine şahit olmuştu. Haysiyetini korumak düşüncesiyle gerek vezir ve gerekse maiyetindeki naipleri ve yoldaşlariyle düşüp kalkmaktan çekinmeğe mecbur oldu. Böyle cahillerle bir arada bulunmaktansa aralarından sıyrılıp çıkmak tarafını iltizam etti ve hemen (Tokat)

yolu ile (Samsun) cihetinde bulunan (Mücirüddin Emîrşah) ın yanına gitti.

Mücirüddin ve adamları önce de bahsedildiği üzere (Samsun)-da sikke meselelerini yoluna koymak ve (Sinop) mutasarrıfı Mes'ûd beyi oradan uzaklaştırmak işleriyle meşgul bulunuyorlardı. Tanrı'nın kazâ perdesi arkasında gizlediği yeni hâdiselerden gafil bir halde ılık Samsun kıyılarında gemilerle, güzel cariyelerle deniz ve kara eğlenceleri tertip ediyorlar; sahilden (Turhal) yoluna doğru uzayan mesafelerde seyrana çıkıyorlar; sonsuz semalar gibi ucu bucağı görünmeyen Karadeniz kıyılarında işleri düzenlemek umudu ile vakit geçirmekte devam ediyorlardı. Bu hal içinde başlarına gelecek felâketin gizli seslerine kulaklarını tıkamışlardı. Kazânın hükmü, gözlerine perde çekmiş, hâdiseleri görebilmek imkânından uzak idiler.

Şerefüddin Abdurrahman, Nizamüddin Yahya'nın haksız ve yolsuz tasarruflarından görüp işittiği bâzı sui istimalleri tesbit ederek İlhanlığa yazmıştı. Aleyhindeki bu yazıları mubalâğalı bir şekilde haber alan Nizamüddin, bu yüzden Müstevfîye garaz bağlamış, yüreğinde kin ve intikam ateşi tutuşmutu. Ayağa vurulan demir köstek eğe ile kesilebilir. Fakat yürekteki kin ve intikam zincirini bir âlet koparamaz. Bu iki devlet adamı arasında da böyle köklü bir düşmanlık başladı. Nizamüddin Yahya, Şerefüddin Abdurrahman'ın vücudunu ortadan kaldırmak için Horasan çapkınlarından ve (Elemut) mülhitlerinin azılılarından (Belek) adında bir (Rind) i Samsun darphanesini teftiş etmek bahanesiyle oraya gönderdi. Bu insan yüzlü ve köpek özlü adam Nizamüddin'in verdiği paralara ve vaitlere aldanarak dünya menfaatine mukabil âhirette ebedî azâbı tercih etti. Üzrine aldığı çirkin vazifeyi başarmağa koyuldu. «Fakirlik az daha küfür olacaktı» hadisi şerifi bu hainin nasibi oldu.

Belek, Samsun'a gelince sikke ayarlarının düzeltilmesi bahanesiyle Şerefüddin Abdurrahman ile temasa başladı. Bu görüşmeler dolayısiyle Müstevfînin iltifat ve itimadını kazandı. Kohistan'lı Mülhit, onun kanına susamış, o da bu hainin tatlı sohbetlerine bayılmıştı. Şerefüddin Abdurrahman'ın en uzak vilâyetlerdeki işleri çevirmek hususundaki dikkatine rağmen Belek, bütün

memleket sırlarını öğrenmişti. Zavallının yanı başında bekleyen yılandan, önünde dolaşan akrepten haberi yoktu.

Karanlık gecelerden bir gece ufukların yüzünü küfür tozları kaplamış, yıldızlar yarı uykulu gözlerini açmış, bütün mahlûkat derin bir uyku içinde gözlerini kapamıştı. Belek mel'ûnu, konaktaki aile halkının ve bekçilerin uyumakta olduğu bir zamanı kollayarak gece yarısından sonra Müstevfînin yatak odasına girdi. Zifiri karanlıkta gaflet içinde uyuyan zavallı Abdurrahman'ın başı ucunda durdu. Parlak çehresine öyle bir kılıç darbesi indirdi ki başı derhal parçalandı. Arkadan ikinci bir darbe daha. Tanrı'nın takdiri icabı olarak ikinci defa inen kılıç, tam aynı yaranın üzerine rastlamış, birinci darbenin yeriyle ikinci arasında kıl kadar bir fark bile görülememişti. İnsan gündüz gözü ile de olsa böyle yanılmaz bir tesadüfe muvaffak olabilmek için pek çok idman yapmak lâzımgelirdi. Ne çare ki kılıç düşmanın ve ipin ucu da takdiirn elinde idi.

Belek, bu cinayeti işledikten sonra yatak odasından dışarı sıçrası; kazâ ve kaderin yol kesicileri tarafından yakalanacağını, kendisinden o mazlumun kanını isteyeceklerini zannetmemişti. İstirahat uykusuna dalmış olan Abdurrahman yediği kılıç darbelerinden baygın düşmüş, biraz sonra can acısıyla kendine gelmişti. Ağır yarasına rağmen sebat gösterdi. Her gece horozların musikisiyle uyanırdı. O gece yarasından fışkıran kanlar içinde sabahladı. Bir şair bu hâdise münasebetiyle diyor ki:

«Bahtı yar olduğu gecelerde saz ve ney sesleriyle uyanırdı. Feleği gör ki bu sefer ona soğuk bir yüz gösterdi. Akan sıcak kanlar içinde gözlerini açtı.»

Sabah olurken bu cinayetin velvelesi ortalığı kaplamış, hâdisenin üzerindeki esrar perdesi yırtılmıştı. Derhal Mücirüddin Emîrşah ve maiyeti arasında büyük bir telâş baş gösterdi. Bütün Samsun firenkleri, o taraftaki vilâyet naipleri katili araştırmaya koyuldular. Yolları, ormanları, bütün köşe ve bucağı sardılar. Belek, nihayet yakalandı. Yaptığı hiyanetin Vezir Nizamüddin tarafından tertip ve teşvik edilmiş olduğunu açığa vurdu. Abdurrahman'ın adamları mel'ûnu bağırta bağırta öldürdüler, leşini köpekle-

re attılar. Abdurrahman on gün kadar bu yaralar içinde çırpındı. Bir çok cerrahlar tedavi ettiler. Fakat yara sağalacak cinsten değildi. Felek ona daha fazla yaşamak hakkı vermedi. Ömrünün ışığı söndü. Ölmezden bir kaç gün evvelisine kadar yaşayacağına umutlanıyor, Nizamüddin Yahya'dan öcünü almak için ne yolda tedbirler kuracağını sayıklıyor; emîrlerden bir kaç dostu ile yapılacak işleri müzakere ediyordu. Canı, dudaklarının ucuna gelmiş olan bir adamın böyle uzun hulyalara kapılması ne garip bir haldir? Son nefesinde bile başında başbuğluk sevdası dolaşıyordu. İşte Şerefüddin Abdurrahman'ın da bu suretle hayat defteri dürülmüş, ömrünün gündüzü geceye kavuşmuş, fakat hayalinin gecesi gündüze dönmemiştir. Ölümü münasebetiyle müellif söylediği bir tarih kıt'asında:

«699 Göç yılı Ramazan ayının 22 inci Pazar gecesi sona ererken felek, Abdurrahman'ı Yayha'nın hiyle kapanına düşürdü.» diyor.

699 = 1299 yılında görülen garip hâdiseler

Gök yüzünden bir damla yağmur düşmedi. Semanın bekçileri, halkın erzak kapısını kapamışlardı. Bir batman buğday elli adede (?) çıktığı halde bulunamıyordu. (Aksaray) da kadınlar, kediler gibi kendi çocuklarını yediler. Açlık öyle bir kerteye dayandı ve Tanrı'nın öfkesi her tarafı öyle sardı ki bağlardaki su kuyuları birbirini yiyen insanların kemikleriyle doldu. Divan erkânının zulüm ve cefaları semadan inen bu belâlarla el ele veriyordu. Müellif bu hâdiseyi:

«Kıtlık vebasının salgınından halkın kanı heder oldu. Divan zülmünün günahlarından bütün mal ve mülk yağmaya gitti.» mealindeki bir beyit ile tasvir ediyor.

Böyle bir zamanda (Yusuf Peygamber) gibi «Etrafımda Tanrı'nın kulları aç dururken nasıl karnımı doyurabilirim?» diyebilen kemâl ve şefkat sahibi insanlar gerektir ki kendileri yarı aç oldukları halde halkının karnını doyurmayı düşünsünler. Midesini dünya tamaiyle ve başkalarının maliyle doldurmak, açların, muhtaçla-

rın ciğer kanını sızdırmak sevdası, devlet harmanını zevâl rüzgârına kaptırır.

Sülemiş'in ikinci isyanı

Anadolu işlerinin çığırından çıktığı bu sene içinde vaktiyle kazâ ve kaderin çemberinden fırlıyarak (Şam) a kaçmış olan (Sülemiş) tekrar ayaklandı. Ecel yakasına yapışmış olduğundan Şam'dan dönrek yine isyan bayrağını kaldırdı. Denizi iki taraftan bulandırmak isteyen alaca karganın gagası gibi ortalığı karıştırmak ve tilki kurnazlığıyle ayağını arslanlar yurduna basmak istiyordu. Başına topladığı bir aşkıya çetesiyle (Sis) taraflarından geçerek güya kırkbin kişilik süvari kuvvetiyle (Akça Derbend) mevkiine geldiği haberi yayıldı. Memlekette kargaşalık çıkarmak düşüncesiyle bir takım yalancı oyunlara baş vurdu. O taraftaki âsiler birbirlerine geçtiler. Fitne karıştırmak için fırsat kollayanlar; Sülemiş'in arkasından Şam askerinin geleceği umuduna kapılarak fesatçılığa koyuldular. (Aksaray) da bu âsinin ayaklandığını işiten bâzı naipler, çok sevindilerse de umduklarına kavuşamadılar.

Anadolu saltanat divanının eski kâtip ve defterdarlarından olan (Köse Sadüddin) o karışıklıklar sırasında başını kaybetti. Zaman, bu adamın isteklerine uygun gelmemiş, felek fırsat vermemişti. Nihayet Sülemiş'in kopardığı bütün yaygaların yalan olduğu anlaşıldı. Hep kuru gürültüden ibaret kaldı. Duvar üzerine nakşedilmiş hayalî bir gül gibi kokusu çıkmadı. Uç taraflarındaki zorbaların ayaklanmaları da yatıştı. Fesatçılar, âsilerden yüz çevirdiler. Sülemiş'in son sığındığı yer (Gurgurum) vilâyeti oldu. Bir zaman o taraflarda çevgân önünde yuvarlanan bir top gibi öteye beriye atıldı ise de bir imdat göremediğinden idbar halkası boğazına geçti. Oradan (Ankara) tarafına geçti. Bu çevrede de tutunacak yer bulamadığı gibi kaçmasına da imkân kalmadı. Nihayet ansızın Ankara asker başbuğlarının elinde esir edilerek doğruca (Ordu) ya gönderildi. Irak'ta öldürüldü. Yaptığı bütün fitne ve fesatlar boşa çıktı. Sararmağa başlamış olan hayat güneşi felâket karanlığına gömüldü. Bütün cihana kepaze olamktan başka bir

kârı olmadı. Kopardığı fitnenin yatıştırılması bir müddet uzadı ise de neticesi hayırlı oldu. Belâ, arka arkaya gelirse çabuk yüz çevirir derler.

Kazan han'ın (Şam) seferi

Kazan Han (Şam) ülkesinin fethine niyyet etmişti. Bu yıl içinde bir takım Şam'lı fesatçıların zaman zaman Anadolu sınırlarında karışıklıklar çıkarmak, firsat buldukça (Diyarbakır) yörelerinde çapullar yapmak suretiyle o çevreler halkının rahatını bozmaları bu maksadın gerçekleşmesine sebep oldu.

Şam beylerbeyisi (Kafçak) Mısır sultanından yüz çevirmiş, başını kurtarmak korkusu ile Kazan Han'a sığınmıştı. Kazan Han ilk önce Şam'lılarla arayı düzeltmek için elçiler göndermiş «Biz yalvaç göndermedikçe hiç bir kavme azap etmeyiz» anlamındaki âyet gereğince barış yolunu aramıştı. Padişah Kazan Han, bir çok defa işi uyuşma yolu ile düzeltmek ve her iki taraf için hayırlı bir sulh kurmak hususuna himmet gösterdiyse de bir netice çıkmadı. En nihayet dağların taşıyamıyacağı kadar ağırlıklar ve yıldızlar sayısından daha çok bir ordu ile (Musul) üzerinden yürüyüşe geçti. Kazan Mahmud Han, Şam diyarından Anadolu'ya kadar olan memleket bölgesini o taraf padişahlarının elinden almak vaitleriyle Anadolu Türkleri arasındaki ikiliği ortadan kaldırarak Şam'dan Anadolu'ya geçmek ve her iki memleketi birleştirmek amacını güdüyor, himmetini bu nokta üzerinde toplamak istiyordu. Nasıl ki şair:

«Bir cihana iki padişah yaraşmaz. Bir semada iki ay hoş görünmez» demiştir.

İlhan Kazan Mahmud Han'ın ordusu Şam ordusu ile (Humus) ovasında karşılaştı. Kazan Han, Müslüman dinine olan sağlam imanı dolayısiyle (Kâbe) istikametine doğru harp etmekten çekinerek askerin merkez ve cenahlarını aksi taraftan tâbiye etti. Bu suretle kıbleye karşı kılıç çekilmiyecekti. Aynı zamanda her iki taraf sabah namazını kıldıktan sonra harbe başlanmasını yani kılıçların güneşle beraber parlamasını ıemretti. Şairin:

«Açık yüzlü sabah, karanlık kapılarını kapadı. Işık sunan güneş gurup yolunu tuttu. Cihan bahtiyarlık yıldızıyle bezendi. Dünya güneşin nurlariyle başka bir güzellik peyda etti.» sözleriyle tasvir ettiği bu levha önünde İlhanlık sancağı çekilmiş, davul sesleri her tarafa velvele salmıştı.

İki ateş denizi köpürmeğe başladı. İki demir dağ birbiriüstüne atıldı. Saldıran süvarilerin çıkardıkları tozlar, sanki bütün cihanı kaplıyor, yahut felek yer yüzünün sergisini topluyor, hava, hançer darbelerinden, ok sademelerinden belâ yağdırıyor; gûya felekler dönmekten geri durmuş, yahut gökler ıztıraba düşmüştü. Bir şairin dediği gibi:

«Zannedersin ki yer yüzünü demir kaplamış, hava mızraklardan zırhlar geymiş, dünya, gûya su üzerinde çalkanan bir gemi gibi cenk meydanına koşuyor. Kırlar kan denizi gibi dalgalanıyor. Yer yüzü lâlelerle bezenmişe benziyor. Hava, süvarilerin kopardığı tozlarla bulutlanmış. Bu bulutlar arasında polat kılıçlar birer şimşek gibi parlıyor. Harbin şiddetinden kayalar sarsılıyor, uçuşan oklardan hava, kartal tuzağı halini alıyor.»

Can alıcı mızraklar zırhlar arasına civa gibi akıyor, iğnenin ipek kumaşı delip geçmesi gibi işliyor. Kan saçıcı kılıçlar, miğferler arasında kalemtıraşlar gibi dolaşıyor. İki taraf kahramanlarının kollarındaki ağır gürzler bahçevanın yılana fırlattığı oklar gibi çatışıyor; kan ter içinde bunalan süvarilerin salladığı kılıçlar, şimşeğin bulutu parçalaması gibi göğüsleri parçalıyor, saçılan kanlardan topraklar üzerinde kızıl çiçekler açılıyordu. Henüz galip ve mağlûp belli olmadığı bir sırada Tanrı'nın takdiri düşmanın yüreğine korku saldı. Kazan Han bu ölüm safları arasında bir kale gibi öeyle sebat gösterdi ki felek bu sebatı yüzbin dille öğse yeridir. Nihayet zafer sesleri ve fetih müjdeleri padişah ile ordusunun kulaklarında çınladı. Harbin talihi Kazan Han ordusuna dönmüş, zafer, onun tarafına yüz çevirmişti. Karıncalar ve çekirgeler gibi çöllere dağılan Şam askerleri ötede beride gizlendiler. Harbin başından sonuna kadar kılıç darbeleri düşmanın tepesinden eksik olmadı. Devletinin sabahı kararmış olanların ömrü akşama erdi. Eceli henüz gelip çatmamış, hayattan nasibi kalmış olanlar

kafeslerini parçalayan kuşlar gibi ölümün pençesinden canlarını kurtarabildiler. Şair:

«İki günlük hayat için ölümden sakınmak gerekmez. Çünkü hayatın bir günü kazâlı, bir günü kazâsız geçer» diyor. Müellifin bu münasebetle yazdığı bir kasidede şu cümleler vardır:

Kalkanın kenarındaki kiriş koptuktan sonra dalgalar altında kalan nilüfer çiçeği gibi kendini sakın; kazâ, oklarının sür'ati araarasında göze çarpar ve keskin hançer karşısında yaşamak umudu kesilirse zırh ve kaftanların içinden temrenlerin geçişi gül ve yasemin yaprakları arasından seher rüzgârlarının geçişini andırır. Kahramanların yanakları sararmış ve perişan bir halde boyunları bükülmüş, mızrakların ucu yiğitlerin tirkeşinden başbuğların kemendine kadar dayanmış. Uzanan mızraklara karşı çekilen kalkanlar arasında nerkis gibi toprağa serilen bir kahramanın başı ters dönmüş, sararmış yanağı ve yarı açık gözleriyle bakıyor. Bir başkası henüz mızrağı elinde olduğu halde mum gibi yere yuvarlanmış başı topraklara gömülü yatıyor. Gürz ve kılıçların çapışmasından cenk alanı tıpkı demirci dükkânını andırıyor. Ok ve kalkanların bulanık tozlar içinde saçtığı kıvılcımlar semada hayat avlayan saman uğrusu yıldızları gibi görünüyor.»

Hulâsa bir an içinde Tanrı'nın takdiri neticesi olarak bir taraf mağlûp düştü. Öteki taraf zaferle muradına erdi.

Bu harbe Şam Beylerbeyisi (Kapçak) sebep olmuştu. Zaferden sonra Kazan Han Şam diyarı emîrliğini yine ona verdi. Bütün dilekleri yerine gelen İlhan, bahtiyar talihiyle devlet merkezine yollandı. O yıl da bu hâdiselerle geçti. Anadolu işleri ve bu ülke bölgelerindeki melik ve emîrlerin yola getirilmesi unutuldu. Halk, içinde bulunduğu çetin durumdan kurtulamamakla beraber, bu düğümlerin binde biri bile çözülemedi. Vezir Nizamüddin Yahya'nın, o kadar şiddet ve zulmüne karşı bütün umutları boşa çıkmıştı. Vergileri artırmak için gösterdiği gayretlere rağmen eline bir şey geçmedi. Nihayet Uç taraflarındaki beylerin şikâyetleri üzerine yaptığı zulümlerden dolayı (Hemedan) yolunda bir kaç defa (Yargu) ya çekildi. Kötülükleri ayağına dolaştığından devletinin tavûsu kartal pençesine takıldı. Azap timsahları, işkence

kaplanları karşısına çıktı. Yaptığı muamelelerin hesabını veremedi. Müstevfî Abdurrahman'ın çocukları da babalarının kanını istediler. Nihayet kahir kılıcı ile başını bedeninden ayırdılar, iki parça ettiler.

Dünya şarabına zehir karışmıştır. Onun hurmaları dikenli, şarabı baş döndürücüdür derler. Şair diyor ki:

«Dünya varlığı geçici bir gölge, yahut bir gece konup ertesi günü göçen bir konuk gibidir.»

Nizamüddin Yahya'nın gösterdiği zulüm ve şiddet dolayısiyle Anadolu'nun bir çok bölgelerindeki âmillerin işi su üzerine rüzgârın nefesleriyle işlenen dalgalara dönmüş üçbin çift öküzü yerine bir kösele parçası bile ellerine geçmemiş, bin türlü tereddütler ve tehditlerle Samiri'nin danası gibi bağırmaya başlamışlar, nihayet başlarına gelecek âkıbeti beklemeğe mecbur kalmışlardır.

Kazan han'ın ikinci Şam seferi

700 = 1300 yılında Şam bölgesi başbuğu (Kapçak) idi. Kazan Han büyük zaferden sonra memleket işlerinin idaresini ona bırakmıştı. Kapçak, son zafer dolayısiyle düşmanlarının tehdidinden kendini kurtarmış güvene kavuşmuştu. Fakat «İlk sevgiliye sevgili uymaz» diyerek yine eski sevgilisine çattı. Kazan Han'a itâattan yüz çevirdi; tekrar evvelki mevkiine döndü.

Kazan, bu sefer (Şam) işlerini temelinden halletmek için yeniden ordu ve asker tertibine başladı. (Diyarbekir) den (Resülâyn) yolu ile harekete geçerek Şam sınırında (Rahbe) de karargâh kurdu. Ordu başbuğlarını, yağmur damlaları ve kum taneleri gibi sayısız askerle ileri yürüttü. İki taraf orduları karşılaşmazdan önce büyük ordudan öncü bir Moğul kuvveti (Halep) çevrelerinde Şam emîri Aşçı (*) yani Kapçak'ın askerine rastladı. Aralarında bir

(*) Emîrüttabbah.

Moğullara bendelikte çok ileri giden Aksaraylı müverrih Emîrüttabbah sözünü kullanmakla garip olmaktan ziyade gülünç bir kelime oyunu yapıyor.

Mısır Türk hükümdarlarına bağlı bir vilâyetin, Şam havalisinin valisi olan Emîr **Kapçak,** bağlı olduğu devlete ihanetle Şam'ı Kazan'a veriyor.

Fakat aradan bir vakit geçince Mısır sultaniyle araları düze-

gün sabahtan akşama kadar şiddetli cenk oldu. Nihayet Şam askeri bozuldu. Mağlûbiyeti ganimet sayarak Halep yolu ile Mısır askeri tarafına kaçtı. Mağlûpların arkasını kovalayan Moğullar, Şamdan geçerek Mısır yolu üzerinde bir çöle vardılar. Orada tekrar harbe tutuştular. Bu çarpışmada iki taraftan da çok insan öldü. Bu kanlı muharebenin tasviri pek uzun süreceğinden sözü uzatmamak için (Firdevsî) nin şu beyitlerini naklediyoruz:

«Kılıçlardan, davul ve gürzlerden, toz ve topraktan lâciverd semanın rengi karardı. Bütün aydın gözler cihanı, gökleri, yıldızları, muhiti göremiyor, parlayan, ışıldayan her şey zırhlı süvarilerin kopardığı toz bulutları arasında görünmez oluyordu. Sanki toprak coşup köpürmeğe, hava, bu coşup taşan âlemle dolmağa başlamış, yağmur gibi yağan kılıçlar altında başlar ağaçlardan dökülen meyvaları andırıyor. Biri ölüme, öteki talihe kavuşuyor. Cenk alanının sonucu böyledir. Biri toprağa karışır, öteki taç ve taht bulur.»

Kazan Han'ın ordusu başında hazır bulunmaması, tümen beylerinin askerin sevk ve idaresinde gerekli tedbirleri almamış olması Mısır sultanının işine uygun düştü. Moğul askerleri arasındaki karışıklıktan faydalanan Şam kuvvetleri bunları bozgun bir halde kaçmağa mecbur ettiler. Böyle kuvvetli ve cesaretli bir asker, çöllerde, ovalarda kuş uçmaz kârvan geçmez ıssız yabanlara dağıldılar. Ömrünün sabahında ecel akşamı ermiş olan yiğitler çöllerde

---

len Kapçak bu defa Kazan'a kafa tutuyor, arada harp çıkıyor, savaşta Moğullar yeniliyor.

Moğul bendesi müverrih, bu iki yüzlü Emîre, kötü bir sözle hakaret edecek, ona artık eski adını vermiyor, Aşçı Emîr diyor, parlak bir buluş değil, gülünç ve kaba.

Kapçak, kap kaçak sözlerine benziyor, kap kaçak mutbakta bulunur, orada Aşçı çalışır...

700 yıl önceki oyunu, günümüzde tarihle uğraştığını sanan birisi de taklit ediyor.

Topla Demir'in müverrihi Şerefüddin, Yıldırım'ın han oğlu ve Kayı boyundan olduğunu bildiren mektubuna: Sen kayıkçı oğlusun diye cevap vermiş. Onu, günümüzün tarih araştıranı görmüş, işte kimsenin bilmediği bilgi diye ortaya atıyor. Gazi Osman beyin babası Abdullah, onun dedeleri kayıkçı, korsan. Bu kadarı bile kâfi değil, daha ileri giderek Fatih'in dedesi Çelebi Sultan Mehmed değil, Düzme Mustafa'dır. Cl. Huart'in Konya Dönen Dervişlerin şehri adlı 1897 de Paris'te basılmış kitabının sahife

kaldılar. Henüz eceli gelmeyenler şurada burada gizlendiler. Bunlar da kürt ve arap askerleri tarafından yok edildiler.

Sultan Alâüddin Keykubad III ın Anadolu'ya dönüşü

Kazan Han (Şam) topraklarında uğradığı bozgunluk üzerine (Musul) ve (Diyarbekir) tarafına döndü.

Feramerz oğlu (Alâüddin Keykubad III) uğursuz (Sülemiş) in isyanı sıralarında memleketten ayrılmış, İlhan'a kulluk vazifesini yerine getirmek üzere yola çıkmıştı. (Rabia) da Kazan Han'ı istikbal etmekle şeref buldu. İlhan böyle bir sırada Alâüddin'in yaptığı istikbali onun vefakârlığına yordu. Hakkında büyük lûtuf ve iltifatlar gösterdi. Tasavvur edemiyeceği derecede sonsuz saygı ve sevgi ile karşıladı. (Erzurum) sınırlarından (Antalya) kıyılarına; (Diyarbekir) hudutlarından (Sinop) sahillerine uzayan bütün Selçuk ülkesini Alâüddin'e teslim etti. Bu bapta verdiği yarlığ yürürlüğe girdi. Ayrıca şehzade (Hölâçu) nun kızını da sultanla evlendirerek tam bir hürmet ve tâzim gösterdi.

Yeni Devlet mansıpları

Yeni kararlaştırılan devlet mansıpları şöyle idi:

---

117 deki arapça bir çeşme üstü kitabesi tercümesinde öyle yazıyormuş, gerçi tarih araştıran onu bizzat görmemiş, fotoğrafisini bile tetkika hâcet duymamış, fakat işine uygun diye velvele ile ilân ediyor. Herkes susuyor, ben Cumhuriyet'te uzun bir makale yazdım, arapça kitabeyi, onun fotoğrafisini getirttim, aynen koydum. Memleket irfanına saygım olduğu için iki satırın bir kerre de Şerefüddin Yaltkaya tarafından görülmesini arkadaşım Dr. Süheyl'den rica ettim. Ordinaryüs Profesür Ş. Yaltkaya tercümede bir yanlışlık yaptı, sonra bunu gazetede tashih etmedi İlim ahlâkı bakımından berbad bir şey.

Halbuki muârızımı susturmak için Düzmece Nazariyesi İflâs etmiştir, diye resimli bir broşür neşrettim, Şarkta garptaki bütün kütüphanelere yolladım. Tarih araştıranın hatâsını yüzüne vurdum. Ses çıkmaz oldu.

Yalancının mumu tez söner, gençlere ibret dersi diye arzedeceğim ki herkesin her sözüne inanmamalı, tarih düşünce ile muhâkeme edilmelidir. **Uzluk.**

Saltanat naipliği; eskisi gibi (Mücirüddin Emîrşah) uhdesine bırakıldı. Mücirüddin o sırada her ne kadar sultanla beraber değilse de onun huzuru olmadan devlet işlerinin düzenine girmesi mümkün değildi. Saltanatın yeniden kurulmasına da o sebep olmuştu.

Vezirlik: (Save'li Alâüddin) e verildi. Bu vazife için en değerli bir adamdı.

Atabeylik: Karahisar'lı kadı (Mecdüddin)e havale edildi. Bu zat mesleğinde lekeli idi. Bilgin bir adam olmaktan ziyade kendisini ilim ve fende meşhur bir insan gibi tanılmış riyâ yolu ile İlhan'a yanaşmanın çaresini bulmuştu. Kanun ve nizam kurmakta kuvvetli bir tanzimatçı tavrı takınırdı. Halbuki çok kısa görüşlü, fikirleri isabetsizdi.

Müstevfîlik: (Nasırüddin Muhammed) e verildi. Bu zat her ne kadar maliye işlerinin idaresinde eski bir tecrübeye sahip ise de bu işleri yeniden düzenleyecek, yoluna koyacak iktidarda değildi.

Hükûmet ve emîrlik: Müşriflik vazifesiyle birlikte (Seyyid Müşrifüddin Hamzai Alavî) adında birisine tevcih edildi ki, bu adamın ne fütüvvetten, ne de mürüvvetten nasibi vardı. İnsan kılığında bir canavar idi ki bin köpeği parçalıyacak keskin bir dili, kan içici bin kurdu yutacak kadar şişkin bir işkembesi vardı.

İşte Sultan Alâüddin Keykubad III böyle şahane bir debdebe içinde davullar, sancaklar, bayraklar ve kalabalık bir maiyet alayı ile (Resülâyn) hududundan (Diyarbekir) tarafına doğru yola çıktı. Sultan, Karahisar'lı Atabek ile birbirinden ilham alan insan ve cin şeytanlarının telkinleri altında doğruluk yolundan saptı. Tabiatındaki güzel temayüller, Karahisarlı ile Seyyid Hamza'nın tesirleri altında kötülüğe yüz tuttu. Şairin:

«İki zalim kâkül onunla beraber oldukça yanağının rengi bu kâküllerin rengini aksettirecektir.» dediği gibi Sultan Alâüddin de bu zalim yoldaşlarının telkinleri altında müslümanların canına ve malına el uzattı. Kötü muamelelere başladı. Her taifeden bir takım rezil ve alçak kimseler sultanın adamlarına mensup olmak gururu ile öteye beriye saldırdılar. Fakirlerin, mazlumların kese-

sine musallat oldular. (Harput) a geldikleri zaman orada Peygamber hânedanına mensup bulunmak şerefiyle tanınmış, ilimde, fazilette çağının en ileri gelenlerinden tefsir ve hadis bahislerinde eşsiz bir bilgin olan kadı (Seyyid Mecdüddin) i pek zengin ve kimseye muhtaç olmıyacak derecede servet sahıbi olmasından töhmetli tutarak tehdit ve şiddet göstermek suretiyle bir çok işkenceler yaptılar. Para istediler. , kadının temelinden duman çıkardılar. Zavallıya öyle bir gürz darbesi indirdiler ki bunu (Elbürz) dağı yeseydi takat getiremezdi. Bütün vücudunu bereler içinde bıraktılar. Emlâkinin bedeline mukabil nakit ve ecnastan beşyüz bin dirhem parasını almak suretiyle canını bağışladılar. Kadı bu işkencelerden sonra yatağa düştü. Her ne kadar sonradan gönlünü almak ve zararlarını ödemek istedilerse de kırılan kâse yerini doldurmamış, iş işten geçmiştir. Çünkü yapılan işkencelerin yarası sağalmadı. Vermek istedikleri hediye ve armağanların parasını onun cenazesine sarfettiler. Dünya mallarından mahrum kalan bu değerli âlim nihayet âhiret yolunu tutmuştu. Herkes bir taraftan bir çare söylediler. Bir çaresini bulamayınca da onun mukadderatına «bir varmış bir yokmuş» nakşını işlediler. O diyar da böyle faziletli bir âlimini kaybetti.

Malatya'lı Nurüddin Şahabı-divanî

Malatya'lı Nurüddin Şahab memleket idaresinde eşsiz bir adamdı. Hakanlar, Sultanlar yanındaki elçilikleriyle şöhret kazanmış (Diyarbekir) in dirayet ve iktidâriyle tanınmış sayılı büyüklerinden idi. Sultanın gelmekte olduğunu haber alınca Malatya'dan armağanlarla karşı gitmişti. Henüz sultanın yanına girip de yer öpmeğe ve selâm vermeğe meydan kalmadan etrafını sardılar. Getirdiği hediyeleri kendi hesaplarına yağmaladılar. Seksen yaşını aşmış, doksanına ayak basmış artık ömrünün güneşi sararmağa yüz tutmuş olan o ihtiyardan kırkbin dinar koparmak için çetin mücadelelere koyuldular. Kış ortasında zemherinin yakıcı soğuklarında zavallı ihtiyârın elbisesini soydular. Yaprakları dökülmüş ağaç gibi çırıl çıplak bıraktılar. Zaten ihtiyar ve hastalıklı olan vücudu bu soğukların tesiri altında sarsıldı ve o dert ile dünyadan göçtü.

Nurüddin Şahab'ın oğlu (Kutbüddin) Malatya asker başbuğlarından idi. Babasının başına getiriln felâketleri ve ölümünü haber alınca başını itâat halkasından sıyırdı. Derhal isyana başladı. Hazreti Ömer:

Ben Allah'a itâat ettikçe siz de bana itâat ediniz. Eğer ben Tanrı'ya âsi olursam sizin için bana itâat gerekmez.» buyurmuştur.

İşte bu hadis dolayısiyle (Kutbüddin) Malatya taraflarına mal tahsili için gönderilmiş olan muhassılların hepsini yakalattı. Bunların haklı haksız toplamış oldukları bütün paraları ellerinden aldıktan ve üstlerini başlarını soydurup kabuksuz soğana çevirdikten sonra şehir vergilerinden toplanmış olan paarları da sahiplerine geri verdi.

Sultan Alâüddin, bu hâdisenin öcünü almak için o taraflarda topladığı askerle (Malatya) yı muhasara etti. Kutbüddin çetin bir mukavemet gösterdi. Şehir kapılarının ve geçitlerinin kapatılmış olmasından dolayı on gün süren bir muhasaraya rağmen sultan Malatya'nın fethine muvaffak olamayacağını anladı. Maiyeti halkından ve askerden bir çoğu yaralanmış olduğu halde bu muhasaradan yüz çevirdiler. Eli boş dönen saltanat alayı (Divriği) ye yürüdü. Orada acele ile bir takım musadereler, rüşvetlerle para toplamağa başladılar. İşi öyle bir dereceye getirdiler ki; şehirde servet sahibi bir hıristiyan vardı. Malı ve kanı müslümanlar için haram olan bu adamı şehir meydanına götürdüler. Top gibi çevgânla dövdüler, etrafına ateş yakmak için odun yığdılar. Zavallıya cehennem azabını dünyada tattırmak için bu ateş içinde yakacaklardı. Kurudan yaştan, nakidden, ecnastan nesi varsa canını kurtarmak bahasına ortaya attı. Bu suretle ateşte kavrulmaktan kurtulru.

Yine bu çirkin ve yolsuz icraatla (Sivas) a geldiler. Cennet kapılarının açık bulunduğu Ramazan ayı içinde halka zulüm ıztıraplarını tattırdılar. Müslümanların canlarına, ırzlarına el uzattılar.. Halkın her tecavüzden uzak bulunan namusunu bile kirlettiler. Bu çürümüş saltanatın sona erdiğini gösteren belirtilerden biri de Ramazan ayı içinde oldukları halde onun şartlarına bağlılık göstermemeleri, hattâ (Kadir gecesi) nden bir gün önce bü-

tün vakitlerini şehir meydanında top oynamak ve at koşturmakla geçirmeleri idi. Bu oyunlar sırasında susayan sultan öğlen ile ikindi arasında iftarını açmağa başlamıştı. İşret sofrasında açıktan açığa yeyip içmeler devam ediyordu. Sultan, bu kutlu günlerin hele bin ayda ndaha hayırlı olan mubarek kadir gecesinin değerini hiçe saymak suretiyle gösterdiği saygısızlıklarla orucunu bozarken aynı zamanda devletinin kökünü kazıyor, kendi saltanatının yüz suyunu yerlere saçıyor, Tanrı'nın gadap ateşini körüklüyordu. Derler ki:

Halkın, zulme ve kötülüklere karşı müdâra göstermesi ancak padişahın ayağını adâlet yolunda sağlam tutmasiyle mümkün olabilir. Sultan, zulmü, sapkınlığı son kertesine vardırır, zalimi mazlumdan ayırmaz, kadir gecesinin mubarek arifesini bayram haftasiyle bir tutar ve bir saatlık zevki için başına gelecek acı âkıbetleri göz önüne getirmezse onun tebaasından ne beklenebilir? Bir arap şairi:

«Derde uğramış bir adam ıztırap ve hararetinin şiddetinden boyuna su içmek ister. Halbuki suya batmış bir insan boğulmağa mahkûmdur.» diyor.

Bu zulüm ve hakaret ateşinin kıvılcımları henüz sultan gelmeden önce (Danişmendiye) vilâyetinin (Tokat) ve sair şehirlerine sıçradı.

Seyyid Hamza, teklif ve musaderelerde bulunmak üzere fermanlarla (Danişmendiye) vilâyetine gönderilmişti. Onun bir takım çapulcu Horasan'lılardan ve Moğullardan başına topladığı muhassıllarla müslüman mallarına yaptığı tecavüzler ve gittiği yerlerin altını üstüne çevirmek suretiyle yaptığı hakaretler, nefsinin havasına uyan bu adamın geçtiği yollarda, uğradığı konaklarda irtikâp ettiği rezaletler saymakla bitmez. O çevrelere getirdiği uğursuzlukları görmemek için gökteki yıldızlar bile gözlerini kapıyordu. Oturduğu her şehirde halk arasına ayrılık düşürdü. Çevirdiği fesat dolaplarından kurtulmak için ahali, yurtlarını bırakıp kaçmak zorunda kaldı. Saçtığı ateşin dumanları bacalardan değil, yüreklerden çıkıyordu. Danişmend ilinde onun tecavüz ve hakaret şarabını tatmayan, zulümlerini çekmeyen kimse kalmadı. Bu hai-

nin vasfında yazıp göndermiş olduğum kasidenin şu beyitlerini buraya nakllediyorum:

Nizamüddin Yahya'dan sonra Seyyid Hamza öyle bir Yahya olmuştur ki, şekavet yükünü başına yüklenmiş olduğu halde onun ardını takip etmektedir. Bunun belâ ve zulümlerinden Anadolu halkının yediği darbeleri uğursuz (Yezid) ile (Şemr) bile Kerbelâ şehitlerine indirmemişlerdir. Bu karanlık çehreli adamın makamı Rum diyarında zulmetten bir tepe, kendisi de sanki yolları kaplayan bir kuru kalabalık oldu. Bu zamanda bunun hükmüne ve divan ehline dil uzatanlar (Hazreti Ali) nin evlâdına iftirâ etmiş sayılmazlar.

Peygamberlerin sonuncusu (Hazreti Muhammed) «Bize zulüm edenler bizden değildirler» buyurmuştur. Bu adam o kötü huylariyle Hazreti Ali'nin hânedanına nisbet iddiasındadır. O gönlü uyanık zat, bu rüyayı doğru görmüş ve sonu da doğru çıkmıştır:

Hazreti Muhammed'i, ruhlar âleminden salına salına gelirken gördüm ve sordum. Bu Seyyid Hamza senin âilenin yakınlarından mıdır? Hayır, değildir; buyurdu. Vallahi, Billâhi, Tallahi değildir...»

Hulâsa, o alçağın kirli ruhunu kaplayan cimriliği, kötü huyları öyle aşırı bir kerteye varmıştı ki, tamamiyle kemik haline gelmiş bir yetimin kâsesinden bir yemek kokusu alsa ve bu yemek cehennem ateşi bile olsa yalayıp yutmak için alçak bir hırs ile saldırır, bütün vücudu ateş içinde olsa bir dul kadının ocağından sızan ışığa göz dikerdi.

Seyyid Hamzai Alevî'nin, Hazreti Ali'ye nisbeti ancak şeriat sahibi Hazreti Peygamber'in gösterdiği yolda yürümesiyle anlaşılabilirdi. Gerçek asalet soydan gelen asalet değildir. Ahlâk ve hareketlerinde dürüstlük olmayanlara soy asâletinin bir faydası olsaydı (Nuh) peygamber'in oğluna olurdu. Bu peygamber oğlu din ve ahlâk meziyetlerinden mahrum olduğu için soy asâletinden de bir fayda görmedi. Tanrı Nuh Peygambere buyurmuştur ki:

«Ey Nuh! O âsi evlâd senin âilenden değildir. Çükü onun gidişi doğruluktan uzaktır. Bilmediğin şeyi bizden isteme! Ben sana cahillerden olmamanı nasihat ederim.»

Mücirüddin Emîrşah vezir Save'li Alâüddin ile birlikte bu zulümlerin önüne geçmeğe çalışıyordu. Fakat Karahisar'lı Atabeyin telkinlerine kapılmış olan sultanın kulağına söz girmediği için onu iyilik yoluna dâvet etmekten de bir şey hasıl olmadı. Yirmi dört bin peygamber ümmetlerini itâat altına çağırdıkları halde halkı doğru yoldan saptıran bir tek (şeytan) ile başa çıkamamışlardır. Sultana vesvese veren iki karışık ve karanlık çehreli İblis vardı ki bunlardan biri Karahisar'lı kadı Atabek, öteki de şeytana pabucu ters giydiren Seyyid Hamza idi. Mücirüddin tutuşmak üzere bulunan bir yangının doğuracağı felâketten sakındığı için Ordu tarafına yollanmak kararını verdi. Sahip Alâüddin de yüklendiği uğursuz vazifenin neticesinden çok çekiniyordu. O sırada Anadolu'nun ileri gelen emîrlerinden (Abeşga) nın himayesine sığındı.

Abeşga, zaten bunların yaptıkları kötülüklerden çok öfkeleniyordu. Sahip Alâüddin de onun tarafına geçince öfkesi büsbütün parladı. Nihayet memlekette olup biten şeyleri istedikleri şekilde İlhanlık makamına ulaştırdılar. Bunun üzerine Kazan Han'dan şu emirleri taşıyan bir yarlığ geldi:

Sultan, yaylâkta ve kışlakta yaz ve kış mevsimlerinde Abeşga ile birlikte bulunacak, onun re'yi olmadan hiç bir iş yapmıyacak, bu suretle halka bir ziyan gelmemesi sağlanacak.»

Abeşga, sultanı (Sivas) tan (Yapanlu) yaylâğına getirmek üzere adamlarını oraya gönderdi. Elçiler, Alâüddin Keykubad'la 700 senesi Şavval ayının yedinci günü (Alakilise) mevkiinde buluştular. Sultanı ister istemez Abeşga'nın yanına götürmek üzere yola çıktılar. Abeşga kendi karargâhına bir fersah mesafede şahane bir saray çadırı kurdurmuştu. Orada Sultan adına beş nöbet çaldırdı. Abeşga bunlara karşı öyle bir siyaset kullanmak istiyordu ki heybeti gönüllerde yer tutsun. İlk te'dip kur'ası (Seyyid Hamza) nın payına çıktı. Bir sabah güneş tan yerinde ufkun perdesi arkasından başını gösterirken Seyyid Hamza bir kara yılan gibi çadırından dışarı çıkmış, divan çadırının yolunu tutmuştu. Divan toplantısı henüz başlamadan ve öteki devlet büyükleri yerini almadan önce hırsız bir kedi gibi yerine büzülmüş Müşriflik vazifesine ait bir takım yolsuz işlerle uğraşmağa başlamıştı. Akrep gibi hangi kalbi

yaralayacağını düşünüyor, mağrur bir tavırla hangi zavallının yuvasına ateş salacağını tasarlıyordu. Uğursuz kuyruklu yıldızları andıran uzun saçlarının tuzağına kim bilir hangi mazlumu düşürmek için iki tarafına salıvermişti. Abeşga bunun bir yılan gibi başını ezmek istiyordu. Divana geç gelmesini bahane etti. Halbuki her sabah divana erken gelmek hususunda ondan daha evvel davranan kimse yoktu. O gün her nasılsa azap kapıları açılmış, başını gaflet uykusundan henüz kaldırmamış, divana ayak basmamıştı. Yürekte kin olunca bahane çok bulunur, derler. Şairin:

«Seyrana gelmişsin, bahaneler arıyorsun;» dediği gibi Abeşga'da bu gecikmeyi bahane etti. Seyyid Hamza'nın otuz iki dişi sayısınca kuvvetli kazıklar yaptırarak üzerine oturttular. İki saat içinde kazıklı hummaya tutulmuş insanlar gibi otuz iki dişi gırtlağına tıkandı. Hamza'nın dostu ve adamı olan Müstevfî (Nasırüddin) de onun ardından aynı âkıbete uğradı. Bu şiddetli siyasetten sultanın fikrinde bozukluk baş gösterdi. Kalbinde ehvam ve korku yerleşti. Alçak yoldaşlarının telkinlerine uyarak Mücirüddin Emîrşah ve sahip Alâüddin ile Abeşga'dan uzaklaşmak sevdasına kapıldı. Konya'ya gitmek, orada daha geniş bir emniyet içinde yaşamak ve istediği gibi hüküm ve saltanat sürmek, işlerine hiç kimseyi karıştırmamak arzusunu gütmeğe başladı.

Gurur ve gaflet perdeleri, Alâüddin'in basiret gözlerini kapamış, kendisini saltanat tahtından zillet çukuruna atacağını düşünmemişti. Şairin:

«Kendi istikbalini kendi elinle mahvediyorsun; yoksa sana yaraşan âkıbet evvelden mi hazırlanmıştır?» sözü gereğince Alâüddin Keykubad da bu gibi bozuk düşünceler ve boş hayallerle ancak o gün için sabır edebildi. Abeşga'nın yaylâğından ayrılmak ifkrini kafasına iyice yerleştirmişti. Gece karanlığı basarken arkasında daha galip bir insan olduğunu hesaba katmadan saltanatını lekeleyecek olan bir takım hâdiseleri göz önüne almadan, o semalardan yüce padişahlık tahtını, o güneşten daha parlak bayrağını, dnizleri dolduracak kadar bol ve zengin hazinelerini kafasında esen hava ve heves rüzgârna uyarak yerinde bırakıp kaçtı. Devletinin harmanını kendi eliyle ateşe verdi. Bu ham düşüncelerle

haşmet ve saltanat nimetlerini tepti. Hattâ İlhanlık katında kazanmış olduğu teveccühleri hiçe sayarak ayağını devlet dairesinden dışarı bastı.

Güneş batar batmaz atına atlayan sultan, gecenin zifiri karanlıkları arasında yoluna devam etti. Sabah ışıkları belirirken yoldaşları ile birlikte (Sivas) hududundan beş konak mesafede bulunan (Ürgüp) kalesine kadar sürmüşlerdi. Bu çetin yolculukta sultanın bütün mal ve eşyasiyle hizmetçiler, hayvanlar büyük bir telâş içinde perişan olmuş, takatı tükenen bineklerin pek zayıf ve bitkin düşmesinden dolayı hepsi de yaya kalmışlardı. Yaya bir köylü, kaçakların yolda bıraktıkları atlardan birine binmek istedi. Hayvan dermansızlıktan yere yuvarlandı. Yolculardan bâzıları ördek gibi bir dere kenarına tünemiş, bir kısmı kaya yarıklarına büzülmüş başlarını yakalarına çekmişlerdi. Sultan, bir kölesiyle Ürgüp mağaralarından vahşî hayvanların barındığı bir mağaranın içine sığındı. Nihayet çok kötü bir durumda yakayı ele verdi. O gece tutmağa mecbur kaldığı orucun kadir gecesi kadar büyük olan değerini ganimet saymadı. Saadet fırsatını kaybetti. Günahkârlığı yüzünden sanki oruç leşkeri, üzerine baskın yapmıştı. Aydın gününü karanlık geceye çevirdi. Göz açıp yumacak kadar az bir müddet içinde devlet semasından mezellet çukuruna düşmüştü. Bir şair diyor ki:

«Eğer ipek böceği, bir gün içerisinde öleceğini bilseydi, vücudunu kuşatan bu kadar güzel elbiseyi dokurmuydu? Bahtiyar o kimsedir ki yer, bağışlar, nesi varsa dağıtır, ondan sonra gider. Eğer bu kadar efsun bilmiyorsan elini yılana sürme!»

(Halidi Bermekî) Halife (Harunürreşid) in zindanında bulunduğu sıralarda ona bir kâğıt üzerinde şu sözleri yazmış, göndermişti:

«İnsanların zulmüne karşı kudretin yetişmiyorsa Tanrı'nın senin üzerinde olan yüce kudretini hatırla.»

Müellif diyor ki:

Sultan kaçtıktan sonra yüce buyruk gereğince mahzen, ahır, mutfak ve hazinede bırakmış olduğu şeyleri kaleme vurdum. Bu yersiz hareket neticesinde terkedilmiş olan hazine ve saray eşyasını

gözden geçirdim. Ortada hiç bir düşmanlık sebebi yokken Tanrı'nın takdiri eseri olarak sultan ve adamlarının gönüllerine öyle bir kurt musallat olmuştu ki kendilerine gerekli olan eşyanın kaçırılmasında cevahir hokkasiyle meze tabağını birbirinden ayıramamış, nefîs mallar arasındaki ibrişim kumaşlar, yeşim kaplamalı takımlar yerine bayağı ev sergilerini götürmüşlerdi. Mazlumların, fakirlerin kanlariyle biriktirilmiş olan altınlı at takımları, mutfak takımları ayak altında bırakılmıştı. Allah zulüm ile mal toplayanların varlıklarını tehlikeler içinde dağıtır, derler.

Sırmalı guskunları, kolanları, sinebendleri ile bir kalemde beş bin parça altın işlemeli eyer takımı sayıldı. Altınlı bir at başlığının ağırlığı bin ikiyüz miskal geliyordu. Kolanlar ve başka takımlar da bu kıyas üzere idi. (Hâkim Senaî) nin şu sözleri sanki onun vasfında söylenmişti:

«Yoksulların, dulların mallarını topladın; katırların fercine halka yaptın; altında, gümüşte eğer kemal olsaydı köpeklerin tasmalarına takılmazdı. Bizi daha ne zamana kadar dertlerle, ıztıraplarla yakmk istiyorsun; Tanrı elbette bizi sana satmamıştır.»

Sultan, Ürgüp'te perişan bir halde yakalandı. Abeşga'nın yaylâğına getirildi. Sorguya ve yarguya çekildi. Maiyetindekiler işledikleri suçun cezasını gördüler. Kötü gidişli teşrifatçıları ölüm cezasına çarpıldılar. Alâüddin'i, Atabey Karahisar'lı ile beraber bin türlü işkencelerle esirler arasında orduya götürdüler. Bir arap şairinin:

«Ben senden daha çok şeyler istedikçe sen ihsanlarını azaltmakta ısrar ettin. Şüphe yok ki kâr peşinde koşanlar, daima hasret çekerler» dediği gibi bu zavallıların da geçirdikleri perişanlık ve ihtiyaç günlerinde vaktiyle yoksul, zengin her sınıf halktan toplamış oldukları malların günahlarından başka bir şeyi kalmadı. Önce de söylediğimiz gibi ne hazineler toplanmıştır ki sonunda başkaları kaldırmıştır! Ne zahmetler çekilmiştir ki neticesinden başkaları rahat etmiştir. (Atiy) der ki:

«Bir gün (Eba Namile) yi Mekke'de «safa» ile «Merve» arasında at üzerinde gördüm. Süvari olarak Kâbe'yi tavaf ediyordu.

Bir yıl geçtikten sonra da (Bağdad) köprüsünden yaya geçerken rastladım, sordum:

Burada yaya mı geziyorsun?

Evet, dedi. Ben herkesin yaya yürüdüğü yerde ata bindiğim için şimdi âlemin süvari olarak geçtiği bu köprü üzerinde piyade kaldım.»

Şeriat ve kanun karşısında kibir ve gururla hareket etmek şüphe yok ki sonunda güçlük ve düşkünlük getirir. Memleketin ileri gelenleri Seyyid Hamza'nın evkaf gelirlerini israf etmesinden dolayı yanıp yakılırken onun zulümlerine, gadirlerine uğrayan; koyduğu ağır tekliflerin zorluğundan yurtlarını yuvalarını bırakıp kıp kaçan mazlûmlar da bu sefer o zalimin gür saçlariyle sakalına sarılmışlardır.

Alâüddin Keykubad III ın ölümü

Sultan Alâüddin Keykubad'ı yukarıda söylediğimiz gibi orduya götürdüler. Sorgu ve yargulardan sonra ölüm cezasına çarptırmak istediler. Nihayet şehzade (Hölâçu) nun kızı olan karısının kayırmasiyle ve bir kaç sopa vurulmak suretiyle suçlar bağışlandı. Anadolu sultanlaığının (Gıyasüddin Mes'ûd) a verilmesi hakkında yarlığ yazıldı. Sultan Alâüddin'i de İlhan'ın buyruğu ile (İsfahan) a gönderdiler. Orada ihtiyacına gerekli masraflar tahsis ettiler. Buna kanaat gösterdi. Bir müddet sonra bir mecliste maiyetindeki adamlardan birisine karşı ağzını bozduğundan bu adamın vurduğu bir bıçak yarasiyle öldü.

Karahisar'lı Atabey'in son günleri

Karahisar'lı, bir kaç defa başını belâ çemberinden kurtarmış bir adamdı. Bu sefer de yasanın kılıcından yakayı sıyırabilmiş ise de yaptığı zulümler nihayet cezasız kalmadı. Uğradığı müzmin bir hastalıkla pek yoksul ve kötü bir durum içinde can verdi.

Her nefesin sonu sayılı ve başlangıcı malûmdur. Çıkan her

nefes nihayet sona erecektir. Karahisar'lının da saltanat ve debdebe semasının ayı karardı. Vuslat demleri ayrılığa, vaitler tehditlere döndü. Hulâsa bu yıl da böylece bitti.

Sahip Alâüddin'in yeni mesnedi

Sultan Alâüddin Keykubad'ın devleti sona erince Sahip (Alâüddin) (Abuşga) nın hizmetinde yerleşti. Onun katında yüce mevki kazandı. (Uluğ Bitikçi) unvaniyle vazifesinde tam bir istiklâl buldu.

Mücirüddin Emir şahın son günleri

701 = 1301 yılı içinde Mücirüddin Emîrşah Orduya gitmek kararını verdi. Ayağını Anadolu'dan çeker çekmez bir takım belâlar etrafını bir daire gibi kapladı. Devlet ve ikbal kendisinden yüz çevirdi; talih yıldızı uğursuz bir burca yuvarlandı. Hangi tarafa döndü ise kazâ, onu bir gölge gibi tâkibe koyuldu. Yolda sayısız çetinliklerle karşılaştı. Uğradığı her konakta bir engele rastladı. Şairin:

«İş çığırından çıkınca hiç bir şey fayda vermez. Kapı, her taraftan belâlarla çevrilir.» dediği gibi çaresiz bir halde kaldı. Devleti yâr, talihi parlak olduğu günlerde gözünü şimşeklerden sakınmaz, belâlardan kaçınmaz bir kahraman idi. Dergâhında emniyet içinde yaşarken zamanenin tecavüzlerinden uzaktı. Talihi yolunu şaşırınca feleğin bin türlü cefasına uğradı. Susuz kalmış bir fidan gibi etrafını öyle zaval tozları bürüdü ki artık onda, bir murat yaprağı açabilmek için hiç bir kuvvet ve tedbirin tesiri olamazdı. Devlet libası öyle yırtıldı ki, hiç bir yama ile onarılması mümkün olmadı. Hayat gemisi öyle bir mile saplandı ve öyle derin bir yere oturdu ki hiç bir çapa onun durumunu düzeltemedi. Nihayet felâket eteğinden sım sıkı yapıştı. Artık her şey, çöllerde yağan yağmurlar, kumsalda esen rüzgârlar gibi boş ve neticesizdi. Karabağ) da (Erran) a götürdüler. Saltanat sergisi dürüldü, hayatı sona erdi.

Mücirüddin Emîrşah'ın ölümü dolayısiyle yazılan bir rübâide şu sözler vardır:

«Gör ki, cihanın bir gecelik misafiri ne oldu? Bu lâcivert sema; nihayet kimlerin yüzünü karartmadı? Kimin içtiği sular, sonunda göz yaşı olup da gözünden boşanmadı? Kime ekmek verdi de mukabilinde canını almadı?»

Müellif, Mücirüddin Emîrşah için yazmış olduğu bir kasidede şu sözlerle teessür göstermektedir:

«Hicretin 701 yılı Recep ayının yedinci günü idi ki nimet ve ihsan sahibi vezir, Emîr Mücirüddin; o haşmeti âşikâr ve soyu temiz zat uykuya varmıştı. Fakat yazık ki uyanmak nasip olmadı. Gece yarısında tam sıhhatı yerinde iken ruhunu teslim etti. Onun cevheri ârızasız bir ârâz idi. Bu hâdise, Recep ayında geçen garip bir macerâdır. Tanrı, onu cennet bahçelerinde konuklasın; onu mağfiret donlariyle yarlığasın!»

Horasanlı Hoca Vecih oğlu vezir Nizamüddin Yahyanın ölüm cezasına çarptırılması

701 = 1301 yılında Anadolu'da bir çok haksızlıklar ve yolsuzluklarla mal topladığından kötü niyyetler taşımakla beraber yersiz tahakkümlerde bulunduğundan önce bahsetmiş olduğumuz vezir Nizamüddin Yahya'nın çirkin hareketlerini olduğu gibi (Kazan Han) a ulaştırmışlardı. Yarguya çekildiği zaman Anadolu'nun her tarafından başına toplanan bir çok düşmanları; şahitler, deliller gösterdiler. Bunlra karşı kendini müdafaadan pek âciz kaldı.

Diğer taraftan da mazlum Müstevfî (Şerefüddin Abdurrahman) ın çocukları tarafından koparılan feryatlar bu şikâyetleri tamamladı. (Hemedan) yolunda bin türlü eziyyetler, işkencelerden sonra başını kılıçtan geçirdiler. Dinini, alçak dünyaya değişen bu adam yakayı kurtarmak için bir çok hokkabazlıklara baş vurdu ise de çaresi olmadı. Nihayet başını teninden ayırdılar. Dünyaya zülüm ateşiyle yüz suyunu yerlere saçmış olan bu hain de nihayet toprağa karıştı. Dünyanın hali böyledir. Hazansız bahar, hicransız vuslat olmaz. Felekler gibi bütün cihanı tutan nice devletlüler nihayet her şeyi bırakıp geçtiler.

Sultan Gıyasüddin Mes'ûd'un Anadoluya dönüşü

701 yılı sona erip de 702 senesi girince Anadolu sultanlığı tekrar (Gıyasüddin Mes'ûd II) de karar kıldı. Bu hususta kendisine yarlığ verildi. Gözden düşmüş olan bu eski sultanın karanlıkta bekleyen talih yıldızı yeniden parladı. İlhan'ın teveccüh ve iltifatlarına uğradı. (Musul) yolu ile Anadolu'ya gelerek Selçuk tahtına oturdu.

Vezirlik eskisi gibi (Save'li Alâüddin) de kaldı. Türk ve Tacik bütün halk üzerinde (Abuşga) hâkim olmuş, memleket işleriyle uğraşmağa başlamıştır. Bu hal 703 = 1303 yılına kadar devam etti. Bu sene içinde (Cahi oğlu (20) (Niğde) ile (Aksaray) arasında bulunan (Develi Karahisar) kalesini ele geçirmiş isyan yolunu tutmuştu. Vilâyetin bir çok yerlerinde vergileri toplamış, halkı türlü teklifler le bıktırmıştı.

Abuşga, Sultan Mes'ûd, Sahip Alâüddin ve öteki emîrlerle birlikte kalabalık bir askerle kaleyi muhasara altına aldılar. Tam bir ay mancınıklarla hisara taş yağdırdılar. Kaledeki âsilerin işleri zorlaştı. Henüz ecelleri yetişmemiş olacak ki o sırada Azerbaycan taraflarından bir takım karışık haberler yayıldı. Kalenin fethi de bu suretle engellerle karşılaştı. Nihayet muhasarayı kaldırarak işi yüz üstü bırakıp çekilmeğe mecbur oldular.

Kazan Han'ın ölümü (21)

Bu yıl, padişah Kazan Mahmud Han memleket çevrelerinde bir gezinti yapmak, sınırların korunması için gerekli tedbirleri sağla-

---

(20) Cahi oğlu. Konya Ereğli'sinin Poyraz tarafındaki semte Cahı mahallesi derler. Ben çocukken o civardaki ilk mektepte okumuştum. Belki bu Cahi oğlunun orada arazisi, yahut onun kabilesi orada otururdu. Türbe falan pek hatırlamıyorum. **Uzluk.**

(21) Kazan'ın ölümü hakkında Eflâki der ki:

Bir gün Ulu Arif Çelebi Mevlânâ'nın türbesinde semada idi. O gün hadden aşırı şurlar eyleyip mübarek destarını arab usulünde sardı, kurt postundan olan kürkünü aksi giydi. Semâ ederek türbeden dışarı çıktı, bütün halk ve guyendeler de onun ar-

mak üzere (Horasan) taraflarına yollanmıştı. Ansızın devletinin sona erdiği, talih yıldızının söndüğü, saadet güneşinin battığı haberi yayıldı. (Kazvin) dışında (Cennet kapısı) denilen yerde dünyadan göçtü. Bir tarafta onun türlü türlü adâlet ve ihsan nurlariyle aydınlanan gözler kararırken öte tarafta saltanat düşmanlarının daima yerleri öpen riyalı dudakları gülümsemeye başladı.

Kazan Han, âdil bir padişah idi. Temiz bir düşünceye, keskin bir zekâya sahip idi. Kurmuş olduğu padişahlık töreleri o zamana kadar hiç bir hükümdara nasip olmamıştır. Bu hususta bir kaç söz söylemeyi lüzumlu gördük:

Kazan Han'ın padişahlık âyinlerinden biri sekiz köşeli kemerler üzerine dayanan yüce sarayında minber ve mihrab ile beraber renkli ipeklerle süslenmiş bir tahta minarenin bulunması idi. Bu ibadet dairesini cuma günleri için tertip ettirmişti. Cuma namazı kılındıktan sonra memleketin bilginleri, şeyhleri ziyaretine gelirler, sarayın mescidine inerlerdi. Azizlerden, erenlerden bir dernek o hayırlı sığınağa devam ederler, nimetlere, ikramlara konarlar, hayırlı konulardan dine ait bahislerden söz açarlardı.

Hassa dairesi çadırı o şekilde tertip edilmişti ki; bunu meydana getirmek için ikiyüz usta ve döşemeci yirmi gün çalışmış ve öyle bir azamette döşemişlerdi ki çadırın bir tarafı üç gümüş direk üzerine, öteki tarafı üç altın direk üstüne dayanmakta idi. Padişahın makamına tesadüf eden köşesi Feleğin gök kubbesi gibi parlak yıldızlarla süslenmiş, renkli cevahirlerle bezenmişti. Çadırın bir köşesine Arşdan daha yüksek ve nefîs mücevherlerle işlenmiş dört ayaklı bir taht konulmuştu. Meclisindeki eşya ve takımları halis altın ve gümüşten yapılmış, surahiler, kadehler, cevahir ve mercan kakmalı idi.

---

kasından yürüdüler, ölüler musallasına kadar gittiler. Orada kürkünü omuzundan aşağı atıp «gaip cenaze namazı kılın» diye buyurdu. Namazdan sonra yine türbeye döndü. İstigraktan kendine gelince anası Fatma hatun, namaz keyfiyetini sordu: Vaktın padişahı Gazan Han - Tanrı onu yarlığasın - âlemden geçti dedi. Bu vâkıa 703 yılı içerisinde oldu, bir müddet sonra Konya tüccarı geldi, onun ölümü haberini getirdiler. Eflâki, t, II. P. 321 Gazan Mahmud Han, 11 Şevval 703, 17 Mayıs 1304 de öldü. D'Ohsson, Histoire des Mongol, t. IV., p. 350. **Uzluk.**

Hulâsa Kazan Han'ın saltanat çadırında gözlerin görmediği, kulakların işitmediği derecede bir ihtişam ve debdebe var idi ki böyle bir saray çadırı zamanımıza kadar hiç bir hükümdarın eline geçmemiştir. Etrafından misk ve amber kokuları süzülürdü. Çadırın tertibatı bittikten sonra İlhan'a gelip görmesini arzettiler. Bir kaç gün savsakladı. Memleket ve devlet işlerinde pek bilgili ve temiz inanlı olan padişah buyurdu ki:

«Ben işi sorup tahkik ettim. Malûmdur ki padişahlarda yüzbin türlü kudret ve istidat vardır. Böyle mükemmel ve muhteşem bir çadır şimdiye kadar yapılmamıştır. Fakat kemaline eren her devlet zevale yaklaşmış demektir. Benim bu seraperdeyi gezmeğe ve o taht üzerinde oturmağa gönlüm varmıyor.

Bunun üzerine memleket emîrlerini, vezirlerini, imamlarını, kadılarını ve şeyhleriyle hafızlarını ve daha başkaca salih ve âbid kimseleri davet ettiler. Kalabalık bir cemaat toplandı. Üç gün geceli gündüzlü namazlar kılındı. Dualar okundu. Bir kaç defa hatimler indirildi. Ancak bu dinî âyinler yapıldıktan sonra padişah çadıra girdi. Hiç bir çağda eşi görülmemiş olan (Şahane seraperde) yi gözden geçirdi.

İşte Kazan Han'ın ölümü bu yüce makamların kemalden zevale yüz tutmasına sebep oldu. Ecel eteğine yapışınca ne bu törelerin, ne de o parlak âyinlerin düzeni kaldı. Bir şair şöyle diyor:

«Yer üzerinde taht kuran hangi padişah vardır ki asüman sonunda onu da sarsmasın. Semanın altında doğan her mahlûkun, biri topraktan; biri de kandan olmak üzere iki anası vardır. Kandan anamız bizi naz içinde besleyip büyütür, fakat toprak ana nihayet ondan geri alır. Dünya evinin iki kapısı vardır. Birinden girilir, ötekinden çıkılır.»

İskender (Abi hayat) aramak için hazinelerin gururunu başında taşıdı. Defineler bulmak sevdasiyle uzun yollara gitti; canının kuvvetini artırmak isterken hayret çölünde cansız düştü. Aradığını bulamadı. Fakat hikmet atına binen (Hızır Peygamber) hayatını ebedîleştirdi. «Sen benimle beraber bulunmağa tahammül edemezsin» itâbiyle Musa peygamber'le yoldaşlık yapamadı. Azizlerden biri diyor ki:

«Devletlüler için, bir geçit yeri olan şu dünyadaki değişikliklerin sebeplerini anlamak gerektir. O dünya ki, her tarafı fitnelerle, yalanlarla doludur. Ona aldanıp da hatırlarının şahinini yükseklere uçuranlar cihanın ahvaline dikkat etmezler. Bilmezler ki, daha evvelki hükümdarlar nasıl gelmiş, nasıl idare etmiş, nasıl geçip gitmişlerdir?. Âkıbetleri ne olmuştur? Dünyada ne yemiş, ne götürmüşlerdir? Ancak bu geçici âlemin iğreti süslerine, servetlerine güvenip de uygunsuz yollara sapmaktan sakınanlar, ayaklarını cihanın gurur dairesinden çekenler ve ruhlarını onun kirlerinden temizleyenlerdir ki iyi ün bırakarak giderler. Zaman kurda benzer. Kimi yakalarsa onu parçalar. İnsan etiyle geçinen böyle bir canavara nasıl güvenilebilir? Giderken dünya malından bir şey götüren kimse yoktur. Gelip geçen her fânînin dünyadan götürebileceği şey, ancak yapılmış olan iyiliklerin manevî kazancıdır.»

Bir şair de şu ibretli sözleri söylemiştir:

«Gel! söyle! Perviz, dünyadan ne götürdü? Git ve sor ki, Kisrâ zamaneden ne fayda buldu? Biri hazinelerini başkalarına bıraktı; öteki fethettiği diyarları başkalarına ısmarladı. Âfiyet içinde yaşayanlar mal ve serveti olmayanlardır. Cihanın malına sahip olanlar ne oldu? Âkıbet ölmediler mi?

Dünyadan bir şey götürebilenler, ancak götürebilecekleri kadar aldılar. Yeyip içenler ancak midelerini dolduracak kadar sarf ettiler. Kazan Han'ın ölümü için yazılan tarih kıt'asında şu sözler vardır:

«703 yılı Şavval ayının onbirinci Pazar günü öğle vaktı (Kazvin) sınırlarında bulunurken adâlet cihanı dindar Kazan Han bu geçici âlemden yüce cennetler tarafına gitti.» (11 - Şevval - 703 = 14 Mayıs - 1304).

Olcayto Han'ın cülûsu

Kazan Han'ın devleti sona erdikten sonra memleket tahtı (Olcayto) nun cülûsiyle şeref buldu. Bu cülûs dolayısiyle vurulan beş nöbetin yankıları gök kubbedeki yedi bekçinin kulaklarında seslen-

di. Biri zamanenin âsafı (Reşidüddin) öteki divan veziri (Save'li Sadüddin) olmak üzere her biri hakkiyle bilgin ve değerli iki veziri var idi. Bunların güzel tedbir ve idareleriyle bütün memleket sükûn ve güven içinde bulunuyor, zengin, yoksul her sınıf halk, devletin adâlet sığınağında kaygusuz yaşıyordu.

Bu sıralarda (İrencin) (22) Anadolu'ya geldi. Memleketi dolaşmağa başladı. (Konya) çevresine vardığı zaman Türk beylerinden (İlyas) adında biri Büyük Alâiye hanına gelmiş, o geniş kârvansaray'a sığınarak isyan etmişti. (İlyas bey) İrencin'in ziyaretine gelmediğinden Türk ve Tacik askerlerinden bir kafile bu âsinin muhasarasına gönderildi. Yirmi bin süvari iki ay müddetle gece gündüz bu mevkiin zaptına uğraştı. Ne mancınık taşlarından, ne çelik zırhları delip geçen ok sağanaklarından, ne de neft ve ateş saçan âletlerden bir fayda görüldü. Bundan sonra her yerde bir kârvansarayı veya her şehirde bir şifa yurdunu ele geçirenler isyana koyuldular. Buraları birer isyan ve fitne ocağı haline getirdiler.

Yine bu yıl içinde divan veziri Sadüddin'in kardeşi (Şerefüddin Misafir) memleket kanunlarını düzeltmek ve maliye işlerini yoluna koymak üzere Anadolu'ya geldi. Hakkiyle güzel huylu, meziyyet sahibi bir vezir idi. Fakat etrafındaki hacipler, naipler leş

---

(22) İrencin Noyın hakkında Eflâki der ki:
Sadeddini Mesnevihanı Veledî «demek S. Veled'in mesnevilerini okutan zatlar varmış, **Uzluk**» anlattı: Bir gün büyük Emîr İrencin Noyın Sultan Veled'i ziyarete gelmişti. Dedi ki, bizim Bakşilerimiz «Bakşı âlim demektir» Cihanın hudavendi yâni sahibi 40 dır diyorlar, doğru mudur? O cemaatın sözüne göre Ulu bir tanrı vardır ki 39 huda anın hükmü altındadır ve her biri andan hudalık tutarlar, ve o kırkıncı huda hepsinin başıdır, ondan yukarıda yoktur. Bir başka misal vereyim: senin uşakların ve adamların senin fermanına bendedirler, seni kendilerinin sahibi bilirler, sen de kendini Han'ının bendesisin, o da Kaan'ın bendesidir. Bu herbirine vacib ve savab odur ki kendi hâkiminin müsahhar ve mutii olalar, siyaset mehuzu olmıyalar, yavaş yavaş ulu padişahın dergâhına erişmek ve kârda anın takdir ve tahriki iradetinden kardadırlar. O ulu Tanrının temşiyeti meşiyetindedirler, hal dili ile hepsi Tanrı uludur derler, Ulu tanrı anı bilirler, hem de öyledir, bütün peygamberler, veliler Ulu Hakanın Tuşmal ve yakın-

kargaları gibi tamâkâr ve vurguncu kimselerdi. «Kişinin huyu pek güzel olunca hizmetinde bulunanların ahlâkı bozulur» derler. Güneşin ışıklarına perde tutan bulut parçaları nasıl onun parlaklığını örterse bu karga tabiatlı kimseler de vezirin parlak fikir ve tedbirlerine engel oluyorlardı. Bu yüzden işlerin düzeninde yürümesi mümkün olmadı. Bu güruhtan her hangi biri eğer halktan bir kimsenin dileğini yerine getirmiş ise, bu, onların ahlâk ve tabiatlarındaki iyilik neticesi değil, belki yanlış bir tesadüf eseri olmuştur. Şair diyor ki:

«Güneşe cimrilik yaraşmaz, fakat kara bulutlar onun ışığına engel olur.»

Taberistan'lı memurlar emanet ve diyanetten uzaktı. Kirman'lılar, Horasan'lılar ise yoksul ve zavallı halka perişanlıktan başka bir şey getirmediler. (Rey) lilerden, Şiraz'lılardan ise iş başarmak beklenemezdi.

Şerefüddin Misafir'in iki naibi vardı. Biri (Bahâüddin Dâru) idi ki hiç bir derde ilâç olmadı, belki ahaliyi teklif ve tamâ ateşiyle kasıp kavurdu. Öteki de (Hevle rudu) idi. Bunlar bin kişinin yüz suyunu bir ekmeğe satan kimselerdi. Her ne kadar bir takım vergiler tarh ettilerse de etraf vilâyetlere gönderilen âmiller ceplerini doldurmaya çalıştıklarından koydukları tekâlif esaslarıtutunamadı. Şerefüddin misafir, geri dönünce kurulan bütün nizam

---

larıdır, halkı onun hizmetine çağırırlar, onun hakikat ve derinliğine erişmişlerdir, kendileriyle bir âyin, yarlığ ve ferman, mucize, keramet, şimşir tutarlar. Fakat başkalarınınki onlar hatâyı taklid ederler, uydukları ayrı hudadır.

Akıllı, gönül gözü açık kimse odur ki sultanın yakınlarının yaptığını yapar, onlarla dostluk tutar, o yol üzre hayırlı işe inkıyada meşgul olur, Sultan hazretine yol bulur, maksada erişe. Şunun gibi ki senin has ve mukarriplerin değersiz Nögerlere benzemez, zira ahaliye anlardan hacet reva olur, başkalardan bu müyesser olmaz. Peygamberlerin, Velîlerin yolu da budur. Noyın bunun üzerine baş kodu, mürid oldu. Ben bu suali âlim ve hakîmlerden kaç defalar sormuştum, hiç bir uludan böyle aydın cevap almamıştım, bugün ona eriştim, hakkın inayeti, sizin himmetinizle islâm dini yüz getirip anlardan bizar oldum, müslüman oldum dedi. Eflâki t. II, P. 271. Aksaraylı Konya'nın Moğullar tarafından yağmasından çok bahsetmez, İrencin Noyınların şu alâkalarının tesiri olsa yakışır. Uzluk.

ve kaideler de bozuldu. Vilâyet mutasarrıfları tekrar kendi bölgelerinde vurup kırmaya başladılar. Halk bu hallerden tamamiyle bıkmış, usanmıştı.

Sultan Gıyasüddin Mes'ud'un ölümü

Bu sıralarda sultan Gıyasüddin Mes'ûd, müzmin bir hastalığa yakalanmıştır. Vücuduna ârız olan felç ve başka marazlar günlerdenberi devam ediyordu. Artık ne dilinde, ne vücudunda duygu ve hareketten eser kalmamıştı. Her ne kadar zamanenin (Cimşid) i derecesinde bir sultan idiyse de artık devlet kendisine arkasını çevirmiş, gerdeninde iki yılan taşıyan (Dahhâk) gibi feleğin cefasını çekecek takatı, hâdiselerin darbelerine karşı koyacak kudreti kalmamıştı. İzzet hazinesi olan göğsü âdetâ bir gam denizine dönmüş, sadefi andıran karnı misk keçilerinin göbeği gibi delik deşik olmuş, ömrünün sayılı rakamları sıfıra inmişti.

Mizacı bozulan, gençliği çöken zavallı sultan tam bir sene de çetin ıztıraplar içinde çırpındıktan sonra kolu, kanadı kırılmış bir kuş gibi dünyadan göçüp gitti. Sultanın ölümü memlekete sarsıntılar, kargaşalıklar düşürdü. Padişahlık güneşi onun gitmesiyle karardı. Devlet ayı onun hükümdarlık semasında battı. Cihanın güzel günleri sona erdi.

Her doğuşun bir batışı, her yükselişin bir düşüşü vardır. Zaman, her kime bir eliyle cilve etmişse öteki eliyle onu berbad etmeğe çalışmıştır. Felek, sabahtan verdiğini gece geri alır, koyduğunu kaldırır, diktiğini devirir. Slutan Gıyasüddin Mes'ûd da nihayet dünya emanetini geri verdi. Can kuşunu ten kafesinden uçurdu. Şair ne güzel söylemiştir:

«Feryad elinden, ey canavar kılıklı zamane! Yusuf gönüllülerden ne istiyorsun?»

Sahip (Lağüşî)nin vezirliği

Bu sıralarda (Lagüşî), (Ağaçeri) adında bir emîrle Anadolu vezirliğine gönderilmiş, altın damgalı bir yarlığ hükmüne göre (Erzurum) sınırlarından (Antalya) kıyılarına ve (Sinop) sahillerinden (Diyarbekir) hudutlarına kadar uzayan bütün Selçuk diyarı-

nın idaresi ona havale edilmişti. Lagüşî, halkın altından kalkamıyacağı kadar ağır teklifler ve iltizamlar getirdi. Müellif diyor ki:

Her kim kendi çıkarı için Tanrı emaneti olan halkın boynuna ağır yükler yükletir, her çoban, sürüsünden mes'ul bulunduğunu unutursa tehlikeden başka bir meyva elde edemez. Her işte kolaylık yoluna gitmek rahatlığa sebep olur. Çetinlik her zaman zarar getirir.

Yeni vezir bir müddet (Ağaçeri) ile birlikte debdebe ve ihtişam gösterdi Bayraklar ve davullarla dolaştı. Bu gibi debdebeler, kuru gürültülerle mevkiini yüceltmek, itibar kazanmak istiyor ve bu suretle de vergileri artırmak yolunu düşünüyordu. Halbuki ne bayrak ve ne de davul ile isteğini yerine getirebildi. Neticede hiç bir şey yapamadı. Müellif: Sahip (Lagüşî) hakkında yazdığı bir hicviyede şöyle diyor:

«Senin için medih veya hiciv yaraşmazsa da benim can bağışlayan sözlerim her halde hoşuna gidecektir. Ey dinleyenler! Bu sözleri iyi kavrayın ki onun sağır kulağına ulaştırasınız. Eğer bu adam daha iki ay vezirlikte kalacak olursa memlekette ne şehirden bir eser, ne de ev bark sahibi kimselerden bir haber bulacaksın! Bu gidişle her eli bayrak tutan vezir, her eli kalem tutan edîp olacak. Davullara, dömbeleklere, düdüklere artık hacet kalmadı. Hangi köye uğrasan kendin bizzat (İsrâfil) in (sûr) u gibi ötecek, oraya ölüm sesleri götüreceksin....»

Ağaçeri'ye İrencin iltifat göstermediği gibi kıymet de vermedi. Bundan dolayı pek gücendi. Ahvalden şikâyette bulunmak üzere İlhanlık makamına gitti. Kendi fikrince buradan kuvvet alacak, istediği gibi hükmünü yürütebilecekti. Fakat İlhan katında umutlandığı yardımı bulamadı. Ancak onurunu korumak için yarlığını yenileyerek geri döndü. Bu dönüşten de bir şey koparamadı. Kırılan çanak yerini doldurmamıştı.

Vezir Lagüşî, elçisi Ağaçeri'nin düşkün durumunu görünce; ondan yüz çevirerek İrencin noyın'a yanaşmak zorunda kaldı. Vilâyetlerden büyük bir desise ile toplamış olduğu paraları onunla yarı yarıya bölüştü. Ağaçeri, bu hale uzaktan seyirci kaldı. Ar-

tık bir itibar ve mevkii kalmadığını anlayınca kör pişman geri döndü.

Lagüşî bir müddet saz, söz âlemlerinde çalıp çağırdı. Fakat güzel ahlâklı ve iyi tedbirli bir insan olmadığı için bu çalıp çağırmalar kendisine kuru gürültüden başka bir safa vermiyordu. Neş'esi solmuş, debdebesi bozulmuştu. Gönül, vücudun sultanıdır derler. Onun neş'esi arttığı zaman bütün âzâ da neş'elenir; insanın ruhu safa bulur. Fakat gönüle kaygular dolunca vücudun da âhengi bozulur.

İrencin bu yıl zulüm yapmağa, dünya malı hırsiyle her tarafa el uzatmağa koyuldu. Bu yüzden (Aksaray) taraflarında bir takım fena hâdiseler baş gösterdi. Bunlardan biri Alâüddin kârvansarayı vak'ası idi. Müellif bu hâdiselerin tafsilâtını anlatırken diyor ki: O yıl, padişah Kazan Han'ın yarlığı gereğince memleket evkafının (Mütevellî) si bulunuyordum. Karamanlılar, o sıralarda büyük Alâüddin hanına çekilmiş olan (Memreş) adında bir âsiye karşı besledikleri düşmanlık yüzünden hanın burçlarından ikisini harap etmişlerdi. Bu tahrip dolayısiyle Konya ve Aksaray yolları tamamiyle kapalı kaldı. Memleket vezirliğinden verilen yarlığ ve (Al damga) hükmüne göre on bin adet (?) sarf etmek suretiyle bu yıkık burçları onarttırdım. Yapılan tâmirden maksat o vakfın tekrar irat getirir bir hale konulması idi. Han, iki yıl sonra tekrar eski parlaklığını buldu. Halka güven geldi, yollar açıldı. Bu sefer Türk beylerinden (İlyas) adında birisi (İrencin) noyına karşı isyan ederek bu hana sığındı. İrencin, önce de bahsettiğimiz gibi 20,000 kişi ile tam iki ay müddetle burasını muhasara ettiği halde bir şey çıkaramamıştı. Varlığı, daima memleketin yıkılmasına sebep olan Aksaray'lı (Şenkit oğlu) hânın tâmirini bahane ederek fesatçılığa başladı. Zaten vilâyetlerin imarı, vakıf ve hayır müesseselerinin tamiri gibi işler bu bozuk fikirli insanlar nazarında büyük bir cinayet sayılırdı. İrencin, beni bu hanın tâmiri suçu ile töhmetli saydı, müslümanlık şartlarına göre yaptığım hayırlı işten dolayı hırpalamak istedi. Gûya o han tâmir edilmemiş olsaymış (İlyas) da oraya sığınmaz; bu kadar Moğul kanı dökülmezmiş gibi fâsit bahanelerle muhasarada ölen her Moğulun kan bahasını bu âcize yükletti. Önce sarfedilmiş olan 10,000 adetten başka bu se-

fer de zorla 6,000 adet tazminat kopardılar. Müslümanlıkta ve hükûmet şartlarında Evkaf mütevellisi için memleket vakıflarını bakımsız bırakmak nasıl bir hıyanet sayılırsa (İrencin) hükûmeti zamanında da bunları imar etmek öylece bir suç sayılıyordu. Bu aksi telâkki, zamanenin garip cilvelerindendir.

Hakîm, ayağını adâlet caddesinde pek basmalıdır ki işler hayre dönsün, memleket belâlardan kurtulsun. Et bozulursa tuz ile ıslah edilir. Fakat tuz bozulunca hiç bir çare bulunmaz. Mazlumun bir dileği olursa hâkimden çare arar. Fakat hâkim zalim olursa; işlerin âkıbetini görebilmek için basiret gözü kapalı olursa ona tedbirin ne faydası olabilir? İkinci bir vak'a daha:

Şekûr oğlu Oktay, bir yarlığ hükmünce (İncu) vergileri tahsilâtı için Aksaray'a gelmişti. Sarf ettiği gayretlere ve uzun sözlere rağmen İrencin'den yüz bulamadı. O da Ağaçeri gibi eli boş döndü.

İrencin, yalnız (Ali paşa) nin Aksaray caddesinde atadan kalma hükûmet ve idaresini tanımış, bu mevkii yine ona havale etmişti. Halbuki Şenkit oğlu İrencin'e arkalanarak Ali Paşa'ya düşman kesildi. Ortada hiç bir sebep yokken âdeti veçhile gerek (Ali paşa), gerekse kardeşi (Ahi Ahmed) aleyhinde bir takım iftiralar uydurdu. Yaptığı telkinler, İrencin'in kafasında yer tutmağa başladığından Ali Paşa ile kardeşi Ahi Ahmed ve adamlarını ortadan kaldırmaya karar verdi. Bu yüzden Ali Paşa ile Şenkit oğlu arasındaki açıklık muharebeye kadar vardı. Dört ay müddetle her gün Şenkit oğlu, çekildiği Aksaray şifa yurdundan dışarı fırlar, bu iki kardeş ve adamlariyle şehir meydanında çarpışırdı. Her iki taraftan bir çok süvari ve piyade yaralandı. Nihayet iki tarafın kuvvetleri de yüzlerini kendi yurtlarına çevirdiler. Daha sonra tatar askerinin gelmekte olduğu hakkında Şenkit oğlu tarafından çıkarılan bir şayia ağızlarda dolaşmağa başladı. Bu uydurma haber üzerine bozgunluğa yüz tutan Ali paşa müellifin mülkü olan (Salime) kalesine gitti. Oradaki adamlariyle, akrabasından kale kâtibinin yanına sığındı. Şenkit oğlu ile o zamanın Aksaray kadısı (Merendli Mecdüddin) in torunu bahsi geçen Ali paşa kafilesini takip ile (Salime) kalesine dayandılar. Paşaya dostça haberler gönderdiler. Andlar verdiler. Paşa bunların sözlerine aldanarak kaleden

dışarı çktı. Halbuki hainler yeminlerini çiğnediler. Ali paşa ile otuz adamını öldürdüler. Bütün servet ve mallarını - Müellifinki de dahil olmak üzere yağmaladılar.

Şeyh Cemalüddin Hamuşi

Büyük şeyhlerden (Cemalüddin Hamuşî) şehirdeki bu karışıklıklardan çekinerek memleketi terketmiş, bir kaç gün rahat yaşamak umudu ile (Salime) ye gelmişti. Şeyh Cemalüddin değerli pirlerden olup daima seccadesinde Tanrı'ya kullukla meşguldu. Yaşı yüze yaklaşmıştı. İhtiyar şeyhi esir ederek şehre yaya getirdiler. Yirmi gün işkence yaptılar sopa ve çomak darbeleriyle bütün vücudunu bereler içinde bırakarak ölüm derecesine getirdiler Yüz yıldanberi biriktirmiş ve ihtiyarlık günleri için saklamış olduğu bütün servetini meydana çıkardılar. Para ve ecnas altınlarından başka eski sultanlar zamanında basılmış 12,000 tane altını vardı. Alıp tasarruf ettiler. O dinsiz mel'ûnlar zavallı ihtiyarı iyice soydular. Ellerine geçen malın beşte birini İrencin'e verdiler. Geri kalanını da kendi zimmetlerine geçirdiler.

Aksaray'da öldürülenler

Aksaray'da öldürülen sayılı kimseler şunlardı: Ali Paşa, kardeşi Ahi Ahmed, (Hoca Ömer Şerefüddin), Hoca Yakut), (Hacı Yusuf) (23), Ferhad, (Nerbaşı), (Leylei kâtip oğlu).

Şenkit oğlu bunlardan kuşkulanıyordu. Hepsini birbiri ardından (Rind) lere teslim ederek müfsit emelleri uğrunda öldürttü. Bunların ardından da (Sarıca Müşrif) ve daha başka kâtiplerden ele geçirdiklerini öldürerek mal ve mülklerini yağmalattı.

Memreş oğlu vak'ası

Memreş oğlu, Karaman oğullarından yüz çevirmiş, adamların-

(23) Aksaray'da Hacı Yusuf mescidi adı altında dış duvarı en güzel çinilerle süslü mescid hâlâ vardır. Zafer mektebi yakınındadır, camiin imamı Aksarayın eski âilelerinden Kadı oğullarıdır. **Uzluk.**

dan elli kişi ile birlikte sığınmış olduğu Alâî hanında bozguna uğrayarak (Sutay) ın müsaadesiyle (Eyüphisar) kalesine yerleşmişti. Şenkit oğlu, ortada hiç bir sebep olmadığı ve bu adamların kimseye zararları dokunmadığı halde Memreş oğlunun üzerine yürüdü. Kaleyi muhasara etti, bir çok tahribattan sonra zafer bulamayarak geri döndü. Memreş oğlu, bir müddet sonra her hangi bir isyanla ilgili olmadığına güvenerek şehre geldi ve bir mescid yanına indi. Şenkit oğlu, tıpkı Ali Paşa'ya yapmış olduğu hâdiseyi buna da yapmak istiyordu. Memreş oğlu, bu hiyleler dolayısiyle İrencin'e zaten gücenmişti. Müslümanlık icaplarına göre işittiği her söze körü körüne itimat etmeyerek ancak her iki hasmı karşılaştırdıktan sonra hüküm vermek ve yalnız bir düşmanın sözü üzerine ötekini suçlu tutmamak lâzımgelirken İrencin bunu yapmıyordu.

Memreş oğlu'nun gafil bir durumda ve adamlarının dağınık bir halde bulunmalarını fırsat bilen hasmı, başına topladığı adamlariyle, üzerine bir baskın yaptı. İki taraf muharebeye tutuştular. Yalnız ve yardımcısız kalan Memreş oğlu can havliyle yanındaki mescide sığındı. Dinsiz Şenkit mescide ateş verdi. Memreş oğlu sanki (Ebulehep) tarafından yaktırılmış olan bu ateş arasından dışar fırladı. Aralarındaki çarpışmada öldü. Şehirdeki ambarları, paraları, serveti tam bir ay müddetle yağmalandı. Bir kısım ambarlarını naklettiler. Maktulün naip ve mutemedine işkenceler yaparak (Eyüphisar) kalesindeki definelerini açtırdılar. İki ester yükünden fazla çıkan altın ve gümüş paralarını zaptettiler.

Söylendiğine göre Memreş oğlu, nakid, ecnas ve sürü olarak üç yüz bin altına varan bir servet bırakmıştı. Bunlardan ufak bir payını sükût hakkı olarak bir elçi ile İrencin'e gönderdi. Üst tarafını tamamiyle daldırdı.

Pek pinti ruhlu olan Şenkit oğlu, o servetin bir hayrını görmediği gibi hiç bir hayırlı işe de sarfetmedi. Bu yüzden de her kesin düşmanlığını kazandı. Hazreti Peygamber bir hadisi şerifte «Pintilerin malını harise veya varise müjdeleyin!» buyuruyor.

Başka bir vak'a daha:

Bu hâdiselerden sonra Aksaray'ın eşraf ve ileri gelenleri ile imam ve şeyhlerinden ve haksız yere öldürülmüş olanların varisle-

rinden yüz kişi kadar bir dernek (Yapanlu) yaylâğında bulunan (İrencil) in yanına giderek Şenkit oğlu'nun zulümlerinden şikâyette bulundular. Meseleyi haber alan Şenkit oğlu, yağmaladığı mallardan ayırdığı ufak bir hediye daha göndererek İrencin'in ağzını kapamağa muvaffak oldu. Bu suretle yapmış olduğu zulümlerden dolayı hiç bir mazlûm hakkında adâlet gösterilmedi. Şikâyetçiler eli boş geri döndüler. Müellifin bu hâdise münasebetiyle yazdığı bir şiirde şu nükteler vardır:

«Zalim bir hâkim, kalem silâhiyle yay ve ok taşıyan hırsızlar kadar aşkıyalık yapar. Başımızın selâmeti için kurtlardan korkumuz yoktur. Çünkü uğradığımız bütün tecavüzler, adâletsizlikler çobandan gelmektedir. Hırsızın, bağ duvarını delmemiş olduğuna şaşmamalıdır. Çünkü hırsızlığı bizzat bekçi yapmaktadır.»

İrencin, bu vak'alardan sonra kulluğunu arzetmek üzere İlhanlık katına gitti. İltifatlar görerek, yarlığını yenileyerek döndü. O yıl (Niksar) da kışlak kurdu. Bu şehir ve çevresinin gelirlerine burada anlatılması uzun sürecek bâzı bahanelerle el koydu. Şehir ve vilâyet vergilerini o kadar sert ve şiddetli icraat ile tahsile başladı ki vaktiyle kararlaştırılmış olan tevziat dairesinde toplanan bütün bu vergi ve resimler kâfi görülmedi. Nihayet mülk sahipleri mallarından vaz geçerek vergiden kurtulmak çaresine baş vurdular. Fakat alçak muhassıllar ellerini halkın yakasından ve sakalından ayırmadılar. Bu yüzden vilâyetler tekrr haraplaşmaya yüz tuttu. Bir şair demiştir ki:

«Tebeasının malından sermaye biriktirmek isteyen padişah, sarayının temelini yıkmakla ün kazanır.»

Bu zalim hâkimin elinden feryad eden zavallı halk Ulu Tanrı'ya sığınmaktan başka çare bulamadı. Bir arap şairi şu tavsiyede bulunuyor:

«İşler çığırından çıktığı ve çetinleştiği zaman Tanrı'ya ısmarla! Seni doğru yola ulaştıracak odur. Sakın Tanrı'dan başkasına güvenme! O en güzel vekil ve senettir.»

Mazlûmların himmeti, nihayet o zalimi de devirdi. O devleti de sona erdi. (Olcayto) nun şevketi de zeval buldu. O da dünyadan göçtü. 716 = 1316. Şu şiirdeki ibretli sözlere bakınız:

«Sancar, yıllarca yedi ülkeyi tutmuştu. Âkıbet öldü. O varlıklardan kendisi için hiç bir şey götüremedi. Hüküm ve adâletiyle dünyanın malını topladı. Fakat kendisi yemeden hepsini düşmanlarına bıraktı. Uzun yıllar, padişahlıkta hüküm yürütmüş, devran sürmüştü. Onun da son nasibi ölüm oldu.» (24).

Ebu Said Bahadır han'ın padişahlık günleri

Olcayto'nun ölümünden sonra dünya, (Ebu Said Bahadır) Hanın devletinin kudreti ve saltanatının uğuru ile tazelendi. Memlekete yeniden ferahlık, parlaklık ve canlılık geldi. Güven, asayiş yenilendi. Bütün halk arasında sükûn ve rahat baş gösterdi. Müellif bu hükümdar için yazdığı bir mesnevîde şu takdirleri gösteriyor:

«Dünyanın uğuru yerine geldi, uğursuz yıldızlar semadan dışarı çıktı. Cihanın dönüşü kutlu bir mertebeyi buldu. Seyyareler bu padişahın adiyle tesbih çekmektedir. Şu mes'ûd durum içinde devlet ve ikbal seraperdesinin iplerini güneşin hüzmelerine bağ-

---

(24) Olcaytu İranlı müverrihler şiî olduğu için Hüdabende, sünnî muharrirler ise Harbende, yâni birinciler Tanrı Bendesi, ikinciler Eşek bendesi. Halbuki her iki taraf da haksızdır. Onun asıl adı Horbanda yâni Moğulcada **Üçüncü** demekmiş. Argun Han'ın üçüncü oğlu olduğu için. Bir zatın adını da Üçüncü diye işidiyoruz. Bk. d'Ohsson, Histoir des Mongol, t. IV, P, 480; E. Blochet Introduction â l'histoire des Mongol, P. 50, n. I. **Uzluk.**

Eflâki diyor ki:

Harbendeyi, rafaziler, şiîliğe döndürdüler, Peygamberimizin Medine'deki türbesinde bulunan Ebubekr'in mezarını oradan çıkarmayı, gizlice kararlaştırmışlar, hattâ Anadolu'daki hatiplere emir vererek minberlerde Çiharyarı güzinin isimlerini söylemekten menetmişler. Sultan Veled'e bunu anlatmışlar, son derecede canı sıkılmış, bana Emîr Arif Çelebi'yi çağırın demiş. Arif Çelebi gelince, yol hazırlığı yap, İran'a git, zavallı Harbendeyi bu kötü şeylerden vaz geçmesi için nasihat eyle, demiş. Fakat bu sıralarda bâzı engeller çıkmış, nihayette S. Veled vefat eylemiş, sonra 715 yılında iyi dostlarla Arif Çelebi yola çıkmış. Bayburt'a, Ahi

ladı. Ruh kuşu, dilekleri sağlamak için memlekete müjdeler getirdi. Bu saadetli çağlarda onun (Usturlab) ı güneşi kucağında tutmaktadır. Devlet ve ikbal bu padişaha el uzattı. Sultanlık tahtına oturdu.»

Bahadır Han'ın cülûsundan biraz sonra memleketteki değişikliklerden faydalanmak isteyen Anadolu âsileri her taraftan tekrar baş kaldırdılar. Yine itâattan yüz çevirdiler. Bunlar zaten kurtlar ve köpekler gibi fırsat bekler, avlanmağa elverişli zamanları ganimet sayar. Karşılarında kuvvetli düşman görünce kaçarlardı. Anadolu'nun her tarafında karışıklık başlayınca müslümanların emniyetini sağlamak; sınırları korumak için ordu tarafından büyük Noyın (Emîr Çoban) kuvvetli bir askerle yola çıktı. Kutlu talihi ve uğurlu yıldızı ile Anadolu'ya yetişti. Gelir gelmez âtıfat gölgesini vilâyetlere yaydı. O yıl (Karanbük) te kışlak kurdu. Memleketin her tarafı onun güzel tedbiri ve adâletli icraatiyle öyle yatıştı ki heybetli bütün âsilerin gönüllerine korku saldı. Bir şair:

«Onun yer yüzüne şimşek gibi çakan adâlet ışığı, karanlıkları mahvetti.» diyor. Her taraftaki Türk beyleri ona baş eğdiler. (Burgulu) da Hamid oğlu (Feleküddin Dündar), (Gurgurum) da Eşref oğulları (Karahisar Devle) de Sahip Fahrüddin oğulları, (Kütahya)

Emîr Ahmed'in evine misafir olmuşlar, Ramazanı orada çıkarmışlar. Erzurum valisi Hoca Yakut oraya gelerek Arif Çelebi'yi arkadaşlariyle birlikte kendi köyü tarafına çağırmış. «Erzurumdaki Yakutiye camii bu zatındır. Uzlük». Valinin büyük konağına inmişler. 716 yılı şeker bayramı arifesinde büyük bir semâ olmuş, Çelebi şurlar etmiş, o sırada Vali Yakut'a: hazır ol, padişahınız Olcaytu âhirete göçtü, amma bizim padişahımız diri ve daimîdir, saltanatı zevalsizdir, o vakıtdayız ki Allahın dergâhı etrafını dolan, mahlûk hizmetinden hâlik hazreti hizmetine gel, baki mülkünün padişahını iste diyerek şu rubâiyi söylemiş: Cihanda ister padişah, ister emîr olsa, hepsinin ayağı Tanrının emriyle bağlıdır, ve hepsi onun takdirine mutidirler. Dikkat et, âşık ol, ve ölümden kurtul, onlar (padişahlar) ölürler, âşıklar nasıl ölürler?

Hoca Yakut, bu haberin heybetinden şaşırmış, meseleyi sorunca gaip âleminden öyle gösterdiler demiş, tarihini kaydetmişler. Zilkadenin başında Ahlat şehrine erişmişler, o gece, Harbende öldü diye haber gelmiş. Bütün halk yasa girmiş. Nihayet Sultaniye şehrine «Kazvin vilâyetinde bir şehirdir, şimdi harabesi

da Germiyan beyleriyle Alişer oğulları ve o çevrelerdeki kaleler, (Kastamonu) da ötedenberi - hiç bir devirde Moğulların debdebesine kıymet vermemiş olan - (Süleyman Paşa) gibi büyük Anadolu beyleri birbiri ardınca (Karanbük) kışlağına gittiler. Ermen meliki Tekfur da (Sis) den ziyarete geldi. Ziyaretçiler, bir çok şahane hediyeler, armağanlar getirdiler. Bunlar arasında altın işlemeli ve zırhlı takımlariyle atlar ,silâhlar, nefis eşya vardı. Anadolu beyleri kışlakta bir çok ikramlarla ağırlandılar. Hil'atlar aldılar. Gönül hoşluğu ile memleketlerine döndüler. Bu suretle (Uç) tarafları da sükûn ve emniyete kavuştu. Ancak (Karaman oğulları) gerek itâat hususunda ve gerekse emîr Çoban'ı ziyarette ağır davrandılar. Emîr Çoban ilk baharda (Konya) ya baskın yaptı. Şehri Karaman oğullarının elinden kurtardı. Yaylâkta bulunan Karaman oğullarının bir çoğunu öldürdü; büyük bir kısmı da Moğul askerlerinin ayakları altında kaldı.

Bu zaferden sonra Emîr Çoban, karargâhına, oradan da Orduya döndü. Temiz soyundan oğlu (Timurtaş) ı yerine kaymakam tâyin ederek memleketlerin emîrliğini ona havale etti.

Husrev Âdil Timurtaş ın hükûmeti

Timurtaş, yer yüzünün güllerle bezendiği ve Tanrı'nın rahmet

---

kalmış» gelmişler, Şeyh Burak'ın halifesi Hayran Emirci, Sinop şehrinin kadı zâdesi, bütün vezirler, büyükler Çelebi'yi karşılamışlar, törenlerle makamına kondurmuşlar. Derhal Semâa başlamışlar, nakkareler, neyler vurmuşlar, guyendeler sıhırlar eylemişler. Sultaniye ululari - biz daha yaş donundayız (don kostüm demek), asla semâ olmadı, nakkare sesi ve semâ ehlinin gulgulesi vezirlerin, bilhassa Hoca Reşidüddin'in, Hoca Âlişah'ın kulâğına gidince, padişahın esvapçı başısı Hoca Said'i göndermişler, büyüklerin müsaadesi olmadan o zat dirligi nasıl ediyor, hususiyle henüz yenî padişah Ebu Said Bahadır ve büyük vezir Emir Çoban (meşhur Temur Taş'ın babası) henüz gelmemiştir, bu tâziyette tehniyet etmek kimseye düşmez, git anla demişler. Hoca Said zaviyenin kapısından içeri girince çelebiyi büyük şurda görmüş, gözleri yaşla dolan Said, Çelebi'nin ayağına başını koymuş, onu kucaklayan Çelebi, büyüklerinize söyle ki eğer sizin padişahınız öldüyse bizim padişahımız bâkidir, eğer size tâziyet varsa Tanrı bendelerine tehniyet vardır, demiş. Bu vakâa Zilkadenin 8 inde olup sultanın ölümünün 48 inci günü idi. Eflâki t. II, P. 323/25. **Uzluk.**

nurları cihanın her tarafına saçıldığı ilkbahar aylarında hükûmet merkezi olan (Kayseri) ye geldi. Orada yerleşti. O sıralarda her nekadar (Lağüşî) vezirlik makamını işgal etmekte ise de büyük Noyun (Çoban), doğruluk ve adaletten uzak bulunan bu adama itimat göstermemişti. Eski Anadolu beylerinden sebat ve sükûnetiyle tanınmış dürüst ve adaletli bir zat olan (Sinanüddin Arız) ı oğlu Timurtaş'ın yanına müşavir ve (mahremi esrar) tayin etti. Onun re'yi ve tasvibi olmaksızın memlekette hiç bir şey yapılmayacak, bütün işler ancak ikisinin söz birliği ile yürütülecekti.

Her vak'ada şahidin iki kişiden az olmaması umumî bir kaidedir. Çünkü bir şahidin görüşü çok defa eksik ve hatalı olur. Sinnnüddin Arız'ın da sağ bulunduğu müddetçe beraber kaldıkları (Sakarya) kışlağında memleket işlerini düzenine koymağa çalıştılar. Divan onun vücudu ile süslendi. Yüce ahlâkı ve yüksek himmeti vardı. Ecel ansızın gelip çatınca hayat ışığı söndü. Ömrünün sergisi dürüldü. O yıl (Sahip Lağüşî) nin vezirliği de sona erdi.

Bu hadiselerin cereyan ettiği sıralarda (Hoca Celâl) vezirlik yarlığı ile ve maliye işlerini düzenlemek vazifesiyle Anadolu'ya geldi. Hakkiyle kâmil bir Devlet adamı idi. Vezirliğe lâyık kudreti ve emîrliğe şayeste debdebesi vardı. (Lağüşî) her nekadar vezirlikten azledilmiş ise de Husrev Âdil (Timurtaş) ın himayesi altına sığınmış olduğundan sorgu ve süalden ve evvelce yapmış olduğu haksızlıkların mesuliyetinden, yakasını kurtarmıştı. Hoca Celâl aynı tantana ile vezirlik hükmünü sürmek üzere iken ansızın Ordu'da (Hoca Reşiüddin) ile divan veziri (Sadüddin) in araları açıldı. Dostlukları düşmanlığa döndü. Bir şair diyorki :

«İki dost, kilit kanatları gibi yanyana gelince bir zaman için aralarında ayrılık görülemez. Fakat bu bağlılık ansızın bir engele rastlarsa kapalı kilidin kanatları açılır ve derhal aşağı düşer.»

(Hoca Reşid) in tedbir ve siyaset oku, Divan veziri (Sadüddin) in tedbirleriyle karşılaşınca ezelî takdirin hükmü Hoca Reşid'e uygun geldi. Divan veziri kendisini sakınamadı. Bu mücadeleler arasında Sadüddin, doğru ve yanlış bir takım isnatlarla yakayı ele vererek kazanın hükmüne kurbanı gitti. Bundan başka Divan ulularından ve sudurdan (Celâl Türe), (Mubarekşah) ve

daha bazı kimseler ecel kılıcından ölüm şerbetini içtiler. Bu hal diselerden sonra pek kâmil ve tedbirli bir vezir olan Hoca Reşiüddin'in düşmanları da fesat çevirliler. O da bir takım uydurma suçlarla töhmetli tutuldu. Dünya gözüne zından oldu. Sadetinin rahvan atı aksaklaşmış, ömrü sonunna yaklaşmış gibi görünüyordu. Ecel gelip çattığı zaman bütün bilgisi, yüksek iktidarı kendisine fayda vermedi. Akibet siyaset kılıcı ile dünyadan göçtü. Azizlerden biri demiştirki :

«Hazreti (Hüseyin) in başını (Ziyad) ın elleri arasında, Ziyad'ın başını Muhtar'ın elinde, Muhtar'ın başını (Musib'in elinde, Mus'ib'in başını da Mervan oğlu (Abdülmelik) in elleri arasında gördüm.» Yine bir şair şu nükteyi hatırlatıyor :

«İsa Peygamber, yol üzerinde bir ölünün cesedini gördü, hayretle parmağını ağzına götürerek ona; kimi öldürdün kü seni de böyle öldürdüler? Bugün seni öldürmüş olanlar da yarın başkaları tarafından öldürüleceklerdir; dedi.»

Ceylânlı Tacüddin Ali Şah'ın vezirliği

Bu vakalar sırasında orduda (Sahibi divanlık) mansıbı ile vezirlik tam bir istiklâl ile (Geylan'lı Tacüddin Ali Şah) da karar kıldı. Hakkiyle hayır sahibi bir vezir idi. Tebriz'de öyle büyük bir camiin temelini attırmıştır ki Şam'daki (Emeviyye) camiinden başka yer yüzünde bir eşi görülmemiştir. Bu hayırlı binalar dolayısiyle manevî saadete mazhar olanlardandır.

Yukarıda sözü geçen (Hoca Celâl) ın işi çok fenalaşmıştı. Bu arada İlhanlık makamından gidip gelmeye başlayan elçiler, Anadolu vezirini temizlemek için çare arıyorlardı. Hoca Celâl artık mal ve canından umudsuz düşkün ve bitkin bir durumda idi. Husrev Âdil Timurtaş mayasındaki asalet icabı olarak onu korumak hususunda elinden geleni yaptı. Bu veziri sürüklendiği ölüm uçurumundan kurtarmak, ten kafesine bir kıl ile bağlı olan canını ecelin pençesinden halâs etmek için çok çalıştı. Bu himaye üzerine İlhanlık katından naiplik ile beraber tekrar vezirlik rütbesine nail oldu.

Sahip Lağüşî'nin son günleri

Sözü geçen bu vakaların cereyanı sırasında (Lağüşî) nin bazı kötü huylarını ve yolsuz cesaretlerini büyük Noyin (Emîr Çoban) 'a anlatmışlardı. Moğul beyleriyle naipler de şikâyetler yağdırdılar. Öyle katı yürekli bir vezir idi ki kendisine hiç bir öğüt tesir etmiyordu. kalp katılaştığı zaman öğüt kabul etmez derler. Nasıl ki, toprak sertleştiği zaman yağmur işlemez. Dünyaya gurur şahikasından bakan Lağüşî iktidar ve kalem sahiplerini daima hakaretle görüyor, bilmiyordu ki Tanrı'ya kulluk eden insanlar içinde ancak imanlı olanların itibarı yükselir. İzzet şeref ancak Tanrı'ya, Peygambere ve imanlı kullara yaraşır. Ötekini berikini düşürmeğe çalışanlar ancak kendilerini düşürmüş olurlar. Şair :

«Allahın aziz ve şerefli kıldığı kimseyi bir insan nasıl küçültebilir?» diyor. Başka bir beyitte şu nükte vardır :

«Ne kadar güzel olursan ol, çirkinler tarafına hakaret gözü ile bakma; bu cihanda (Sinek) de (Tavus) gibi bir hizmet sahibidir.»

Her işin bir âleti, her sanatın bir usulü vardır. Hiç bir zaman demircilik âletiyle hallaçlık yapılamaz. Eğer vezir Lağüşî'nin tesadüf eserei olarak bir ihsanı görülmüşse mutlaka kendi isteğiyle olmamıştır. Bir arap şairi şu ince nükteyi sanki onun vasfında söylemiştir :

«Bana yaptığın bütün kötülükler senin yaradılışın icabıdır. Eğer beni sevindirecek bir şey yapmışsan muhakkak bir yanlışlık eseridir.» Şu beyitler müellifin bu münasebetle yazdığı bir kasidesindendir :

«Ey Lağüşî'den zulüm görenler; Ey Lağüşî'nin yüzünden hali perişan olanlar; beyhude gözlerinizi harap ediyorsunuz. Temenni edelim ki onun gözlerine toprak dolsun. Allah hemen onun evini barkını bütün sakinleriyle birlikte başına yıksın. Halk, ona kaptırdığı şeyleri geri almakla bitiremez. Bari ölüm meleği onun canını alsın.»

Arka arkaya gelen büyük elçiler Lağüşî'nin öldürülmesi için

ferman getirdiler. İş işten geçince başını kurtaramadı. Hiç bir korku ve tedbirin çaresi yoktu. Artık onu bu acı akibetten kurtarmak için el uzatacak kimse de kalmamıştı. Kendi eliyle canına kıymak için zehir içtiyse de tesir etmedi. Nihayet elçilerin gürz darbeleri altında ve çok kötü bir durum içinde öldü. Ecel şahini, onu yükseldiği yüce mevkiden tasavvur edilemiyecek kadar fena bir çukura yuvarladı. «Yaşadığınız gibi ölürsünüz» sözü onun nasibi oldu. Lağüşî'nin ölümünden bazıları rahata bazıları da servete kondu. «Bir kavmin musibeti başka bir kavim için faydalıdır» derler.

İrencin'in isyanı

Bu işler sona erdikten sonra Emîr Timurtaş (Maden) taraflarını korumak ve Karaman sınırlarında ihtiyat tedbirleri almak üzere (Niğde) taraflarına gitti. O sıralarda pek yüce bir mevkie yükselmiş olan (İrencin) in sanki gökten inmiş bir belâ eteğine yapışmış, yolunu şakavet ve düşkünlük dikenleri kaplamış, tali yıldızı karamıştı. Daima şarap keyfiyle mağrur olan bu sarhoşun gözlerinde bozuk düşüncelerinin izleri seziliyordu. Uğursuz tahakkümler ve mevki sevdasiyle büyük Noyin (Çoban) a karşı kafa tutmağa başladı. Nihayet iş çarpışmaya kadar vardı. Gençlik ve gaflet gururuna kapılan İrencin, böyle bir Devlet sahibi ile tepişmekten doğacak büyük tehlikeyi anlayamıyordu. Önce bir çok vuruşma ve çarpışmadan sonra büyük Noyin savaş meydanından geri döndü. Fakat bu dönüş düşmana arkasını çevirmek şeklinde olmayıp saltanat merkezine gelerek asker ve mühimmat hazırlamak içindi. Az bir müddet sonra cihan padişahı (Ebu Said Bahadır) hanın sancağiyle tekrar düşman tarafından yollandı. Kaza ve kader bu oyunda görünmeyen perdenin arkasından garip nakışlar gösterdi. Şairin :

«Zamane, hiç biri bizim tasavvurlarımızın aynasına aksetmemiş olan binlerce nakışlar gösterir.» dediği gibi büyük Noyin Emîr Çoban'ın ordusunu düzenlemek maksadiyle savaş alanından geri dönmüş olmasını gafil İrencin, bir bozgun şeklinde anlamış, Anadolu asker başbuğlarına kendi zaferini bildiren fetihnameler

göndermişti. Gözlerini gaflet perdesi kaplayan bazı asker başbuğları da bu mektuplara inanmış, anlayıp dinlemeden bu yalancı zafere aldanmışlardı. Sanki Allah, onların kulaklarını ve gözlerini mühürlemiş, idraklerine perde çekmişti. Bunlar o sırada Husrev'i Âdil Timurtaş'ın da kendi karargâhından uzakta olduğunu anlayınca her tarafa sarkıntılığa başladılar. Onun memlekete getirdiği adaletin şükranını ödeyecek yerde isyan yoluna saparak karargâhını yağmaladılar. Nefis kumaşlarını, değerli eşyasını, paralarını ve sürülerini talan ettiler. Ellerine geçen her şeyi götürdüler.

Timurtaş, bu sırada gitmekte bulunduğu Karaman hududu yolundan ayrıldı. Gelen haberleri tahkik etmek için Tanrı'nın yardımına sığınarak meçhul bir semte saptı. İki gün sonra ayrıldığı mevkiden üç konak mesafede bulunan (Danişmendiye) vilâyetine gelerek orada neticeyi beklemeğe mecbur kaldı. Akıllı kimseler demişlerdir ki :

Kaza, mala gelirse bedenin selâmetine, bedene gelirse canın kurtulduğuna şükür etmelidir. Nihayet büyük Noyin (Çoban) Tanrı'nın yardımı ve kaderin müsaadesiyle cihan padişahının tedbiri sayesinde bir kaçgün içinde topladığı kuvvetli bir ordu ile geri dönmüş, bu ordunun kalabalığından kırlarda kuşların uçmasına bile imkân kalmamıştı. Şairin :

«Denizler gibi ordu yürüdü. Polat gibi dalgalar sahrayı tuttu. Erkek arslanların yüreği coştu. Çeliğin kalbi köpürmeğe başladı.» dediği gibi bu ordu (İrencin) in askerleri üzerine atıldı. Aradaki kanlı çarpışmada her dakika binlerce insan öteki dünyayı boyladı. Savaş alnı öyle bir hale geldi ki kurtlar, kuşlar, köpekler, uzun zaman bol ziyafetlere kondular. İrencin tarafı tam bir yenilgiye uğradı, kendisi de bu çarpışma sonunda yakayı kaptırdı. Tane hevesiyle tuzağa düşen kuşlar gibi kendisini ve adamlarını ecelin pençesine teslim etti. Yaptığı kötülükler nihayet hayatının eteğine yapışmıştı. Yılanın eceli gelince yol üzerinde uykuya varır derler. İrencin de dünya ve âhiretini berbat ettikten sonra gitti. Derlerki, üç şey işleyen karşılığını bulur. İsyan, hiyle, döneklik.

Bu hadiselerden sonra memleket artık fesat ve isyan unsur-

larından temizlendi. Bütün karıştırıcı zümreler darma dağın oldu. Devlet sahibinin parlak kılıcı, Musa Peygamber'in mûcizeli asası gibi asîler üzerine sallandı. Firavun kullarının hiylelerini alt üst etti.

Adı yüce olan Ulu Tanrı, feleğin yirmi dört saatten ibaret bir günlük dönüşünün teşkil ettiği dairenin 360 derecesinin her birinde yüzbin türlü garip hadiseler saklamıştır. Devleti son mertebesine yaklaşan bir zalimi yükselmiş olduğu yüce dereceden yerin dibine geçirmek için bir dakika, belki göz yumup açıncaya kadar geçecek bir zaman kâfidir. Bu müddet içinde nice saadet ve keramet nurları parladı.

Yüce Noyin (Timurtaş) a gelince (Danişmendiye) vilâyetinde bulunduğu yerde yalnız Allah'ın himayesine sığınmış ve ondan gelecek yardımı beklemekte idi. Ansızın (Emîr Çoban) ın - Tanrı Devletini ebedîleştirsin - zafer müjdesini alarak içinde bulunduğu perişan durumdan kurtuldu. O gece karanlığından umulmayan bir zamanda kurtuluş sabahına kavuştu. Mel'ûn şeytanların ellerine geçmiş olan (Süleyman mührü) tekrar tac ve taht sahibi gerçek sultanın eline düştü. Zalimlerin hiylelerinden, gadrinden hatıra gelmeyen bir zamanda halâs buldu. Bu kurtuluş, Tanrı'nın ona bağışladığı büyük nimetlerden biri idi. Allah'ın inayet ışığı bir kimse üzerinde parlarsa göz açıp yumuncaya kadar kısa bir zamanda en derin uçurumlardan en yüksek mertebelere erişir. Bir çok safalar vardırki karanlıklar arasında gizlenmitir. Fakat gönül sahibi olmayanların bundan haberleri yoktur. Hoşa gitmeyen nice haller vardır ki insanı sevgilisine ulaştırır. Yine hoşa giden çok şeyler vardır ki sonunda mahrumiyet getirir.

Timurtaş, İrencin isyanına katılarak nankörlük yoluna sapan, öteye beriye sarkıntılık yapan emîrlerin kökünü kazımak için bütün himmetini sarf etti. En iyi padişahlar, siyasetiyle suçlulara güven ve suçsuzlara korku verenler değildirler. Böyle bir idare Allah'ın öfkesini ayaklandırır.

Elebaşılardan (Kör boğa) ile (Boğa) bin bir ıztırap ve işkence

altında kılıç darbeleriyle başlarını kaybettiler. (Bulargo) (25) sarkıntılıkları yüzünden kendini mahvetti. Samakar oğullarından (İhlo) içine düştüğü ateşten yakasını kurtarmak için rüzgâr gibi etrafta dolaşmağa, başını sokacak bir delik aramağa çalıştı ise de en nihayet sığındığı bir kalenin bucağı kendisine ölüm tuzağı oldu. Gizlendiği başka yerlerde kurtuluş imkânını bulamayan bu adam yaptıklarının cezasını buldu. Sutay oğlu (Barenbay) aradan sıvışarak memleketi olan (Diyarbekir) e kaçtı.

Müstevfî (Devletşah) ayak takımı arasından yetişmiş, Müstevfîlik makamına kadar yükselmişti. Mevki gururu, kafasında öyle bir yumurta bırakmıştı ki Arslana karşı Tilki kurnazlığı ile perende atmak istiyordu. Anadolu vergilerinin hiç bir hâkimin fermanı olmadan kendi başına dilediği gibi tasarruf etmek sevdasına kapılmıştır. Nasıl ki bir arap şairi :

«Sana yanlışlıkla gelen şereften, çok sevinme; çünkü zamanın hem kötülükleri, hem de ihsanları vardır. İkbal ile sarhoş olduğun zamanlarda dünyanın darbelerinden daima kendini koru; eğer dünya, senden daha evvel davranmamış ise mutlaka o sarhoştur.» diyor.

Devletşah, ayaklarını kendi dairesinden dışarı uzattığı ilk zamanlarda bir darbeye uğramamış olduğunda cür'et alarak o karışıklık sıralarında baş kaldırmıştı. Şüphe yokki göreceği azabın ve çekeceği cezanın belirtileri ona da yüz gösterdi. O da öteki asîlerle birlikte ölüm şerbetini içti. Şairin şu sözleri bunların haline pek uygundur :

«Ey Tilki yavrusu; niçin kendi ininde otur muyorsun da arslanla pençeleşmeğe yelteniyorsun? İşte lâyık olduğun âkibeti böy-

---

(25) Bulargu. Bu ad Aksaray'da unutulmuşsa da elimde bulunan 1290 tarihli bir hatiplik beratında Aksaray merkez kazasına bağlı şimdi Acem köyü denilen yerin eski adı olduğu aşikârdır. O köyün mezarlığı çok eski olup 700 tarihli kabir taşları vardır. Bu köy pek büyük bir hüyük üzerindedir, hüyükten eski eşya çıkarılmaktadır. Müzeler Direktörlüğünün dikkat gözünü çekerim. Bulargu adını taşıyan bir kabir taşı için Bk. Akşehir Mezarları, Rıfkı Melûl, Türkiyat Mecmuası 1933. **Uzluk.**

le bulursun.» Akıllılar demişlerdirki ; Cinsi temiz bin kök meyve ağacının kuruması, bir kök soysuz ağacın türemesinden daha hayırlıdır. Padişahlar için her sınıf halka karşı müsavî muamele yapmak gerekmez. İyilere iyilikle, kötülere kötülükle muamele etmelidir. Acı mizaçlı olanlara şerbet zarar getirir. Sert tabiatlı insanlara karşı da yumuşak davranmak doğru olmaz.

(Fazlullah Ayaz) halife Harunurreşid'e demiştir ki; eğer bir kimse sana Allah'tan korkmaz mısın diye sorarsa bu sual karşısında susmak cevap vermekten hayırlıdır. Çünkü, korkmam desen büyük söz söylemiş ve küfre girmiş olursun. Korkarım desen korkak bir kul olduğunu anlatmış olursun.

İyi kötü, doğru, hain, bilgin, cahil ancak müvazenesiz gafillerin nazarında eşit sayılabilir.

Husrevi Âdil'in günlerinde Tanrı'nın büyük bir lûtfu eseri olarak fitne ve fesat kalktı. Memleket baştan başa temizlendi. Cennet, yılan ve şeytandan kurtuldu. Ancak Âdem'in nefesine kavuştu. Karışıklıklar, haksızlıklar, zulümler artık yer bulmaz oldu. Yer yüzü bu adâletli hükümdarın şan ve şevketiyle, ihsanlariyle gülümseyen bir gül gibi pembeleşti Memleket ile adâlet birbirini tamamlayan iki temeldir. Memleket ve devlet, adâlet ve ihsan ile düzen bulur. Sultanların işledikleri hatânın cezası ancak adâlet ve ihsanla muamele etmektir.

Tanrı, Husrevi âdil Timurtaş'a sanki keramet donu geydirmiştir. Onun devletinin töresi adâlet, ihsan ve insaftır. Zalimlerin tecavüz ellerini mazlûmların yakasından ayırdı. «Her kim Allah için çalışırsa Allah da ona yardımcı olur.» Şüphe yok ki bu sultan «Tanr mülkü dilediğine verir» mealindeki âyetin feyizli hazinesinden geyinmiş olduğu keramet libasını zamanın değişmesiyle soyunmayacaktır.

Timurtaş, işleri düzenine koyduktan sonra Türklerle barış yoluna girdi. Karaman beylerini okşamalar ve vaitlerle hizmetine aldı. Bütün tebaa arasında güven ve asayiş yerleşti. Büyük küçük her sınıf halk kendi yurtlarında korkusuzca yaşamağa başladı. Bu icraattan sonra İlhanlık katından gelen bir çok elçiler Husrevi

Âdil'i cihan padişahının dergâhına dâvet ettiler. Timurtaş, kulluk borcunu ödemek üzere Ordu tarafına yollandı.

Hareketsiz durmak ancak cansız mahlûkların işidir derler. Yürüyen ve uçan hiç bir mahlûk hareketsiz dileğine kavuşamaz. Kudretli insan elini azimden geri çekmez, cevahir, yattığı yerden ayrılmadıkça değeri bilinmez. Bu cihan padişahı da kendi makamından ayrılarak düşmanları ezmek, zulmü kaldırmak hususundaki düşüncesini gerçekleştirmek ve diyanet erbabını selâmet ve refaha kavuşturmak maksadiyle İlhan'ın dâvetini kabul etmişti. Bu yıl bu yolculuğun hazırlıklariyle sona erdi. Ertesi sene İlhan'ın şahane ikramlariyle, iltifatlarına uğrayarak mes'ûd talihiyle geri döndü. Hükûmet ve emaret merkezine varır varmaz, saadet ve adâlet gölgesini bütün memleket halkı üzerine yaydı. Müslümanlığın kuvvetlenmesine, islâmlara saygı gösterilmesine o derece himmet etti ki, onun ortaya koyduğu hayır ve ihsan eserleri, zulüm ve tecavüzleri kökünden kazıması, memleket düşmanlarını ezmesi sanki beklenilen (Mihdi) nin geldiğini müjdelemiştir. Bir şair diyor ki:

«Feridun şah mubarek bir melek değildi. Misk ve amberden yaratılmış bir mahlûk da değildi. O yüce ve şerefli mevkii ancak adâlet ve ihsan ile tuttu. Sen de ihsan ve adâlet gösterirsen asrın Feridun'u olursun.»

Timurtaş'ın güzel icraatı, yüce adâleti öyle bir dereceye ermişti ki, şairin:

«Onun siyaseti sayesinde memlekette bir koyun tüyü yüz çobanın yerini tuttu.» sözleriyle tasvir ettiği bahtiyar bir devir başladı. Her tarafta muhalefet ve isyan yoluna sapmış olan Türkler = Âsiler onun siyaset ve satvetinin korkusundan âdetâ yerlerinden kıpırdamaz oldular.

Âsiler sineğe benziyorlardı. Pervasızlığı sanat edinmiş, daima fırsat gözetlemeğe koyulmuşlardı. Bir sırasını düşürdükçe fesat karıştırır, bir tehlike sezince kaçarlardı. Bu inatçı zümre, karşılarında bir engel görmezlerse dünya kanunlarını alt üst ederler her biri kendi kuvvet ve şevketine dayanarak memleketin bir parçasına göz dikerdi. Sultan, yer yüzünde Tanrı'nın gölgesidir. Her

mazlûm ona sığınır. O tebaası için her şeydir. Timurtaş'ın yüksek himmeti ve parlak fikri ile temiz ahlâkı ve kudretli askerleriyle maiyet kölelerinin yiğitliği sayesinde yılan huylu âsiler yatıştırıldı. Uzak yakın bütü nmemleket parçaları üzerindeki karışıklıklardan eser kalmadı. Bu hususta elinden gelen gayreti esirgemedi. Beklenilen Mehdi'nin geldiğini müjdeleyen belirtilerden biri de şu idi:

Bütün kötülüklerin anası ve her suçun kaynağı olduğuna Peygamber'in hadisinde işaret buyurulan şarap, yasak edildi. Türk ve Tacikten, kâfir ve müslümandan hiç kimse değil şarap içmek, şarap sözünü bile ağzına almak cesaretini gösteremedi.

Câmiül'usul adlı eserde nakledilmiştir ki Hazreti Paygamber zamanında şarap içen bir serhoşu (Huneyn) mevkiine getirmişler, Hazreti Muhammed mubarek elleriyle aldığı toprağı serhoşun yüzüne serpmiş ve ona kırk sopa vurulmasını emir buyurmuş.

Ebubekir'in halifeliği zamanında her şarap içene kırk sopa vurulmak âdet olmuştu.

Hazreti Ömer zamanında (Abdurrahman) ile diğer sahabelerin meşveretiyle bu ceza yetmiş sopaya çıkarılmıştır.

Yine anlatıldığına göre Hazreti Peygamber'in bir emrinde; şarap içeni sopa ile dövün, tekrar içerse yine dövün, bir daha tekrarlarsa yine sopa atın; ısrar ederse öldürün» buyurulmuştur.

Bazı feylezoflar demişlerdir ki; padişahlar için serhoşluk haramdır. Çünkü onlar memleketin bekçisidirler. Bekçinin başka bir bekçiye muhtaç olması ise pek çirkin bir şey olur. Devlet sahibi o kimsedir ki siyaseti önce kendi nefsinde tatbik eder, kendi ahlâkını düzeltir ondan sonra da siyaset ve riyaset vazifelerini yapar.

Tanrı, İsa Peygamber'e şöyle buyurmuştu: «Ey İsa önce kendi nefsini ıslâh et, sonra da başkalarına öğüt ver!»

Adâlet ve insaf töresine göre padişahların serhoşluktan nehyedilmesi mutlaka millet işlerinin düzeninden çıkmasını ve geri kalmasını önlemek içindir. Adâletli sultan yağmur sağnaklarından daha hayırlıdır. Tebaasına adâlet saçan padişah yağmurdan daha

feyizlidir. Çünkü, yağmurun damlaları derelere, denizlere, ıssız çöllere de düşer. Bu yerlerden bâzılarına fayda verirse de çok yerlere düşen damlalar boşa gider. Halbuki adâlet güneşinin ışığı hem kuvvetliye, hem zayıfa aynı derecede menfaat ve kolaylık getirir.

İnsanın uzuvları nasıl birbirine muhtaç ise memleket de adâlet ve imara muhtaçtır. Cihanın hayatı imar ile devam eder. İmar ise adâletle düzenine girer.

(Humus) emîri vaktiyle halife (Abdülmelik) e yazdığı bir mektupta Humus şehrinin Haricîlerden korunması için Beytülmal parasiyle etrafına bir sûr çevirmeğe müsaade istemişti. Halife yazdığı cevapta: «Şehri adâlet sûru ile koruyunuz!» demiştir. Dindar padişah Timurtaş'ın icraatından biri de şudur:

Yahudilerle hıristiyanların kılık ve kıyafetleri müslümanlardan ayrı olmadığından bunları müslümanlardan seçebilmek imkânsızdı. Şimdi ise yahudilerle hıristiyanlar dinî ayrı birer zümre olduklarını gösteren külâhlar geyinmek, sarı renkli sarıklar sarmak suretiyle tanınmaktadırlar. Bu hal sapkınlık erbabını kötülemeğe ve hak din olan islâmiyetin mertebesini yüceltmeğe sebep oldu.

Derler ki: Din padişah ile kuvvetlenir. Padişah da din kuvvetiyle tutunabilir. Fütuhatı Mekkiye sahibi büyük şeyh Muhyiddini Arabî müslümanlık şartlarına dair sultan İzzüddin'e gönderdiği bir öğüt bitiğinde şu sözleri yazmıştı ki Husrevi Âdil de aynı öğütlere uymak hususuna himmet göstermiştir. İşte bu öğütlerden bâzılarını buraya naklediyoruz. Eğer rağbet olunursa fazilet erbabından sorar ve bu sözleri tutmayı gerekli bulurlar.

.«Sana çanları kaldırmak, imansızlığı gidermek, yurdunda müslümanlığın ününü yüceltmek, kâfirlerin koymuş oldukları töreleri kaldırmak gerektir. Müminlerin ulusu Hazreti Ömer, dini ayrı tebaa için şunları buyurmuştur: Yabancı din taşıyanlar şehirler çevresinde kilise, manastır, bekâr papas yurtları yaptırmasınlar, yıkılmış olan tapınaklarını yenilemesinler. Bu tapınaklarda her hangi bir müslümanın üç gece için konaklaması oralarda yeyip içmesi yasak edilmesin. Casusları barındırmasınlar, müslümanlara kin beslemesinler. Çocuklarına Kur'an öğretmesinler Tanrı'ya or-

tak koştuklarını açığa vurmasınlar, müslümanlarla hısımlık etmek dilerlerse; müslümanlara saygı göstererek derneklerinde oturmak isterlerse onlara yer verin. İslâm olmayanlar kılık ve kıyafetlerinde, şapkalarında, sarıklarında, pabuçlarında, tıraşlarının biçiminde müslümanlara benzemesinler. Müslüman adlarını ve künyelerini almasınlar. Eyerli atlara binmesinler. Kılılç kuşanmasınlar, silâha dair hiç bir şey taşımasınlar. Arap yazısı ile mühür kazdırmasınlar. Şarap satmasınlar. Kendi büyüklerine saygı göstersinler. Her nerede olursa olsun kendi kılıklarını geyinsinler. Bellerine zünnar bağlasınlar. Müslümanların yolları üzerinde haç gezdirmesinler ve kitaplarını yol üzerine çıkarmasınlar. Ölülerini götürürken yüksek sesle bağırmasınlar. Cenazeleri müslümanlardan ileri geçmesin, çanlarını ancak yavaş sesle çalsınlar. Kiliselerinde yüksek sesle okumasınlar. Konulan bu yasalara aykırı yürürlerse onlar için zimmet yoktur.»

İşte buraya kadar bahsettiğimiz öğütler, Müminlerin ulusu Hazreti Ömer'in mektplarından alınmış ve büyük Şeyh Muhyüddin'in kitabına geçirilmiş sözlerdendir. Bu nasihatları tutmak ve bu yolda yürümek gerektir. Ümit edilir ki bu kutlu devlet çağında bu güzel hâtıralardan başka bir şey baki kalmaz.

Tanrı'nın nimetlerine ve keremlerine çöllerin kumları ve denizlerin damlaları sayısınca hamdolsun. Duâ ve selâm onun seçkin yalvacı Hazreti Muhammed'in ve hayırlı evlâdının ruhuna erişsin.

METNİN SONU

Ayasofya kütüphanesindeki 3143 numaralı nüshanın son söz kısmının tercümesi

Aksaray'lı Yazıcı Ali oğlu Muhammed eliyle yazılan bu tarih 734 = 1333 yılı Cemaziyel'evveli'nin ilk onuncu gününde sona ermiştir.

Varlığın özü ve mahlûkların en güzeli olan ulu talihli padişah ki cihangirlik mertebesini yüceltmekte, sultanlık menkıbelerini ebedîleştirmekte, adâlet nurlarını her tarafa yaymakta, yurt severlik seciyesini terbiye etmekte, kerem ve ihsan âdetlerini tazelemekte, ümmetin zayıflarını kuvvetlendirmekte, padişahlık şere-

fini parlatmakta, sonsuz saadetleri toplamakta ebediyyete kadar devam etsin.

Zaman ve zemin ona baş eğsin, cihan halkı saygı göstersin. Zamane buyruğunu tutsun. Dünya itaat göstersin. Yüce Tanrı bütün işlerinde onun dileğini yerine getirsin. Bütün ufuklar ve mahlûklar onun buyruğu altına girsin. Felekler, yıldızlar hizmetinde bulunsun....

Yeni Cami kütüphanesindeki 827 numaralı nüshanın son sözleri:

Yüce talihli padişah ki varlık alanının güzel bir armağanı ve kâinatın özüdür.

Cihangirlik mertebesini arttırmak, padişâhlık menkıbelerinin ebedîleştirmek, adâleti yaymak, yurt severlik seciyesini terbiye etmek, kerem ve ihsan âdetlerini tazelemek ve ümmetin zayıflarını kuvvetlendirmek yolunda, padişahlık şerefini parlatmak ve sonsuz saadetleri toplamak bahtiyarlığı ile kıyamete kadar yaşasın.

Zaman ve zemin ona baş eğsin, cihan ve cihan halkı saygı göstersin. Asırlar buyruğunu tutsun. Dünya itaat göstersin. Ulu Tanr bütün işlerinde yardımcı ve dileklerine kefil olsun.

Aksaray'lı Kâtip Ali oğlu Muhammed tarafından bu nüshanın yazılışı 745 = 1345 senesi Şavval ayının 18 inci Salı günü tamamlanmıştır. Tanrı'sına şükürler, peygamberine duâlar olsun.

Kilis'li muallim Sayın Bay Rifat tarafından her iki nüshanın karşılatırılması suretiyle yazılan ve tercümemize esas olan nüsha altındaki arapça hâtimenin tercümesi:

Müsameretül'ahyar adındaki bu eserin, Konya'lı Hakîm Şifaîyülmevlevî ünü ile anılan Feridun Nafiz kütüphanesi için Kilis'li Muallim Rifat eliyle yazılması 1358 hicret yılı Recep ayının Pazar günü sona ermiştir. Tanrı suçlarını bağışlasın.

KİŞİ ADLARI

YER ADLARI

Yanlış Doğru Cetveli

Yanlış	Doğru	Sahife
676	656	97
Sancar	Sencer	104
Tuzincar	Nuri Buhara	105
Kutulmuş	Kutalmış	109
Gattaş	Attaş	117
Ebulhars	Ebulharb	117
Çavlı	Sekavu	125
Zabutra	Zubaytıra	1'5
Ümmum	Zünnun	126
İle pervane	İli pervane	128
Yutaş	Yavtaş	133
Hoca Nevin	Hnca Noyın	134
T. Yakşi	T Bahşi	155
Kivamal-Din	K Eşher	160
Tübek	Y i.V.i„T.	173
Malibam	Mali yam	173
„ Bezrek	„ Büzürk	173
Tac al-Din	T. Kiyu	182
Tagarlu	Toğuzlu	211
S. iz. Keykâvusı	I.K.II	212
Elfi	Ulfi	213
S. 313	S.32	215
Şaha nasıhat	Şehlere nasihat	215
760	670	2?3
Akhisar	Akşehir	227
Toğar	Tağar	228
Baykavul	Bukavul	230
Haci Ekber	H. Ebubekr	231
Madüddevle	Sad al davle	232
Doğan	Toğan	237
Ordu,Kaya	Ordu Kaya	238
Guşı	Cuşi	238
Konckalay	Konckıyal	?40
Dolay	Dilay	247—379
Bahşinberin	Bahşilerin	250
Çave	Çav	288
Çaveci	Saveci	287
Tayboğa	Akboğa	292
Yalancının mumu	Yalancı mum	298
Hilize	Hilire	325
Abişga	Alusga	321—324
Bahaddin Daru	B. Baru	333
Eşek bendesi	Seyis	341
Nerbaşı	Tırbaşı	338
Alişer	Alişir	343
İlho	İçliyo?	350

Kitabın endeksi, doğru yanlış cetvelini ben yaptım. Bu işler bir çok gecelerimi aldı. Belki bir kısım adları atladım, bazı kişi ve yer isimlerini doğru okuyamadım. Bunların önüne? işareti koydum. Değerli bilginlerin ihtarlarını, düzeltmelerini beklerim. Kitabın baskısı bu yüzden geç kaldı, özür dilerim.

Asıl Farsça metinde geçen teşrifat istılahlarını tercemeyi yapan arkadaş Türkçeleştirmiş, bu doğru olmamakla beraber karşılıklarını tekrar yazmadım, metninin basılmak üzere olduğu haberi beni bu zahmetten kuatardı.

Ankara, Birlik sokağı 19/20 İkincikânun 1944, gece saat 2.

Uzluk

Anadolu'daki Türklerin tarihini öğrenmek isteyenlerin okuyacağı kitaplar

1 — **Anadolu Selçuki Devleti Tarihi.** İbni Bibî'nin matbu farsça muhtasar Selçukname'sinin Türkçeye tercümesi olup «Anadolu Selçukileri gününde tarih bitikleri» serisinin ilkidir. 328 sahifedir. Mühim notlar katılmıştır. Nüshası kalmamıştır.

2 — **Mevlâna'nın Yedi Öğüdü.** Büyük Türk dâhisi Mevlâna'nın mev'izeleridir. Farsça metin, Türkçe tercümesi, Mevlâna'nın hal tercümesi yazılmıştır. 428 sahife, 4 resim. 1937 de basılmıştır. Fiatı 3 liradır.

3 — **Mevlâna'nın Mektupları.** Anadolu Selçukileri gününde padişaha, vezirlere, emîrlere, kadılara, hekimlere yazılmış 144 mektuptur. Selçukî tarihi bakımından mühim bir hazinedir. 210 sahifedir. Fiatı 2,5 liradır.

4 — **Divanı Sultan Veled.** Mevlâna'nın büyük oğlu Muhammed Bahaüddin Veled'in söylediği gazel ve kasidelerden müteşekkil 14 bin beyittir. Gazellerinin dili Türkçe, Aarpça, Farsça, Rumcadır. Tarih için bilinmeyen mühim hakikatler vardır. 728 muzzam sahifedir. Sultan Veled'in hal tercümesi, tarihî gazellerin türkçe tercümesi vardır. Mevlâna'nın renkli miniyatürü ile süslüdür. Değeri 4 liradır.

Son üç kitap Feridun Nafiz Uzluk tarafından bastırılmıştır.